

2001/1

HONISMERET

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA

XXIX. ÉVFOLYAM

HONISMERET

XXIX. évfolyam • 1. szám
2001. február

Kiadja a
HONISMERETI SZÖVETSÉG

Szerkesztőbizottság:

ANDRÁSFALVY BERTALAN
BARTHA ÉVA BENCZE GÉZA
CSORBA CSABA HAVASSY PÉTER
KANYAR JÓZSEF KOVÁTS DÁNIEL
SEBESTYÉN KÁLMÁN
SELMECZI KOVÁCS ATTILA
SZÉKELY ANDRÁS BERTALAN
TOLNAY GÁBOR VIGA GYULA

Szerkeszti:

HALÁSZ PÉTER

•

Szerkesztőség:

Budapest I., Corvin tér 8.

Postacím:

1251 Budapest, Pf. 101

Levelezési cím:

1370 Budapest, Pf. 364

Tel/fax: 36-1-327-7761

Megjelenik

a Nemzeti Kulturális

Örökség Minisztériuma, a Nemzeti
Kulturális Alapprogram, valamint az
Oktatási Minisztérium támogatásával
évente hatszor

Előfizetési díj egy évre 840 Ft,

fél évre 420 Ft,

az egyes számok ára 158 Ft.

Terjeszti a Levél- és Hírlapüzletági

Igazgatóság,

valamint alternatív terjesztők.

Előfizethető postautalványon:

1900 Budapest, Orczy tér 1.,

valamint a Postabanknál

az 11991102-02102799 számlán.

Internetes elérési cím:

vjrktf.hu/honismeret.htm

INDEX 25387

E-mail: acsai@hnm.hu

•

Nyomdai előkészítés:

Acsai Istvánné, Balajthy Katalin,

Kovács Gyula

Készült a CERBERUS KFT.

nyomdájában

1066 Budapest, Lovag u. 14.

Telefon/Fax: 331-3042

Felelős vezető: Schmidt Gábor

ISSN 0324-7627

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Bagu Balázs ny. tanár, Bátyú

Balassa Zoltán újságíró, Kassa

Belső Viola középiskolai tanuló, Székesfehérvár

Bodó Rita középiskolai tanuló,

Boldizsár Zeyk Imre tanár, Tordaszentlászló

Borbély Gábor tanár Nagyvárad

Borus Renáta középiskolai tanuló, Győr

Csomák Melinda középiskolai tanuló, Kecskemét

Dankó Imre dr. etnográfus, c. egyetemi tanár, Debrecen

Demeter Zoltán középiskolai tanuló,

Dukrét Géza tanár, Nagyvárad

György Enikő Mária középiskolai tanuló, Csíkszentimre

Halminé dr. Bartó Anna történész-muzeológus,

Budapest

Hangodi László történész, Veszprém

Karácsony István dr. tanár, Darnószeli

Keszeg Vilmos néprajzkutató, Kolozsvár

Kovács József László ny. egyetemi docens, Budaörs

Kováts Dániel dr. ny. főiskolai tanár, Szeged

Kovács Endre János középiskolai tanuló, Tatabánya

Krisztián Béla dr. egyetemi docens, Pécs

Matyikó Sebestyén József múzeumig., etnográfus, Siófok

Molnár András középiskolai tanuló, Békéscsaba

Molnár Viktória középiskolai tanuló, Székesfehérvár

Mónus Imre főlevéltáros, fióklevéltár igazgató,

Hajdúböszörmény

Nagy Lajos Zoltán levéltáros, történész, Budapest

Németh Ferenc, Újvidék

Németh Erzsébet középiskolai tanuló, Győr

Páll Katalin középiskolai tanuló, Csíkszereda

Pesti Bálint középiskolai tanuló, Győr

Sári Zsolt néprajzkutató-muzeológus, Szentendre

Sebestyén Kálmán dr. történész, Budapest

Sylvester Lajos főmunkatárs, Sepsiszentgyörgy

Szabó Szilvia középiskolai tanuló,

Szabó Szabados Ilona tanár, Ada

Székely Gábor középiskolai tanuló, Kecskemét

Titkos Sándorné, a Bosod-Abauj-Zemplén megyei

Honismereti Bizottság titkára

Tokár Géza középiskolai tanuló,

Tóth Béla dr. főigazgatóhelyettes, Budapest

Tüskés Tünde tanár, Budapest

Üvegesné Hornyák Mária dr. tudományos főmunkatárs,

Martonvásár

Vajda Gábor irodalomtörténész, Szabadka

Vargáné Nagyfalusi Ilona pedagógus, Apátfalva

Zalai Erika középiskolai tanuló, Pusztaföldvár

A Honismereti Szövetség köszönetet mond mindazon
szerzőknek, akik lemondtak tiszteletdíjukról.

A címlapon

Balotaszállás község címere látható.

A szabadkai szalmaművészeti gyűjtemény egyik koronája

158,- Ft

Képek Rodostóból

Rákóczi emlékmű

Mónus Béla Mikes emlékműve

TARTALOM

„Habent sua armorum”	3
A nyolcvan esztendő Nagy Olga köszöntése (Keszeg Vilmos)	8

ÉVFORDULÓK

A szavak visszatérnek. Száz éve született Márai Sándor (Balassa Zoltán)	10
Százéves a műkedvelő színjátszás Tordaszentlászlón (Boldizsár Zeyk Imre)	23
A nagy évforduló jegyében (Szabó Szabados Ilona)	26

ISKOLA ÉS HONISMERET

Karl János: A honismertetésről	27
A néprajz oktatásának iskolán kívüli formái Apátfalván (Vargáné Nagyfalusi Ilona)	30
A tanító- és tanárképző főiskola szerepe a helyismereti oktatásra való felkészítésben (Kováts Dániel)	33

TERMÉS

1848/1849-re emlékezünk

A nemzetőrség szervezése a Hajdúkerületben (Mónus Imre)	36
Tapolca, egy volt zalai mezőváros a szabadságharcban (Hangodí László)	41
Martonvásár 1848–1849-ben (Hornyák Mária)	52
„Beszéljen akármit / A hadügyminiszter” (Kovács József László)	57
Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc délvidéki eseményeiről (Vajda Gábor) ...	59

ZSENGE TERMÉS

Ajánlás (Halász Péter)	62
A vadosfai evangélikus templom története (Borus Renáta)	62
Négy nemzedék perefernum-levelei Csíkszentimrén (György Enikő Mária)	65
Bágyogszovát szakrális emlékei (Németh Erzsébet-Pesti Bálint)	67
Morzsák a csíkszépvízi örmények hagyományos ételeiből (Páll Katalin)	69
„A csodaszarvas nyomában” – honismereti tábor (Békéscsaba 2000. július 5–11.) (Molnár András)	70
„A magyar hon szépségei”	
Jókai Mórhoz kötődő komáromi helyszínek (Tokár Géza)	71
Senki szigete – Erzsébet sziget? (Bodó Rita)	73
Jókai Tatabányán (Kovács Endre János)	75
A török kori Székesfehérvár Jókai regényeiben (Molnár Viktória-Belső Viola)	77
Jókai a „hírös” városban (Csomák Melinda)	81
Jókai Mór Kecskemétről (Székely Gábor)	83
Jókai Kelemtelkén (Demeter Zoltán)	85
Lefelé a Dunán – a Vaskapu környéke (Szabó Szilvia)	87

HAGYOMÁNY

Kalotaszegi régi malmok (Sebestyén Kálmán)	91
Verespataki emléképek (Borbély Gábor)	98
Bunyevác szalmaművészek (Tüskés Tünde)	101

KILÁTÓ

Törökországi portyán (<i>Sylvester Lajos</i>).....	105
--	-----

KRÓNIKA

Az Önkéntes Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtők Országos Találkozója (<i>Sári Zsolt</i>)	109
Sebestyén Gyula Emlékéremmel kitüntetettek	110
Az Országos Diák Honismereti Konferencia (<i>Zalai Erika</i>)	111
Kolozsvár ezer éve (<i>Tóth Béla</i>)	112
Honismereti konferencia Belényesben (<i>Dukrét Géza</i>)	114
Történelmi emlékkonferencia Kárpátalján (<i>Bagu Balázs</i>)	116
A mecseki Zobák bánya búcsúztatása (<i>Dr. Krisztián Béla</i>)	117
Tájházavató Nagyberényben (<i>Matyikó Sebestyén József</i>)	119
Dr. Karácson Mihály emléktáblája Darnózselin (<i>Dr. Karácsony István</i>).....	120
A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei honismereti tábor munkájáról (<i>Titkos Sándorné</i>)	121

KÖNYVESPOLC

Helytörténi-honismereti újságokról (<i>Dankó Imre</i>).....	123
Érdi krónika (<i>Kováts Dániel</i>)	124
Erdély magyar egyeteme (<i>Sebestyén Kálmán</i>).....	125
Varsány, egy palóc falu évezrede (<i>Nagy Lajos Zoltán</i>).....	126
Ókrész Károly: Míg Temerinbe' Magyar szántani fog... (<i>Németh Ferenc</i>)	126
Sebestyén Kálmán: Magyarbikal története (<i>Halminé dr. Barthó Anna</i>)	127
Könyvajánló.....	128

Tisztelt Olvasónk!

Elnökségünk és szerkesztőbizottságunk megköszöni mindazok támogatását, akik egyetértve törekvéseinkkel, felajánlásukkal segítették eddigi munkánkat.

Hagyományos feladataink között szervezzük a Honismereti Akadémiát, jelentetjük meg folyóiratunkat, szervezzük táborainkat, rendezvényeinket.

Mindezekhez továbbra is nagy szükségünk van az Ön támogatására. Bízunk abban, hogy úgy dönt, Szövetségünk szándékait, munkáját támogatja, ezért kérjük, az adóhatósághoz küldött nyilatkozatán a **Honismereti Szövetséget** szíveskedjék megjelölni.

Adószám: 19624947-1-41

Segítő támogatását előre is köszöni a

Honismereti Szövetség

A Honismeret folyóirat megvásárolható:

Unitárius Könyvesbolt (Bp. V. Alkotmány u. 12.)

Magyarok Háza (Bp. V. Semmelweis u. 1-3.)

„Kis Magiszter” Könyvesbolt, Balassi Kiadó
1053 Budapest V. Magyar u. 40.

Dunaújváros, Intercisa Múzeum
Városház tér 4.

„Habent sua armorum”¹

Ámon Betti, műsorvezető: A Fórum ma esti adásában Magyarország településeinek címereivel foglalkozunk. A címerek olyan jelképek, amelyek évszázadok óta erősítik egy-egy család, egy-egy adott település lakóinak identitását. Hiszen címere nemcsak az országoknak van, hanem a megyéknek, a városoknak, sőt akár a legkisebb településeknek is. 1989 óta az Önkormányzati Törvény rendelkezik címer használatáról, arról, hogy minden település készíthet magának címet, és azt alkalmazhatja. Vendégeink itt a stúdióban *Szakonyi Csaba* grafikusművész, *Nyulásziné Straub Éva* heraldikus, a Magyar Országos Levéltár főosztályvezetője, *Pásztor Béla*, Véresegyház polgármestere, a Települési Önkormányzatok Országos Szövetségének a tagja, és *Csorba Csaba* heraldikus, az ELTE Tanárképző Főiskola tanára. Első kérdés: mi a helyzet ma Magyarországon a települési címerek használatával?

Nyulásziné Straub Éva: Változatos a helyzet. Ha megnézzük a ma használt megye, város és községi címereket, rendkívül vegyes képet kapunk. A jótól az elfogadhatóig, és a címernek sajnos nem nevezhető, de címerként definiált jelképig minden előfordul.

Műsorvezető: A Települési Önkormányzatok Országos Szövetsége tud-e arról, hogy hány településnek van Magyarországon címere?

Pásztor Béla: A Települési Önkormányzatok Országos Szövetsége nem fedi le Magyarország összes önkormányzatát, mintegy 1700 önkormányzat tartozik hozzá. Körülbelül az önkormányzatok 40 %-ának van címere, a többinek még nincs. 1989 óta rendelkezik az Önkormányzati Törvény a címerekről. Ez a törvény lehetőséget ad arra, hogy az önkormányzatok címet alkossanak maguknak és rendeletben szabályozzák, hogy milyen alkalommal ki használhatja a címet, milyen módon lehet a címet elhelyezni.

Műsorvezető: Tanár úr, azt szeretném Öntől kérdezni, hogy mikor született az első magyar címer?

Csorba Csaba: A címerek hagyományai meglehetősen messzire nyúlnak vissza, jó hét-nyolcszáz évet említhetünk. De ha már a címerről van szó, azt hiszem el kellene oszlatnom azt a hiedelmet, ami nagyon sok emberben él. Azt, hogy létezik országcímer, van a királyoknak címerük, és hogy általában a címer feudális jelkép. Szó sincs róla! A nemesség és a feudalizmus még nem is létezett, amikor már voltak olyan jelek, jelképek, amelyeket egyének és közösségek használtak. De nemcsak a nemeseknek, a nemesi családoknak volt címerük, hanem a polgároknak, a parasztnak, megyéknek, városoknak, falvaknak is.

Műsorvezető: Ha megnéznénk a magyar megyék XVI-XVII. században készült címerképeit, látjuk, hogy nagyon sok jelkép látható ezeken. Tüldíszítettnek tűnnek a mai ízlésünkhöz képest. Hogyan változtak a címeres ábrázolásokon a címerképek az elmúlt időszakokban. Tehát voltak-e a címerkészítésnek sajátos korszakai?

Nyulásziné Straub Éva: Természetesen voltak. Azt ugyan nem tudjuk pontosan, hogy mikor lehet az első magyar címer, de a címerek megszületése általában a XI. század vége felé történt. 1202-ből ismerünk egy arany pecsétet, amelyben már ott látható a magyar címer. Az egyházi címerek is nagyon korán, már a XII. század vége felé megjelentek. Tehát igen hosszú időszakról van szó, és nyilvánvaló, hogy mint minden az életben, ez is változott. Az első időszak az *élő heraldika* kora Magyarországon, amely gyakorlatilag 1536-ig tartott: eddig a fegyvereken használták a címet, tehát föltették pajzsra, sisakra. Nyilvánvaló, hogy nem lehetett túlságosan bonyolult képet fölszerkeszteni a pajzsra, hiszen annak messziről jól láthatónak, egyértelműen azonosíthatónak kellett lennie. Érthető tehát, hogy az első időszak az „egyszerű Címerek” kora. Aztán következett az úgynevezett *hanyag heraldika* korszaka: megszűnt a fegyverek tényleges viselése, a fegyver maga is dísz, jelkép lett. akkor kezdtek bonyolultabbá válni a címerképek. Ehhez aztán hozzájárult még természetesen a reneszánsz, majd barokk kor is a maga ízlésvilágával. Persze a külső díszítésben (ami voltaképpen nem is tartozik a címerhez) jelentkeztek elsősorban a díszítő elemek. Aztán a XIX. század második felében visszatérnek a klasszikus heraldika motívumai: egyszerűbbek, szebbek a címerek, valóban megjegyezhető,

¹ A Duna Televízió Fórum című műsorában 2000. november 22-én elhangzott beszélgetés szerkesztett szövege.

fölismerhető szimbólummá váltak. És úgy tűnik, hogy a jelenlegi első címeralkotási hullám után az elmúlt egy-két évben kezdenek visszatérni az egyszerűbb, szabályosabb formákhoz.

Műsorvezető: Akkor beszéljünk a heraldikai szabályokról, amelyeket mindenképpen fontos betartani, amikor címet elkészítünk?

Nyulásziné Straub Éva: Erre nagyon nehéz röviden válaszolni. A heraldikának van színszabálya, szerkesztési szabálya. A címer nem lehet plasztikus, egydimenziósnak kell lennie. A figurákat heraldikailag kell megjeleníteni, megvan a szabálya annak, hogyan kell az oroszlánt ábrázolni, hogyan kell annak a mancsát emelnie. Ezek a szabályok az 1300-as évek közepére kialakultak. Amikor az első heraldikus ezt annak idején leírta, akkor már kialakult szabályok léteztek.

Csorba Csaba: Az is fontos szabály volt, hogy két címer nem lehet tökéletesen azonos. Erre minden korban figyeltek is. Léteztek olyan nyilvántartások, regisztratórák, amikből kiderült, hogy milyen címerek voltak, és a már létezővel tökéletesen egyező címerképpel rendelkezőt nem lehetett alkotni. De nem elég az, hogy valaki jól megtervezett egy címet és az grafikaiilag, heraldikailag és minden tekintetben megfelel a szabályoknak. Nem mindegy, hogy azt miként jelenítik meg. A címer megjelenhet egy önkormányzat épületén, jelvényen, képeslapon és megjelenhet könyvekben. Sajnos, az utóbbi évtizedekben nyomdáinkból is kiveszett a címer szabályai iránti érzék. Nem tudják a nyomdászok, hogy a címerekben csak tiszta színeket lehet használni. Tehát, csakis egyetlen színárnyalata lehet a vörösnek, a kéknek, a zöldnek, az aranynak megfelelő sárgának, az ezüstnek megfelelő fehérnek. Sajnos többségben vannak olyan könyvek, amelyekben a legkülönbözőbb színárnyalatokat találjuk a címerképeken.

Nem könnyű a címerek tervezőjének a dolga. Volt idő Magyarországon, amikor az volt a címertervező egyik feladata, hogy ne ragaszkodjon a hagyományokhoz, hanem fejezze ki az 1945 utáni megváltozott viszonyokat. Aztán 1989 után – kimondva, kimondatlanul – az lett a jelszó, hogy mindenféleképpen a hagyományokhoz kell ragaszkodnunk. De melyik hagyományhoz? Ugyanis a legtöbb településnek és a legtöbb megyének is, többféle címere volt. Sőt, ugyanazt a címet ugyanabban az időben is többféleképpen ábrázolták a különböző kiadványokon. Sőt az ugyanakkor készült hivatalos pecsétek sem mindig tökéletesen egyeztek! Márpedig a címernek csak egyfajta alakja, ábrája lehet.

Műsorvezető: Az, hogy milyen sokfélék a címerek, és ki mindenki foglalkozik címerkészítéssel az fölveti kérdést: hogy ki készíthet címet? Ha hobbiból, kedvtelésből, unaloműzésből készítenek címereket, akkor azt szabad-e közszemlére tenni?

Nyulásziné Straub Éva: Vannak címerkönyvek, nem egy olyan sorozat van, amelyben 40 ezernél több címer megjelent. Ezekből, ha valaki úgy érzi, hogy van kézügyessége, tud hímezni, festeni, miért ne tehetné?! Ha valakinek tehetsége van hozzá, és ezzel föl tudja hívni a figyelmet a címerekre, ha betartja a szabályokat, akkor természetesen miért ne!? Szíve joga ezt megcsinálni. A baj ott van, hogy sajnos nagyon sok önkormányzat nem kérdez meg heraldikust. Nem azért, mert bármilyen rossz szándék lenne bennük, hanem azért, mert fogalmuk sincs arról, hogy ez külön szakma, ennek sajátos szabályai vannak. Tehát esetleg teljesen jó szándékkal alkothatnak rossz címet. Korábban a közszemlére kitett alkotások közé tartozott címer, amit zsűrizni kellett. Ma úgy gondolják, hogy alkotmányos jogot sért, ha szakmailag zsűriztetik és nagyon sokan – ha meg is kérdeznék hivatalos szakértőket –, azt mondják, hogy joguk van olyan címet készíttetni, amelyet csak akarnak.

Műsorvezető: A grafikus felkéri arra, hogy készítse el a település címerét. Fölkutatja a hátteret, elmegy a levéltárba, megnézi, hogy milyen szimbólumokat kell és lehet alkalmazni, milyen színeket is kell és lehet használni. Ezek ismeretek birtokában elkészíti a címet. Kikéri a heraldikus véleményét, ha elkészült a mű?

Szakonyi Csaba: Mivel rendkívül kényes a kérdés, és a heraldika tiszteletre méltó dolog, ezért nem lehet hozzákezdni egy címet tervezéséhez, amíg a grafikus nem konzultál a heraldikussal. Itt a heraldikus elmondja a véleményét, hogy amit megfogalmazott az önkormányzat testülete, azt a művész képíleg hogyan jelenítse meg. Sajnos, vagy nem sajnos, a művésznek itt nincs teljesen szabad keze, alkalmazkodnia kell a heraldikai sajátos törvényekhez.

Műsorvezető: Ebben az esetben tehát jó mestermunkát kell produkálnia.

Szakonyi Csaba: Igen, ez valójában nem művészi önmegvalósítás, hanem igazi mestermunkát kell produkálni.

Nyulásziné Straub Éva: Itt van például Sásd címere, ami rendkívül jól sikerült. A következőképpen: jött az önkormányzat azzal a kéréssel, hogy 25 különböző szimbólum él a községben, tessék beletenni. Elkezdünk beszélgetni, és végül is meggyőztük őket, hogy a kevesebb sokkal többet mond. Egy „S” betű és egy sás a címerben! Így nagyon elegáns lett. A grafikusnak a keze más munkán is felismerhető. Tehát a szabályok adta határokon belül a művészet, a művészi tudás, igenis alkalmazható, igenis számít. De nem az a járható út, hogy pályázatot hirdetnek, ahova jó nevű grafikusok beküldik a rajzaikat. Csodálatos dolgok születnek, a szívem fáj, hogy nem lehet hazavinni, bekeretezni és falra tenni. De az alkotásoknak többnyire semmi közük nem volt a címerhez, a címertan szabályaihoz.

Műsorvezető: Tanár úr! Hogyan lesz valakiből heraldikus? Miért választja ezt a szakterületet?

Csorba Csaba: Gyermekkorom óta leginkább a várak érdekeltek. Ezek általában egy-egy család birtokában voltak. A várat birtokló családoknak természetesen volt címerük, és ezt általában meg is jelenítették a várakon. Ha máshol nem, legalább a várkapun, ajtókon, kandeliónon kifaragták. A történelem-régészet szak mellé fölvettem a levéltár szakot, mert úgy éreztem, hogy a történelem kutatásának bizonyos módszereit csakis ezen a szakon lehet megtanulni. Kítűnő professzoraim voltak – nemcsak nekem, hanem Straub Évának is, hiszen ugyanazon a szakon végeztünk –, mint Kumorovitz Lajos Bernát, a XX. század legnagyobb címer- és pecséttan kutatója. Én magam is annyira megszerettem a címertant, hogy végül is abból doktoráltam. Mégpedig nem a nemesi címerek témaköréből, hanem polgári címerek tulajdonjegyek, mesterjegyek történetét szedegtettem össze. A tulajdonjegy voltaképpen ugyanazt a célt szolgálja, mint a címer. Ha a tulajdonjegyet címerpajzsba foglalják, akkor az gyakorlatilag címernek számít.

Hozzá kell tennem, hogy Magyarországon a címertervezés 1945 után évtizedeken keresztül nem lehetett önálló szakma. Akik címerekkel foglalkoztak, azok a kevesek voltaképpen címertörténettel foglalkoztak. Ámde egészen már szakterület a címertörténet és más a címertervezés. A címerekkel foglalkozó szakemberek többsége manapság is elsősorban a téma történeti részében otthonos. A tervezéssel csak 1989 óta kezdtek foglalkozni. Voltaképpen minden megye levéltárában, vagy múzeumában általában van egy-két szakember, akik az utóbbi évtizedekben nekikezdtek a címertervezéshez, illetve próbálják azt megtanulni. Mindenki magára van utalva, mert a címertervezést sehol nem tanították s nem is tanítják Magyarországon.

Az egyik variáció, hogy van egy jó címer, egy jó pecsét, amit oda kell adni a grafikusnak és azt mondani, hogy kérem szépen ezt másolja le. Ha nincsenek rajta színek, akkor a címertan szabályai szerint fesse ki színesre. Ez a legegyszerűbb megoldás. De az esetek jelentős részében nincs ilyesfajta jó címer. Sablonos címer- és pecsétábrák vannak. Nem csak az úgynevezett szocialista korszakban készítettek sablonos jelképeket. Nemcsak a fogaskerék sablon, hanem ugyanúgy sablon volt a – feudális korban falvak pecsétjein – az ekevas és a csoroszllya és egyéb földműves eszközök, jelképek. Több száz magyar falunak volt ilyen sablonos címere, pontosabban nem is címere, hanem pecsétje. Az, hogy ezek szinte azonosak, vagy néha teljesen azonosak is voltak, senkit se zavart, ugyanis a pecsétnek mindig volt körirata, és mivel a körirat minden falunál más és más volt, nem lehetett összetéveszteni. A címeren nem lenne szabad feliratnak lennie (azaz a település nevének), egyértelműen különbözni kell a jelképnek minden más település jelképétől. Tehát a régi sablonokhoz nem kellene ragaszkodni. Nem így kell értelmezni a hagyományörzést. Félre kell tenni ezeket és teljesen új címereket kellene tervezni ilyen esetekben. Egy kis Bács-Kiskun megyei települést például sikerült rábeszélnem arra, hogy a szomszédos város címeréből válasszak nekik valami jelképet, amelyből valaha kirekedtek. Mint régész tudtam jól, hogy településük határában előkerült egy csodálatos honfoglalás kori sír, és abban akadtak többek között nagyon szép női viselethez tartozó darabok. Ezek voltak olyan ábrázolások is, amelyeket tökéletesen át lehetett tenni címerre. Úgyhogy megszületett az első olyan település-címer, amely egyértelműen honfoglalás kori magyar motívumot tartalmaz (lásd az első borítón). Egyébként tarsolylemezeink motívumai is tökéletesen felhasználhatók lennének címereken, hiszen a tarsolylemez az alakja miatt úgyszólván címerpajzsoknak is tekinthető.

Balotaszállás Községi Önkormányzat rendelete a község címeréről, zászlójáról és használatuk rendjéről

Balotaszállás Községi Önkormányzat Képviselő-testülete a helyi önkormányzatról szóló 1990. évi LXV. törvény 1. §. (6) bekezdés a) pontjában kapott felhatalmazás alapján önkormányzati jelképeiről az alábbi rendeletet alkotja:

BALOTASZÁLLÁS KÖZSÉG CÍMERE

1. §.

Balotaszállás címerének kerekaltalpu pajzsán arany háttér előtt a balotaszállási honfoglalás kori sírlelet egyik díszítő motívuma jelenik meg vörös színnel, ezüst vonalkázással.

A címerpajzs fölé egy háromágú – formájával a kiskunhalasival teljesen megegyező – arany korona került, vörös és zöld ékkövekkel díszítve, vörös bélessel.

A pajzsot alulról, a címer fél magasságáig felnyúlóan, egy szürkenyár-levélfkoszorú szegényezi, zöld és ezüst színben váltakozó levelekkel.

E koszorú közepébe egy ezüst színű, vörös belsejű és vörös sávokkal díszített pásztor-kürt fonódik.

A színes címerrajzot a Polgármesteri Hivatalban a rendelet mellékleteként őrzik.

A község színe: fehér.

A CÍMER HASZNÁLATÁNAK KÖRE ÉS MÓDJA

2. §.

(1) A község címerét – engedélyeztetés nélkül – a Képviselő-testület és a Polgármesteri Hivatal használhatja kizárólagosan.

A címert Balotaszállás Község Önkormányzata és szervei hivatalos iratain, rendszeres vagy alkalmi sajtótermékein, valamint a polgármester által engedélyezett esetekben és módon lehet használni.

(2) A község címerének további felhasználását a polgármester engedélyezi.

Nyulásziné Straub Éva: Az én történetem rendkívül egyszerű és benne van az 1960-as évek végének a kissé már lazuló belpolitikája. A családkban én csak az 1950-es évek végén halottam, hogy nagypapa megfestette a címet és ez valahol el van dugva. Amikor levéltár szakosként a már említett Kumorovitz professzor úr, aki már akkor is igen idős ember volt, felhívott minket a Budapesti Történeti Múzeumba és elkezdett beszélni a címerekről, a pecséteken szereplő címeres ábrákról, és mi – hárman voltunk az egész évfolyamon – tágra nyitott szemekkel hallgattuk. Láttam, hogy nagyon érdeklődő a társaság, s rengeteget beszélt a címerekről. Engem akkor nagyon megfertőzött ezzel a témával, de a Magyar Országos Levéltárba kerülve, csak vágyként maradt bennem, hogy foglalkozzam vele. Nem sokkal később valamilyen kutatási témát kellett választanom a levéltárban. A hivataltörténet nem nagyon tetszett. Az intézmény párttitkára volt az osztályvezetőm, odamentem hozzá, hogy nagyon szeretném feltérképezni az összes címet, ami a levéltárban található. Azt mondta: tegye. Nagyon kellemsz téma. Éveken át a raktárban ültem és keresgéltem a címereket.

Műsorvezető: A grafikusnak tehát nem nagyon lehet művészi szabadsága a címerek témakörében. Mégis mi indítja a grafikust, hogy megfessen, vagy megrajzoljon egy-egy címet?

Szakonyi Csaba: Elsősorban a tisztelet a címerek iránt, valamint a heraldikai törvények előírta jelképrendszer, amelyet mindenféleképpen be kellene tartanunk. Sajnos, ma nem igazán tartjuk be. Nagyon sok címer hibásan ábrázol lombos fákat, vagy pl. sárkányokat. Pedig ezeknek megvan a maguk jelképe, amely évszázadok során kialakult és jó lenne, ha ezeket vissza lehetne helyezni címereinken eredeti formájukban. Ha a grafikus nem akarná kiélni a saját grafikai tudását azzal, hogy egy természethű lombos fát rajzol, hanem a heraldika szabályának megfelelően érvényesítené, hogy „a lombos fa”, az egy háromféle gömbből álló lombocskára, vagy a fenyőfának is megvan a maga jelképrendszere. Törekednie kellene arra, hogy nagyon egyszerű, nagyon átlátható formában készüljön a címer. A XXI. század küszöbén nem

sallangokkal telerajzolt barokk, vagy reneszánsz időből való címereket tervezzünk, hanem letisztult, a mai építészeti stílusnak is megfelelő egyszerű formákat alkalmazva, azokat a motívumokat, amelyek ma arra a településre jellemzőek.

Műsorvezető: Ha most felkeltettük egy-egy települési önkormányzat képviselő testületének vagy tagjának érdeklődését, és azt mondja otthon, hogy tényleg, nekünk még nincs is címerünk, vagy van címerünk, de nem is tudom, hogy az most jó-e vagy nem jó. Hová fordulhatnak segítségért?

Pásztor Béla: Első lépésként meg kell ismerni, hogy a település történetében volt-e címer, voltak-e címerek? Írjon egy levelet a megyei levéltárba. A levéltár készséggel áll a rendelkezésére, kigyűjti a településsel kapcsolatos címerelőzményeket és átadja a településnek. A település önkormányzata, lakossága – ez attól függ, hogy milyen széles körben ismertetik – megnézi, hogy ezek a jelképek jók-e, alkalmazni kíván-e ezekből a jelképekből a mostani helyzetben? Vagy esetleg a címerek készültétől a település más jelleget öltött, más az emberek életformája, és milyen új jelképet lehet, érdemes a címerbe betenni.

Műsorvezető: Ha elfogadja a képviselő testület a vázlatot, akkor jöhet a grafikus és készítheti?

Pásztor Béla: Megfordítom. Amikor a jelképeket összegyűjtötte, azt követően jön a heraldikus és jön a grafikus. Az ő kettőjük munkájából formálódik a település címere. Ez oda kerül a képviselő testület elé. Valószínű, hogy nagyobb közösséget is összehívunk, véleményeztetik, aztán változtatják, átteszik a jelképeket. Míg végül a szakmai akarat és érzelem kialakítja a végleges formát.

Nyúlásziné Straub Éva: Egy címer voltaképpen a tulajdonosát jelképezi, egy címernek tehát belülről kell fakadnia, a közösségből. Ha nem érzi a közösség, hogy nem érett meg arra, hogy jelképet válasszon, nem kötelező, nem kell mindenáron elkapkodni. Egy címert hosszú időre, nem két-három napra kell tervezni. Hogy érezzük a miénk.

Műsorvezető: Nagyon szépen köszönöm a beszélgetést, a kedves nézőknek pedig köszönöm a figyelmüket, remélem, hogy felkeltettük az érdeklődésüket és utána fognak járni, utána fognak nézni, amennyiben még nincs címerük, mert a harmadik évezred elején jó lenne, ha az országban minden településünk magára találna ilyen tekintetben is.

Vas vármegye címere

Szombathely város címere

A nyolcvan esztendő's Nagy Olga köszöntése

Nagy Olga pályája mesekötetek, ifjúsági regények közlésével indult az 1950-es években. A népmesei szemlélet alkalmazása, a szülőként gyűjtött élményanyag feldolgozása tette frissé, olvasottá ekkori írásait. A korabeli kritika a pártos ideológiától való távolmaradását kifogásolta, elmarasztalva az „öncélú folklór csábításaival” szembeni gyengeségét, az aktuális nevelési eszmények (szocialista hazaszeretet, a párt, az IMSz, a pionírszervezet, a nép ügye iránti hűség) mellőzését.

Tudományos pályája modellértékűen ívelt a hagyományfeltárástól a kultúraértelmezésig. Témaválasztása, módszeressége távol állt minden divattól. Terepismerete, a népi kultúrával való állandó, közvetlen viszonya megőrizte a terméketlen tudományoskodástól.

1945–1948 között a kolozsvári Bolyai Tudományegyetem hallgatója volt, ahol magyar nyelv és irodalom, valamint néprajz szakot végzett. Gunda Béla tanítványaként vált folklórgyűjtővé. Jelentős a szövegfeltáráshoz való hozzájárulása. Harminc éven keresztül mintegy háromezer népi narratívumot rögzített és tett közzé. Akkor, amikor Európa legnagyobb részén a mesemondás kimerült, az archaikusnak minősülő erdélyi Mezőségen az élő mesélés törvényszerűségeit, a funkcionális mese sajátosságait örököltette meg. Az Örtutay Gyula kezdeményezte egyéniségkutatás csapásán haladva elemezte három mesemondó (Jakab István, Dávid Gyula, Cifra János) egyéni repertóriumának szerveződését, a mesemondói státus jellemzőit. Mind az összehasonlító szöveg, mind a kontextus vizsgálatok a mese és a világkép, az életforma kapcsolatát tárták fel. A *Hősök, csalókéak, ördögök* (1974) című esszé a mesei hőskép változását követve ragadja meg a műfaj „identitását”: a diakrónia síkján a mitikus hőst a mágikus erejű ember, ezt meg a törvényeket kijátszó, leleményes kópé váltja fel. A *Táltos törvénye. Népmese és esztétikum* (1978) című kötetében a mesei világ megteremtésének művészi eszközeit (jelkép, sztereotípa, epikum, kompozíció) elemzi. A mese műfajával kapcsolatos legfontosabb következtetése a mesedialektusokra vonatkozik: a mese konkrét és közösségenként eltérő funkcióval rendelkezett, hol a világkép, a hagyomány változatlan átadását, hol a szórakoztatást szolgálta. Ez a funkció az, amely megköveteli a mese tartalmának, stílusának állandóságát/alakítását (*Archaikus világkép és mesehagyományozás*. Déri Múzeum Évkönyve. Debrecen. 1974). Ezt a gondolatot fejti ki az *Alkotás s befogadás* című, megjelenés előtt álló tanulmányköte.

A román és a cigány közösségekben végzett gyűjtés összehasonlító elemzések elvégzését tette lehetővé a szerző számára. E tanulmányok közül vallomásos jellege révén is kiemelkedő a *Barangolásaim varázslatos tájban. Cigány barátaim között* (1994) című.

A kultúra osztatlansága mellett érvel a *Táltos és Pegazus* (1993) című kötet, gazdagon példázva az irodalom és népmese közös (archetipikus, mítoszi) gyökereit, állandó egymásrahatását.

Üttörő kezdeményezésnek, szemléletváltásnak bizonyult a mese racionalizálódásának, a népi epika műfajrendszerében bekövetkezett átstrukturálódásának a vizsgálata. Több tanulmány foglalkozik a komikum és a reális élmények mesébe való beáramlásával. Nagy Olga az elsők között figyelte fel arra, hogy a népi epika szerepe változatlan marad, a mese viszont, tartalmi-formai meghatározottságai miatt, teret veszít a megváltozott világot és világfelfogást közvetlenebbül tükröző „igaz” történettel szemben. Nagy Olga három kötetet tesz közzé ilyen jellegű gyűjtéseiből (*Paraszt dekameron. Válogatás széki tréfákból és elbeszélésekből*. 1977.; *Újabb paraszti dekameron. A szerelemről és házasságról*. 1983.; *Asszonyok könyve*. Népi elbeszélések. 1988.)

Nagy Olga gondozásában jelent meg Györi Klára (*Kiszáradt az én örömem zöld fája*. 1975), Kocsis Rózi (*Megszépült szegénység. Vallomások a gyermekkorról*. 1988., *Remények és kétségek között*. 1977) és György Zsuzsa (*Egy küzdelmes élet. Egy parasztasszony vallomása*. 1977) önéletrajza.

A népi epika vizsgálata vezette el Nagy Olgát a társadalomnéprajzi kutatásokhoz. Sajnálato módon hosszú ideig kéziratban maradt a *Havad tegnap és ma* című, társszerzőkkel készített falumonográfia. A paraszti értékrendről, mentalitásról és attitűdről viszont két kötetet közölt.

A törvény szorításában (1989) falumodellek formájában írja le a hagyományban érvényesülő értékrend sokszínűségét, a *Világgá futó szavak* (1990) pedig interjúk formájában vall róla.

A népi vallásosságról, a haláltudatról, a szerelemről és a házasságról írott tanulmányok tovább tágítják az életmű és az értelmezett népi kultúra határait.

Az életmű letagadhatatlan része az a *Gyónás*, amely a kibeszélés kényszerével szemben tethetetlenül árulja el hol a nő, hol az alkotó titkait. Az 1995-ben megjelent *Pályakép fényel és árnyékkal* olyan emlékirat, amely évek, évtizedek múltán teszi ki egy életmű akcentusait, összefüggéseket látat meg, s olykor-olykor elégtételt vesz eleveneken és holtakon.

Kevés leleménnyel is sokféle műfaji keretbe lehetne utalni azt a kötetet, amelyet legutóbb tett közzé Nagy Olga. Címe (*Egy barátság története*, 1998) és szándéka szerint egy barátság története. Valójában azonban több is, kevesebb is, másabb is, mint amit e behatárolás ígér. A kötet Féja Gézának Nagy Olgához írott leveleit tartalmazza, 1972–1978 között keletkezett 70 szöveget. A szövegtörzset Nagy Olga úgy szerkeszti meg, hogy a levelek szukcesszivitása, tömbösítése kettejük kapcsolatának alakulását sugallja. Erre szolgálnak a levélgyűjteményt tagoló és narratív keretbe ágyazó címek: *Így kezdődött* (5 levél), *Barátok lettünk* (28 levél), *Vendégünk volt* (19 levél), *Fáradtság* (18 levél). A levelek közzétételével feltárja azokat a beszélgetéseket, amelyek életművének hátterét, „előképét” alkotják.

Eredeti és gazdag életmű maradt Nagy Olga mögött a 80 év során. Mikor 75. születésnapján köszöntöttük kolozsvári lakásán, élete Nagy Könyvét írta. Öt év elteltével újra azt kívánjuk: legyen ereje még sok lapot teleírni.

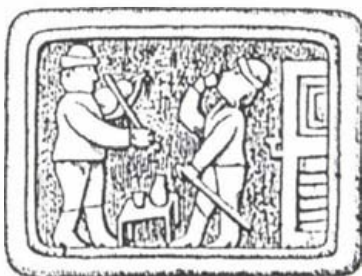
Keszeg Vilmos

Nagy Olga tudományos munkáinak jegyzéke

Esszék, tudományos tárgyú könyvek: 1. *Előbb a tánc, azután a lakoma*. Mezőségi népmesék. Buk, 1958. 2. *A három táltos varjú*. Mezőségi népmesék. Buk, 1958. 3. *Lüderc sógor*. Erdélyi magyar népmesék. Buk, 1969. 4. *A nap lúga meg a pakulár*. Maros menti, kalotaszegi és mezőségi népmesék. Gyűjtötte, az előszót és a jegyzeteket írta Nagy Olga. Buk, 1975. 5. *Hősök, csalókák, ördögök*. Esszé a népmeséről. Buk, 1974. 6. *A mesemondó Jakab István*. A meséket gyűjtötte, lejegyezte, bevezető tanulmánnyal ellátta Nagy Olga és Vő Gabriella. Buk, 1974. 7. *A szegény ember táltos tehene*. Mérai népmesék. Kv, 1976. 8. *Széki népmesék*. Buk, 1975. 9. *Paraszt dekameron*. Válogatás széki tréfákból és elbeszélésekből. Magvető. Bp., 1977. 10. *A táltos története*. Népmese és esztétikum. Buk, 1978. 11. *Zöldmezőszárnya*. Marosszentkirályi cigány népmesék. Szépirodalmi. Bp., 1978. 12. *Újabb paraszt dekameron*. A szerelemről és a házasságról. Magvető. Bp., 1983. 13. *Asszonyok könyve*. Népi elbeszélések. Magvető. Bp., 1988. 14. *A havasi sátoros*. Dávid Gyula meséi. Ciganisztikai tanulmányok 6. Bp., 1988. 15. *A törvény szorításában*. Paraszti értékrend és magatartásformák. Gondolat. Bp., 1989. 16. *Világgá futó szavak*. Havadi beszélgetések. Szépirodalmi. Bp., 1990. 17. *Cifra János meséi*. Akadémiai. Bp., 1994. 18. *Táltos és Pegazus*. Holnap. Bp., 1993. 19. *Barangolás varázslatos tájban*. Székelyudvarhely, 1993. 20. *Népi változatok szerelemre és házasságra*. Székelyudvarhely, 1994. 21. *Pályakép fényel és árnyékkal*. Egy néprajzos emlékei. Székelyudvarhely, 1995. 22. *Villási, a táltosfiú*. Mezőbándi, szucsági és mérai cigánymesék. Ciganisztikai tanulmányok 9. Bp., 1966. 23. *Szőnyegbe zárt álmok*. Két erdélyi szövőasszony művészi pályája. Csíkszereda, 1997. 24. *Egy barátság története*. Féja Géza levelei. Közéleti Nagy Olga. Székelyudvarhely, 1998. 25. *Porából újraéledő Főnix*. Esszé. Holnap. Bp., 1998. 26. *A mítoszok nem halnak meg*. Esszé. Holnap. Bp., 1999. 27. *Hamupipőke üzenete, avagy a gyermek ismeretlen világ*. Szülőknék a nevelésről. Székelyudvarhely, 1999. 28. *Változó népi kultúra*. Társadalomnéprajzi vizsgálat Havodon. Szerkesztette: Nagy Olga. Buk.–Kv, 2000.

Paraszti memoárok

1. Győri Klára: *Kiszáradt az én örömem zöld fája*. Kriterion. Buk, 1975. 2. Kocsis Rózi: *Megszépiült szegénység*. Kriterion. Buk, 1988. 3. György Szusza: *Egy kiüzedelmes élet*. Egy parasztasszony vallomása. Székelyudvarhely, 1997. 4. Kocsis Rózi: *Remények és kétségek között*. Székelyudvarhely, 1979.

ÉVFORDULÓK

A szavak visszatérnek

Száz éve született Márai Sándor

Márai Sándor a XX. század gyermeke és tanúja. Hosszú élete során, mely Kassától San Diegóig ívelt, sokszor kellett utaznia, sok országot ismert meg. Mégis életműve egyenletes, egynemű. Kassa adta neki azt az élményt, azt az öslökést, melyet átlényegített a távolság és utolsó pillanatig magában hordta, abból építkezett. *A haza nemcsak föld és hegy, halott hősök, anyanyelv, őseink csontjai a temetőben, kenyér és táj, nem. A haza te vagy, szőröstül-bőröstül, testi és lelki művoldobban; ő szült, ő temet el, őt éled és fejezed ki, mind a nyomorult, nagyszerű, lángoló és unalmas pillanatokban, melyek összességé életed alkotja. S életed a haza életének egy pillanata is.*

Hazaszeretetre nem tudlak megtanítani: örült az, aki önmagát tagadja. Hazád a történelmi méretekben megnagyított és időtlenített személyiség. A haza végzet, személyesen is. A hazától ugyanis nem lehet várni semmit. (...) De az állam ad finom stallumot, csecse fityegőket szalonkabátodra, prima koncot, ha ügyesen szolgálod, ha füstölővel jársz körülötte... Aki az államot szereti, egy érdeket szeret. Aki a hazát szereti, egy végzetet szeret. (Füveskönyv)

Életútját – mellőzve most azokat a kataklizmákat, melyeket a század emberének meg kellett tapasztalnia – két részre oszthatjuk: a zendülő és a sértődött korszakra. Ahogy ő fogalmazott: *Az ember egy életen át készül valamire. Először megsértődik. Aztán bosszút akar. Aztán vár. Fialtal korában lázadt minden avítnak vélt konvenció, szabály ellen. Később a történelem sértette meg, és Márai nem bocsátotta meg „neki”, hogy hazáját feldarabolta, majd koncként oda dobta két totalitárius eszme martalékának.*

Elősorban az emberre, de egyben az íróra vetjük most tekintetünket, hiszen ő mondta: *Egy tűzhányó számomra semmi. Egy ember minden. (Napló 1943–1944.) De azt is: Az írókat egyesegyedül csak műveik védik. (Füveskönyv)* Feladatunk nem látszik nehéznek, mert kitarulkozóan őszinte ember volt, s mestere a szónak. *Nagyon ritka az ember, akinél a szavak teljesen fedik az élet valóságát. (A gyertyák csonkig égnek)* Nos, ő ezt a ritka embertípust testesítette meg. Sok gondolatát, véleményét hőseinek szájába adta. Amikor őket beszélgette, önmagáról vallott.

Az író és újságíró – hiszen az is volt, mint majd mindegyik céhbeli társa –, amint köztudott, 1900. április 11-én született Kassán. *... őseim szász kovácsok voltak..., akik a XVII-ik században vándoroltak be Magyarországra, hűségesen szolgálták a Habsburgokat, s II. Lipót császár nemességgel jutalmazta azt az öregapánkat, akit „bányagróf Kristóf” névvel tiszteltek a családban... A szabadságharc idejében találta csak meg a család magyar szívét... a felkelőkkel tartott, magyarosította nevét, Kossuth miniszteriuma adta ki a végzést erről, meg is jelent a határozat 1848 augusztusában a Hivatalos Közlönyben. A család lelki jellege bonyolult, kitapinthatóan katolikus volt, nemcsak az anyakönyv adatai szerint, hanem lényegében, szemléletében is. A protestánsokat kerültük, a társadalmi érintkezésben is, ösztönszerűen, ahogy azok is kikerültek minket; de soha nem esett szó erről a köznapi életben. (Egy polgár I.)*

Amikor családjáról emlékezett, tudatában volt a gének szerepének. *Halottak közé megyek, csöndesen kell beszélnem. Néhányan e halottak közül meghaltak számomra, mások élnek mozdulataimban, fejformámban, ahogy cigarettázom, szeretkezem, mintegy az ő megbízásukból eszem bizonyos ételeket. (Egy polgár vallomásai)*

Szülőházát a hetvenes években bontották le. Ma ormótlan üzeletház áll a helyén.

*Este nyolckor születtem, fújt a szél
Kassát szerettem és a verseket
A nőket, a bort, a becsületet*

*S az értelmet, mely a szófőhez beszél –
Mást nem szerettem. Minden más titok.
Nem könyörgök, s ne irtalmazzatok.*

(Ajánlás, Ég és Föld)

Apja, dr. Grosschmid Géza ügyvéd volt, majd magyar szenátor a két háború közötti Csehszlovákiában. Beszédei, cikkei az 1930-as években jelentek meg kötetben. Édesanyja *szegény morva molnár leszármazottja volt.* (Egy polgár vallomásai) Testvére *Radványi Géza* filmrendező, a Valahol Európában alkotója és *Louis de Funès* felfedezője.

1909 és 1915 között a jászóvári Premontrei Kanonokok Kassai Főgimnáziumának volt a tanulója, kivéve az 1913/14-es tanévet, amikor a budapesti II. kerületi Érseki Katolikus Főgimnáziumban tanult. Az eperjesi Királyi Katolikus Főgimnáziumban érettségizett 1917-ben.

De milyen volt a város akkor, amikor még a gázlámpák fénye világította be, s a villany csak újdonság volt? ... a környékbeli szlovákok alig-alig beszéltek magyarul. Valamilyen különös, felemás tót-magyar keveréket beszéltek a cselédek is: a helybeli úri társaság társalgási nyelve hivatalosan a magyar volt, de otthon, a családban, még a bevándorolt magyarok is inkább cipszertájszólású németet beszéltek. Mindebben kevés volt a szándék. A város hangulata magyar volt, de papucsban, ingujjban, vacsora után az urak is németre fordították a szót.

A „higiéniáról” megoszlottak akkortájt a vélemények. A „bacillus-elmélet” sok háziasszonyt megbolygított... ismertem öreg néniket, akiken kitért a tisztaság rögeszméje, naphosszat poroltak, kesztyűben jártak fel és alá lakásukban a tollseprűvel vadásztak a „bacilusokra”. ... az általános felfogás azt tanította, hogy „a sok fürdés ártalmas”, mert a gyermekek elpuhulnak. Legtöbb helyen lomtárnak használták a fürdőszobát, ahová bejártak ugyan mosakodni a családtagok, de ügyel-bajjal mozoghattak csak a homályos helyiségben felhalmozott bőröndök, a „kismosás” után száradni hagyott ruhadarabok, a cipő- és ruhatisztítószer között. Sok ismerősünknel a fürdőkádban porosodtak a málhák s a kádat talán csak az év végén, szilveszterkor adták át egy napra eredeti rendeltetésének. A századvégi polgárság általában csak akkor fürdött, ha beteg volt, vagy ha nősült.

A városunkbeli polgárság sokat és szívesen olvasott

A polgári családnak nem volt tagja a cseléd. Kavencsából vagy Mislólkáról, a vályogból épített parasztházakból (...) a lányokat beküldték szolgálatra a városba. Négy-öt forint volt egy ilyen leány havi bére. Sok polgári családban elvárták a fiatal parasztszelédektől, hogy a ház úrfiait átsegítsék a pubertás nehéz idején s rendelkezésükre álljanak testük intímebb szolgálataival is. (...) Ha a cseléd telerbe jutott az úrfitól, kitétték s a gavallér polgári nagyapja, a snájdig kölyökapa helyett bizonyos kacér és somolygó büszkeséggel fizetgette a nyolc-tíz forint tartásdíjat. Berögzött szokás volt ez.

Az iparos akkor még mindig „vándorolt”. A legényévekhez hozzátartoztak a külföldi vándorévek. A lateiner-ember évtizedeken át nem mozdult ki városából, s egy kissé kalandor volt, aki már elkerült külföldre is. A világ színességéről, zűrzavaráról csak az iparos és az aktív katonatiszt tudott, akit ide-oda helyeztek a monarchia országaiban. Ennek a megállapításának Divald Kornél művészettörténész – a közeli Eperjes szülőtte – határozottan ellentmond nemrégiben újra megjelent *Felvidéki séták* című munkájában: *Ahány ösömről tudok, mind sokat utazott, holott mindig városlakók voltunk. S régi városaink hajdani lakóinak ma is az a hírük, hogy legfeljebb sátoros ünnepkor létek át a város kapuját friss levegőt szívni. Mint minden általánosításban, ebben sincs sok igazság. A régi városi polgár, akár mesterember, akár kereskedő vagy litteratus volt, pályáján, szűkebb hazája közéletében alig vihette valamire, ha világot nem látott. Amíg le nem rőtta vándorútját, céhbeli mester sem lehetett. A kereskedelmi utazó csak korunk gazdasági versenyének kivirágzása. Régi kereskedőink áruért, mesterembereink nyersanyagért maguk járnak be nem egyszer messze földet; az esküdt polgárokat pedig a város ügyes-bajos dolgaiban sűrűn küldték ki követségbe Budára, majd a bécsi udvarhoz, de nem egyszer más külföldi városokba is. Régi világjáró diákjainkról mindenki tud. (Egy polgár vallomásai)*

S e fölött az ellentmondásos erkölcsű polgári tenyésztet fölött állt a Szent Erzsébet székesegyház, a magyar gótika mára megmaradt legnagyobb remeke. A dóm, ez a nagy és teljesen kifejezett gondolat kissé terrorizálta a várost. Sok volt és lenyűgözött, titokzatos volt, homályos és fenséges, nem lehetett megszökni és beletörödni, a város fölött élt, gögősen és nagyszerűen. Egyik pincéjében, nagy márvány-koporsóban őrizték Rákóczi hamvait. A koporsó körül babér-koszorúk és zászlók hevertek, ezzel a felírással: „Pro libertate”. Mindig megremegtem, mikor... a régi, foszlott zászlókon ezt a szót olvastam. Különös íze volt, harsogott, mint egy vers nagy, robbanó sora, melynek olvastára a hideg

szalad végig az ember hátán. (...) Ha elmentem a dóm előtt, megvillant bennem ez a szó, mint egy homályos jelszó, amelyért talán érdemes élni. (Egy polgár vallomása)

Alig egy emberöltővel később már másképp nézett a kassai székesegyházra. Ha akarnám, se lehetnék más, mint magyar, keresztény, polgár és európai. Ezek a székesegyházak azzal az akarattal és áhítattal épültek, mely nem leigázni akarta a világot, hanem kifejezni, nem uralkodni akart, hanem vezetni. Ez a dolguk. (Kassai őrárat)

Nem tudtam, hogy ennyire tökéletes ez a dóm, szülővárosom remekműve, ez az évszázadok műgondjával épített tökéletesség. Meghatott gyönyörűséggel nézem minden kövét. Nincsen sok ilyen Európában: talán húsz, vagy huszonöt. Ez a néhány dómtorony, a chartresi, a reimsi, a kölni, a kassai, ezek jelentették a múltó időkben az örök Európát.

De valamire figyelmeztet is a dóm. Ezt mondja, csonka tornyát, mint egy kéz megsérült mutatóujját, a magasba tartva: „Ebben a városban épült valami, ami az egész világra szól. Ebben a városban remekmű épült. Nézz a magasba, figyelmesen, aztán hajtsd le fejed, alázatosan. Az ember csak annyit ér, amennyire megérti a nagy jelképeket. Az ember csak akkor él, ha épít valamit. Legalább egy dómot, évszázadokra. Értsd meg.” (Ég és föld)

De ennek a világnak vége szakadt. A jelenet hátterét a kassaiak mindmáig kedvenc kirándulóhelye adta. A nyári hónapokban künn tanyáztak a patricius családok a „Bankó”-n, vagy a „Csermely” nyári lakjaiban. (Egy polgár vallomása)

Péter-Pál délutánján izgalom hatotta át a nyaraló-különlítmény idilljét: ...Biztosra lehet venni, hogy ezen a délutánon az elegáns, fiatal pesti ügyvéd nyilatkozik és megkéri a házasságában csalódott, puha-édes városunkbeli szépasszony kezét.

Uzsonnára a mi tornácunkon terítettek, a szokottnál kissé ünnepélyesebben. Majális-vidámsággal volt telítve a levegő. Az udvarló tűzijátékok hozott bőrröndjében Pestről; az urak cigányt rendeltek estére a városból; a savanyú bor és a szóda már ebéidő óta hűlt a vizesfazekakban. (...) Olyan bőséges, ünnepélyes, a nyár érett békéjével aláfestett, beérkezett polgári ünnepélynek készült ez az eljegyzési délután... Fenn, a forrás mellett, a fogadó vendéglőjében ünnepnap, söröző kirándulóknak húzta a cigány. (...)

Asztalhoz ültünk, mikor az alispánt elhívták a kertbe. Megyei huszár állott odalelem feszes vigyázzban és levelet adott át neki.

Föltépte a levelet, visszajött a tornácra, megállt a küszöbön, hallgatott. Nagyon sápadt volt;...

– Mi az, Endre? – kérdezte apám s eléje ment.

– Megölték a trónörökösöt – mondta s idegesen legyintett.

A nagy csendben a cigányzene oly közel hangzott, mintha itt a kertben játszott volna. Az asztal körül, kezükben a magymamintás-csészékkal, mozdulatlanul ültek a résztvevők, valamilyen holtpontra megmerevedett mozdulattal, mint egy némajátékban. Apám tekintetét követtem: tájékozatlan pillantással nézett az égre.

Az ég világoskék volt, híg, nyári-kék. Bárányfelhő sem úszott rajta. (Egy polgár vallomása)

Második jelét e „világvégének” a fiatal Márai Eperjesen élte át, mert zendülő korszakában szembekerült a premontrei rend által vezetett kassai iskola tanáraival, s így apja a Tarca menti Athénbe fratta át.

1916. november 21-én délben, az eperjesi katolikus gimnáziumban, Tóth Sándor kedves professzorunk, az intézet igazgatója, sok szép ifjúsági regény szerzője és a philopsophia propedeutika tanára bejött az osztályba, ahol az érettségire és a frontra készültünk, s ezt mondta:

– Fiúk, álljatok fel. Meghalt a király.

Még ezt is mondta:

– Hazamehettek. Holnap is szünnap lesz.

E történelmi fordulathoz szüvből megörültünk. Ferenc József halálának jelentőségét nem értettük. Meghalt a király, éljen a király! (...) Sétáltunk a havas utcákon, örültünk a szünnapnak. Taknyos gyerekek voltunk, félig már ágyútöltelék, félig még rövidnadrágos iskolásfiúk. Az osztályt néhány hónap múlva kiképezték, s érettségi után elvitték az Isonzó-rontra. Nem sokan maradtak meg. (...)

Az ember él és nagyon keveset tud csak az erőkről, melyek a korszakot áthatják. Emlékszem erre a napra... A szép házak homlokzatára kitétték a gyászlobogót. Bécsben készültek a nagy temetésre. Mindez olyan messze volt, olyan felfoghatatlanul, embertelenül messze! De aztán következett a nap,

sokkal később, mikor megértettem, hogy az ezeréves történelmi Magyarország egyik titkos, nagy drámáját éltem meg e napon. (...) Az ember lassan érti meg az idő jeleit. S még sokkal lassabban tanul e jelekből. De egy napon megérti, lehajtja fejét, emlékezik, s csodálkozva látja, hogy kortársa volt valaminek, amiről azt hitte, hogy csak véletlen és átmenet. Most már tudom, hogy ez a nap végzet volt. (Egy nap emléke)

Nyolc évtizeddel ezelőtt véget ért egy korszak. S habár Márai zendüléses korszaka még tartott, már munkált benne a sértődöttség: a történelem viharai elvették tőle szülőföldjét. Ennek a sokknak tudható be tán, rövid kommunista korszaka. De ezt leszámítva, minden totalitárius eszmétől irtózott, harcolt ellene saját eszközeivel.

Az *Egy polgár vallomása* első kiadása nagy port vert fel. Hiszen ki ne ismert volna rá a meserien ábrázolt személyekre. Az írók perek sora fenyegette, hiszen sokukról nem éppen hízelgően nyilatkozott. A *Zemplén* című lap tudósít 1935-ben az egyikről: *Stumpf György szentszéki tanácsos sérelmére elkövetett rágalmozás miatt ötszáz pengőre és ezerötszáz pengő kártérítésre ítélték Márai Sándor hírlapírót. A felperes ügyvédje fellebbezett, mert az író nem ítélték fogházbüntetésre.* (Kováts Miklós: Márai Sándor diákévei, In: Széphalom, 1999. 324. old.) A második kiadásban eltűntek a Stumpf, a családra túlságosan dehonesztálóan velet részletek, a premonrei gimnázium tanárait kegyetlenül jellemző leírások, és további név változtak meg vagy tűntek el (i. m.). Később a harmadik, átdolgozott – valójában lényegesen megcsonkított – kiadásban már a szokásos klauzulát találja az olvasó: *E regényes életrajz szereplői költött alakok; csak e könyv oldalain van illetőségük és személyiségük, a valóságban nem élnek és nem is éltek soha.*

Németországban: Lipsceben, Frankfurtban és Berlinben él, a liberális Újság állandó munkatársa. De még korábban élete egyik legfontosabb találkozására kerül sor. A kassai Megay cukrászdában, fagyaltevési verseny közepette, megismerkedik *Matzner Lolával*. Életre szóló szerelem lesz ebből. Lola nemcsak feleség lett, hanem a szó legnemesebb értelmében társ, szellemi partner is.

Persze az ismeretség még nem szerelem. Ez később következett be.

Lolát „felejteni” küldték ezen a télen Berlinbe. (...)

A férfi, akit „felejteni” akart, barátom volt. Egy napon levelet írt, kérte, keressem fel Lolát, szónokoljak ügyében. (...) a Kurfürstendamni egyik teaszalonjában találkoztam Lolával. Előadtam barátom levelet és néhány szót dadogtam. De aztán zavartan elhallgattam; ő is hallgatott. Mind a ketten pontosan tudtuk, hogy itt már nem lehet semmit csinálni. Az ilyen találkozások mindig nagyon egyszerűek. A születés is egyszerű, a halál is. Egy pillanatig nem volt „bűntudatom” barátommal szemben. Hamis és hazug „lovagiasságra” képtelen voltam. Az ilyen találkozások különben sem szándék, elhatározás következményei. Nem tehettem semmit és nem tehettem semmiről. Később sokszor elvettem férfiaktól nőket, s tőlem is elvitték nőket férfiak. Ilyenkor bűntudatom volt, vagy szégyelltem magam, vagy kakaskodtam, mindenesetre „magyaráztam” valahogy e francia négyeseket. Mikor Lolával találkoztam, nem magyaráztam magamnak, sem másnak, semmit, amint az ember nem tartja szükségesnek magyarázni, hogy él és lélegzik. Egy barátom Párizsban, az Avenue Wagramon, délután négykor „leszólította” az utcán azt a nőt, akivel később életét töltötte. A nő szűz volt és elment vele. Fölmentek egy garni-szállodába, s aztán tizenöt évig együttmaradtak. Minden emberi kapcsolat így kezdődik. Soha nem „udvaroltam” senkinek. Nem is tudom, hogy kell? – vagy magától beszél egy találkozás, rögtön az első pillanatban, vagy hiábavaló minden beszéd. Ültünk a Kurfürstendamni teaszalonban, felőrája beszélgettünk már, aztán hallgattunk és néztük a táncolókat. (...) Ügyszólván nem is beszélgettünk még személyes dolgainkról... Mind a ketten rosszkedvűek voltunk. Olyan „lát kellett ez nekünk?” – érzés volt ez, feszengés, szomorúság. (...) Nem voltam még huszonehárom éves, költő voltam és alkalmi jövedelmekből éltem. Néhány hónap múlva elvettem feleségül. (Egy polgár I.)

Később ezt lakonikus rövidséggel így fejezte ki: *„Szeretni valakit.” A valóságban ez így hangzik: „Jó, Isten neki, mentsd a bőröd, nem nyúzlak meg.” (Ami a Naplóból kimaradt)*

Majd egy későbbi kép következik. Vonaton utaznak.

Lola okosan ült az ablak mellett, figyelmesen nézett ki Európába és hallgatott. Életbevágó pillanatokban, később is mindig így alakult: én beszéltem és ő hallgatott. Ugyanabból a városból érkezett, ahol én is születtem. Ismeretségünk az élet őskorába nyúlt vissza, a gyermekkor mítoszába veszett el, ügyszólván csak jelbeszéddel érintkeztünk, születésünk pillanatától mind a ketten ugyanannak a városnak, osztálynak és ugyanannak a zsúfolt provincialitásnak levegőjét szívtuk; nyilván nem mi határoztuk el, ami

történt velünk. (...) Ő hallgatott és néha ilyenfélét mondott: „Berlinben több fogvizet kellett volna venni. Ott most biztosan olcsóbb.” (...) Titokban tiszteltem, ha ilyesmit mondott. (Egy polgár II.)

1926-ban elutazik Egyiptomba, Palesztinába, Szíriába, Törökországba és Görögországba, könyv lesz ennek az útnak az eredménye: *Istenek nyomában*. Egyiptomba hajózik éppen. *Este a barman elárulta, hogy a hajó, ez a furcsa nagy valami, ami ezredmagammal úszik itt az éjszakában, nem is francia hajó; s a neve ez a harcias név: – „Generál Metzinger” – nem is az igazi neve. A hajó német hajó, ez a „Cap Polonio”, ami a háború kitörésekor vele, a barmannal együtt, Braziliában rekedt, aztán bizonyult tárgyalások után a francia társaság birtokába jutott. A franciák a német felírásokat átfestették franciára s a Cap Polonio most francia lobogó alatt úszik Afrika felé.*

– Én elzászi vagyok, – mondja a barman. – Azelőtt német voltam, most francia vagyok. Az apám francia volt, az anyám német. S az itt leírt dráma, vagy éppen nemzeti köpönyegcsere az író szülővárosában naponta zajlik nyolcvan év óta.

Ez Luxorban történt, este nyolckor, Ramadan utolsó napján, mikor az arab vásárról jöttem, egy félhomályos utcán... Lassan mentem, egyedül, hirtelen sötétedett. Előtem ment egy felherruhás arab, megállt, a botjára támaszkodott, megvárta, amíg elmegyek mellette, és lassú, csöndes köszöntéssel... ezt mondta:

– Adjon az isten jóestét!

Ezt tempósan mondta és olyan zengzetes tiszta, erdélyi kiejtéssel, ahogy én magam se tudok magyarul. (...) Arab arca volt, arab viseletben járt... Megálltam, azt hittem, hogy rosszul hallok:

– Maga magyar?

– Nem, kérem szépen. Arab ember vagyok.

Ezt csak így mondta, magyarul: arab ember vagyok, ezer és tízezer mérföldre Magyarországtól, Luxorban, a Nílus mellett, vis-à-vis Tut-ank-Amon sírjával és a Halottak völgyével, Afrika kellős közepén, olyan megfoghatatlan távolságban mindentől, ami Magyarország és magyar nyelv s mégis olyan egyszerűen...

Nem tudhatta, hogy mit ver föl bennem, micsoda ideges és áhítatos csodálkozást.

...ez volt az első napom Luxorban, reggel érkeztem meg, a hotelben be se diktáltam még a nevem, egy lelket nem ismerek itt, élő emberrel nem beszéltem még, – nem volt semmi támpont, amiből ez az arab esetleg magyar voltomra következtethetne.

– Honnan tudta, hogy magyar vagyok?

Most jött az a válasz, amit nem felejték el, amíg élek:

– A bőr színén, nagyságos uram. Meg a homlok formáján. Ezen a kettőn én rögtön megismerem a magyarokat.

Így persze le voltam leplezve, öt lépésre a Nílustól és a XVIII. dinasztia sírjától, Szudán határán;... hiába vettem a ruhám Párizsban, a kalapom Londonban, a cipőm Bécsben, a vak is látja rajtam, hogy magyar vagyok. Hogy élhetek egy életet nyugati metropolisokban, egy sötét luxori utcán az első rongyos arab rám olvassa, hogy magyar vagyok, – ahogy egy arab vagy néger felöltözhet német tábornoknak, mégis mindenki tudja, hogy arab vagy néger. Hogy miről tudja? Kérem, nagyon egyszerű: „a bőr színéről és a homlok formájáról”. (...)

– A bőr színéről?

– Arról is nagyságos uram. (...)

Egészen csöndesen kértem:

– Mégis milyen? Sötétebb? Vagy világosabb?

(...)

– Nem sötétebb, nem világosabb. Csak más a színe, nagyságos uram. (...)

Megtörölöm a homlokomat, kiverte a verejték, mert nagyon meleg van...

– Ki maga?

– Achmed Rumi vagyok.

– Honnan tud magyarul?

– Magyarországon éltem, uram. Dragomán voltam Teleki Samu grófnál. Öt esztendeig szolgáltam a grófnál, a háború előtt.

– A háború óta nem beszélt magyarul?

– De igen, egyszer. Akkor hat hónapot szolgáltam Plesch Árpád konzul úrnál.

Lélegzetet vesz:

– Szeretnék visszamenni Magyarországra, nagyságos uram.

– Miért?

– Mert – gondolkodik –, mert ott jó élet van. Olyasféle az élet, mind Afrikában.

– Ámen – mondom. (Istenek nyomában)

S ha már Istenek nyomában jár, kötete végén róluk is van mit mondania. Vagy inkább az emberről?

Örökkévalóság, micsoda szavak! Micsoda olcsó fölény van mindabban, amiről az emberek azt hiszik, hogy reprezentálja emléküket az örökkévalóság előtt! Ne félj, nem utalok a piramisokra, ahhoz legalább amerikaiak kell lenni, hogy érezzen láttukra valamit az ember. Én nem éreztem semmit, még haragot se. De az, amiről azt hisszük, te is, én is, hogy az örökkévalóság része, hogy csak Az nem mulandó, hogy csak Az tartalom ebben a szomorú üzletben, ami az élet: (...) – mit gondolt, meddig él itt időben közöttünk? Jobbak lettünk Jehovától? Bölcsőbbek Zeusztól? Méltóságosabbak Osiristől? Az emberiség nagy és legtisztább vágyaiból, az Istenekből, egészen rövid idő alatt attrakciót csináltak az emberek, attrakciót és lételetet. Milyen gyorsan meghal egy ilyen Isten, egy-két ezredév, s már belépődj mellett mutogatják, s lancierozzák mellette az Újat, a legfrissebbet, a patentirozottat. (Istenek nyomában)

Márai a két háború közötti Magyarországon él. 1928-ban telepedik le Budapesten, a Mikó utcában. A Pesti Hírlap állandó vezércikkírója. Ünnepezt és olvasott író. 1942-ben a Magyar Tudományos Akadémia tagjává választják. Mégis idegennek érzi magát. Már szülővárosában is, az első bécsi döntés után: Egy nap tehát mégis elutaztam Kassára, gyorsvonattal, ahogy Szegedre, vagy Makóra utazik az ember... a vonat megállott, s útleveél és vízum nélkül kiszálltam Kassán...

Talán csak a dóm volt a régi, félelmes és megközelíthetetlen szépségével, íveinek és boltjainak, oszlopainak és csúcsainak erőfeszítésével... Teljesen egyedül voltam Kassán. Bort ittam egy pincében, hazamentem a szállodába, ásitottam. Akkor, álomban, egy pillanatra megpillantottam, könnyes szemekkel, Kassát, az igazit – de csak egy pillanatra. (Ég és föld)

A pillanat mint kifejezés gyakorta jelenik meg gondolataiban: Mert ez is van, a pillanat – az idő is hozza és viszi a dolgokat, önkényesen, nemcsak mi állítjuk be cselekedeteinket és a jelenségeket az időbe. Van az, hogy a pillanat elhoz egy lehetőséget, s ennek pontos ideje van – s ha elmúlik a pillanat, egyszerre nem lehetsz semmit többé. (A gyertyák csonkig égnek)

1942-ben írja: Én úgy akartam élni, mint aki szolgál az embereknek. De nem engedték, hogy szolgáljak nekik: mindig szolgálást követeltek, ami nem ugyanaz. Szolgálni tudok, szolga lenni nem tudok. Ezért félreálltam útjuktól, megbuktam. (Ég és föld) ...adj hálát az egeknek, csöndesedj meg. Ki és mi vagy? Magyar író vagy, az a fajta, aki nem tud mást írni, csak amihez kedve van, tehát koldus vagy, néha fényűző koldus, néha polgári koldus, de mindig kiszolgáltatva egy szegény és kedvetlen ország fanyalgó kényekedvének. Nem vagy életszükséglet a nemzet számára. (...) Magyar író vagy, egy nemzet dolgát képviseled a világban, akkor is, ha a nemzet nem akar tudni erről. (...) És mégis... nyilvános köszönettel tartozom, mert... a Végzet megajándékozott a kifejezés képességével, hogy el tudom mondani, amit a világban láttam, s a kegyelem pillanataiban néha ki tudom fejezni az elmondhatatlant is. (...) Mindez az enyém, minden szó. Nagyon gazdag vagyok, ugyanakkor, mikor nyomorult és szegény is vagyok. Nyilvánosan köszönöm ezt (...) Csak az az írás méltó emberhez, melynek minden során érzik a meglepetés: a létezés és a teremtés meglepetése, valamilyen félelmes várákozás. Ez az írás, mely alkot, mely kezdetben volt, mint az Ige. A többi csak irodalom. (i. m.) Szellemi szabadságát nem korlátozta semmi, még ha látja ennek a korszaknak összes hibáját és ellentmondását, mely nem feltétlenül a rendszerből fakad, inkább a konstans emberi úrhatnáság folyománya.

– De mit tanult ez a nemzet Trianonból? Semmit. Felnevelt egy zsebrák, basáskodó, önző és műveletlen középosztályt, s útált mindent és félt mindentől, ami igazi műveltség. (Napló 1943–1944.)

Amikor Gömbös Gyula szobrát felrobbantották, szimbólumot látott benne. Ez a szobor jelképezett mindent, ami Magyarországon az elmúlt huszonöt évben aljas volt, dagályos, kapzsi, hazugan sovén, lekendezőző és fenyegetően öntelt. (Napló 1943–1944. 407. old.) Magyarország egyik végzete a közhivatalnok bizonyos válfaja; Hungáriának ez a selyemfiúja! Ez a szájaló önkény, nyegle kintartottság, pókhendi önzés, ez a csínovnik-rémuralom, nemzet és egyén felett! Ezeket levakarni, ezektől fertőtleníteni a nemzet testét, s helyükbe embereket ültetni, akik tudják, hogy a hivatal nem előjog, hanem

szolgálat! Ezek árultak, adtak el az elmúlt években mindent, amiért élni érdemes, ezek árultak hazát és jogot. (Napló 1943–1944.)

De a legrosszabb még hátravan. Jön a náci megszállás és a nyilas rémuralom. Egy sárgacsilagos gyerek, kinek szüleit és nagyszüleit vagonban elhurcolták a lengyel deportációs telepekre – a gyerekek megmenekült s egy intézetben él – a vasárnapi ünnepségen verset szaval. Nyolc éves. A verset ő választotta. Ezt szavalja:

*Magyar vagyok, magyarnak születtem
Magyar nótát dalolt a dajka felettem
Magyarul tanított imádkozni anyám
És szeretni téged, gyönyörű szép hazám –*

S a néhány ember a teremben, aki ismeri a gyerek sorsát, sápadtan ül. A hideg végigszaladt a hallgatók hátán. (Napló 1943–1944.)

S ekkor kénytelen fohászkodni, mert fél az emberi természet alantas vonásaitól, melyek változatlanok, akármilyen rendszer jön.

Isten, adj erőt a zsidóknak, hogy elviseljék az üldöztetést, kínzást és sanyargatást. Adj erőt nekik, hogy erősek legyenek az élethez és a halálhoz.

S aztán, ha túléltek az üldöztetéseket, adj erőt nekik, hogy ne veszítsék el fejüket, ne változzanak át ámokfutó üldözökké! Adj erőt nekik, hogy erejük legyen az emberi nagysághoz, a türelemhez. Mert a bosszú csak újabb indulatokat szül. (Napló 1943–1944.)

Közeledik egy újabb fordulat: a várva várt háború vége. Hitler elbukott, mert hazudott. Nincs benne nagyság, hazug ember volt. (Napló 1943–1944.) Ha valaki császár Kínában, akkor ő a kínai császár. Ha valaki örült Berlinben és azt képzel, hogy ő a kínai császár, akkor ő örült. De ha valaki örült Berlinben és azt képzel, hogy ő a kínai császár és ezt ki is mondja és akad egy nemzet, amely ezt el is hiszi: akkor ez történelem! Ez történt Hitlerrel és a német néppel. (Napló 1943–1944.)

S jött a megkönnyebbülés pillanata, de nem a felszabadulás. Ahogy legújabbán felfedezett regényének címében mondja: a Szabadulás. Az ostromot Leányfalun éli át, miközben Mikó utcai lakása elpusztul. Lakásunkat légi aknák és gránátok pusztították el. Az erkélyt letépte a bomba és leszakította a lakás utcai homlokzatát. A légnyomás és a gránát végzett a bútorokkal, s minden más holminkkal.

A ház előtt sor öreg gesztenyefa állott; a bombák letaposták ezeket is. A fákat különösen sajnálom; lombosak, árnyasak voltak, s nyáron, hajnalban, tele csipogó madarakkal. (...) a hat hetes ostrom eredménye mégis felülmúlt minden elképzelést. Buda teljesen elpusztult;... De családom minden tagja él. S csak az élet fontos, minden már nem érdekes. (Ami a Naplóból kimaradt)

A Mikó utca című versében már búcsúzik:

*Szerettem azt a sor gesztenyefát.
Azt hittem, építék itt valamit
(...)
E földön csak homokra építék
Mindenfelé...
(...)
...s tudom, hogy holnap is
Indul vonat valahová, se ágy,
Se asztal nem köt, s nincsen kacsaláb
Amin váram elforoghat e földön,
(...)*

Még nem volt semmi, mégis, varázsszóra, valamilyen démon, vagy tündér sípjelére, egyszerre élni kezdett a város, mint a mesében, amikor a gonosz varázsló eltűnik a füstben és az elvarázsoltt, tetszhalott emberek talpraugranak. (...) A gonosz démon, a háború elpárolgott, a szörnyeteg Nyugatra cammogott... És ami egy városból és egy társadalomból megmaradt, úgy élt, olyan heves akaratos örömmel, szívós és ravasz fortélyal, mintha nem történt volna semmi. A hetekben, amikor egyetlen híd nem volt még Pesten, csónakkal keltünk át a Dunán, mint kétszáz év előtt, amikor még hajóhid sem volt. De a Körúton, a kapuk alatt, már kaphattál mindenféle finom ennivalót, piperecikket, ruhát, cipőt, mindent, amit ember elképzelhet... És Napóleont-aranyat, morfiumot, disznósírt... (...)

Még siketek voltunk az elhullatott, félig döglött aknák, bombák böffenéseitől, de Pesten már megnyíltak a presszók; ahol mérges, erős bakkavét mértek a gramofonzenére táncoltak orosz matrózok és a józsefvárosi kisleányok, délután ötkor. Még nem temették el a rokonok mindjét, a halottak lábfeje sokhelyt kipöckölt a hevenyészett, utcai sírokból. De már láttál nőket, divatos ruhában, kimázsolva, ahogy siettek át a Dunán, csónakban, raudevúra, valamelyik romház legénylakása felé. Láttál polgárian öltözött embereket, akik kényelmes sétálással mentek a körüti kórház felé, ahol két héttel az ostrom után borjúpörköltet lehetett kapni ebédre... Már volt pletyka és volt manikűr.

Nem tudom elmondani neked, milyen érzés volt a megszállott, az égett házak fanyar bűzével füstölő, egyenruhás orosz rablókkal, fosztogató krími tengerészekkel zsúfolt városban, egy körüti drogériában francia parfümre, vagy körömlimosóra alkudni...

Később, sokszor... még most is... úgy érzem, senki nem tudja megérteni, mi történt velünk?... Mind a másik partról jöttünk vissza, az alvilágból. Minden összedől, elrohad, ami a tegnapi világhoz tartozott... vagy legalább is azt hittük, mindennek vége és most valami más kezdődik.

(...) Képzeld csak, néhány héten át nem volt törvény, nem volt semmi. (...)

Inkább olyasmit reméltünk azokban a napokban (...) hogy a félelem és a szenvedés, irtózat és iszonyat kiegészít valamit belőlünk, mint a pokolkő. (...)

(...) Talán azt reméltük, hogy most már itt az ideje valamilyen nagy rendetlenségnek, amikor minden így marad, rendetlenül, az idők végéig. És nem lesz rendőr és vitrin, nem lesz sintér és kezét esőkölom, nem lesz enyém-tiéd és holtomiglan-holtodiglan. Mi lesz?... A nagy ricsaj, az égrebőgő semmi, amiben csak úgy sétálgat az emberiség, lángost majszol, szökik a romtakarítás elől, felrúg mindent, ami eddig lakás volt, kapcsolat és szokás?... De erről nem mert beszélni senki. Tudod, volt valami pokoli, de volt valami édenkerti is ebben az időben. Így élt az ember a Paradicsomban a bűnbeesés előtt. Így éltünk mi, néhány hétig Budapesten a bűnbeesés után. (...)

Aztán egy napon felébredtünk és ásítózva, de ugyanakkor lúdbőrös didergéssel megtudtuk, hogy nem változott semmi. Megtudtuk, hogy nincs az a „más”. Az embert leviszik a pokol fenekére, ott főzik és ha valamilyen csodálatos égi erő egy napon felhozza onnan, rövid pislogás és ocsúdás után pontosan ott folytatja, ahol elhagyta. (Judit...és az utóhang)

Nincs erkölcs, érvelés, csoda, mely igazán és mélyen változtatni tudna az emberi természetet. (...) Az ember marad, aki volt. Az emberi anyag reménytelen, a tűz és a lúg sem tudja másítani. (Füveskönyv)

Beindul az élet. A társadalmi, politikai, művészi. A Művészeti Tanács egyik ülését hallgatom. (...) Arról is beszélnek, hogy a környező, szomszéd államokkal baráti, kulturális társaságokat kell alakítani, s engem kérnek fel, legyek „a magyar-csehszlovák társaság” elnöke. Ezt oly pillanatban tervezik, mikor a szlovákok a magyar őslakosságot megkülönböztető jelzés viselésére kényszerítik és tömegesen deportálják. Az elnökséget nem fogadom el. (...) ...nem megyek kultúrkomédiát játszani Prágába. (...) A terror mindent megtanult a fasizmustól: s végül senki sem tanult. (Ami a naplóból kimaradt)

Márai már a háború végén sejtette, baj lesz. Hiszen a légerek, börtönök megnyíltak ugyan, de a kommunizmus valahol ott fogja folytatni, ahol a náciizmus abbahagyta. A nemzetiszocializmus fonta kötelet a nemzetközi szocializmus akasztja majd a nyakunkba és rúgja ki alólunk a széklet.

A szibériai szovjet katona, akivel elsőként találkozott, nyugtalanította. Egy nagy nép, irtózatos áldozatok árán, Sztálingrádnál megfordította a világtörténelem szekerének rúdját... és ennek a nagy erőnek egyik megtestesítőjével találkoztam ma. Sokak számára, a náci üldözöttei számára, ez a fiatal orosz egyféle felszabadulást is hozott, menekülést a náci terror elől. De szabadságot nem hozhatott, mert az nincs neki. (Föld, Föld!)

Nem lehetnek kétségeink, mi történne, ha a keleti bolsevizmus egy napon módot és eshetőséget látna arra, hogy behatoljon az occidentális műveltség területeire. Az értelmiség lemeszárlása, az occidentális életformák megsemmisülése, az egyéni életről alkotott, a nyugati műveltség eszméinek jegyében felépített elképzeléseink teljes csődje következne be a pillanatban, mikor a bolsevizmus megveti hatalmának alapjait Európa országaiban. A bolsevizmus kérdése az európai ember számára nem politikai, nem is osztályhatalmi kérdés, hanem a lét és nemlét, az európaiság kérdése. (Röpirat a nemzetnevelés ügyében) S tudta: Magyarországon nincs kétféle emberi garnitúra: nincs jobb és baloldali elite. Csak egy emberi garnitúra van, s ha e néhány embert elviszik internáló táborba, az ország nagyon hosszú időre megszűnt Európa szerves része lenni. (Napló 1943–1944.) Sajnos, a jóslat megvalósult. Negyven,

negyvenöt évre megszűntünk Európa szerves része lenni, mert aki korábban megszűzta, azt azután vitték el.

1946–1947-ben nyugat-európai utat tesz. Svájcban, Olaszországban és Franciaországban jár. Ekkor a *Magyar Nemzet* munkatársa. Emlékszem, megálltam a Szív utca sarkán. Ez volt a pillanat, amikor megértettem, hogy nem valami elől kell elmenni innen, hanem valami felé. Olyan volt ez, mint az infarktus lehet. De ez csak egy pillanatig tartott.

Goethe (miért, miért nem, kritikus pillanatokban valahogy mindig megszólal Goethe) azt mondta: „az embernek saját sorsát kell megélni...” (...) És száz év előtt, mikor valaki a vérpadra lépett, vagy felbukott a csatatéren, tudta, hogy most az ő sorsa telik be, személyesen. De ma?... Nincs többé „saját sors”; csak statisztikai esélyek vannak. Nem lehet saját sorsnak érezni, amikor felrobban egy atombomb, vagy egy diktátóra kimond egy társadalom felett egy maradi, ostoba ítéletet. Ezért el kell innen menni valahová, ahol – talán – egy ideig lehetséges megélni a saját sorsomat. Mert itt már csak számadat vagyok egy kategóriában.

Így szólt bele Goethe, mint egyszer, a Szív utca sarkán. És egyszerre sürgősnek tetszett, hogy elinduljak – nem a Ligetbe, nem is Budára, nem is a magyar nyelvbe, nem az otthoniak szolidaritásába, hanem messzebb. (...) És el kell vinnem innen valamit, ami talán rögeszme: az „én”-t, nem jobb, nem is különb – igen, lehet, hogy rosszabb és silányabb –, mint mások „én”-je, de nekem csak ez az egy van. És nincs Eszme, Cél, amely kárpótol, ha ezt az „Én”-t elveszítem, (...) ha itt maradok, elsorvad bennem ez a vágyakozás. Elmenni innen valami felé... Olyan volt ez mint egy különös visszajára fordított „honvágy”. (Később, idegenben, soha nem éreztem honvágyat.) (Föld, Föld!)

Igen, az én elvesztésétől tartott. A keleti ember körül mindig van egyféle személytelenség, és ez éppen úgy „térfogat”, amelyben elmerülhet, ahová visszavonulhat, mint az idő és a tér és a keleti nyomorúság. Elnéztem ezeket az embereket, és eszembe jutott mindaz, amit... a buddhista misztikusok, s nagy jókik és munik tanításairól és praktikáiról olvastam:... A nagy és végső célt a személyiség feloldásában látták, a pillanatban, amikor az ember túlemelkedik személyiségén, és „elvegyül a világritmussal”. Számomra a „nyugati” számára ez a szemlélet valóban kínaiul vagy hinduul hangzik, mert ha feladom személyiségem – ezt a különös rögeszmét –, feladtam az élethez való kapcsolataim értelmét. (Föld, Föld!)

Az utolsó hazai esték egyikén találkoztam egy emberrel, aki szellemi munkaterületén kiváló műveket alkotott, és tudtam, hogy sok mindenről, ami otthon és a világban történik, úgy gondolkodik, mint én. Egy budai vendéglőben vacsoráztunk. (...)

A csendes órában, az elhagyott budai vendéglő kertjében, a füledt nyáréjszakában, ezen az estén, amikor utoljára ízleltem a szülőföld édes ízeit – a kenyeret, a húst, a gyümölcsöt, a bort –, úgy éreztem, elkövetkezett a pillanat, amikor magamtól is minden őszinteséggel megkérdézhetem: mi ennek az írdatlan pernek igazi értelme? Mi a „bolsevizmus”? (...) Barátom azt mondogta, az ő meggyőződése szerint a bolsevizmus igazi tartalmában nem más, mint a szláv imperializmus feltétlen megnyilatkozása:... Közelről láttuk az oroszokat és a kommunistákat, de nem találkoztunk közöttük messianisztikus hajlamú emberrel. És szociális igazságtevés helyett nem hoztak mást, mint a kizsákmányolás újabb formáit. Lehet-e remélni, hogy az „ultimátum” katalizátorként hat Európában, és a második világháború után a világszínpadon megjelent két valóságos nagyhatalom (...) mellett megterem egy emberi Európát? Mindezt elmondottuk, és aztán elhallgattunk, mert nem tudtuk a „választ”.

Az utcasarkon, az éjszakában, elbúcsúztunk. Búcsúra bocsánatot kértünk egymástól: ő azért, mert otthon maradt, és én azért, mert elutaztam. (i. m.)

A sorsról szólt Márai az imént. Erről is megvolt a sajátos véleménye: Mert az emberrel nemcsak történnek a dolgok... Az ember csinálja is azt, ami történik vele. Csinálja, hívja magához, nem engedi el azt, aminek meg kell történni. Ilyen az ember. Akkor is megteszi, ha rögtön, első pillanattól érzi és tudja, hogy amit tesz, végzetes. Tartják egymást, az ember és sorsa, idézik és alkotják egymást. Nem igaz, hogy a végzet vakon lép épületünkbe, nem. A végzet az ajtón át lép be, melyet mi tartunk fel, s magunk előtt tessékeltük a végzetet. Nincs ember, aki elég erős és okos ahhoz, hogy elhárítsa szóval vagy cselekedettel azt a balsorsot, amely vastörvénnyel következik lényéből, jelleméből. (A gyertyák csonkig égnek)

1948-ban Svájcba utazik és soha többé nem tér vissza. S ami a legfájóbb, még hamvai sem.

Az Arlberg-expressz kora délután indult Budapestről, és éjjel után ért az ennsi hídra. Megint belépett a fiukébe az orosz katona, és kérte az útleveleket. Megvizsgálta a pecsétet, visszaadta az okmányokat, közömbösen becsukta a fiúka ajtaját.

Az éjszaka csendes volt. A vonat zajtalanul indult. Néhány pillanat múlva elhagytuk a hidat, a csillogó éjszakában utaztunk tovább, egy világ felé, ahol nem várt senki. Ebben a pillanatban – életemben először – csakugyan félelmet éreztem. Megértettem, hogy szabad vagyok. Félni kezdtem. (i. m.)

Élt Olaszországban. A Nápoly melletti Posillipóban írta egyik legismertebb versét, melynek kéziratát abban a házban találtam a sok lim-lom között, melyet egy emberöltővel ezelőtt vettem, s néhány házzal áll odébb Márai gyermekkorának tanúházától. Sikoly a vers, hiszen a csehszlovákiai mindennapokról is szól:

Még felkiáltasz: „Nem lehet, hogy oly szent akarat...”
De már tudod! Igen, lehet... És fejté a vasat
Thüringiában. Posta nincs. Nem mernek írni már.
Minden katorga jeltelen, halotttért sírni kár.
A konzul gumit rág, zabos, törli pápaszemét,
Látóvaló, untatja a sok okmány és pecsét –
Havi ezret kap és kocsi. A Mistress s a baby
Fényképet áll az asztalán. Ki volt neki Ady?
Mi volt egy nép? Mi ezer év? Költészet és zene?
Arany szava? ... Rippl színe? Bartók vad szelleme?
„Az nem lehet, hogy annyi szív...” Maradj nyugton. Lehet.
Nagy hatalmak cserélnek majd hosszú üzenetet.
Te hallgass és figyelj. (...)
Még hallod hörgő panaszt: „Testvér testvért elad...”
Egy hang aléltan közbeszól: „Nem szóljon ajakad...”
Egy másik nyög: „Nehogy, ki távol sír e nemzeten...”
Még egy hörgő: „Megútálni is kénytelen legyen.”
Hát így. Keep smiling. És ne kérdjed senkitől: miért?
Vagy: „Rosszabb voltam, mint ezek?...” Magyar voltál, ezért.
És ész voltál, litván román... Most hallgass és fizess.
Elmúltak az aztékok is. Majd csak lesz, ami lesz.
(...)

(Halotti beszéd, részlet)

Miért élek emigrációban? Mert szellemi szabadság nélkül nem vagyok hajlandó otthonnak fogadni el Magyarországot. Szellemi szabadság nélkül nincs haza, csak terület van, városok és lakosság, – s az végül is mindenhol akad. Még itthon is. (Ami a Naplóból kimaradt)

S jöttek a hosszú emigrációs évek, és sorjázta a művek is, melyeket ma már megismerhetünk. A legnagyobb, legmeggrázóbb magyar vers az 1956-os forradalomról és szabadságharcról, melyet eleinte csak a Szabad Európa Rádió jóvoltából ismerhettünk meg, s jó tudni, egy kaszai lány, Havasi Mária szavalja ezt a verset úgy, hogy néhány hónapja Amerikában megkérdezték tőle, mikor született?!

Mennyből az angyal

menj sietve

Az üszkös, fagyos Budapestre,
Oda, ahol az orosz tankok
Között hallgatnak a harangok.
Ahol nem csillog a karácsony,
Nincsen aranydió a fákon,
Nincs más, csak fagy, didergés, éhség.
Mondd el nekik, úgy, hogy megértsék.
Szólj hangosan az éjszakából:
Agyal, vigyél hirt a csodáról

És a világ beszél csodáról,
Papok papolnak bátorságról.
Az államférfi parentálja,
Megáldja a szentséges pápa.
És minden rendű népek, rendek

Kérdik, hogy ez mi végre kellett.
Mért nem pusztult ki, ahogy kérték?
Mért nem várta csendben a végét?
Miért, hogy meghasadt az égbolt,
Mert egy nép azt mondta: „Elég volt.”

Agyal, vidd meg a hirt az égből,
Mindig új élet lesz a vérből.
Találkoztak ők már néhányszor
– a gyermek, a számár, a pásztor –
Az alomban, a jászol mellett,
Ha az Élet elevent ellett,
A csodát most is ők vigyázzák,
Lehelletükkel állnak strázsát,
Mert Csillag ég, hasad a hajnal,
Mondd meg nekik –

(Mennyből az angyal. New York, 1956.)

S valamikor ekkor, még életében, elkezdődött az író az utóélete. Magyarországon nem beszéltek róla, ha mégis, akkor inkább becsúszott. Kassán az antikváriumban szinte minden

1945 előtti művét meg lehetett vásárolni. De ez ürömmel vegyített öröm volt: a szülőváros szabadult meg nagy fia szellemi termékeitől. A kassaiak már elfelejtették írójukat, s a nemzedékváltás egyet jelentett a nyelváltással is. S közben bekövetkezett az érzelmi eltávolodás is. Emiatt támadt máig tartó pöröm Máraival. Azzal, hogy nem engedte műveit kiadni addig, míg szovjet katona áll Magyarország területén, szívességet tett a kádári puha diktatúrának. Az emberek kezébe nem adott szellemi fegyvert, hogy felvehessék az eszmei harcot a totalitárius ideológiával. *Illyés Gyula* és *Farkas Ferenc* sem tudta eltántorítani szándékától. Pedig szükségünk lett volna mindarra, amit kiolvashattunk volna sorából. S nemcsak az ideológia, hanem az asszimiláció ellenszereként. Szülővárosában is, melyre mindig érzékenyen figyelt. Ezt bizonyítják 1973-as feljegyzései:

A gyorsvonat étkezőkocsijában a szomszéd asztalnál cseh házaspár foglalt helyet. Szomszédjuk idősebb osztrák. A cseh turista dagadt, hasas egyén, száz kilométeren át eszik és beszél. Dicsékszük, hogy sokszor utazik külföldön, kongresszusokra küldik a prágai hatalmasságok. (...) Olyan mint Švejk, a „derek katona”. Átvészelte a prágai tavaszt és a szovjet megszállás korszakában is jól megy a dolga Cseh-szlovákiában. Hallom, amint asztalszomszédjának, az osztráknak öblös hangon, dicsékedve mondja: „Die östliche Stadt unserer Republik, Košice...” Az ember, mire megöregszik, fegyelmet tanul. Most mégis feléneled. Mint akit gyomorba ütnek. L.(ola) és én nem nézünk össze, de mindketten arra gondolunk, hogy abban a városban születünk, amit a kommunista Švejk Košicének nevez. Ennek a városnak a valóságban évszázadokon át Kassa volt a neve. A város... érzésben is, valóságban is magyar volt. Most, amikor a cseh kommunista Košicének nevezi ezt a várost, egy pillanatra – megint egyszer – megvilágosodik a valóság, amit az alattomos propaganda elködösít. Az államalakulat, amelyet Beneš és társai erőszakkal és történelemhamisítással tákoltak össze, olyan nemzetiségeket kényszerített szimbiózisban élni – magyarokat, szlovákokat, németeket –, melyek soha nem éreztek történelmi közösséget Csehországgal. „Košice” a két világháború között idegen maradt Csehszlovákiában, mint egy keresztény fogoly a mórak között. De aki erről beszélt és – háború nélkül! – békés revíziót, a nemzeti önrendelkezési jog érvényesítését követelte: az ilyen rendbontót irredenta lázítónak minősítették. A kommunista Švejk elégedetten kortyolja a sörét. Hívom a pincért, fizetek. (Napló)

A posta könyvet hoz, címe „Košice”. Tartalma 221 fénykép... A szép kiállítású, gondosan tervezett és kivitelezett kiadvány 1973-ban készült. Lapozom a könyvet... Milyen nemes volt ez a város. Mennyire Város volt, Urbs, patricius település – és milyen ritka volt az ilyen város Magyarországon. Kassa építésében cselnek nem volt része. A város magyar és cipszer lakossága építette ezeket a házakat, évszázadokon át. (...) És ezt a szépséges magyar várost a fényképkönyv (...) úgy mutatja be, mintha soha városalkotó magyar és cipszer itt nem élt volna. (...) A cseh propaganda – 1919 óta örökösen, 1973-ban is – úgy mutatja Kassát, mintha Košice cseh és szlovák alkotás és település lenne. Elsikkasztja a város magyar jellegét, nem említi, hogy Kassa a magyar történelem szabadságmozgalmainak egyik központja volt. Elhallgatja, hogy Rákóczi sírja itt van a Dómban, nem említi, hogy a „kassai polgárok” ellenálltak az oligarcháknak. Nem beszél a magyar írókról és költőkről, akik ebben a városban alkottak és magyarul írtak, amikor a csehek és szlovákok még a Város környékéhez sem jutottak közel. (...) A történelemhamisításnak ez a cinikus példája ritka még a hamisításokkal bővelkedő, világháborúk utáni cseh propaganda archívumában is. (...) Minden, amit hozzáadtak, hogy nemrégén cigánysort csináltak a kassai Fő utcából és körülépítették a várost konkrétan házförtelmességgel, odatelepítették a város magyar jellegét megsemmisíteni szándékozó cseh és szlovák jövevényeket. Az inzultus, amit ez a könyv világgá kiált, megérint, mint egy alattomos ütés. (i. m.)

Tizenhat kötete jelent meg az emigrációban. Élete utolsó éveit abban a városban élte, San Diegóban, ahol egy szlovák emigráns, *Dominik Hudec* is élt, aki Nagyszlovák Birodalomról írt könyveket és cikkeket, s aki a szlovákok történetét az időszámításunk utáni II. században indította, avar megszállásról és Szvatopluk-ábrázolásról regél a magyar Szent Koronán. (Vel'ky omly Vel'ká Morava, 1994)

Márai Sándor 1963-ban vetette papírra:

*...öregem, őszem és agársoványam,
Mégis de jó, de jó, de jó, hogy nyár van.
A csörgökigyők az erdőt belepték,
Sétabottal közelít az öregség.*

(Manhattani szonettek)

Az ember lassan öregszik meg: először az élethez és az emberekhez való kedve öregszik, tudod, lassan minden olyan valóságos lesz, mindennek megismered értelmét, minden olyan félelmesen és unalmasan ismétlődik. Ez is öregség. (...) S egy ember, szegény, semmi más, csak ember és halandó, akármit csinál

is... Aztán megöregszik a tested; nem egyszerre, nem, először szemed öregszik vagy lábaid vagy gyomrod, szíved. Így öregszik az ember, részletekben. Aztán egyszerre öregedni kezd a lelked: mert a test hiába esendő és romlandó, a lélek még vágyakozik és emlékezik, keres és örül, vágyik az örömré. S mikor elmúlik ez az örömvágy, nem marad más, csak az emlékek vagy a hiúság; s ilyenkor öregszel igazán, végzetesen és véglegesen. Egy napon felébredsz, s szemed dörzsölsz: már nem tudod, miért ébredtél? Amit a nap mutat, pontosan ismered: a tavaszt vagy a telet, az élet díszleteit, az időjárást, az élet napirendjét. Nem történhet többé semmi meglepő: még a váratlan, a szokatlan, a borzalmas sem lep meg, mert minden esélyt ismersz, mindenre számítottál, semmit nem vársz többé, sem rosszat, sem jót... s ez az öregség. Valami él szívedben, egy emlék, valamilyen homályos életcél, szeretnél viszontlátni valakit, szeretnél megmondani vagy megtudni valamit, s tudod jól, hogy a pillanat majd eljön egy napon, s akkor egyszerre nem is lesz olyan végzetesen fontos megtudni az igazat, és válaszolni rá, mint ezt a várakozás évtizedeiben hitted. Az ember lassan megérti a világot, s aztán meghal. Megérti a tüneményeket és az emberi cselekedetek okát. Az öntudatlanság jelbeszédét... mert az emberek jelbeszéddel közlik gondolataikat, feltűnt neked? Mintha idegen nyelven, kínai módon beszélnének a lényeges dolgokról, s ezt a nyelvet aztán le kell fordítani a valóság értelmére. Nem tudnak önmagukról semmit. Mindig csak vágyaikról beszélnek, s kétségbeesve és tudatlanul leplezik magukat. Az élet majdnem érdekes, mikor megtanultad az emberek hazugságait, s élvezni és figyelni kezded, amint mindig mást mondanak, mint amit gondolnak és igazán akarnak... Igen, egy napon eljön az igazság megismerése: s ez anyyi, mint az öregség és a halál. De akkor ez sem fáj már. (A gyertyák csonkig égnek)

1989. február 21-én önként távozott az élők sorából. Írásaiból kitűnik, mindenkivel, még magával szemben is bizonyos távolságot tartott, és bizalmatlan volt azokkal szemben, akiket nem ismert. Az öregedést ezt a beidegződést még csak mélyítette. Rövid időn belül elvesztette két fivérét, nővérét, feleségét, Lolát és fogadott fiát, Jánost, akiből bizony John lett, s akinek családja egy sort sem olvasott el írásaiból. ...az ember nemcsak azzal felel, ha meghal. Ez jó felelet. De felel azzal is, ha túlél valamit. (...) ...túlélni valakit, akihez olyan közünk volt, hogy majdnem belehaltunk, ez egyike az élet titokzatos és minősíthetetlen büntényeinek. (A gyertyák csonkig égnek) A magányt nehezen viselte. A magányban mindent megismer az ember, s nem fél többé semmitől. Az emberek, kiknek homlokán az égi jel tükröződik, mely mutatja, hogy az istenek pártfogolják őket, csakugyan kiválasztott lénynek érzik magukat, s a módban, ahogy a világ elé lépnek, van valamilyen hiú biztonság. (...) Volt egy idő életemben, az ifjúság évtizede, mikor a világ engedelmesen tűrte jelenléte-

met, igényeimet. Ez a kegyelmi idő. (...) Aki elbízta ilyenkor magát, nyegle vagy pökhendi lesz, aki nem tudja alázattal elviselni a sors kényeztetését, aki nem tudja, hogy ez a kegyelmi állapot addig tart, amíg nem váltjuk fel az istenek ajándékát aprópénzre, elbukik. (...) Tudod, az ember szeret visszafizetni az isteneknek a boldogságból valamit. Mert az istenek közismerten irigyek, s mikor adnak a földi halandónak egy évre való boldogságot, rögtön felírják ezt a tartozást, s azt az élet végén uzsoraáron követelik vissza. (A gyertyák csonkig égnek) Sokat betegeskedett és – ami az író számára a legnagyobb csapás – majdnem megvakult. De ennek ellenére segítséget nem kért és nem fogadott el. Szégyellte, hogy másokra szorul. Sohasem panaszkodott. Csak fáradtságra. Azon a keddi napon, felhívta a mentőket, mert rosszul lett. De késtek, s ő tudta, gyógyíthatatlan beteg. Úgy látszik, az ember mindent bír, addig a határig, amíg célja van az életnek. (A gyertyák csonkig égnek) Nem várt tovább, meghúzta a ravaszt. Féltelmes lehet a pillanat, mikor az ember életében megszólal a kísértés, mikor az ember felemeli a fegyvert, hogy megölje azt az embert, akihez köze van, akihez belülről kötve van... (A gyertyák csonkig égnek)

Önvallomásaiból most számos idézet sorjáthatna egymás után, melyek bizonyítják, hogy az öngyilkosság kérdése fiatal kora óta foglalkoztatta. Egyik utolsó magánlevelében is erre utalt: *...néha úgy érzem magam, mint egy tapintatlan vendég, aki tovább maradt látogatóban, mint illik. A háziak nyájasan marasztalják, de akad, aki óvatlan pillanatban az órát nézi, és a fejét csóválja. Magam is gondolok néha ilyesmit.* (Borbándi Gyula: Halál Kaliforniában, In: Magyar Nemzet 1989. május 15.)

Vártuk haza, ha már élteben nem jöhetett, halálában kellett volna, hogy sírját bástyaként használjuk foszladozó nyelvünk védelmében. S ezt a sírt Kassán szerettük volna gondozni, de ő hamvait a Csendes-óceán habjaiba szóratta szét, három mérföldre a parttól.

Lehet, azért választotta a pisztolygolyót, hogy ne kelljen látnia, milyen tülekedés folyik majd körülötte, hogy olyanok beszélnek majd nevében, tiltják le műveit a médiákban, sajtótitják ki nevét, akik ellen világleletében küzdött. S ehhez már nem lett volna lelkijére.

Pozsonyban megalakult a Márai Alapítvány, ezzel megelőzve a kassaiak kezdeményezését, amit mindmáig sérelemként élünk meg, hiszen a kedvenc város, a városok városa, az igazi Urbs, az Kassa volt, amelyről gyakorta álmodott. Még ha az álom csak pillanatokig tartott is.

Mészáros utcai házán 1991-ben emléktáblát lepleztek le, s közben egy bizonyos *Ladislav Molnár* Pozsonyból fasisztázni kezdte az író. Csak azért, mert Márai örült, hogy szülővárosa 1938-ban visszakerült Magyarországhoz. Ennek nagy visszhangja lett a szlovák és magyar lapokban, itt és odaát egyaránt. 1998. május 7-én megnyílt az emlékszóba, s idén *Habsburg Ottó* is tisztelgett koszorújával az emléktáblánál, melyet tavaly valaki szinte hetente festékkel öntött le. A rendőrség egy pénteki napon rajtakapta a koros hölgyet, aki mise előtt eljött ilyen módon kifejezni haragját a magyarok iránt. Legutóbb a főpolgármester koszorúját is széttörték.

Ladislav Molnár, aki kilenc évvel ezelőtt azzal kürtölte tele a sajtót, hogy az én házamon leplezték le az emléktáblát, azóta sem nyugszik, és az évforduló kapcsán rendezett szimpózium ellen ágált *Schuster* államfőhöz írott levelében. Ebben csak azt bizonyította be, hogy nem ismeri a történelmet és vörös posztó számára minden, ami magyar.

Márai, nyilván legyintve, következő sorait idézné Molnár úrnak és a hasonszőrűeknek: *Amikor egy korszak fölemelt ököllel jön ellened, te köszöni vissza, nyugodtan és udvariasan úgy, hogy megemeled kalapodat.*

Búcsúzzunk most Márai Sándortól, a szavak mágiájának ismerőjétől. Ő mondta: *Látod, a szavak visszatérnek.* (A gyertyák csonkig égnek) Egy idézettel válunk most el tőle, mely akár sírfelirata is lehetne:

Ég és föld között élek, van bennem valami halhatatlan és isteni, de szoktam az orrom is piszkálni, ha egyedül vagyok a szobában, lelkemben elfér India minden bölcsessége, de egyszer pofozkodtam a kávéházban egy részeg iparlovaggal, órákon át tudom nézni a vizet és a madarak repülését, de öngyilkossági tervekkel is foglalkoztam már, mert egy hetilapban pimasz hangon írtak egy könyvemről. Konfuce testvére vagyok az emberi dolgok megértésében és a bölcs közönyben, de nem bírom ki, ha a hírlapok nem említik meg a jelen voltak között nevem, megállok az erdő szélén és káprázó szemmel nézem az őszi lombok színeit, de nem tudok másként érezni a természet iránt, mint fenntartással és gyanakvással, hiszek az értelem felsőbbrendű erejében, s egészen ostoba társaságokban fecsegéssel töltöttem el életem legtöbb estéjét, hiszek a szerelemben, de legtöbbször fizetett nőkkel vagyok csak együtt, hiszek az égben és a földben, mert ember vagyok, ég és föld között, ámen.

Balassa Zoltán

Százéves a műkedvelő színjátszás Tordaszentlászlón

Az iskolán kívüli önszerveződő közművelődési élet igénye az 1848/49-es forradalmat és szabadságharcot és az 1867-es kiegyezést követő nemzeti újjászületés és a népi-nemzeti célkitűzések megvalósítása folyamatában a polgárosodás igényéhez kötődik. Erre a feltételek és lehetőségek Tordaszentlászlón 1887/88-ban, az új református templom felszentelésének ünnepségeire készülve teremtődtek meg. Két derék ember, Thamó Gyula református lelkész és a nagybaconi Borbély József állami elemi népiskolai igazgató-tanító jó hangú férfiakból és legényekből megalapította Kalotaszeg első közművelődési egyesületét, a *Tordaszentlászlói Ifjúsági Daloskört*. Már alakulásukkor tervbe vették dalkari művek tanulását, estélyeken való bemutatását, de ezen kívül tervezték Tűzoltó Alap létrehozását, vegyeskar szervezését, otthon és színpad építését, Olvasó Egylet és Könyvtár, Színjátszókör, valamint Gazdasági Egylet alakítását, utak, utcák „csinosítását” és világítását. Tíz évi kitartó tanulás és munka eredményeként mindez meg is valósult. 1897. szeptember 17-én helyezték el az Otthonnak, a művelődés első hajlékának alapkövét a Kis utcában.

Mindehhez pénz kellett, de a műsoros dalestélyek és hangversenyek nem hoztak annyi jövedelmet, amennyiből a dologi és a telekvásárlással felmerült kiadásokat és a bankkölcsön törlesztését fedezni tudták volna. Ezért az 1897. március 14-i dalestélyen bemutatták a Leánykérő című egyfelvonásos, énekes népszínművet is, amelyre a belépti díj 60, 50 és 15 krajcár volt. 1898. december 25-én és 31-én pedig két előadásban mutatták be a Kox és Boks, Megjöttek a huszárok című darabot, amelyekhez a díszleteket és a maszkokat a Kolozsvári Színház szakembereivel készítették el. Ekkor már nem tartották őket komédiásoknak, s így állandósulhatott a műkedvelő színjátszás. Ezek kezdeményezője, majd szervezője és 40 éven át a rendezője Székely László piskiről jött állami elemi népiskolai igazgató-tanító és karnagy volt.

Hogy az anyagi gondok megoldása mellett mi volt a cél? Mindenekelőtt a test és a lélek pallérozása, a gondolat és az érzelem nemesítése, az ifjúság és a felnőttek hasznos és civilizált időtöltése, az önművelés. A tordaszentlászlói öntevékeny színjátszás kibontakozása és fejlődése a kor eszméinek és eseményeinek megfelelően korszakokra osztható.

1. Az áttörés romantikus korszaka az 1887/88–1924 közötti időszakra esik. Jellemzője a nemzeti tudat kimunkálása és megerősítése a karéneklés, a szép szó, a kulturált színpadi mozgás és deklamáció, népdal és a népzene, a jól megválasztott repertoár által. Ezt támasztja alá az a gyakorlati igényű műsorpolitika is, amelynek kapcsán a műsoros estélyek programjából nem hiányzik sem a karéneklés, sem az énekes színelőadás, a versmondás, a tréfás bohózat és kabaré, sem pedig a táncház vagy a bál.

A műsoros ünnepi alkalmak az egyházi sátoros ünnepeken kívül a március 15., április 11., Bocskai István, II. Rákóczi Ferenc, Kossuth Lajos nevével és tetteivel fémjelzett évfordulók, irodalmi estek, továbbá a sorozó bálók, a Szent Márton, az Erzsébet és a Katalin-napi batusbálók, amelyeknek jövedelmét a Budapesten felállítandó Rákóczi- és Kossuth-szobor, a kolozsvári Mátyás-szobor, helyben pedig a Dalárdaház, az Iskolai és Népkönyvtár, a színpad és kellékei, a zászlóalap, a vendégszereplések utazási alap, a szegényalap céljaira, az óvoda megsegítésére, majd pedig az I. világháborúban elesett hősök emlékoszlopának felállítására fordítják. E korszak eseményeivel kapcsolódik többek között a Leánykérő, a Falurossza, a Betyár kendője, a Cserebogár, a Piros bugyelláris, A cigány, a Sárga Rózsa, Czigány Panna, Házasság gözerővel, Angolosan, Garde dame, A régi szerető, Uzsai György és a szabadság, A gyimesi vadvirág előadása. Csak a Műkedvelők Köre évente 3-7 műsort állított össze és adott elő közkívánatra kétszer is, úgy, hogy helyben és vidéken, többek között Alsójárában, Magyarfenesen, Kolozsváron. Az előadások száma a kezdetektől 1907-ig elérte az ötvenket-tőt.

Az I. világháború idején és utána 1919-ig a színjátszók tevékenysége életben tartotta a Daloskört, egészen az 1924-es újjászervezéséig.

2. Műkedvelő színjátszásunk második korszaka 1924-től 1940-ig tart. Kezdetét veszi a cenzúrázott és állami engedélyhez kötött közművelődés és színjátszás korszaka Romániában. A

prefektúra és a megyei Művelődési Felügyelőség csak azokat a műveket és műsorszámokat engedi előadni, amelyek szövege átvitt értelemben sem sérti az új román államiságot, vagy a nacionalista román közhatalmat. Mindezek ellenére a műkedvelő színjátszásunk és a falu közművelődési élete nemhogy hanyatlott volna, hanem fejlődött, példa erre az 1934-ben külvonvált Fúvózenekar színjátszó csoportjának megalakulásával megháromszorozódott. Ebben az időszakban már nem elég az év három sátoros ünnepe és az 52 vasárnap a színelőadások, a műsoros dal- és zeneestek, táncvígalmak megtartására. Ezért a csoportok, sokszor torszalkodva, felosztják maguk között az alkalmakat, hogy mindenik színpadhoz jusson, így mindenik előadására telt ház előtt kerülhessen sor. Ezért mondhatta a két háború közötti művészeti felügyelő, Emil Isac, hogy „míg a szomszédos falvakat nem győzzük kukoricával, a szentlászlókat és magyarfenesieket nem győzzük kultúrengedéllyel”.

Az állami tiltások miatt elmaradt nemzeti ünnepeink nyilvános megünneplései, vagy az egyházközség istentiszteleteihez kötődik, vagy pedig a református elemi iskolába szorol vissza. Általánossá válnak viszont az anyák napi, a madarak és fák napját ünneplő műsorok, az ünnepek első napi színelőadásai, amelyeken más-más szereposztásban megismétlődnek az előző korszak népszerű színművei. Tovább bővül a színjátszók repertoárja: A bor, A vén bakancsos és a fia a huszár, A kutyabőr, a Tíz arany stb. előadásával. Erre az időszakra esik a Szentimrei Jenő által elindított Kék madár, valamint a Gyöngyösbokrétá néven ismert drámaciklus bemutatása is helyben és Kolozsváron. Kiemelkedő művelődéstörténeti esemény a magyarfenesi Bárdos Péter parasztpolitikus: Gyűjtőgatók című színművének tordaszentlászlói bemutatása, amely az itteni 1871-es nagy tűzvész eseményeit vitte színre, amíg Györkös Zsidó Ferenc Szentlászlói vőlegény című népi játékát a kolozsvári Thália Színház tűzte műsorára és mutatta be a szentlászlói műkedvelők bevonásával 1935. szeptember 28-án. E korszak helyi rendezői között tartja számon az idősebb nemzedék Gergely Kovács István református lelkesítő, Tordai Ferenc és Deák Sándor református elemi iskolai tanítót, Hom Pál állami iskolai igazgatót és karnagyot, Vincze György, Vincze István és Mátyás Péter Ferenc iskolázott földműveseket, valamint a Dalkör, az Ifjúsági Egyesület és a fúvózenekar tagjait.

Kiemelkedő esemény még az is, hogy a megnőtt kulturális igények kielégítésére 1936-ban a Dalkör, később pedig a Fúvózenekar állandó színpadként öltözővel ellátott új otthont épített magának, s így a régi Dalárdaház mozgatható színpadja megszűnt s az egész régi épület nézőterré, alkalomadtán pedig táncteremmé alakult át, hogy befogadhassa az egyre gyarapodó színpártoló közönséget. Az új színpadot mozgatható színpalakkal és függönyökkel látták el, melyek festését Ferencz András magyarfenesi plébános végezte. Az épület így tölti be Otthon és színpad szerepét 1963 őszéig, amikor a Kolozsvári Állami Magyar Színház támogatásával sikerül berendezni és felszerelni a mai Művelődési Ház színpadát és nézőterét.

3. Az 1940–1944 között a Bécsi döntés következtében Romániában maradt Tordaszentlászlón hallgatásra kényszerültek a műszak, s a faluból menekült fiatal dalosok és fúvósok Deák Sándor tanonciskolai igazgató vezetésével Kolozsváron folytatták dalos és műkedvelő színjátszó tevékenységüket. A próbákat a Wesselényi Egyletben, műsoros estélyeiket pedig a református és a római katolikus főgimnázium dísztermében tartották. Kiemelkedő esemény lett volna a Szentlászlói vőlegény ismételt bemutatása, ami azonban a német megszállás miatt elmarad. Itthon a Dalárdaházat a vasgárdista hatalom megszünteti, ide zsúfolja össze a kényszermunkára ítélt zsidókat és politikai foglyokat, akik a kislefesi határban levő községi bükkerdőből fát termeltek ki a németeknek.

4. A negyedik korszak 1945-tel kezdődik és tart napjainkig. A korszak első felében, az ún. népi demokráciában, a békeszerződés megkötéséig, amint a hadifogságból hazajönnek a férfiak, s Kolozsvárról hazaköltöznek a menekültek, újból megindul a közművelődés és benne a színjátszás is, immár a Magyar Népi Szövetség égjsze alatt, a Petőfi-kultusz jegyében. A régi formációk mellé ifjúsági színjátszó kör és vonózenekar alakul. A háborúban megrongálódott Dalárdaházat kijavítják, a színpadot önerőből helyreállítják, s részben a régi népszínműveket felújítva, új szereposztásban, újra meg újra bemutatjuk. Ebben az időben a Dalárda karnagya Halmágyi Ferenc, a színjátszás irányítását s az előadásokat Teleki Mihály református lelkész és felesége, Pálffy Ilona vállalja magára és végzi nagy ügyszeretettel Vincze György segítségével; a fúvósokat Vincze István segítségével Tamás Vass Mária óvónő, az ifjúsági színjátszókat pedig Balázs Veronka tanítónő készíti fel az előadásokra. Különösen a fúvósok színjátszó tevékenysége erősödik meg és hoz új szintet a színpadra. Ekkor mutatják be a

Petőfi, a Génius, A szökött katona, Amit az erdő mesél, A veres hajú, A tolonc, a Tót leány, A legénybolondja, Ne játssz a csókkal, illetve a Lúdas Matyi, Sári bíró, Az énekes madár, Nem élhetek muzikásja nélkül, Kivilágos kivirradtig, a Zsuzsi, A pillangó stb. és a Néma levente című színművet.

Ezt a sokszínű, sokarcú, ígéretes megújulást a proletkultus szemlélet ránk kényszerítése veti vissza. 1948 után egyesületeinket felszámolják, vagyonukat, berendezéseiket részben – mint Jézus ruháit a katonák – az állami intézmények, szervezetek és ezek akkor idegenből toborzott földműves és értelmiségellenes vezetői széthordják, részben pedig a csak elméletben levő kultúrtothonnak adják, ahol Csáki szalmájaként tönkremegy, úgyhogy, az 1963-ban felavatott új Művelődési Házba már semmi sem jutott belőle. Ezt az időszakot követi az, amikor a hirdetőtáblákon a színelőadásokra, dal- és zeneestekre hívó plakátok helyett az erőszakos kollektivizálás ellen tiltakozókat rágalmazó gúnyrajzok jelennek meg.

Ezt az időszakot próbálta kiheverni, anyagi és szellemi pusztításait pótolni az 1963-al kezdődő időszak. Ekkor sikerült az idegenből hozott vezetőket részben kiiktatni a közművelődés vezetéséből, és a helyi művelődési csoportok vezetőiből és tagjaiból megválasztani a Művelődési Ház vezetőtanácsát, amelynek a sok hivatalos és rágalmazó bírálat ellenére is sikerült a proletkultt szemben minőségi és közművelődési munkát teremteni. Ehhez fogható akkor sem minőségben, sem változatosságban a megye vagy tartomány kisebb városai sem tudtak felmutatni. A férfikarban 1970-től dr. Almási István, az 1988-ban alakult Női Karban Guttman Mihály vezetésével teljesedik ki a Bartók–Kodály képviselte zenei vonal. A színjátszásra jellemző a magyar és a nemzetközi drámairodalom térhódítása, s ez válik általánossá Dehel Gábor kolozsvári színész, Bázsáné Laczi Pap Erzsébet könyvtáros, Boldizsárné Balázs Veronka, Tamásné Pap Márta, Valkainé Bakó Ibolya, Boscha István, Zsigmond Erzsébet, Bartók Júlia és Gyurka Katalin pedagógus, az író Csépi Sándor, vagy a magam előkészítésében, rendezésében, szervezésében. Hogy melyek voltak a kiemelkedők? A sok jó közül nehéz válogatni. A minden nemzedék által előadott Cigány, Gyimesi vadvirág, Bor, Nem élhetek muzikászó nélkül, Szentlászlói vőlegény, Énekes madár, Néma levente, Ármány és szerelem, Nagymama, A tanítónő, Liliomfi, A köszívű ember fiai mellett, Goldoni, Schiller, Molière, Vörösmarty, Kisfaludy, Everac, Caragiale, Ibsen, Móricz, Tamási, Sütő drámái, Csépi Sándor: Egyetlenem ősbemutatója, Mátyás a vigasságos stb. Ennek az időszaknak szintén kiemelkedő eseménye a „Kék madár” drámaciklus továbbélése, A csáki bíró lánya, a Szentlászlói bíró lánya című balladajáték, A leánykérés, A fonó, A gazda rétre megy bemutatása végzős és kezdő diákjaink által itthon, Kolozsváron, Magyarfenesen és Marosvásárhelyen Mátyás Istvánné, Boldizsárné Balázs Veronka, Tamásné Pap Márta, Valkainé Bakó Ibolya, valamint a magam szervezésében és rendezésében.

Ezt a munkát folytatják és teszik még változatosabbá az új idők kihívásainak megfelelően fiataljaink, a felnőtt korba lépett és a pályára megérett szervező és rendező pedagógus tanítványaink, köztük Boldizsár Zeyk Zoltán és felesége, Takács Boglár, Szakács Melinda, továbbá volt diákjaink, ezek szülei és családja műkedvelő színjátszókként, rendezőkként, sűgőkként, statisztákként, műszakiakként, grafikusként. Ma ők azok, akik a színházi szakemberek bevonásával a falusi színpadon műkedvelőkkel színesebbé, színvonalasabbá tudták tenni pl. A csalódások, a Vitéz Lélek, Egy lócsiszár virágvasárnapja, a Drága gyermekeim, a Fül, a Liliomfi, a Rezgő nyárfalevél, Hullámzó vőlegény, Hány János, a Dada, a Tíz arany, A csárdáskirálynő stb. előadásait, s akik az úttörő elődök példája szerint munkájukat megismertetik a Kalotaszeg és az Aranyosvidék falvainak színpártoló közönségével is.

De lehet-e színjátszás, akár műkedvelő szinten is közönség, színpártoló közösség nélkül? Bizonyára nem! A tordaszentlászlói műkedvelő színjátszásnak nagy érdeme többek között az is, hogy mindenkor közönséget tudott magának teremteni, aminek bizonyítéka a telt ház, a sokszor zsúfolt nézőtér, hogy a bemutatókon, a jegyek árára való tekintet nélkül, jelen akar lenni a falu apraja-nagyja. Közönségük mindig ráértett arra, hogy mikor érdemes tapssal, könnyel, nevetéssel, vagy éppen a figura elmarasztalásával vagy megvetésével biztatni, segíteni, megérteni, dicsérni a szereplőket. Ne csodálkozzunk ezen. Hiszen az egymást megszerető fiatalok az első kézfogás, az első csók, a jegyváltás után együvé tartozásukat évszázadok óta többek között úgy hozzák a nyilvánosság tudomására, hogy színházba mennek, a Kolozsvári Színház előadásaira is, s így formálódnak színpártoló közönséggé s közösséggé. Így válhatott közügyggyé Tordaszentlászlón a szervezett közművelődés és benne a színjátszás. Az ér-

telmiségi ember, főleg a pedagógus, alkalmas és alkalmatlan időben egyaránt kiveszi részét ebből a munkából. Mert mindannyiunkhoz szól, mindenik pedagógusnak üzeni Sütő András, hogy: „Ide nem úrnak, hanem szolgálni jöttünk uram! Persze nem kiszolgálni.”

Boldizsár Zeyk Imre

A nagy évforduló jegyében

2000. október 12–14-én tartottuk meg a Szarvas Gábor Nyelvművelő Napokat Adán. Ebben az évben különösen fontos volt számunkra a rendezvény, hiszen a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma a Magyar Millennium alkalmából kiírt pályázatán az adai Szarvas Gábor Nyelvművelő Napokat a minisztérium *hivatalos millenniumi rendezvényei* közé sorolta, s ugyanekkor ünnepeltük a nyelvművelő napok 30 éves évfordulóját is.

1970-ben tartottunk első alkalommal nyelvművelő napokat Adán, Szarvas Gábor nyelvész szülőfalujában, tiszteletünk jeléül a nagy tudós iránt, aki egész életét az anyanyelv tisztaságáért vívott harcnak szentelte. Az ő kitartó, fáradhatatlan munkássága példaértékű mindannyiunk számára.

Bár az utóbbi évek társadalmi, politikai, gazdasági eseményei a Délvidéken nem mozdították elő a magyar nyelv ügyét, mi mégis vállaltuk a nyelvművelés nehéz, de szép feladatát, mint a megmaradásunkért vívott harc egyik formáját. Magunkévá tettük Tolnai Vilmos Halhatatlan magyar nyelv című tanulmányának gondolatát: „Vedd el a nemzet nyelvét, s a nemzet megszűnt az lenni, ami volt: Nyom nélkül elenyészik, beleolvad, belehal az őt környező népek tengerébe”.

Az idei év különösen kritikus volt ilyen szempontból, hiszen 2000. október 5-én a politikai zavargások egész Szerbia területén azt sugallták, hogy a jubileumi nyelvművelő napokat nem tarthatjuk meg. Azonban a kitartásunknak köszönhetően mégis sikerült megünnepelnünk a 30 éves évfordulót.

Ünnepségsorozatunkat szokásunkhoz híven a középiskolások beszédművészeti vetélkedőjével kezdtük. A 22 versenyző középiskolás diák igazi élményt nyújtott a hallgatóságnak a két részből álló beszédversenyen. Ezt pénteken, 13-án, az általános iskolások játékos nyelvi vetélkedője követte, majd 14-én, Szarvas Gábor mellszobrának megkoszorúzása után, dokumentumkiállítás megnyitására került sor a 30 év anyagából. A tudományos ülészak témája ez volt: Anyanyelvünk a harmadik évezred küszöbén. Jeles magyarországi és hazai nyelvészek értekezései hangzottak el a következő címmel *Sebestyén Árpád*: Nyelvi norma és nyelvszemlélet, *Ágoston Mihály*: A „küszöbátlépés” néhány kulcskérdése, *Szűts László*: Nyelvművelésünk feladatai, *Hajnal Jenő*: Anyanyelvünk és anyanyelvű kultúránk esélyei a harmadik évezred küszöbén, *Wacha Imre*: Kiejtésünk változásai, *Papp György*: Írott nyelvünk és változási jellemzői. A Szarvas Gábor Emlékérmet az idén Utasi Jenő atyának, a tótfalusi plébános úrnak ítélte a bírálóbizottság; ő éveken át erkölcsi és anyagi támogatója volt a nyelvművelő napoknak.

Külön élmény volt számunkra Ferenczi Éva művésznőnek, a Magyar Kollégium tagjának előadóestje, aki *Idvezlégység Szent István királ* című műsorával szerzett mindannyiunknak őszinte örömet. Ezt a felejthetetlen esetét ezúton is szeretném megköszönni a művésznőnek, Ferenczi Évának, Földiák Andrásnak, a Magyar Művelődési Intézet igazgatójának, Romhányi Andrásnak, a Magyar Kollégium szervezőjének. Köszönöm, hogy ellátogattak hozzánk, és igazi ünneppé varázsolták az estét.

Szabó Szabados Ilona

ISKOLA ÉS HONISMERET

Tanítómestereink

Karl János:*

A honismertetésről

Milyen jellegű tudomány a honismeret?

A honismeret, a szülőföldismeret, a német *Heimatkunde* akar lenni. Magyar elnevezésük nem adja vissza találóan a német fogalmat. Kénytelenek vagyunk azonban jobb hiányában alkalmazni. Mint minden élő lényt, úgy az embert is bizonyos környezet, milió veszi körül. Ebbe mindnyájan beleszületünk. Ez azonban csak akkor válik számunkra Heimattá, ha azzal valahogyan lelkiileg összenövünk. Ebből következik viszont, hogy szülőhelyünk egyúttal még nem a Heimatunk. Számos kiváló egyéniség nem a szülőföldjét, szülővárosát, községét vallja hazájában a legkedvesebb helynek. Érzelmű számai máshová fűzik. Gyermekkorának élénkszíni és finom érzelmű emlékei máshonnan táplálkoznak. Az a hely, ahová ezek minduntalan visszazárlnak, az ő tudományos értelemben vett szülőföldje, hona, Heimatja. Ez áll lelkiéletének a gyújtópontjában olyan sokszor. Egész bátran mondhatjuk, hogy ez énünk legalányibb része, telve egész sereg érzelmű tartalommal. Valahányszor erre a környezetre gondolunk, úgy érezzük, hogy jogosan ismételhjük *Jörn Ullil* mondását: minden, amit itt a környéken a földben van, rajta nő és mozog, abból én mindből tudok valamit, és az velem valamiképpen összenőtt. Igen, ez nemcsak *értelmi*, hanem *érzelmi* kapcsolat is. És éppen ezért a tisztán tudományos közlés számára talán megközelíthetetlen is? Vagy ha nem, úgy az egészen sajátosságos jellegű tudomány, különleges *tartalommal, módszerrel és vizsgálandó szemponttal*.

Tehát nem annyira *beleszületés*, mint inkább *lelki megtelepedés* révén mindnyájan bekapcsolódunk valami környezetbe. Kérdés most már: milyen elemekből áll ez a milió. Vannak benne *természeti tényezők*, mint pl. a talaj, a növény- és állatvilág. De része az *ember* is társadalmi és szellemi életnyilvánulásaival, pl. gazdasági formák, egyes iparágak, egyesületek, művészi alkotások. Gyarló elmenk megszokta, hogy környezetünkben földművelést, kereskedelmet, politikai jelenségeket vesz tanulmányozás alá külön-külön. Pedig nem ezek veszik körül egyenként és egymástól elszigetelten, hanem mindezek összessége, együttsége. Ha azonban ez így van, akkor a honismeret nem *részlettudomány* a szó megszokott gyakorlati értelmében. Egész környezetünkkel, ha úgy tetszik, a körülöttünk lévő totalitással ismert meg. Tudományunk tartalmát tekintve tehát nem szaktudomány. Ezért a szaktudományokat tanító főiskolák tanterdjében nem is találunk ilyen című előadást: honismeret. Nincs is olyan egyetem, amelynek ilyen jellegű tanszéke volna.

Amilyen sajátos azonban a tartalma, éppen olyan jellegzetes a *módszere* is. A természettudományok megfigyeléssel és kísérletezéssel jutnak el elsősorban igazságaik megállapításához. A kémia pl. megállapítja a vegyületek keletkezésének törvényeit, s ezek tértől és időtől függetlenek. A hidrogén és oxigén egyesülése vízzé Földünk minden részén és minden időben úgy történt, hogy két atom hidrogén egyesül egy atom oxigénnel. A természettudomány-

* Dr. Karl János (Léva, 1891. szeptember 21. – Budapest, 1956. november 21.) piarista tanár volt, aki a lévai, kecskeméti gimnáziumi évek után a budapesti egyetemen végzett teológiai tanulmányokat, ott szerzett földrajz-természettudomány szakon középiskolai tanári oklevelet, valamint bölcsészeti doktorátust (1915). Kolozsvárott (1917–1919, 1941–1943), Budapesten (1920–1931, 1946–1950), Debrecenben (1932–1937), Szegeden (1938–1940), Kecskeméten (1944–1945) a piarista rend gimnáziumaiban tanított, igazgatói tisztséget is betöltött. (K. D.)

ok egyes megállapításai olykor viszont határozott térre és megjelölt időre vonatkoznak. A gránit elmállása hazánkban pl. egészen más folyamatú, mint Afrika trópusi vidékén, és a jelenkorban is más, mint volt a jégkorszakban. A természettudományokkal ellentétben a szelemtudományok más módszerrel dolgoznak. A történész pl. forráskritikai tanulmányok segítségével igyekszik elénk rajzolni valami kort vagy eseményt. Megállapításai szintén határozott térre és korra vonatkoznak pl. a hellén műveltség kialakulása, virágzása és hanyatlása. A honismertetés módszerét tekintve sem természet-, sem szelemtudomány. Mindkettő eljárásait egyésti magában. Ez adja azután magyarázatát annak, hogy a tudományok módszereik alapján történő osztályozásában, rendszerezésében a honismertetéssel külön nem találkozunk. Alkalmazott módszerei mindig valami adott helyre és időre vonatkoznak.

De különleges a honismertetés *vizsgálódó szempontja* is. Az előbb már említettük, hogy környezetünket mindig a maga egészében, *totalitásában* kell néznünk. Ehhez járul azután még egy szubjektív vonás is, amennyiben milliókat *átéljük és értékeljük*. Sokan állítják és még többen hiszik, hogy mindnyájan ugyanazon valóságban élünk. A fizika meg is kísérli ennek a megszerkesztését. Minden alanyi vonást mellőzve építi föl a vázat. Közlelebről tekintve azonban ez csak keret, amelyben nincsen átélhető, konkrét tartalom. Hiányzanak belőle a színek, hangok és szagok. Úgy különbözik a való világtól, mint a sík térkép a domborművűtől. Helyesen jegyzi meg *Fechner*, hogy ez csak éjjeli természetszemlélet. Fénysugaras, nappali akkor lesz, ha élmény is járul hozzá. Városunk határában elterülő köfajtóban az egyik idevetődött külföldi tudós különleges harmadkori csigákat talált. Kutatása közben alaposan megázott. Boldog, hogy új fajt írhat le, s emellett a megázás emléke csak mint kellemetlen mellékzöngé jelentkezik. Nem tehetek róla, nálam egészen más. Én is örülök a lehetnek, de bensőmben egész sereg gyermekkori emlék éled fel. Nem tudom magam függetleníteni egész sereg szubjektív hatástól. Az átélésen kívül környezetemben még értékelő munkát is végzek. Nemcsak megállapítom, hogy valami számunkra hasznos, szép, esetleg közömbös, hanem ezek a megállapítások sokszor igazán egyéni értékűek. A gyereket pl. számos esetben egészen más érdekli, mint a felnőttet. Az egyszerű, keveset tanult ember is egészen mást talál fontosnak és jelentősnek, mint a világlátott és tudós. Az élmény és értékelés tehát egyéni, s környezetünk, szülőföldünk tanulmányozásánál, mint vizsgálódó szempont mindenkor érezteti hatását.

És éppen ez az, amely milliók át nem vihető része. Ez az a tényező, amely határozott helyhez és időhöz van kötve. Ez fejleszti ki bennünk a szülőföld szeretetét. Én pl. nem tudom a falumat *megmutatni* annak, akinek nincsenek hasonló élményei. Engem az én Heimatomhoz nem csupán értelmi, hanem érzelmi kötelékek is fűznek. Ha teljesen meg akarom érteni, a természetből indulok ki, és az élőlényeken át eljutok a művelődéshez, a szellem alkotásához. Az utóbira a természet reányomja bélyegét, de viszont is. A kettő valósággal *életközösség*. Ennek az életközösségnek azonban *én is tagja* vagyok. S mihelyt ez a kapcsolat számomra tudatossá válik, abban a percben a közülettel szemben *köteleltségeim* vannak, de *jogaim* is. A honismertetés ily módon a környezetemről mint életközösségről ad tudatos képet. Tehát olyan tudomány, amely megismertet bennünket a számunkra legkedvesebb hellyel a maga totalitásában. A csupán nézőkből látókká nevel. Amellett, hogy az értelmet foglalkoztatja, nem hanyagolja el érzelmi és akaratvilágunkat sem. Környezetünkkel szemben öntudatossá tévén, a társadalmi és állampolgári köteleltségek felismeréséhez vezet.

Ebből azonban következik, hogy figyelemreméltó nevelő erők lakoznak benne. ...

A nevelő és a honismertetés

A nehéz munkában a tanító, a nevelő személye annyiban fontos, hogy ismernie kell a vidéket. Magának is mintegy bele kell élnie magát az egészbe. Igaza van *Müllner* professzornak, amikor módszertanában azt írja, hogy a honismertetést kezdő vagy azon helyen először működő oktatóra nem ajánlatos bízni. Ebből viszont következik, hogy ezt magának kell elsajátítani. Tisztában kell tehát lennie a honismertetés körébe vágó ismeretek megszerzésének a *módjával*, másodszor meg azoknak az iskolában, a tanításban való *alkalmazásával*. Vegyük ezért vizsgálat alá mindegyiket.

A honismertetés tárgya, tartalma minden, ami valamely kisebb vidék, helység, esetleg jáz *természeti* vagy *művelődésbeli* képéhez tartozik. Ebből következik, hogy tágkeretű ismeretkör. Számos tudomány és tudományos vizsgálat és megfigyelés áll közvetve vagy közvetlenül a

szolgáltatásban. Éppen nagy terjedelménél fogva egy embertől nem is kívánhatjuk, hogy valamely helyre vonatkozó összes ismereteket felkutassa. Legfeljebb részletmunkát várhatunk. Annál kívánatosabb azonban, hogy a különböző részletkutatásokból összefüggő képet alakítsunk ki. Erre minden oktatónak feltétlenül szüksége van.

Nagyon helyes, ha az összefoglaló kép megszerkesztésén kívül még magunk is végzünk *részletmunkát*. Erre minden kis terület alkalmas. Az első pillanatban néha nem látjuk az anyagot, csak később vesszük észre, hogy rengeteg a teendő. Tehát sohasem a vidékben, hanem mindenkor az egyénben van a hiba. És erről a kérdésről szólva ne mondja senki sem, hogy nincs tehetsége. Az egyik kitűnő gyűjtő, a másik megfigyelő, a harmadik meg a népszokások született leírója és értelmezője, az ötödik esetleg kritikával megáldott kutató, a hatodik végig szervező, irányító. Mindegyikre feltétlenül szükség van! Hogyan készülne el a nagy bérpalota vagy a folyamon átvezető híd, ha mindenki csak terveket készítené, vagy pedig valamennyien csupán habarcshordásra éreznének képességet! Nem! Munkamegosztás, mint mindenütt, úgy itt is az eredmény, a siker egyik nélkülözhetetlen feltétele.

Tehát az összes oktató-nevelő intézetben: tanító-, tanítónő-, tanárképző intézetekben ügyelnünk kellene arra, hogy a növendékek bepillantást, bevezetést nyernének az ilyesfajta munkálatok végzésébe. A szemináriumi, önképzőköri dolgozatoknak gyakrabban lehetne ez a tárgya. A növendék valami részletkérdéssel foglalkozva megismerné az illető tudomány főbb módszerét, nevezetesebb irodalmát, stúdiumának főbb történeti kialakulását és az illető szak kiválóbb képviselőit, művelőit. Nem ártana, ha a levéltári kutatásokban is némi jártasságra tenne szert. A régi írásokban használt egyszerűbb rövidítések, archaikus kifejezések, ma már nem használatos írásmód, betű- és számformák ismerete nagyban megkönnyítené későbbi munkáját, és nem támasztana mindjárt kezdetben a munkakedvet derékba törő nehézséget. Így felszerelve azután a fiatalok oktatóműködésük kezdetén a honismeret feldolgozása terén is munkába kezdhetnének.

Hány irányú legyen a munkásságuk? Három irányú, mégpedig: az anyag *összegyűjtése, feldolgozása és felhasználása*. Nézzünk mindegyikre néhány gyakorlati tanácsot!

Az anyaggyűjtés kétféle módon történik: saját, önálló *megfigyeléssel és kérdegetéssel*. Az előbbit gondosan kell végeznünk. Minden fel kell jegyeznünk és dátummal ellátnunk, hogy később mások is alkalmazhassák. Egyik-másik téren (pl. meteorológia, növény fenológia) már vannak megállapított elvek és útmutatások a megfigyelésekre vonatkozólag. Természetesen, ott ezekhez kell alkalmazkodnunk. Ne feledjük el, hogy a megfigyeléseknek annál nagyobb az értékük, minél hosszabb időre és nagyobb körre terjednek ki. Adatainkat hasonlítsuk össze mindenkor a régebbi idők és a szomszédos terület hasonló adataival. Ezáltal nem egy érdekes eredményre jutunk. Kérdegetéssel csak olyanoktól szerezzünk ismereteket, akik a kérdéses helyet, tárgyat és tudományterületet alaposan ismerik. Azonban legyünk minden alkalommal körültekintők. Hivatalosan megjelenve sokkal kevesebb értékes adatnak jutunk a birtokába, mintha a nép közé elegyedünk, és meglessük az alkalmas pillanatot. Itt eszünkbe juthat az egyik tapasztalt utazó tanácsa: ne jegyezz rögvést, mert akkor mindjárt hazudni kezdenek. Sok értékes adatot gyűjthetünk össze a helyi gyárüzemben, postán, vasúton és állami hivatalokban. Ezek adatainak felhasználásához azonban engedélyt kell kérni. Az anyaggyűjtés nélkülözhetetlen kelléke a meglévő irodalmi adatok felkutatása. Könyvtárakban, levéltárakban végzendő ez a munka. Kétségtelen, hogy míg egy része pl. a plébániák naplója, községi levéltár, régi jegyzőkönyvek, anyakönyvek áttanulmányozása már a helyszínen, tehát kisebb városban vagy falun is lehetséges, addig a könyvek megszerzése nálunk már kissé nehéz. De némi organizációval segíteni lehetne a nehézségeken. Erős tempóban fejlődő vidéki, kulturális gócpontjainktól ezen a téren is könnyítést várunk!

Az összegyűjtött anyagot felhasználás céljából fel kell dolgoznunk. Ebben a munkánkban szintén bizonyos szempont vezet. Az első kérdés az, hogy mit akarunk: tudományos vagy népszerű munkát-e. Az elsőt szívesen közlik a háború végével számban is erősen megnövekedett tudományos szemléink. Ne féljünk attól és ne hitessük magunkat és másokat, hogy már túl sok nálunk a tudomány művelője. Sok egyáltalában sohasem lehet! Azzal se engedjük magunkat restségre hajlani: tudományos munkához nem értek! Folyóirataink és napilapjaink szívesen közölnek népszerű cikkeket. A vidékieknek pedig éppen a helyi színezet adja meg a létjogosultságukat. Dolgozni tehát ebben az irányban is lehet! És ha végül az illető

nem tollforgató – mi is lenne a világból, ha mindenki írna! – még akkor is értékesítheti összegyűjtött ismeretét. Szabad előadásokon bőven adogathatja lelke kincseit. Holtbizonyos, hogy mindenkor hálás hallgatóságokra talál.

És ha minderre nem kínálkoznék alkalom, ott az iskola! Minden oktató, ha hivatást érzett erre a pályára, apostol. Aki csupán kenyeret lát benne, az rossz utakon jár! A honismertetés keretébe tartozó összegyűjtött ismereteit itt értékesítheti igazán. Akár a szabadban, akár az iskolateremben végzi munkáját, mindig támaszkodhat reá. Innen, ebből a körből vett példákkal könnyebb a *lélek értelmi kiművelése*. A közvetlen környezetünkben szerzett képzetek ugyanis maradandóbbak. Az ezeket előidéző behatások gyakran ismétlődnek. Érzelmi és akaratú elemekkel kapcsolatban keletkeznek, s az emlékezetbe idézéskor, mint erősek és elevenek jelentkeznek. Ezenkívül mindenhol a közösség sugárzik felénk, s így a merőben ismereteket közölni akaró oktató mindjárt szociálpedagógiai munkát is végez. Ezzel karöltve a növendékekben esztétikai, etikai és vallásos gondolatok és érzelmek is éleszthetők.

Szép és magasztos hivatás az oktató számára! Azonban csak úgy valósítható meg belőle még a legcsekélyebb is, ha maga is beáll a honismertetés munkájában. *Jeder Lehrer soll Heimatforscher sein* – követelik az újabb német módszertani munkák. Mi talán a honi állapothoz mérve úgy fordíthatnánk le az értelmét: mindenki vegyen részt a honismertetés munkájában, de kivétel nélkül!

Dr. Karl János: *A honismertetésről.*
Bp., 1929. 4–8., 19–23. old.

A néprajz oktatásának iskolán kívüli formái Apátfalván

A községről

Apátfalva a Viharsarok déli, földrajzilag a Békés-csanádi-lőszáthoz, a mezőgazdasági termelés egyik legalkalmasabb vidékéhez tartozik. A mai Csongrád megye déli részén, a Maros folyó jobb partján, Makótól keletre 10 km távolságra fekszik, a 43-as főközlekedési út szeli ketté. Az első írásos emlék a faluról 1334-ből való, akkor *Pothfalua* néven említik. Egy 1447-ben kelt oklevélben a *Patfalva* nevet viseli. Az Apátfalva név eredete pontosan nem tisztázott; Kiss Lajos az előtagot az apát közszóval hozza kapcsolatba, feltételezi, hogy a falu eredetileg a csanádi apátnak lehetett a birtoka. A falut lakossága még ma is *Pátfalvának* nevezi.

1493-ban a csanádi püspökség birtokába került. 1514-ben, a parasztlázadás idején Dózsa György előhada itt aratott győzelmet Báthori István temesi főispán és Csáki Miklós csanádi püspök csapatával szemben. 1552-ben a törökök pusztítása nyomán a falu teljesen elpusztult, száz éven át pusztának nevezik. 1751-ben kamarai igazgatás alá került, majd a szerb csapatok kivonulása után a szomszédos településekről, valamint Jászjákóhalmáról és Heves megyéből 500 új telepes jött ide. Őket tekinthetjük Apátfalva mai lakossága őseinek.

Amikor a falu lélekszáma elérte az ötezret, Mária Terézia utasítására a csanádi püspök Apátfalvát 1753-ban önálló plébániává emelte. A falu temploma 1757-ben készült el, és Szent Mihály tiszteletére az alesperes felszentelte szeptember 26-án. Ekkor van a falu búcsúja. Az egyházközség fogadott ünnepe Szent Anna napján, június 26-án van, ez az 1831. évi kolerajárvány megszűnésének emléke. (E naphoz kötődnek 1993 óta az Apátfalvi Falunapok.) A község 1762-ben vált külön Csanádtól, legrégebbi pecsétje 1764-ből való. Ettől kezdve mintegy kétszáz évig a falu dinamikus és egyben sajátos fejlődéséről beszélhetünk. A demográfiai csúcs 1929-ben volt, mikor a falu lélekszáma meghaladta a hatezretet. Ettől kezdve szinte évről évre csökkent lakossága. Napjainkban 3400-an élnek itt; az egykor virágzó Apátfalva periférikus helyzetben van.

A mélyen vallásos, keményen dolgozó, öntudatos, büszke *pátfalvaiak* a környező községektől elkülönülten, mintegy szigetet alkotva éltek. Sajátos népviseletük, hímzésük (fehér alapon fehér), népdalaik (Bartók Béla 1906-ban 25 népdalt jegyzett le a faluban), népi hangszerük (citera), táncuk (a dél-alföldi táncrendnek több mint fele innen származik) volt. Még az 1960-as években is népviseletben jártak. A „kivetkőzés” itt évtizedekkel később zajlott le, mint e régió többi településén.

A gazdag történelmi és tradicionális múltat őrzik ma a helyi művelődési ház hagyomány-ápoló csoportjai, valamint a faluról megjelent könyvek. *Móricz Ágnes* művelődésszervező kezdeményezésére és irányításával folyik a munka, aki minden lehetőséget megragad arra, hogy a hagyományok, a folklórkincs ne tűnjön el, azt megismerjék, s így az a jövő nemzedékre átöröklődjék. Munkájának köszönhetően 1996 őszétől kezdődött az apátfalvi monográfia (*Apátfalva népelete*) előkészítése. *Bárkányi Ildikónak*, a Móra Ferenc Múzeum munkatársának szerkesztői irányítása mellett több mint húsz kiváló szakember írja, s a tervek szerint 2001-ben jelenik meg. 1997-ben adták ki *dr. Felföldi László* és *Gombos András* összeállításában a *Kardos István emlékkönyvet* a híres táncos-vőfély, „a népművészet mestere” születésének 100. évfordulójára.

Az Eszterlanc-tábor

Az emlékkönyv megjelenéséhez kötődően indult el egy nagyszabású program a művelődési ház kezdeményezésére, amely szilárd alapja lett a mai helytörténeti munkának, és amely az országhatáron túlra is kitekint. Ekkor írtak alá egy gazdasági és kulturális egyezményt, amely összefogja a Maros két oldalán lévő, illetve a község történelmi múltjához kapcsolódó településeket – Magyarországról: Apátfalva, Magyarcsanád, Nagylak; Romániából: Ócsanád, Nagykomlós, Nagylak; Jugoszláviából: Kisorosz – a PHARE CBC Magyarország–Románia program keretében. E program része volt 1998. július 13. és 25. között megrendezett *Eszterlanc – I. Nemzetközi Néprajzi Tábor*, amelyen az egyezményt aláíró településekről, valamint Szegedről, az erdélyi Apácáról és a vajdasági Horgosról 170 gyerek vett részt.

A gyerekek a táborban szakszoportonként mélyedtek el egy-egy népművészeti ág megismerésében. A néptáncal, a citerával, a népi iparművészettel és helytörténettel foglalkozó csoportok valamelyikében mindenki megtalálta az érdeklődésének megfelelőit. A résztvevők el látogattak a makói, a szegvári tájházba, Ópusztaszerre, valamint a Szegedi Szabadtéri Játékok Hány János előadására. Felejthetetlen élmény volt a lovas kocsis kirándulás, 17 kocsit vitt bennünket végig a Maros partján Bekába (Bökénybe, az Apátfalvával szomszédos Magyarcsanádhoz tartozó tanyavilágba), a bekai nagydombhoz, melynek keletkezése máig vitatott. Délutánonként a hat órai kemény munka után az általam vezetett játszótér adott kikapcsolódási lehetőséget az elfáradt kezeknek, lábaknak. Csutkából, csuhéból, rongyból, termésekből gyermekjátékokat készítettünk, az érdeklődők rongyszőnyeget szőhettek. Illatos mézeskalácsot sütöttünk, Csapó Jánosné otthonában azt is megmutatta, hogyan sütöttek régen a kemencében. A gyerekek élvezettel ették az abban sült lángost.

A tábor iránti hatalmas érdeklődés bizonyította, mennyire fogékonyak a gyerekek a néprajz iránt. A táborról „Az összefogás története” címmel Varga Péter összeállításában egy magyar-angol nyelvű kiadvány is készült. Azóta szaktáborokat szervezünk néptánc, népzene témakörökben.

A Bibic-könyvek

1999-ben – dr. Felföldi László javaslata alapján, Móricz Ágnes technikai szerkesztésében – elkészült *Szigeti György* Fejezetek Apátfalva néprajzából című művének első része, az anyagi kultúráról. A nyugdíjas tanító és önkéntes néprajzi gyűjtő hű képet ad a múlt paraszti gazdálkodásáról. A könyv megjelenése a Pátfalváért Egyesület sikeres pályázatának, a Nemzeti Örökség Minisztériuma támogatásának köszönhető. A millenniumi tiszteletére jelent meg *Tóth Ferenc* Apátfalva című kötete a száz falut ismertető kismonográfia-sorozatban, mely bemutatja a község életét, történelmét, néprajzát. Ezek a könyvek is kitűnő anyagot adnak a lakóhelyismeretre neveléshez.

A gyerekek részére Varga Péter, Urbancsok Zsolt és Móricz Ágnes kezdeményezéséből készül a *Bibic-könyvek* című helytörténeti sorozat. A felső tagozatos tanulók számára készülül nyolc, 60-70 oldal terjedelmű könyvecske: *Urbancsok Zsolt*: „Mint fatörzsből gyöngye ága...” (Apátfalva története és a csanádi térség a kezdetektől 1956-ig); *Balázs Katalin*: „Mikoron az Úr Jézus a földön járt...” (az apátfalvi népköltészet, magia és hitvilág, népi imádságok, legendamesék, eredetmondák és az apátfalvi nyelvjárás); *Szigeti György–Fazekas István*: „Mégkondult az apátfalvi nagyharang...” (apátfalvi népdalok, Bartók Béla gyűjtése, népzenei motívumok, citera, Kardos István vőfély élete és dalai); *Mátóné Antal Júlia*: A Dáli ugartól Belezig (Apátfal-

va természet- és gazdaságföldrajza); *Tóthné Hanyecz Katalin*: „Amerre a nap lejár...” (környezet- és természetvédelem, erdei iskola, a Maros és ártere); *Vargáné Nagyfalusi Ilona*: Múltunk szötte örökség (az apátfalvi népi építészet, népviselet, hímzés és népi mesterségek); *Gombos András*: „Havas Gergé né havaskodj!” (szokások Apátfalva népeletéből); *Vargáné Nagyfalusi Ilona-Vargáné Antal Ilona*: „Gyí paci paripa...” (népi játékok, népi mondókák Apátfalván).

A könyvek írói – néhány kivétellel – helyi pedagógusok, borítóit *Farkas Katalin* főiskolai hallgató tervezte Karsai Ildikó grafikus véleményezése mellett. A sorozat szerkesztője Bárkányi Ildikó útmutatásai mellett *Móricz Ágnes*. A könyveket a szakma kiválóságai lektorálták: Marjanucz László, Gergely Katalin, Csizmazia György, Tóth Ferenc, Avasi Béla, Felföldi László, Markos Gyöngyi. A címekből, a tartalomról látható, hogy szinte minden tantárgyhoz kapcsolódik egy-egy, s a könyvecskékből a gyerekek „felfedezhetik” Apátfalvát, történelmét, irodalmát, nyelvjárását, földrajzát, természeti környezetét, valamint a tárgyi és szellemi néprajz minden területét.

A Szigetház

A Bíbic-könyvekre beadott pályázattal szinte egy időben egy másik – szintén a Soros-alapítványhoz benyújtott – pályázatunk is sikerrel járt. 2000 tavaszán készült el (a volt pártház épületének átalakításával) egy „kuckó”, a *Szigetház*, ahol az aktív hagyományápolás és ismeretátadás történik. Miért Szigetház? – kérdik gyakran az apátfalviak is. A találó név Apátfalva sajátos néprajzi elkülönülésére utal. dr. Tóth Ferenc szavai hűen tükrözik ezt az általam írt Bíbic-könyv ajánlásában: „Az őz nyelvét beszélő alföldi népesség körében sajátos néprajzi szigetet képeztek.” A Szigetház nem más, mint egy erdei iskola, mely két fontos szerepet tölt be. Egyrészt a gyerekek természetközeli nevelését (természetismeret, természet- és környezetvédelem), melyet a Maros folyó és ártere mint a Körös-Maros Nemzeti Park szerves része tesz lehetővé. Másrészt a falusi élet – múlt és jelen – megismertetését, bemutatását szolgálja.

Az idelátogató gyerekeknek (főleg városokból érkezőket várunk) kultúrált szálláshelyet (24 fő + 2 kísérő) és speciális, csak Apátfalvára jellemző programot tudunk kínálni. Túrázhatnak gyalog vagy lovas kocsival a Maros-parttól a Kun-keresztig; megnézhetik a község nevezetességeit, megismerhetik, milyen egy falusi ház elrendezése, öltögethetik a pátfalvi hímzést, táncolhatnak dél-alföldi táncot, készíthetnek népi játékokat, szöhetnek, süthetnek-főzhetnek a kemencében... és így tovább.

Jelenleg szombatoként, irányítással az apátfalvi gyerekek veszik birtokukba a Szigetházat. Egy hétvégén lovas kocsival jártuk be a falu határát. Gyűjtöttük a feldolgozásra alkalmas gyékényt, nádat, faleveleket, gesztenyét, makkot, csigaházat, kőveket, ismerkedtünk a növény- és állatvilággal (sok fácatn s őzet is láttunk egész közelről). Minden alkalommal készítünk valamilyen termésbábot, kukorica- vagy csutkabábot, úgy, mint száz évvel ezelőtt is, csak most nem a szülők, nagyszülők mutatják meg az elkészítés módját. Hamarosan lesz több szövőszék is, így kedvükre szöhetnek a gyerekek. Voltunk Szentesi Istvánné Annus néninél, aki népi imádságot mondott a gyerekeknek. Nála néztük meg közelebbről a múlt apátfalvi házát, annak telekrendjét, a ház helyiségeit, berendezéseit. Szerencsére a gyerekektől nem idegenek ezek a témák. Szívesen gondolkodnak együtt velem kérdéseim hallatán: „Vajon mi tartotta a kisgerendát?” „Miből készült a vert fal?” „Mit tároltak a kamrában?”

Munkánkban nem vagyunk egyedül. A helyi újságban megjelent felhívásunkra sokan gyűjtik számunkra a fél dióhéjat, a tobozokat, a csuhét, a kukoricacsutkát, sőt még régi használati tárgyakat is kapunk, hiszen egyik álmunk, hogy egyszer tájházunk legyen. Nagyon örültünk annak, amikor Paku József három fűrészelt díszítésű deszkakerítés-darabot hozott, mellyel megalapította helytörténeti gyűjteményünket. A művelődési házból, a polgármesteri hivatalból is elhoztuk az ott gyűjtött régi tárgyakat, és a „kis restaurátorokkal” mindet szépen megtisztítjuk. A gyűjtés tehát megkezdődött.

Külön szakkör keretében *Csapó Jánosné* irányításával megindult a népi hímzés tanítása is, ahol a lányok nagy buzgalommal ismerkednek az öltéstechnikákkal. Tavaszra már kis apátfalvi mintakendő is készül. Munkáikat kiállításon mutatják be. Itt jegyzem meg, hogy a játszótérházban az ügyesebb gyerekek két-két darab munkát készítenek. Az egyiket hazavihetik, a másik a Szigetház további díszítését szolgálja.

A tapasztalatok

Nem vagyok apátfalvi születésű, a munkám is Makóhoz köt, de most, második gyermek megszületésével itthon érzem magam. Három éve az Eszterlanc-tábor alkalmával kapcsolódtam be az itteni helytörténeti munkába, amit nagyon fontosnak tartok. Fontos, hogy a gyerekek megismerjék településük múltját, mert csak így lehetnek büszkéek az itteni értékekre, így tisztelhetik mindazt, amit elődeik létrehoztak. A helyi identitástudat a személyiségfejlődés egyik alapja.

Persze, nem elég az elmélet, amit a Bibic-könyvek adnak. A néprajz oktatásánál alapvetőnek tartom a szemléltetést. A gyerekeknek kevés lehetőségük van a múlttól, annak használati tárgyairól konkrét képet alkotni. Így például a népi építészet tanításánál a könyvekben levő képek és ábrák mellett maradandó és élményszerű tudást adhatok, ha egy eredeti, igazi, fából készült kerítésdarabot mutatok be nekik. Sajnos, deszkakerítést csak elvéve találunk már, de a háromszögletű háztípust, a díszes deszkaoromzatot még bőven van lehetőségünk nézegetni.

Az eddigi tapasztalatom az, hogy a gyerekek érdeklődéssel figyelik a múlttól mesélteteket, aktívan részt vesznek a munkában. A helytörténeti oktatást, nevelést mi, felnőttek nagyon komolyan gondoljuk, de a gyerekek számára ez – a megfelelő módszert alkalmazva – valamiféle játék, s észre sem veszik, hogy közben mennyi tudást szereznek, másokká válnak.

Szerencsére Apátfalván egyre többen gondolkodnak úgy, hogy fontos ez a törekvésünk. Hűen bizonyítják ezt a munkánkhoz szükséges, folyamatosan hozott anyagok, a parkosításhoz kapott virágmagok, a Szigetház udvarán épülő kemence. A majdnem félmillió forint értékű „búbos kemencét” pénz nélkül sikerült felépíteni a Pátfalvái Egyesület kezdeményezésére. Ki téglát, ki cementet, ki cserepet hozott, ki munkaerejét ajánlotta fel. Négy önkéntes szakember – Szigethy Ferenc, Széles István, Magyar István és Vajda László – irányítja az építkezést. Már tervezgetjük a gyerekekkel, hogyan dagasztjuk majd a kalácskészítőt, hogyan sütjük a kemence fenekén a lángost. Felejthetetlen élmény lesz mindenki számára. Egy-egy sütés után biztosan nem kell dolgozatban számon kérnem a kemence működését, a tészták hagyományos elkészítési módját. Talán azt is elérhetjük, hogy – mivel Apátfalván még sok háznál van kemence – kis diákjaim megkérik nagyszüleiket, hogy sok év után újra együtt fűtsék be a kemencét.

A leírtak végére talán nem szükséges összegezés. Bár munkánk nem felhőtlen, úgy gondolom, jó úton járunk. Remélem, írásomból az is kiderül, hogy nem minden pénzkérdés. Fontos, hogy többen, egyre többen együtt gondolkodjunk, és tegyünk is az elgondolás megvalósulásáért. Akkor nem volt hiába a sok munka, a fáradozás.

Vargáné Nagyfalusi Ilona

A tanító- és tanárképző főiskola szerepe a helyismeret tanítására való felkészítésben*

A nevelés tényezői, a gyermekre irányuló hatóerők közül a pedagógus szerepét nem szabad alábecsülnünk. A tanterv, a taneszköz-rendszer (ezen belül a tankönyv), az iskola által képviselt szellemi és tárgyi környezet túlnyomórészt a tanító, a tanár közvetítésével éri a tanulót.

Végül is a pedagógus, illetve a pedagógusok közössége dönti el, hogy mi kerül a helyi tantervbe, ő választja ki a tankönyvet, s irányítja közvetlenül annak használatát a tanulási folyamatban, ő képviseli az oktatási intézményt a tanuló előtt. Régotha hangoztatott mondás: reformáld meg a nevelőt, s akkor a nevelést is megreformáld. Hogy most szükség van-e reformra, s milyen irányú legyen a fejlődés, nem ennek a konferenciának a témája. De hogy a helyismereti oktatás elterjedése és sikere nagyrészt a pedagógusokon múlik, az nyilvánvalónak látszik.

A pedagógusok megnyerésének többféle útja-módja, eszköze van. A tanár, tanító akkor foglalkozik szívvel és eredménnyel a helyi értékek közvetítésével, ha az alábbi négy feltétel biztosítva van:

* Az előadás 2000. október 13-án Miskolcon hangzott el a Honismereti Szövetség második „Iskola és honismeret” témájú konferenciáján.

- megkapja ehhez az indítékot, vagyis az ilyen irányú nevelést fontosnak tartja;
- rendelkezik a helyismeret oktatásához megfelelő ismeretekkel és metodikával;
- be tudja illeszteni nevelési programjába a helyismereti témaköröket;
- hozzá tud jutni a szükséges taneszközökhöz.

Ezeknek a feltételeknek az együttes megléte több forrásból ered. Ahhoz például, hogy nevelési programjában helyet kapjon a helyismeret a *kerettanterv* megfelelő kínálata, sugalmazása a legerősebb hatóerő, de sokat jelent az iskola nevelési programja, légköre, *értékválasztása*, valamint a társadalmi igény is. Az éppen aktuális „elvárás” vagy „divat” előtérbe állít bizonyos műveltségi elemeket. Most például az idegen nyelvet és az informatikát lendíti az előtérbe az adott helyzet, s hamarosan kopogtat majd az ún. „Európa-tanulmányok” ismeretköre is a közoktatásban. Véleményem szerint ezek elől nem lehet kitérni, mert az igények változása realitás, s az iskolának vállalnia kell a hangsúly-eltolódást.

Érdekes módon most éppen az ún. *globalizáció* jelensége értékeli fel a nemzeti, a regionális és a helyi értékeket. Egyre általánosabb a meggyőződés, hogy a gazdaságban a multinacionális cégek melletti megmaradáshoz kell hozzásegíteni a kisebb vállalkozásokat, a kultúrában pedig a kisebb népcsoportok azonosságtudatának erősítésével kell gazdagítani a közös európai műveltséget. A környezetvédelemre helyezt egyre erőteljesebb hangsúly ugyancsak kedvez a lakóhelyi mikrovilág megismerésének, gondozásának. Megfigyelhetjük, hogy az utóbbi időben egyre tudatosabban fogalmazódnak meg az érdekvédelem helyi igényei, sőt a lakóhely anyagi és szellemi gazdagítását célzó jótevékenység is terjedőben van.

Ezt a gondolkodásmódot vehetjük alapnak a honismereti (helytörténeti, lakóhely-ismereti) nevelés kiterjesztéséhez. Hiába van meg azonban a nyitottság a társadalomban, a közgondolkodásban, ha – a feltételek hiányában – az iskola nem tud megfelelően válaszolni. Mivel a pedagógus személyét meghatározónak tartom, az a véleményem, hogy a tanító- és tanárképzés tevékenyebb szerepvállalása nélkül a helyismereti nevelés ügye nem oldható meg.

Mivel az egyetemi oktatás profilját, a képzés irányait és módszereit nagyrészt a tudósképzés határozza meg, ott nehezebb változtatást elérni; először a tanító- és tanárképzéssel foglalkozó főiskolákon kellene lehetőséget találni a helyismereti oktatás tudáslemeinek és módszereinek tanítására. Ha ezt elérjük, s az általános iskolai – az 1-8. évfolyamokra ható – oktatást áthatja a helyi értékek befogadására irányuló nevelés, akkor ez megfelelő alapot ad ahhoz, hogy a tanuló középiskolában is tudjon ezek iránt érdeklődni. A személyiségfejlődés szempontjából egyébként is a korai időszak az alkalmas a szűkebb pátria iránti vonzalom és felelősség kialakítására.

A pedagógusképző intézmények befolyása mind a képzés, mind pedig a továbbképzés keretében érvényesülhet, tehát elérheti a már korábban végzett tanítókat és tanárokat is, hatása nemcsak a friss diplomások felkészültségében kamatozhatna, hanem az iskolai gyakorlat egészét megérinthetné.

Tudnunk kell, persze, hogy a főiskolákon éppen olyan szorítóak a tantervi keretek, mint a közoktatásban. Ott is „harc” folyik az óraszámokért, minden tudományág azt bizonygatja, hogy kevés az idő az ismeretanyag átadására-átvételére. A felsőbb évfolyamokon nyílik lehetőség bizonyos speciális kollégiumok felvételére, egy-egy részterület tudásanyagában való elmélyedésre. Az adottságokat és a lehetőségeket figyelembe kell vennünk, amikor igényeinket megfogalmazzuk.

Magam abból indulnék ki, hogy nem *helyismeret-szakos* nevelőkre van szükség, nem kell új képzési irányt kiépíteni. A szakképzés szemléletének megfelelő alakításával, a tanító- és tanárjelölt személyiségének nyitottabbá tételével, az anyagfeltárás (kutatás) elemeinek megtanításával, a kezdeményező és öntevékeny módszertani kultúra kialakításával máról holnapra sokat tehet a nevelőképzés a helyismeret tanításáért. Ennek csírái régóta megvannak már, hiszen például a szakdolgozati témák jegyzékében egyre nő a helyi feltárást igénylő címek aránya irodalomtörténetből, nyelvészetből, történelemből, földrajzból, környezetismeretből, természetismeretből, de még ének-zenéből is.

Györffy István 1939-ben megfogalmazta az igényt: „a népismeretet... valamennyi tantárgy alapjává kívánjuk tenni. Így a vallási órákban a néplélektant, társadalomrajzot, a magyar órákban a népnyelvet, népköltészetet, a történelmi órákban a néphagyományt, a népi művelődést, társadalomrajzot, település- és népiségtörténetet, a földrajz-természettan órákban a településföldrajzot, tárgyi néprajzot, az ének- és zeneórákban a népzene, a tornaórákban a

népi játékokat, táncot stb.” Hozzátehetjük, hogy az így kibővülő tananyag közvetítésére fel kell készíteni a pedagógusokat.

A főiskolák lehetőségeit és teendőit két fő csoportba oszthatjuk:

1) a szakértői képzése szervezés beépíthetik a helyismereti irányultságot; ezáltal minden pedagógusjelölt részeseül valamilyen felkészítésben;

2) a választható speciálkollégiumok körébe kínálatként beilleszthetik a honismeretet, s ezáltal egyeseknek lehetőséget nyitnak e nevelési terület kérdéseiben való elmélyülésre.

Nincs feltétlenül szükség ehhez külön tanszék szervezésére, több tanszéken is vannak (lehetnek) olyan oktatók, akik a maguk szakterülete felől indulva a helyismereti képzést szolgálhatják. A szemlélet, az irányultság alakítása a szaktudományok előadásain és szemináriumain megtörténhet, ha az oktató a rendszeresség igényével foglalkozik szakmájának a mikrokönyezettel kapcsolatos elemeivel. A történész a helytörténet ismereteinek beépítésére ösztönözhet, az irodalmár felhívhatja a figyelmet az emlékhelyek gondozásának nevelőértékére, a földrajzos vagy a természettudós az ökológiai egyensúly helyi tanulmányozására és fenntartására adhat indítást, a zenetudós a folklór, a nyelvész a nyelvjárás helyi színei iránt kelthet érdeklődést. A szemináriumi munkában, a didaktikában és a tantárgy-pedagógiai képzésben azoknak a módszereknek a megismertetésére, kipróbálására kellene több alkalmat teremteni, amelyek a tanulók önálló ismeretszerzését, a kutatást, a feltárt adatok rendszerezését és elemzését célozzák.

A speciálkollégiumok az érdeklődőkhöz olyan szaktudást közvetíthetnek, amelyek a pedagógusjelölt eredeti szakjának tantervi anyagát kiegészítik például a néprajz, a régészet, a műemlékvédelem, a történeti segédtudományok ismeretanyagával. E specializálódás különféle tanszékek keretében történhet; az lenne jó, ha minél több tanszék növelné kínálatát a honismereti jelleg irányában.

Előadásom elején négy feltételt említettem a pedagógusnak a helyismeret tanítása iránti nyitottságához. Az első háromhoz a képzés – a már működő pedagógusok esetében a továbbképzés – hozzásegíthet minden tanítót és tanárt. Vagyis a képző intézmény:

– megadhatja az indítékot a helyismereti érdeklődéshez, kialakíthatja azt a meggyőződést, hogy a honismereti nevelésnek jó hatása van a gyermeki személyiség fejlesztésében;

– átadhatja a helyismeret oktatásához a megfelelő alapismereteket és metódikát;

– s megtaníthat arra, miképp illeszthetők a nevelési programba a helyismereti témakörök.

Közvetlenül nem tudja biztosítani a főiskola a negyedik feltételt, vagyis hogy a pedagógus hozzá tudjon jutni a szükséges taneszközökhöz. A közvetett segítségnyújtás azonban ebben is elképzelhető. Egyrészt úgy, hogy az oktatók publikációikkal példát mutatnak a helyismereti kutatáshoz, szöveggyűjteményeket, olvasókönyveket adnak ki. (Van erre példa a közelmúlt és a jelen gyakorlatában!) Másrészt meg azzal, hogy a képzés során jártasságot adnak a pedagógusjelöltnek a kutatásban, az anyaggyűjtésben, a források feltárásában és kezelésében.

Helyismereti tankönyvek írására, segédletek készítésére a speciális képzésben, illetve a továbbképzésben szervezett stúdiumok keretében taníthatók meg a nevelők, gondolni kell tehát ilyen tematikára is, amikor a főiskola a képzési, továbbképzési kínálatát megtervezi. Mint ahogy a helyi tanterv készítéséhez sajátos felkészültség szükséges, úgy a taneszközök alkotásának módját is meg kell tanulni, mind a tudományos, mind a módszertani követelmények figyelembevételével.

Mindezeknek a kérdéseknek alaposabb megvitatására a Honismereti Szövetség Szegeden konferenciát kíván szervezni, hogy nyilvánosságra kerüljenek az eddigi eredmények, hogy pontosabban körvonalazni lehessen az igényeket és a lehetőségeket. Elkerülhetetlen, hogy pontosan körvonalazzuk a helyismeret tartalmát, amelynek fogalomkörébe a táj (a természeti környezet), a helytörténet, a hagyományos népi kultúra, a helyi társadalom ismerete egyaránt beletartozik.

Két dolog azonban máris nyilvánvaló. Az egyik az, hogy a képző intézmények tevékeny közreműködése nélkül a helyismeret tanítását nem lehet általánosabbá tenni. A másik pedig az, hogy a nemzetnevelés, a magyarságismeret, a táj- és népkutatás elősegítése a tanító- és tanárképző főiskolák egyik alapvető feladata.

Kováts Dániel

1848/49-re emlékeziünk

A nemzetőrség szervezése a Hajdúkerületben

1848. március 15-én, a forradalom győzelme után a fővárosban a hatalom megtartása érdekében azonnal megindult a nemzetőrség szervezése. Március 16-án Pesten már 1500 fő jelentkezett nemzetőrnek, és hasonló volt a helyzet Budán is. A márciusi ifjak a forradalom mielőbbi felfegyverzését akarták elérni, ami a problémák egész sorát vetette fel, mert fegyver sem volt elegendő, de a nemzetőrök egy része nem is értett a fegyverforgatáshoz.

A pesti példa hatására más törvényhatóságok is hozzákezdtek a nemzetőrség szervezéséhez, még mielőtt ezt a törvény elrendelte volna.

A Hajdúkerület, értesülve a forradalom győzelméről, március 25-én tartotta rendkívüli közgyűlését, ahol ismertették az eseményeket, s *Hazaifjak!* címmel megfogalmazták felhívásukat a Kerület lakosságához. Ebben a következő gondolatokkal hívták fel a figyelmet a nemzetőrség szervezésére: *A rend fenntartása végett fölhívja az előljáróság az érdemes és becsületes honpolgárokat, hogy a nemzetőrség közé álljon be, s a rendbontók, zavargók ellen a közbékét, a várost, az összes hatóságot fegyverrel is oltalmazza.*

A Hajdúkerület mind a hat városában (Hajdúböszörmény, Hajdúdorog, Hajdúhadház, Hajdúnánás, Hajdúszoboszló, Vámospércs) megindult a nemzetőrség szervezése a XXII. törvénycikk szerint, melyet március 28-án iktatott törvénybe a pozsonyi országgyűlés.

A törvény 1. §-a 20-tól 50 éves korig előírja a nemzetőrségben való részvételt.¹ A törvény a nemzetőrség szervezését a Hajdúkerületben a főkapitányra bízta.

Az egyén maga döntse el, hogy lovas vagy gyalogszolgálatot vállal. Tisztjeit a főkapitányig az őrsereg maga választja. A nemzetőrség fővezérét és a főtiszteket a miniszter javaslatára a nádor nevezi ki. Az őrsereg fegyverforgatásbani gyakorlatának elsajátításáról a kormány gondoskodik. Tagjai a helyi szolgálatért díjat nem húzhatnak, külső szolgálat idején díjuk a rendes katonasáéhoz hasonló.

A szolgálat rendes és rendkívüli esetek szerint különbözik a helyi közcsend érdekében.

A helybeli őrtiszt intézkedik, hogy a rendes szolgálat idején a nemzetőrök sorszám szerint folyamatosan váltsák egymást. Kisebb rendtelenségek, mint korcsmai veszekedések meggátolása, a kihágók befogása, a befogott gonosztevőknek vagy kihágóknak a törvényes felsőbb-ség kezeibe átadása, ahol karhatalom szükséges, annak kiszolgálása a nemzetőrség állandó kötelessége. Rendkívüli esetekben a megzavart közcsend és béke helyreállítására rendkívüli eszközök kívántatnak. A besorozott nemzetőr fegyvert fogni, szolgálatba lépni köteles, akár következik rá a sor, akár nem.

Szemere Bertalan belügyminiszter Hajdúkerület főkapitányának írt levelében külön is megfogalmazta, hogy a népnek meg kell magyarázni: a nemzetőrség csak a községi, kerületi s az országon belüli rend fenntartására állíttatik fel. Feladata a belső rend biztosítása, nem a külső ellenség elleni harc. Általa a katonaság száma csökken, s ez olyan előnnyel jár a lakos-

¹ Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Hajdúböszörményi Fióklevéltára IV. B. 602. 1. cs. 5. fs. 29. A Hajdúkerület iratai, 1848.

ságra nézve, hogy a fizetendő adó kevesebb lesz. Lehetetlen, hogy efféle magyarázatok fel ne világosítsák a népet, mely sok helyütt a nemzetőrség eszméje ellen lelkében gyanút kezd táplálni – írta levelében a belügyminiszter.

Büntetett előéletű és megbízhatatlan egyéneket a nemzetőrségbe nem vettek fel. A honvédelmi miniszter előírása alapján a főkapitány meghatározta, hogy a jelentkezők listája milyen adatokat tartalmazzon, s ezt szétküldte Hajdúkerület városaiba.

A nemzetőrök felelőssége igen nagy volt, ők voltak a belső csend és rend letéteményesei. 1848. május 20-ig a Hajdúkerület hat városában a nemzetőrök létszáma a következőképpen alakult:² Hajdúböszörmény 1365 fő (ebből önkéntes 156 fő), Hajdúdorog 928 fő (112 fő), Hajdúhadház 1299 fő (189 fő), Hajdúnánás 1098 fő (146 fő), Hajdúszoboszló 1111 fő (132 fő), Vámospercs 523 fő (76 fő). A lelkesedés igen nagy volt, már a kiképzők megérkezése előtt elkezdték a fegyverekkel a fegyverforgatás gyakorlását.

Igazán nagy gondot a nemzetőrség felfegyverzése jelentette. Ezt a kormány is tudta. A miniszterelnök rendeletet adott ki, hogy a nemzetőrök csak a nemzetőrségi főparancsnok utasítására foghatnak fegyvert. Pély Gábor főkapitány a városok első jelentése alapján betervezte a honvédelmi miniszternek a Hajdúkerület fegyverigényét. Már április 5-én meg is érkezett a válasz, hogy teljesíteni nem tudják, mert az ország minden települése hasonló igényekkel jelentkezett. Még május 10-én is azt írta a miniszterelnök a főkapitánynak, hogy fegyverellátási ügyben legyen türelmes, mert a minisztérium mielőbb gondoskodni fog ellátásukról.

Hajdúböszörmény a nemzetőrökből két századot alakított.³ 1. század tagjai: 1, 2, 6. tizedbeli nemzetőrök. Kapitány: Oláh Lajos, főhadnagy Weszprémy Gáspár, alhadnagy Lengyel János; 2. század tagjai: 3, 4, 5. tizedbeli nemzetőrök. Kapitány: Kövér György, főhadnagy Nagy Imre, alhadnagy Karap Sándor; A lovaságból hét csapatot alakítottak. Kapitány: Botos Ferenc, hadnagy Somosi Mihály és Varga János. Ez hasonlóan megtörtént a Hajdúkerület többi városában is.

A hadügyminisztérium május 19-én értesítette a megyéket és a szabad kerületeket, hogy a haza szabadságát és függetlenségét dél felől veszély fenyegeti. Mészáros Lázár hadügyminiszter június 10-én a következő levelet küldte minden megyei és kerületi törvényhatóságnak: „Felhívom a Hajdúkerület Főkapitányának figyelmét, hogy nemzetőrseregeiket felállítsák és rendezzék, s amennyiben lehet a hadseregben már szolgált előjárókkal, vadászpuska, kasza, pisztoly, fók, buzogány, vagy saját fegyvereikkel rögtön lássák el, és magukat haladéktalan ahhoz tartásuk, hogy az első felhívására a hazának a már megtámadott Bács, Torontál megye helységeinek védelmére, s oltalmára kelhessenek, hogy azon bűnös megtámadók, törvényszegők, vagyonomokat rablók, – kik korántsem szerbek vagy horvátok, minthogy ezek a magyar hazáért és nemzetért igaz testvérként mindig életüket és vérüket áldozzák. Szerb atyáinkfiái azért sem lehetnek, minthogy őket a magyar nemzet 180 év előtt a török járom elől testvéreileg karjaiba fogadta, és ezen nemzet hálátlan sohasem volt... a támadók nem egyéb, mint egy elkorcsosodott hálátlatlan, vakmerő, gyülevész népcsoport – megbüntetvén visszaverettesse nek, hogy közös hazánk békéjét fenntartva királyi trónunk tekintélyét és hazánk integritását sértetlen megőrizzük.”⁴

A Hajdúkerület elkészítette a nemzetőrség fegyelmi szabályzatát az esetleges kihágások eseteire. Böszörmény város jelentette a főkapitánynak, hogy híret vették a sürgönynek, mely harcra hív, és kéri a kerületi közgyűlés tartását a döntésre vonatkozóan.

A kormány megküldte a nemzetőrök ruházati szabályzatát a lovas és gyalog nemzetőrök-re és tisztjeikre vonatkozóan. Ebből csak a gyalog nemzetőr ruházatának darabjait emelem ki: csákó, nyakravaló, atilla, öv, nadrág, tokmány, szuronytok, löfegyver, köpönyeg. A ruhákat a Hajdúkerület Debrecenből rendelte meg, költségeit megelőlegezte a hajdúvárosoknak, s utóbb a kormánytól visszaigényelte.

A kerületi gyalog nemzetőrök őrnagya Matkovich György lett, a lovas nemzetőrök parancsnoka Szemere László volt, aki sajnos később a táborban életét veszítette. Helyette

² Uo.

³ HBML. HbFl. IV. B. 602. 1. cs. 5 fs. A Hajdúkerület iratai, 1848.

⁴ Uo. IV. B. 602. 2. cs. 7. fs. 21. A Hajdúkerület iratai, 1848.

Fölvívás.

Magyarország minden törvényhatóságai ezennel felhívtnak, hogy a' törvény-parancsolta nemzetőrségi öszveírásokat, az egész magyarországi nemzetőrsereg alakításával és rendezésével megbízott választmányhoz (Pesten, szabadsajtó-utczai Horváth ház 1-ő emeletében) haladéktalan beküldjék, minthogy ezen öszveírások nélkül a' nemzeti őrseregnek törvény és körülmények által parancsolt, az egész nemzet részéről forrón kívánt mentül előbbi rendezése nem eszközölhető, eddig minden törvényhatóságok közt csupán Esztergom város küldvén be az e' részbeni öszveírást.

Költ Pesten 1848-iki május 18-án.

Baldacci.

Batthyány Lajos miniszterelnök a nádor javaslatára Komlóssy Lajos Szabolcs megyei nemzetőrségi őrnagyot nevezte ki.

A hadba vonuló nemzetőrök részére a Kerület 300 kardot markolattal, szíjjal, s legalább 1000 szuronyos puskát kért utalványoztatni. A fegyvereket azonban a táborba érkező sereg egy félreértés miatt nem kaphatta meg, mert a jászkunoknak a miniszterelnök utasítására leszállított ugyancsak 1000 fegyvert gondolta a hadügyminiszter a hajdúknak adni, mivel a miniszterelnök korábbi utasításáról nem tudott.

A nemzetőrök sem fegyverzettel, sem ruházattal nem voltak rendesen ellátva, de jött a miniszteri parancs, hogy a gyalog nemzetőrök július 31-re Kishegyesre vonuljanak. A Hajdúkerület közgyűlése kérte, hogy Csegéről Szegedig gőzhajót rendeljenek részükre, mert a gyalog odarendelt sereg elgyötörve, legyengülve nem igen sok hasznot hajthat a hazának.

Ezt a kérdést a hadügyminisztérium nem teljesíthette, mivel a hajó más katonai egységek szállításával volt elfoglalva, így az 1800 fős sereg Nádudvaron, Kisújszálláson, Tiszaföldvá-

ron, Algyőn át, szárazföldi úton érkezett meg Szegedre. A sereg költségeit az elindulástól az ország költségvetése fedezte, de azt a Hajdúkerületnek kellett megellegezni.

Matkovich őrnagy azt kérte a Hajdúkerület főkapitányától, hogy sebes postán intézze a minisztériummal a debreceni nemzetőröknel lévő fegyverek átadását a Hajdúkerület hadba vonuló nemzetőreinek, mivel ők az ellenséggel megütközni mennek.

A fegyverhiányt úgy próbálta enyhíteni a belügyminiszter, hogy a lakóhelyeken minden fegyvert összeíratott, és csak annyit hagytak ott, amennyi a helyi nemzetőrszolgálathoz kell, a többi elszállították a mozgó nemzetőrsereg részére a harcmezőre.

A hadügyminiszter rendeletet is kiadott a mozgatható, hadba fogható nemzetőrök válogatására.

A rendelet szerint aggastyánok, beteges emberek, gazdasági, családi gondokkal túlterhelt egyének nem alkalmasak az ellenség megállítására, 50 évesnél idősebbeket se vegyenek be, mert a frontszolgálat az egészséges embereket is próbára tesz. A hadra nem fogható nemzetőrök az otthoni szolgálatot megfelelően el tudják látni, esetleges betegségük pedig a táborban csak növelné az ellátási gondokat.

A Hajdúkerület közgyűlése azt javasolta a hadügyminisztériumnak, hogy a mozgó nemzetőrök harci idejét két hónapra határozzák meg, így harmadolni lehetne a létszámot, mert két hónap múlva a 2. harmad, a következő két hónap múlva a 3. harmad vonulna harci szolgálatra. Ez a családok mezőgazdasági termelő munkájában sem okozna nagy kiesést, s könnyebb volna biztosítani a szükséges létszámot.

A közgyűlés hiányolja, hogy nincs elég tanító, tiszt a nemzetőrségben, aki a kiképzéssel, a fegyverforgatás, bajvívás tanításával foglalkozna, ezért javasolja tanítók, tisztviselők, egyházi szónokok részvételét a mozgóvá tett nemzetőrök között.

Az eddig leírtakkal szemben 1848. augusztus 13-án gróf Batthyány Lajos miniszterelnök a következő rendeletet hozta: „A tapasztalatok alapján a nemzetőrseregek kimozdítása célszerűtlen, mert elvonja a sok munkáskezet a nyári mezőgazdasági munkától és a gyenge, beteges, kiképzetlen emberek a hosszas frontszolgálatra alkalmatlanok, a gyakori csere pedig azért káros, mert akkor mennek haza, amikor már hosszabb táborozás után hadi szolgálatra alkalmasak volnának, s nem beszélve a tetemes szállítási költségekről. Ezek alapján határozta el a minisztérium, hogy ezután nem fogja a nemzetőrsereget a hatóságokból kimozdítani.

Tekintve a haza vészteljes helyzetét, nagy haderőt összevonni a legrövidebb időn belül multhatatlanul szükséges. Ezért a törvényhatóságok mégis teremtsenek a nemzetőrökből álló olyan haderőt, mely önkéntesen ajánlkozó erős, egészséges egyénekből áll, akik kötelezik magukat, hogy amíg a harc tart, és a haza megkívánja, nem hagyják el a sereget.

Ha az ilyen önkéntes csapat összeállt, a hadügyminiszter megadja az útbaigazítást, és a bevonulás napjától a leszerelésig olyan fizetést kapnak a tiszték, a közlegények, mint a honvédsereg katonái, melynek fegyelmi rendszabályai rájuk is alkalmazandók.

Ezzel a rendelettel a nemzetőrség kimozdítására vonatkozó korábbi rendeletek megszűnnek, csak a már kimozdított nemzetőrökre vonatkoznak.”

Az augusztus 13-án kelt miniszterelnöki rendelet kézhezvétele után a Hajdúkerület tisztikara megkezdte az önkéntes nemzetőrök szervezését. A 12 pft. pótlékdíj, a naponkénti 80 kr. zsold és az egyenruha ígérete valóban ösztönözte a fiatalokat, hogy beálljanak önkéntes nemzetőrnek, és addig szolgáljanak, amíg a hazának szüksége lesz rájuk. Szeptember 4-én a Kerület a következőket jelentette a miniszterelnöknek: „Az intézkedések folytán már eddig is 500 főn felül van a gyalogosok száma, százra menő azon lovasok száma, kik a győzelemig magukat tábori szolgálatra ajánlották, s biztos reménységünk van, hogy két vagy három nap alatt meg lesz az a létszám, melynek egyenruhát és pótlékdíját fizetni tudunk, s mi örülünk annak, hogy hozzájárulhatunk a veszélyben lévő haza iránti kötelezettségünk teljesítéséhez.”⁵

A haza iránti szeretet vezérelte a nánási Oláh Miklós földbirtokost, aki a következő felajánlást tette: „...életidejére nézve a nemzetőrségi szolgálattól törvény által felmentetett egyén, részt kívánván venni a haza védelmében, és az ehhez megkívántató erőt növelni akarván, előterjeszti, hogy a város vezetői által kiválasztandó hat nánási polgárnak, akik nemzetőri szol-

⁵ Uo. IV. B. 602. 3. cs. 9. fs. 14. A Hajdúkerület iratai, 1848.

gálatra iratkoznak – mindegyiknek egyenként öt köblös földet fog megmászhatatlanul ajánlkozni.”⁶ A kérése az, hogy a honvédelmi feladatukat kifogástalanul végezzék, és mindig, amikor megkívánja a haza, ismét helyt álljanak, s ezen földekre háramló terheket viseljék.

Ezek voltak a Hajdúkerület kedvező hírei a miniszterelnöknek, mielőtt az önkéntes sereg elindult volna Aradra. Ezt közölték a hadügyminiszterrel is, kérve a megígért 300 szuronyos lőfegyvert, valamint a töltnyeket.

A pénzügyminisztertől a kibocsátandó papírpénzekből 20 000 pft-ot igényeltek a gyalog és lovas nemzetőrök ellátásához.

A hadba küldendő önkéntes nemzetőrök közgyűlési és kisgyűlési toborzásakor, 1848 augusztusában egy kis hiba történt. A jegyzőkönyvek szerint Foghtúy János kerületi alkapitány korábban kijelentette, hogy a haza védelme elsőrendű feladat, ha kell ő, mint vezető elől megy a hadba, mert az ő vére sem drágább a másokénál; ám amikor a toborzásra került sor Foghtúy meg sem szólalt, és nem írta fel nevét a listára. Ellenkezőleg arra utalt, miért húz ujjat a nemzet a királlyal, ennek később ügyis a magyarok isszák meg a levét; azt mondta, hogy nem 40 éven felüli nemzetőrökre van szükség a harcban, ha jönnek a támadó rákok, hanem 20 év körüli fiatalokra, akik szívesen katonáskodnak, harcolnak, esetleg hivatásos katonák is lesznek. A jegyzőkönyv szerint az alkapitány nem értett egyet az 1848-as alkotmánnyal. Ezen különösen a szobosz-lói nemzetőrök háborodtak fel (Foghtúy szobosz-lói lakos volt), azt mondták, hogy vezessenek a vezetők meg a gazdagok, ők majd utána jelentkeznek az önkéntesek közé. Ez az eset nagyon visszavetette a toborzás tempóját, elrontotta a hangulatát, az önkéntesek száma nem úgy alakult ahogyan arra számítottak. Az ügyben Pély Gábor hajdúkerületi főkapitányhoz több panasz érkezett, így vizsgálatot kellett elrendelni Foghtúy János ellen, mert az úgy gyakorlatilag megbénította a nemzetőrtoborzást. A főkapitány a kivizsgálást négytagú elfogulatlan bizottságra bízta, melynek vezetője Weszprémy Gáspár főügyész lett. A körültekintő vizsgálat még az 1849. év első felében is tartott, ami aláasta az 54 éves alkapitány egészségét is, és 1849. november 7-én Szoboszlón elhalálozott. A halál oka a halotti anyakönyv szerint gutaütés volt.⁷

Szeptember 16-án Batthyány Lajos miniszterelnök felszólította Pély Gábor főkapitányt a 300 fős lovas nemzetőr század kiállítására Komlóssy Lajos őrnagy vezetésével. Szeptember 21-re a szuronyos puskák meg is érkeztek Szoboszlóra, de az egyenruhák nem készültek el, mert a szabóságok túl voltak terhelve a sok kincstári megrendeléssel. Pély Gábor főkapitány novemberre tette a végső indulási időt, s azt kérte, hogy addigra a nemzetőrök felszereltsége teljes legyen.

A 150 fős lovas nemzetőr századhoz Komlóssy őrnagy meghatározta a kiszolgáló személyzeti létszámot is: 7 tiszt, 14 altiszt, 1 orvos, 1 állatorvos, 1 trombitás, 1 zászlótartó, 1 szíjgyártó, 1 szabó, 6 gyalog, 4 asszony mosáshoz, főzéshez. A század 4 szakaszból állott. Minden szakaszhoz kért egy gyékényes társzerket, 4 lóra fogható, 8 főhöz kell egy vasfazék a főzéshez. Szükséges egy markotányos sajátfogatú szekér, aki árulja a szükséges ételt, italt, használati cikkeket.

Az otthon maradt gyalog és lovas nemzetőrökből bátorsági bizottmányt kellett kinevezni, akik igazolták és átvizsgálták a településen átvonulókat. A be nem vonult lovas nemzetőrök fegyverét be kellett szolgáltatni. A lovas nemzetőrszázad megalakulását jelenteni kellett a miniszteriumba, ahogy a rendelet előírta.

A század Szoboszlóra készült beszállásolni, ahol megkezdhetnék a hadi felkészülést, gyakorlást – írta 1848. október 2-án Komlóssy Lajos parancsnok. Október 24-én indultak hadba, Pest irányába. Pestről továbbírányították a csapatot Szeged felé, és november 19-én már Óbecsére szállásolták Torontál megyében. Ruházatuk még ekkor is hiányos volt, 150 db mente elkészültéről később adott hírt Komlóssy őrnagy. Leírta, hogy megfigyelő szolgálatot látanak el, minden nap 1 tiszt, 1 tizedes és 53 nemzetőr van szolgálatban. Arról is hallottak azonban, hogy a napokban komolyabb összecsapás várható az ellenséggel. Matkovich György, a gyalog nemzetőrség parancsnoka október 14-én a főkapitányt arról tájékoztatta, hogy sere-

⁶ Uo. V. A. 301/a. 16. k. 1848. 808. Hajdúnánás közgyűlési jegyzőkönyve

⁷ Uo. IV. B. 602. 3. cs. 1. fs. 56. A Hajdúkerület iratai, 1849.

gük gözhajóval elindult Pozsony felé, és a fejenkénti 12 pft. pótlékdíj mielőbbi utalványozását kéri.

Az erdélyi részekbe vezényelt nemzetőrök csucsai táborából Bezzenczei Antal őrnagy is a legjobbakat írta a főkapitánynak. Ebben a táborban vett részt 100 nemzetőrrel Nagy Imre, Hajdúnánás hadnagya is, aki példát mutatott a hon védelmében, mert Nánásról az általa toborzott önkéntes nemzetőrökkel ment az erdélyi táborba, számukra minden felszerelést biztosított, a század sok elismerést kapott.

A kormány Debrecenbe költözése után kilátásba helyezte az esetleges népfelkelés szervezését, s a városi előljárók kötelességévé tette az otthon maradt nemzetőrök századokra osztását, hogy mindenki tudja, melyik század tagja az esetleges mozgóvá tétel idejére. Megvalósítását a tizedbeli tisztségviselők bevonásával végezték, a századok kialakítása is a lakóhelyi tizedekben indult. A 20-50 éves, erős, egészséges személyek jöhettek számításba.

A Nánáson másfél hónapig fogva tartott 106 horvát fogoly hazájukba kísérését is a nemzetőrségre bízta a főkapitány.

1849. február 28-án kellett elindulni a szoboszlói önkéntes nemzetőröket felváltó századnak. Ez a század Bösörményből indult, de ha nem volt meg a csapat, sorshúzás útján kellett a létszámot kiegészíteni, lehetőleg nem családos nemzetőrökkel. Az útra induló nemzetőrök ruhájára való pénzt a város tizedparancsnokai kölcsönözték a lakosságtól, azzal, hogy majd az adójukból levonják. Az elindulandó 5. század nem akart hadba menni, kérelmet írt a hadügyminiszternek, leírva, hogy szántó-vető emberek, nagy családjuk van, és hogy csak itthoni nemzetőri feladatot akarnak ellátni. Mészáros Lázár hadügyminiszter elfogadta a kérelmet, azt javasolta a főkapitánynak, ha lehet fogadja el felmentésüket. Az ügyet azonban a főkapitány nem tudta megoldani, csak nagy késéssel, erőszakkal szedtek össze az 5. nemzetőr századból 58 főt, akik a tizedbeli előljárókkal együtt mentek a szoboszlói önkéntesek felváltására. A városháza udvarára csak egy részük jött össze, így nem tudtak elindulni, a szoboszlóiakat hazaengedték, és az a határozat született, ha a nemzetőröknek újra ki kell mozdulni, az 5. századbeliek továbbra is a soron következők.

A szabadságharc második évében önkéntes jelentkezőkből a szükséges számú hadba menő nemzetőrt egyre nehezebben lehetett összeszedni, pedig a haza védelme igényelte volna a magasabb létszámot, a katonaság nemzetőr csapatokkal való kiegészítését.

1849. április 1-jén volt az utolsó próbálkozás, amikor a lovas nemzetőröket kellett volna felváltani 78 fővel, de a hajdúvárosokban nem volt jelentkező, hiába hívtak össze ez ügyben több alkalommal is népgyűlést, később sem tudtak 5 főnél többet kiállítani. Ezért az önkéntes nemzetőrök toborzása a Hajdúkerületben megszűnt, ezután az 19-22 éveseket mint újoncokat, már katonaként, a Bocskai csapatba sorozták be.

Mónus Imre

Tapolca, egy volt zalai mezőváros a szabadságharcban

*„Elő izent az ellenség,
kössön kardot a legénység,
kedves barátom.”
(Népdal 1848-ból)*

Az 1848 előtti években Tapolca a kelet-zalai térség szerény lélekszámú és közepesen fejlett gazdasági szerkezetű, de regionális központi funkciókat betöltő városkája volt. Kettős adminisztrációs alközpontként járási és egyházi hivatalok működtek itt. Otthont adott a járási főszolgabírói hivatalnak, melynek vezetője 1848/49-ben Vargha Lajos főbíró volt. Ugyanitt praktizált a járási sebész és a járási szülész, Rhédey Gábor és Mezriczky Terézia.

Összeírása

a Zala megyei nemzeti örseregek:

Folyó száma	Eddigi tisztsége	Néve	Lakása				Polgári állás	Tebete- len	Észrevételek
			járás	helység vagy mozdítás	házszám	Kor			
161.	Tapolca	Tóth János	V			268 75	Közm.		
162.		Kovács János	V			269 42	Szolg.		
163.		Péteri János	V			270 40	Közm.		
164.		Tóth János	V			272 35	Szolg.		
165.		Horváth János	V			273 38	Szolg.		
166.		Kovács János	V			274 33	Szolg.		
167.		Kovács János	V			275 35	Szolg.		
168.		Kovács János	V			276 35	Szolg.	önként.	
169.		Kovács János	V			280 42	Szolg.		
170.		Kovács János	V			22	Szolg.	önként.	
171. Tapolcai		Kovács János	V			281 40	Szolg.		
172.		Kovács János	V			282 45	Szolg.		
173.		Kovács János	V			285 50	Szolg.		
174.		Kovács János	V			286 38	Szolg.		
175.		Kovács János	V			289 35	Szolg.		
176.		Kovács János	V			291 37	Szolg.		

Részlet a tapolcai nemzetőrség lajstromából (Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg)

Tapolca földesurai a XVII. század óta a veszprémi püspökök voltak. 1848-ban gróf Zichy Domonkos töltötte be a méltóságot és ő rendelkezett a város feletti földesúri jogokkal. A püspökség helyi adminisztrációs alkalmazottja, a kasznár látta el a város jogállásából fakadó gazdasági és számtartói feladatokat. A tapolcai római katolikus plébános, mint kerületi esperes ellenőrizte és irányította a környékbeli lelkészek munkáját. A vizsgált időszakban Hagen Gottfrid állt az említett poszton.

A forradalom és szabadságharc kezdete mélyreható változásokat hozott a helyi társadalmi és gazdasági viszonyokban. Amikor a polgári szabadságjogok és a nemzeti függetlenség védelmére a magyar kormány fegyverbe szólította a katonakorú férfilekosságot, Tapolcán 378 nemzetőr szerelt fel és vonult a magyar-horvát határszélre táborigazságra Nagy József kapitány, Kovács Márton főhadnagy és Horváth János hadnagy parancsnoksága alatt. A honvéd újonczások során pedig összesen 114 tapolcai állt be önkéntesen vagy sorozás útján a szabadságharc hadseregébe. Közülük a törzstisztektől a közvitézekig valamennyi fő- és mellékhadszíntéren megtalálhatók voltak a tapolcai honvédek. Többségük a 47. (zalai önkéntes), az 56. (keszthelyi) és a 7. (szombathelyi) honvédzászlóalj katonájaként harcolt.

Az 1848. március 15-i pest-budai és pozsonyi események híre hamar eljutott a zalai városokba, falvakba is. Hogy a korabeli Tapolca lakói pontosan mikor értesültek minderről, azt

Tábori szolgálaton lévő tapolcai nemzetőr tizedes, 1848.

nem tudjuk, de a közeli Keszthelyen a fővárosból hazatérők jóvoltából már aznap este hírt kaptak a pesti forradalomról. Március 19-ig azonban a vármegye egész közönsége megtudta, hogy mi is történt azon a bizonyos napon.

A március 15-i pest–budai forradalomnak volt egy tapolcai szemtanúja, aki aktívan részt is vett e nap eseményeiben. Török János mezőgazdász és publicista, a szabadságharc későbbi honvéd alezredese volt ez a személy, aki ezen a napon a pesti forradalmi klubban a köztársaságról szónokolt. A Török szerkesztésében akkoriban megjelenő Magyar Gazda című gazdaságpolitikai szaklap másnapi számában maga a szerkesztő köszöntötte vezércikkében a vér nélkül győzött forradalmat az „Ütött az óra! Most vagy soha!” kezdetű sorával az újság címlapján. Írásának merész hangvételű tartalma egybecsengett a pozsonyi utolsó rendi országgyűlési ellenzék, és a márciusi ifjak által az előző napon megjelentetett 12 pont követeléseivel.

1848. március 23-án Batthyány Lajos miniszterelnök rendeletben szólította fel Zala vármegye elnökét, Csillagh Lajos első alispánt, hogy minél előbb hozzon létre ún. törvényt magyarázó küldöttségeket, amelyek feladata a városok és falvak lakóinak politikai felvilágosítása. Zalaegerszegen március 30-án tartott megyei központi bizottsági ülésen azonnal meg is választották erre a célra a bizottsági tagokat. Vargha Lajos tapolcai járási főszolgabíró vidékében Mórocz Dániel és Dallos György kapta ezt a megbízatást. Ugyanekkor megválasztották a központi és az egész vármegye „belbékéjére és csendességére” felügyelő választmányt is. Az új forradalmi bizottságnak tagja lett Vargha Lajos főszolgabíró, valamint Mórocz Dániel és Dallos György is. Szintén ezen a napon es e gyűlésen hirdették ki a sajtószabadságot és a cenzúra eltörlését.

Tapolcán ezekben a napokban csend és béke honolt, amint az Vargha Lajosnak a megyéhez küldött jelentéseiből kiderül. Március 27-én Csillagh alispán felszólította a főszolgabírókat, jelentsék Zalaegerszegre, hogy milyen létszámú és erejű császári, királyi katonai csapattek állomásoznak az egyes szállásházakban.

A főszolgabírák továbbították a feladatot a katonai állomásbiztosoknak. A főszolgabírói felszólítást a tapolcai állomásbiztos, Roskovecz Vencel is megkapta, amit másnap meg is választott, mely szerint azokban a napokban a császári, királyi 7. (báró Carl Kress) könnyűlovasrezred egy alig félszázad erejű része tartózkodott Tapolcán.

Április óriási jelentőségű vívmányokat hozott Magyarország minden lakója számára. A pozsonyi utolsó rendi országgyűlésen intenzív jogalkotás folyt, és gyakorlatilag két hét leforgása alatt megtörtént a polgári Magyarország alapjainak a lerakása. A király, V. Ferdinánd fényes külsőségek közepette, április 11-én szentesítette az új törvényeket. Az „áprilisi törvé-

A tapolcai járás nemzetőrszázlójának táborigazgatójának, főhadnagyjának és századosának, 1848 nyara

nyek" 31 cikkelye a márciusban kivívott függetlenség és a polgári átalakulás egyik legjelentősebb eredménye volt – meglévő hiányosságai ellenére is. A törvények kimondták a jobbagyság felszabadítását és a földesúri jogosítványok eltörlését. Többek között megszűntek a püspöki mezővárosi kötöttségek is, így: „Az országgyűlésen alkotott törvényeknél fogva Tapolca város a dézsma adásától is felmentett.”

Április 25-én Tuboly Mihály vármegyei főjegyző leiratot intézett a tapolcai járáshoz, amelyben a nem nemesi származású lakosokat is meghívta a zalaegerszegi népképviselői gyűlésre az „áprilisi törvények” kihirdetésére. Az új törvények május 8-án kerültek kihirdetésre a megyeszékhelyen, az állandó bizottság által erre a célra összehívott népképviselői gyűlésen. Az „áprilisi törvények” alapján megkezdődött a nemzetőri szolgálatra kötelezett polgárok és a népképviselői országgyűlési választók összeírása. A valamivel több mint 3300 lakosú Tapolcán 442 személy kapta meg a választójogot. A 94 városi nemes már 1848 előtt is rendelkezett ezzel.

A vármegye állandó bizottsága május 22-i ülésén miniszteri rendelet alapján a „haza szent oltárára teendő adakozások”-ra hívta fel a lakosságot. Tapolcán ezek begyűjtésére a sümegei Ramasetter Vince és Diskay Lajos szolgabíró irányításával május 31-én került sor. „Tapolca mezőváros közönsége” ezen a napon összesen 112 pengőforint 20 krajcár készpénzt és egy aranytömböt ajánlott fel az ország javára. (Viszonyításképpen az egész tapolcai járásban 559 pengőforint és 56 krajcár gyűlt össze az adakozások során.)

Június folyamán Tapolcán is a legjelentősebb esemény az országgyűlési választások lebonyolítása volt, melynek időpontját június 15-re tűzte ki a megyei központi választmány. Zalában az 5. sorszámot viselő tapolcai választókerületben június 23-án a Szigligeten birtokos liberális nemesi politikust, báró kimpani Putheány Józsefet választották meg országgyűlési képviselőnek.

Júniusban katonai csapatmozgások zajlottak Zala vármegye területén, amelyek érintették Tapolcát is. A magyar–horvát határon egy katonai védelmi vonal kiépítése és megerősítése folyt, Josip Jellačić császári, királyi altábornagy, horvát bán Magyarország elleni katonai készülődése miatt. A császári, királyi 60. (Wasa Gusztáv herceg) gyalogezred I. zászlóalja június 17-én, a II. zászlóalja június 21-én indult el Budáról a drávai védvonalra, a Budaörs, Bicske, Lovasberény, Székesfehérvár, Várpalota, Veszprém, Nagyvázsony, Tapolca, Keszthely, Nagykanizsa útvonalon. Az I. (Pesti) honvédszázlóját pedig június 24-én indították útnak a fővárosból az Ercsi, Velence, Székesfehérvár, Várpalota, Veszprém, Nagyvázsony, Tapolca, Keszthely, Kiskomárom, Nagykanizsa menetvonalon.

16. (Károlyi) huszárezredbeli tizedesek

E napokban sok dolga akadt Vargha Lajos főszolgabírónak. Június utolsó napjaiban Csány László királyi biztos több ízben is tanácskozára hívta nagykanizsai főhadiszállására. Csány gigászi szervezőmunkát végzett a Mura-Dráva védővonal létrehozása érdekében.

Tapolcára vonatkozóan napirendre került még a májusban felállított nemzetőrszázadnak a járási zászlóaljban belüli és az azzal együtt történő kimozdítása és tábori szolgálatra vezénylése. A tapolcai nemzetőrök első váltása július 7-én búcsúzott a várostól, és megkezdte a horvát határig tartó gyalogmenetét Alsólendva vidékére.

Július 2-án a járás többi településéhez hasonlóan Tapolcán is megtörtént a helyi zsidó lakosság megyei vezetés által elrendelt összeírása. Eszerint Tapolcán ekkor 101 zsidó élt. Értelmiségiek, kereskedők és iparosok voltak, mindnyájan jó magaviseletűnek minősítve. Mivel ekkor még váratott magára a zsidó emancipációt kimondó törvény, a tapolcai zsidók, hasonlóan az ország zsidóságához, nem lehettek tagjai a nemzetőrségnek, és a választójogot sem kapták meg. Így az életkoruk és egészségi állapotuk miatt alkalmas, de vallásuk miatt kizárt tapolcai zsidó férfiak közül huszonötven nem lehettek tagjai a város nemzetőrszázadának.

Eközben Csány László a horvát határszélre vonuló magyar csapatok egyik összpontosítási körletéül jelölte ki Tapolcát. Július 3-án elrendelte, hogy a tábori szolgálatra vonuló nemzetőr-csapatok ne egy helyen gyülekezzenek, hanem Tapolcán, Siófokon és Keszthelyen vonják össze őket. Július 7-én Csány mállhaszállító szekereket kért Veszprém vármegye állandó bizottmányától Tapolcára, Sümegre és Siófokra. Másnap hajnalban egy 184 szekérből álló menetoszlop indult el Tapolcáról a Keszthely, Marcali, Kaposvár, Szigetvár útvonalon Vajszlóra. 19-én Csány László személyesen jött Tapolcára, és gyakorlottabb nemzetőrszázadokat sürgett a főszolgabírótól, aki vonakodott szervezkedni. Csány ezen a napon nem találta Tapolcán Vargha Lajost, ezért egy szigorú hangvételű levelet írt, a további tennivalókra nyomatékosan felhívva Vargha figyelmét: „Barátságosan, de egyszersmind hivatalosan felhívom önt a haza szent nevében és szoros kötelességül teszem, hogy minél előbb szervezzék őrseregeiket a már gyakorlottabb seregükből és hozzánk csatlakozzanak, kik Jellasic ellen a tábort képezzük, minden hazafinak kötelessége e szent ügyben vérit, vagyonát áldozni, de főleg kötelességünk ez nekünk Zala megye lakosainak, kiknek már keblünkben dulong a vad ellenség. Nádor

őfelsége, a jeles, a derék főherceg vezetője táborunknak. Ő karolta fel a vihartul zaklatott haza kormányát, nem lehet nyomorultabb, cudarabb lény annál, ki a nagy férfiúnak seregéhez csatlakozni vonakodik, ha csatlakozásra felszólíttatik. Azonban mindnyájan nem jöhetve ki a megye határaiból, a nagy néptömegnek a népfölkelést kell alakítani, tehát aki felszólíttatik arra, hogy a népfölkelést elősegélje és nem teszi, az nem érdemi, hogy a magyar haza végvonalglásai közt is fiai sorába fölvegye. – Isten önnel, Isten mindnyájunkkal, mielőbb küldjék seregüket, és csatolják a fehérvári táborhoz.”

Augusztus első felében a járási nemzetőrszázlőalj kötelékében felszerelt Tapolca nemzetőrszázadának a második, tábori szolgálatra készülő része is, és a Murához masírozva leváltották a már egy hónapja szolgáló társaikat. Szeptember 11-én Jellačić császári, királyi altábornagy Dráva jobb parti tüzéruégei működésbe léptek Légrad és Barcs térségében, majd 35 000 főnyi serege két hadoszlopban átkelt a folyón és általános – tervei szerint pest–budai irányú – támadásra indult. Gróf Teleki Ádám vezérőrnagy, magyar főparancsnok visszavonulást rendelt el csapatainak.

A hirtelen veszélyesre fordult helyzet rendkívüli intézkedéseket sürgetett. Csány László azonnal sürgönyözött Csillagh Lajos zalai alispánnak, hogy a tapolcai nemzetőröket éjjel-nappal, még szekereken is szállítsák Nagykanizsára a betört horvát csapatok ellen. Jellačić sem tétlenkedett: földet és a szőlődézsma eltörlését ígérte az éppen szüret előtt álló zalai parasztnak. Sokan hittek is neki: „Egy csutorából ittunk velük, minket nem bántanak, Budára mennek a koronáért, s megtaníják a pestieket”.

Szeptember 15-én Csány levelet intézett a szomszédos Vas vármegye vezetéséhez, amelyben katonát és fegyvert kért a harc eredményes felvételéhez: „Küldjön ki a tisztelt megye kebeléből annyi tisztá jóakarátú hazafiakat, kik erélyösségükön kívül elegendő fellelkesedéssel és fellelkésítéssel, a lehető legnagyobb számot hazánk védelmére kiállítani törekedjenek. A löfgyvereket, dárdákat és kaszákat osztassák ki közöttök, és küldjék rendelkezésem alá oda, ahol hadiállomásnál fogva legcélszerűbbnek találják; például ha még Keszthelyt el nem hagytam volna, Sümegre vagy Tapolcára. Lehet, hogy fenti igyekezetünket nem fogja siker kísérni, de megnyertük a legdrágábbat, ha minden veszve lesz is becsületünket fenntartottuk, melynek fenntartása az eddig hiányzó szimpátiát a civilizált világnál irántunk fel fogja kelteni és ennek csodaerejével sírjából e nemzet új és tartós erővel kelend ki.”

A helyzet valóban súlyos volt. Ugyanezen a napon foglalták el Nagykanizsát a horvát csapatok. Zala megye állandó bizottmánya Csány László kormánybiztos felszólítására szeptember 16-án úgy határozott, hogy az első és a második nemzetőri váltásokból az erős testalkatúakat és a fegyverforgatásra képeseket kimozdítják és a táborba küldik. Végül azonban mindössze a tapolcai járási zászlőalj egy része került kimozdításra. Önkéntesei élén csatlakozott a zászlőaljhoz Kisfaludy Móric sümegi nemzetőrszázados is. A zászlőalj Tapolcáról Balatonfüreden át Magyaralmásra vonult. Szeptember 29-én, a pákozdi csata napján Zámolyban állomásoztak.

17-én a keszthelyi ideiglenes magyar főhadiszállásról Csány levelet küldött Vargha Lajos főszolgabíróknak is: „Ezen szempontban voltam oly szerencsés Nádor Ófenségétől parancsot kapni, mely szerint seregeinket Veszprémnél összpontosítani kívánja, és maga személyesen vezérlendi a már süllyedő hazának boldogságát kivívandó. Felhívom ezért főszolgabíró urat, hogy Tapolca járásból, mely járás eddig is lelkesedését kimutatta, a leglelkesebb honfiakat a már csaknem elveszett haza és nemzetiségünk megmentésére a leggyakorlottabb nemzetőrökből kiállítani legszebb feladatának tartsa. Szégyen lenne Zalának a honhoz hű védők között hiányozni, önnem erélyességében meg van bízva, várom a legjobbat. Holnap mi Tapolcán táborunkkal megjelenendünk, azon bizalommal, hogy ez a szükségességekkel el leend látva.”

Közben, bár az ellenséges főerők a Balaton déli partjain általános előnyomulásban voltak, és a magyar csapatok az északi parton a Tapolca–Nagyvázsony–Veszprém útvonalon retiráltak, az állandó bizottmány Veszprémben úgy döntött, hogy a Tapolcán és Sümegen gyülekező különféle nemzetőregységeket a Jellačić ellen harcba kész Miklós- és Sándor-huszárok századainak megerősítésére kell küldeni.

Szeptember 18–19-én Csány László kormánybiztos Tapolcán tartózkodott és innen irányította a katonai ellenállás szervezését. Még 18-én délelőtt kihirdette, hogy délig kell a beérkező

csapatoknak táborba gyűlni a tapolcai síkon. Pár napig tehát a magyar főerőnek számító drávai hadtest ideiglenes főhadiszállása Tapolcán volt.

Csány szeptember 19-re Tapolcára várta a nádort, Habsburg István főherceget, hogy megsemmélyezze a városba több lépcsőben, folyamatosan beérkező drávai hadtestet, és a hadműveletek folytatását megvitassa a parancsnoki karral. A nádor azonban csak Veszprémig jött le Pest–Budáról, és onnan küldte el további rendelkezéseit.

Tapolcára, az átmeneti főhadiszállásra viszont a drávai hadtest csapattesteivel együtt szeptember 19-én megérkezett gróf Teleki Ádám vezérőrnagy-főparancsnok és tábornoka. Csány még bízott abban, hogy a nádor megérkezhet Tapolcára, amikor szeptember 18-án levelet intézett a szomszédos Keszthelyre Bogyay József zalaszántói járásbeli főszolgabírónak, hogy a horvát csapatmozdulatokról informálódjon: „Holnap, vagyis folyó hó 19-én reggeli 11 órakor a nádor ide Tapolcára érkezend; miért is ezennel igen kérlek, hogy holnap reggeli 10 óra körül személyes tudósítást küldj: az illérek (horvátok – H. L.) (Kis-)Komárom tájáról hova, merre, mennyi számmal távoztak, vagy még ott vannak-e segédcapatai, léteznek-e? Vagy váratnak, hogy a nádornak jelentésemet megtehessem.”

Ezt követően a nádor 18-i utasítására a fegyveres erők Tapolcáról a Veszprémnél kijelölt gyülekezési körzetbe folytatták vonulásukat. Előtte, a katonai helyzet áttekinthetlensége miatt még végrehajtásra került egy Keszthelyig tartó előrenyomulás a horvátokkal való harcérintkezés felvételének reményében, de az ellenség Balaton déli parti útvonalválasztása miatt ez akkor elmaradt. A nádori utasításra a visszavonulás folytatódott, de a sereg harci kedve nem lohadt, és a helyzetet szemléletesen jellemzi Csánynak István főherceghez írt 18-i levele, amely szerint a csapatok harci vágya erős, és arra számítanak, hogy Tapolcánál végre már csatára kerül sor a horvátokkal.

Szeptember 19-én a miniszterelnök Horváth Vilmos alispánt bízta meg a Zala megyén belül maradó nemzetőrség parancsnoki teendőinek ellátásával, egyben kinevezi a megye kormánybiztosává. E napokban Csány több rendeletet küldött Zala megye állandó bizottmányának és az újdonsült kormánybiztosnak. Szeptember 22-én tudatta az állandó bizottmánnyal, hogy a már Tapolca felé útnak indított nemzetőrök számával meg van elégedve, a többi tartásukat otthon lakóhelyeiken, és nyugtalanítsák velük Jellačić hátrahagyott egységeit.

Szeptember végére a tapolcai járás nemzetőrszázlójára már 2000 főt számlált. Parancsnoka Vigyázó Ferenc nemzetőrszázados volt. A zászlóalj is útban volt ekkor a Székesfehérvárnál kijelölt összpontosítási körzetbe. Az alakulat 28-án Zámoly község vidékére érkezett, ahol egy-egy sáncot és várpalotát és inotát nemzetőrökkel. Ugyanezen a napon rekviráló horvát katonákba botlottak, akiket sikeresen megfutamítottak.

A szeptember 29-i győztes pákozdi csata lényegi részéből a zászlóalj kimaradt, de egy kisebb csetepatéban szétugrasztottak egy horvát szekeres csapatot, és 320 puskát, valamint két töltésszekeret zsákmányoltak. Október 8-án a Zala megyei állandó bizottmány olyan értesítést vett, hogy a (Zala)szántói járás nemzetőrszázlójára az osztrák–magyar határon levő táborból hazatért és feloszlott. A híradás szerint várható volt, hogy a tapolcai járás zászlóalja is hazatér néhány napon belül, mivel a négy hétre vállalt hadiszolgálata letelt e váltásnak is. Éppen ezért a bizottmány úgy döntött, hogy e két járásba toborzóbiztosokat nevez ki az önkéntesek kiállítására. A tapolcai járásban Oszterhuber Imre és Hertelendy Kálmán toborzóbiztosok azt a feladatot kapták, hogy a berukkolt önkénteseket, még ha félszázadonként is, de minél előbb küldjék a Zala megyei önkéntes mozgó nemzetőrszázlójára alakulási helyére. Közben a tapolcai járás nemzetőrszázlójáról az a hír érkezett, hogy a Feldunai Hadsereg Lajta-parti táborában tartózkodik, éppen ezért a fenti határozatot úgy módosították, hogy csak azok a községek kezdjék meg az önkéntesek kiállítását, amelyeknek a nemzetőrei nincsenek hadiszolgáltatón.

1848. október elején a Zala vármegye részét alkotó Muraköz a császári csapatok kezén volt. Zala megye állandó bizottmányára október 9-én tudatta az ideiglenes forradalmi kormánnyal az Országos Honvédelmi Bizottmánnyal (OHB), hogy Nagykanizsáról ugyan kiverték a horvátokat, „de azok most is több álgúkkal és rendes hadvezérekkel ellátva, Muraközben tanúznak, általuk a csáktornyai vár elfoglalattott, rendes katonasággal megrakatott és kivonattott álgúkkal védetik”. Szerintük a vármegye veszélyben és „álgú s begyakorlott katonaság nélkül nem csak Muraközből az ellenség ki nem nyomattathatik”. Rendes katonaságra és tüzésre volt szükség a megyei nemzetőr és népfelkelő zászlóaljak megerősítésére.

A tapolcai nemzetőrszázad őrmestere (A szerző grafikái)

Az ekkor a főhadiszállását Veszprémben tartó Perczel Mór honvédezedreshez futár érkezett Csertán Sándortól, Zala megye kormánybiztosától, hogy Perczelnek a feldunai „főserghez csatlakoznia nem kell, Muraközbe vonuljon, megtisztítani az ellenségtől”. Perczelnek ekkor mintegy 4000 katonája volt. Október 13-án csapatai élén a kapott utasítás értelmében megindult Veszprémből, és két század – mintegy 160 főnyi – (9.) Miklós huszárral, 12 ágyúval és 13 töltecsszekérrel Nagyvázszyon, Nemesleányfalun, (Vigánt)Petenden, Kapolcson, Monostorapátin és Diszelen keresztül Tapolcára vonult. Gyalogságát – a „Hunyadi zászlóalj” és a Zrínyi Csapat összesen mintegy 2000 katonáját – Balatonfüredre küldte, ahol a „Kisfaludy” lapátkerekes utasszállító gőzhajó vette őket a fedélzetére, amelyen Keszthelyre hajóztak. A segresthez tartozó Szabolcs megyei önkéntes mozgó nemzetőri zászlóalj 600 fegyveresét október 14-én este vette fel a gőzös a révfülöpi kikötőben, és ők is Keszthelyre hajóztak. Október 13-án tehát Perczel ezredes a lovasságával és tüzérségével Tapolcán állomásozott. Innen értesítette Csány Lászlót, hogy Zala, Veszprém és Somogy vármegyék kormánybiztosaitól úgy értesült, hogy a vele szemben álló gróf Albert Nugent von Westmeath császári, királyi ezredes, szlavóniai biztos, csatlakozni készül Jellasicshoz. Emiatt, „és a kormány elnökének ma hajnalban vett diszpozíciója nyomán is” kötelességének érezte, hogy Nagykanizsa védelmére vonuljon.

Október 14-én Csány szemrehányást tett Zala megye állandó bizottmányának, amiért az nem küldte önkénteseit tábori szolgálatra, csak a tapolcai járás nemzetőrszászlóalját. A szemrehányást az a tény is magyarázta, hogy a tapolcai járásbeli önkéntes nemzetőröket október 11-én hazabocsátotta, s ezek pótlására lett volna szükséges az új kontingens. Közben Perczel

ezredes csapataival a Muraközbe érkezett, amit október 17–19. között Dahlen császári, királyi altábornagy csapatait legyőzve, sikeresen felszabadított. A győzelem után Perczel Nagykanizsáról összesen több mint 1000 horvát hadifogolyból álló szállítmányokat küldött Tapolcán át Veszprémbe.

A megyei vezetés október végén értesült arról, hogy a pákozdi (szeptember 29.) és ozorai (október 7.) magyar katonai győzelmek eredményeként Pest–Budáról 324 horvát hadifoglyot fognak Zalán keresztül Tapolcán, Keszthelyen, Kiskomáromon és Nagykanizsán át hazájukba bocsátani. Október 23-án meg is érkeztek Tapolcára a horvát hadifoglyok, majd továbbvitték őket a magyar–horvát határra.

Október végén az országyűlés 4656 újonc bevonultatására kötelezte Zala vármegyét. Az újoncozás hamarosan meg is kezdődött, és az állandó bizottmánynak, valamint a járási tisztviselőknek igen sok gondja akadt az újoncok kiállításának során. Az OHB rendelkezése értelmében a tapolcai járásnak 516 főnyi újonckontingent kellett biztosítani.

A hónap folyamán az egész vármegye területén, így Tapolcán is zajlott a honvéd újoncok sorozása. A már korábban alakult 7. és 47. honvédszászlóalj feltöltése mellett, megszervezték az 56. (keszthelyi) és a Zala megyei szám feletti újoncokból a 62. honvédszászlóaljakat.

1848. december 16-én a császári erők főparancsnoka, Windisch-Grätz tábornagy Pozsony térségében általános támadásra vezette seregeit a forradalmi Magyarország ellen. Zalában mint mellékhadszíntéren ekkor még néhány napig nyugalom volt. Perczel Mór és serege az alsólendvai táborban állomásozott, mely sereg ekkor a 35. („Zrínyi-csapat”), 47. (zalai önkéntes), a 48. (szabolcsi önkéntes), 50. („Hunyadi-csapat”) honvédszászlóaljból, két század (Császár) ezredbeli huszárból, egy-egy század Sándor (4. huszárezredbeli) és Miklós- (9. huszárezredbeli) honvédlóvasból, egy fél század Radetzky- (5. huszárezredbeli) huszárból, egy utászszázadból, a tartalékcsoportból állt, és összesen 16 ágyúval rendelkezett.

A császári erők támadásának megindulását követően Görgey Artúr tábornok, magyar főparancsnok visszavonulásra utasította Perczelt, amit az említett hadtest a nagy hóban és hidegben december 20-án meg is kezdett. A Perczel Mór vezette erők visszavonulását Szekulits István őrnagy hadosztálya biztosította. A hadosztály az 56. (keszthelyi), 60. (somogyi nemzetőrökből alakult) és a 61. (somogyi honvéd újoncokból alakult) honvédszászlóaljból, egy századnyi Miklós-huszárból és négy lövegből állt. Az ő feladatuk lett volna a murai védővonal tartása. De amint azt Szekulits Kossuthnak is jelentette, a sereg „nagyobbrészt fegyvertelen, ruhátlan, s a beállott hideg időben gatyában és bocskorban tesz katonai szolgálatot”. A 4000 főnyi gyalogság felének nem volt lőfegyvere. Szekulits terve az volt, hogy december 22-én az 56. és 60. honvédszászlóaljjal és három szakasz Miklós-huszárral Nagykanizsára vonul, a 60. zászlóalj és egy szakasznyi huszár pedig Letenyén, Muraszterdahelyen, Molnáriban és Rátkán foglalt figyelőállásokat. December 22-én Perczel körmendi hadiszállásáról még azt az utasítást küldte Szekulitsnak, hogy állásait igyekezzen egész télen át tartani, s ellenkező parancsig ne kezdjen visszavonulást. De még ezen a napon maga Perczel is feladta Körmen-det, és Devecser–Pápa irányába kezdett visszavonulni, Szekulitsot és seregét pedig Tapolcára rendelte. Kossuth is veszélyesnek tartotta a nagyobbrészt fegyvertelen zászlóaljak hátrahagyását. December 25-én Perczel már Jánosházáról jelentette, hogy Szekulits és csapatai Sümegen és Tapolcán állomásoznak három zászlóaljnyi gyalogsággal, egy század huszárral és négy ágyúval. Szekulits őrnagy december 27-én Sümegen tartózkodott és itt kapta meg Perczel utasítását, hogy Tapolcán át vonuljon Veszprémbe, és ott várja az ő, vagy Kossuth további utasításait. Ugyancsak ekkor értesült arról, hogy a császári csapatok betörték Zala megyébe, gyors előrenyomulásba kezdtek.

Szekulits és hadosztálya december 28-án Sümegről Tapolcán át Veszprémbe menetelt. Feltehetően Tapolcán csatlakozott a csapattesthez a 44. (szombathelyi) és a 61. honvédszászlóalj. A hadosztály Veszprémen túl tovább folytatta útját Várpalota és Dömsöd felé, majd átkelve a Dunán Ceglédre.

A Dunántúl néhány nap leforgása alatt a császári hadak kezére jutott. Zalában a Nugent tábornok alárendeltségébe tartozó báró Johann Burits császári, királyi vezérőrnagy csapatai nyomultak be. A főhadiszállását Zalaegerszegen berendezett Burits tábornok elrendelte a vármegye területén a fegyverek begyűjtését, amire összesen 48 órát adott, azon túl rögtönítélő hadbírószági eljárással fenyegetett meg mindenkit. Buritsot hamarosan kinevezték kilenc vármegye, köztük Zala kerületi katonai parancsnokává, mely parancsnokságnak a székhelye Sopron volt.

1848. december legvégén a Keszthely irányából előrenyomuló császári alakulatok átvonultak Tapolcán és a város, valamint környéke 1849 tavaszáig tartó osztrák katonai megszállás alá került.

A megszálló erők első dolga volt a városokban és falvakban levő fegyverek begyűjtése. Szigorú megtorlást helyezve kilátásba elrendelték a fegyverbeszolgáltatási kötelezettséget. A településeken a bírák feleltek a végrehajtásért, és az ő vezetésükkel is történt a demilitarizálás.

Január 20-án Windisch-Grätz tábornagy, a császári erők főparancsnoka Fiáth Ferencet nevezte ki Zala és Veszprém vármegyék ideiglenes királyi biztosává. Február 3-án Fiáth összehívta Zala tisztviselőit, mely ülésen kimondta a nemzetőrség feloszlását, megtiltotta a honvéd-egyenruha viselését és bármiféle gyűlés tartását, továbbá rendezte a postaügyet. Ugyanezen a napon jelent meg Sopronban báró Burits császári, királyi vezérőrnagy, dunántúli katonai parancsnok hirdeteménye a megszálló katonaság és a lakosság tennivalóira vonatkozólag: „A békés polgár személye és vagyona védelmeztetni, ellenben mindenemű csoportozás, pártülés, őfelsége I. Ferenc József császár és királyunk személye elleni szó vagy írásbeli izgatás haditörvények szerint fog büntettetni; valamint hasonló bűnhődés érendi mind azt is, ki katonákat köteletségfeleltésre vagy hűségzségésre tántorítani kísért vagy merészkedik. Valamennyi polgári hatóság katonai törvények alá helyeztetik, melyeknek oltalma alatt tartoznak eljárni hivatalos hatáskörükben. Mindazon polgári hivatalnok, ki ezen rendeletnek szóval, tettel vagy hanyagsággal ellenszegül, valamint az is ki a katonai tekintélynek engedelmeskedni vonakodik, a lázadók cimborájának és rögtönítélőszék szerint katonai törvény alá esettnek kijelentik.

Minden nemű, akár az úgynevezett honvédelmi bizottmánnyal és annak elnökével, vagy a korább létezett forradalmi kormány egyéb tagjaival a már feloszlott országgyűléssel összeköttetés legszigorúbban eltiltatik. Kik a nevezettek parancsait közlik, és velők hivatalos vagy bizodalmas közlekedésben állanak, a hadtörvények legteljesebb szigora alá esvék”.

1849 kora tavaszán járvány ütötte fel a fejét Tapolcán és környékén, amint az dr. Takács János március 10-i jelentéséből kitűnik. E napon a következőket jelentette a megyei vezetésnek: „Alulírott hivatalosan jelentem, hogy az egészség ügyében a felügyelém alá bízott járásek közül a tapolcainak, Tapolca vidékében több skarlát, melynek számosabb gyermek lett áldozata, uralkodott”.

1849 áprilisában a honvédsereg győztes tavaszi hadjáratának hatására már csak a Dunántúl volt a császári katonaság kezén. Május hónap folyamán aztán harc nélkül feladták e területet, így vált szabadá Zala is. Május 15-én ismét kinevezték Csertán Sándort Zala vármegye teljhatalmú kormánybiztosává. Megyei bizottmány alakult, és mivel a megyeszékhely, Zalaegerszeg még a visszavonuló császári erők katonai hatósugarán belül volt, a bizottmány székhelyét áttették Keszthelyre.

Az első megyei bizottmányi ülésre május 31-én itt került sor. Mindenekelőtt 1142 honvédőjnc bevonultatása lett kiróva Zalára. Megtiltották, hogy bárki is szökött honvédet fogadjon be és rejtessen. Gyakorlatilag már másnap meg is indult megyeszerte az újoncozás. A toborzók zenezóval járták a településeket, de már nem önkéntes alapon fogadták az újoncokat, hanem az előírt kötelező létszámot szigorúan beöltöztették barna-kék honvédruhába vagy valamely huszárezred mundérjába. A tapolcai szabadságharcos honvédek nagyobbik része is valószínűleg ekkor vonult be, ki önként, ki mint besorozott közvitéz. 15-17 évesek is beálltak, mint például a 17 esztendőes tapolcai Márkus József és Vincze József.

Ugyancsak május végén, mivel báró Puteány József annakidején a kormányt és az országgyűlést nem követte Debrecenbe, és a politikai élettől jó ide távol maradt, a megyei bizottmány lemondottnak tekintette, és újbóli követválasztást hirdettek meg. Ezen kívül Csertán Sándor felkérte a vármegye lelkészeit, hogy a debreceni április 14-i Függetlenségi Nyilatkozat és a győztes ütközetek emlékére tartsanak ünnepet, vallási szertartások gyakorlása mellett. A tapolcai járásban Diskay Lajos szolgabíró, Komesz György gyulakeszi római katolikus plébános és Lájpczig Nándor kapolcsi evangélikus lelkész hirdette ki a Függetlenségi Nyilatkozatot. A mielőbbi közhírré tétel érdekében e munkát a szolgabírók, nemzetőrtisztek és szerzetesek is segítették.

A Honvédelmi Minisztériumban a győztes tavaszi hadműveletek idején Magyarország tervszerű megerősítéséről és katonai védelmi rendszerének kiépítéséről folyt a tanácskozás. Az „ideiglenes mérnökár” főnökének, gyulai Gaál Miklós honvéd tábornoknak szóló utasí-

tásban több Tapolca környékére és a Balaton-felvidékre vonatkozó erődítési terv szerepelt. A zalai születésű Gaál Miklós 1849 tavaszán a honvédsereg hadmérnökkari szakfőnöke, majd június 1-től országos erődítési szakfőnöke lett. Július 24-ii lemondásáig a mérnök szervezésének feladatát és különböző erődítési munkálatok vezetését látta el. A Gaál tábornoknak címzett minisztériumi direktíva így szól: „...mivel a Balaton vidékét rögtön erősíteni kell, nevezetesen Tihanyból egy erős fegyverhelyet építeni a tapolcai, városlődi szorosokat, úgymint Marcal Hidvégnél, Karakónál stb., ahol majd legjobbnak találja, megóvni kell, tehát ehhez szükséges embereket, a körülfekvő megyékből kérje, a hozzávaló mindennemű eszközöket megszerezze, melyekre úgymint a mesteremberek, kézimunkások s katonák kifizetésére 20 000 pengőforintot számadása alá vegyen”. Az említett „tapolcai szoros” vagy a várostól északkeleti irányban levő Eger-völgyet, vagy az északnyugatra lévő Lesence-völgyet jelentette, amelyek árkokkal-sáncokkal és ágyúállásokkal lezárhatók lettek volna, de a felsorolt erődítésre alkalmas helyek közül csak a Tihanyi-félszigeten kezdődtek tényleges munkálatok.

1849 június elején megkezdődött a császári és az orosz cári hadseregek összpontosított támadása Magyarország ellen.

A hónap elején Vigyázó Ferenc nemzetőr őrnagy a parancsnoksága alá tartozó csapatokkal a Karakó-Vál vonalon teljesített őrszolgálatot. A főhadiszállását Zalaszegváron berendezett Gaál Miklós tábornok terve az volt, hogy a védelmi vonalat meghosszabbítják, Karakótól egészen le Zalalövőig. E vonal őrzésére Zala megye vezetésétől 1000 nemzetőrt és 50 huszárt kért. Szolgabírói körlevéllel a toborzás meg is kezdődött. Eközben a megyei vezetés utasítására a jegyzők és a papok kihirdették a lakosság körében, hogy „Jön az orosz!”.

Vargha Lajos főszolgabíró, aki addig a Keszthelyen működő megyei bizottmányban Tapolcát képviselte, június 15-én beadta lemondását Csertán Sándor kormánybiztosnak: „Tisztviselő társaim járásomban széjjelfutva vannak. – Ami csekély személyemet illeti, minekután nemzetőreimet úgy újoncaimat vidékemből kiállítottam, kormánybiztos úrnál hivatalomról leköszöntem...” Utódja az addigi alszolgabíró, a kővágóörsi Györffy János lett a tapolcai főszolgabírói poszton.

A Csertán Sándor vezette állandó bizottmány június 6-án elhatározta és rendeletben rögzítette, hogy a tapolcai és a (Zala-)szántói járás nemzetőr zászlóaljjaiból 5-5 századot felszerelnek és tábori szolgálatra vezényelnek. Erre azért volt szükség, mert a vizsgált időpontban a megye területén nem állomásozott állandó katonaság, és mert Lendva környékét több horvát katonai rajtaütés érte ez idő tájt. A nemzetőr csapatte feladata a portyázó ellenség visszaszorítása és lehetőség szerinti szétverése volt. A zászlóalj élére Tóth János nemzetőr őrnagyot nevezte ki az állandó bizottmány. Táborkarának törzstisztjei: Nagy Farkas hadbíró és Szigethy Károly őrnagy segédtsízt, míg századparancsnokai: Hertelendy Ferenc, Meszlényi József, Ross Sándor és Nagy József nemzetőr kapitányok voltak. A tapolcai nemesi származású Nagy József százados – ezúttal mint a 2. század parancsnoka – már 1848 nyarán és őszén is részt vett a tapolcai járás nemzetőrzászlóaljának tábori szolgálatában. 1849 júniusában 255 főnyi csapatot vezényelt hadműveleti területére. Helyettese Mórocza Károly nemzetőr főhadnagy volt, ezen kívül Vresics Elek és Futó József hadnagy, továbbá Pesenhoffer János és Zsófi Gábor őrmester alkotta a század fő- és altiszti karát. A 2. századon belül 12 tizedes tartotta a rendet a közitűzek soraiban.

Az állandó bizottmányi utasítás szerint a csapatoknak először Zalaegerszegre, majd Dél-Zalába, Lendva környékére kellett menetelniük. Négy napot kapott a zászlóalj arra, hogy a kijelölt védelmi vonalra érkezzen. A négyhetesre tervezett tábori szolgálat idejére a nemzetőrök napidíjat és kenyérelátalmányt kaptak. A tapolcai járás aztán végül is nem 5, hanem csak 4 századot állított ki, és a zászlóalj összesen 1055 főnyi létszámmal indult a magyar-horvát határszélre.

1849 júliusában a császári, királyi Styriai Hadsereg részéről osztrák támadás indult a Nyugat-Dunántúl, ezen belül Zala ellen. A Körmenten át előrenyomuló osztrák csapatok egy hadosztálya július 15-én báró Dondorf őrnagy vezérlete alatt elfoglalta Zalaegerszeget. A Keszthelyen ülésező bizottmány Csertán kormánybiztos távollétében Csillagh Lajos alispán elnökletével kihirdette az általános népfelkelést, a megyei véderő pedig Tóth János őrnagy parancsnoksága alá lett helyezve. A népfelkelésről szóló rendelkezés értelmében megyeszerte betiltották a harangozást, és ezt csak ott volt szabad, ahol az ellenség felbukkant. Így adtak hírt egymásnak a települések. Ha a népfelkelők valamely irányból harangszót hallottak, a legközelebbi időn belül oda kellett vonulniuk a helyszínre, községenként egy, a lakosság bizalmát

élvező személy vezetése alatt. Zsold nélkül, hatnapi élelmet magukhoz véve kellett bekapcsolódniuk a hadmozdulatokba a népfelkelőknek. A népfelkelő csapatok a Mura folyón átkelni készülő Knezevits császári, királyi ezredes dandára elé vonultak. A nagyobb települések népfelkelőt többnyire papjaik, lelkészeik vezették a hadszíntérre. A hadsorokban néhány száz honvéd újonc is vonult. A tapolcai járás Balaton-felvidéki fegyveresei magukkal vitték a „Kisfaludy” gőzhajó két kis viharjelző ágyúját is. Összességében azonban a gyenge felszereltség és harcérték jellemezte e csapatokat. Nem is tudták megakadályozni a Knezevits parancsnoksága alatt előrenyomuló stíriai egységek murai átkelését. Július 12–16. között az említett dandár hat ágyúból álló tüzérséggel átkelt a folyón, és a Letenye–Nagykanizsa útvonalon mozgott előre.

Közben az ismét Nyugat-Magyarországra érkezett báró Burits császári és királyi altábornagy július 19-én elrendelte, hogy „...a rend, jogosság, béke és biztonság ismét visszaszerzessék mindazok számára, kik a királyi párthoz szítnak”. Ezen kívül rendelkezett az általános fegyver-beszolgáltatásról és a népfelkelés azonnali leállításáról. Knezevits ezredes dandárával Nagykanizsáról előrenyomulva elfoglalta Marcaltót, majd déli irányba kanyarodva augusztus 22-én csapatai harc nélkül bevonultak Tapolcára. Egy másik császári hadoszlop Nugent ezredes parancsnoksága alatt augusztus 22. után Komárom felé előrenyomulva megszállta Tihanyt és Balatonfüredet. Nugent rögtön kisebb portyázó lovascsapatokat küldött ki a Balaton-felvidékre, hogy állandó összeköttetésben legyen Knezevits-csel. Tapolca vidékén osztrák lovaskülönítmények cirkáltak e napokban. Szeptember elejére egész Zala a császári erők megszállása alá került.

Tapolcán Knezevits ezredes súlyos hadisarcot vetett ki a város lakosságára, mivel Tausz József városbíró 1848-ban hitelt nyújtott a nemzetőr- és honvédcsapatoknak. A városnak elegendő készpénze nem volt, de terményekkel, borral és az egész lakosság hozzájárulásával teljesítették a követelést.

Tapolcán a szabadságharc története lezárult. A közeli Déli-Bakony erdőségei hamarosan benépesültek menekülő és bujkáló honvédtisztekkel és honvédekkel.

Hangodi László

Irodalom: Bona Gábor: Tábormokok és törzstisztek a szabadságharcban 1848–49. Bp., 1987.; Czuczor Sándor: Tapolca városkörnyék kronológiája. Tapolca, 1984.; Darnay (Dornay) Béla: A Keszthelyen 1848. november végén felállított 56-ik honvéd zászlóalj vázlatos története (Balatoni Múzeumi Füzetek). Keszthely, 1948.; Hangodi László: Tapolca és környéke 1848/49-ben I. (Tapolcai füzetek 19.), 1999.; Hermann Róbert: A drávai hadtest hadműveleti naplója (Zalai Gyűjtemény 36/I.) Zalaegerszeg, 1995.; Hermann Róbert: Perczel Mór első honmentő hadjárata (Zalai Gyűjtemény 36/II.) Zalaegerszeg, 1995.; Kovács Imre: Kronológiai emlékeztető Tapolca történetéhez I. Tapolca, 1993.; Közlöny: A Batthyány-kormány hivatalos lapja. 1848.; Mayer Dénes: A tapolcai zsidóság története. Tapolca, 1991.; Molnár András: Nagy Iván 1848-as honvédelményéből újabb adalékok a 7. honvédzászlóalj történetéhez. (Zalai Gyűjtemény 42.) Zalaegerszeg, 1997.; Nárái Szabó Gyula: Zalaország VII. Tapolca, 1927.; Novák Mihály: Zala vármegye az 1848–49. évi szabadságharcban. Zalaegerszeg, 1906.

Martonvásár 1848–1849-ben

„Ez volt az év! Csodáknak éve!” – írja Tompa Mihály 1848-ról, múltunk egyik legdicsebb esztendejéről. „Március 15-e pirossal feljegyezve, ez az évszázados rabságtól való megszabadulás napja volt. A kigúnyolt ifjúság győzött az okossá válni akarók felett! Háromezer és hármincezer éljent nekik! Amit már 50 év alatt felismertem és szívemben éreztem és ápoltam, most napvilágra került, van törvény, szabad, szabad!” – lelkendezik pesti otthonában a martonvásári kastély hajdani lakója, a 74 éves Brunsvík Teréz is.¹

A forradalom híre a lovas kocsvival is csak 3-4 órányira levő Martonvásárra már aznap este eljuthatott. Hallatára a jó martonvásári atyfiak bizonyára összedugták fejüket a postaállomás melletti ivóban. Itt azonban forradalmi szervezkedés, pláne felkelés sem akkor, sem ké-

¹ „Magyarország, Veled az Isten!” Brunsvík Teréz naplófeljegyzései 1849–1949. S. a. r., bevez., jegyz.: Hornyák Mária. Bp., 1999. (A továbbiakban: Napló) 72–73. old.

sőbb nem történt. „Kerületembéli Helységekbe a’ nép csendes, semmi hajlam a’ mozgalomra, örömmel várják a’ jövendőt” – jelenti március 24-én Hollósy főszolgabíró.²

1848 „csodái” közül a legmaradandóbb, mint tudjuk, az volt, hogy a hűbéri társadalom, s vele a jobbágy, zsellér, robot, úrszék stb. fogalma örökre a múlt lomtarába került. Ennek köszönhetően 50 martonvásári jobbágy önálló telkesgazda, 96 házas zsellér pedig ház- és beltelek-tulajdonos lett. Május 1-jén megalakult Fejér Vármegye Bizottmánya, amely a megyei közgyűlés hatáskörét gyakorolta. Ebben a martonvásári bíró és jegyző is helyet kapott. A választásra jogosult martonvásáriak először voksolhattak. Július 23-án, a megismételt választáson Salamon Lajos, a megye későbbi forradalmi kormánybiztos lett a képviselőjük.

Martonvásárt, a Brunsvík család rezidenciális helyét Fényes Elek a következőképp jellemzi: „német-magyar-tót mezőváros Székes-Fejér vármegyében. 1557 katolikus, 23 református, 14 evangélikus, 9 zsidó lakja. Fekszik a fejérvári országútban Budához 4 órányira. Katolikus parochiális szent egyház. Nagy vendégfogadó. Postahivatal. Ékesíti az uraság kastélya, melyhez nagy kiterjedésű gyönyörű angolkert tartozik egy pataktól átmeteszve. Igen szép fekvésű szántóföldjei sikeres búzát teremnek; szőlőhegye kissé távont esik; rétjei kövérek; az uraság a juhnesivítésben messze haladt, s általában igen jól elrendelt okeszerű gazdálkodást folytat”.³

Brunsvík Teréz június 13-tól itt nyaral. Naplója szerencsére most is a kezévében van. „Martonvásáron szép! zöld, mint még sohasem és békés, csendes”. Úrnapja, körmenet. Népnünnepély, „szabad levegő, felhők vonulása, madárdal” – sorolja. Ő azonban még ebben az idilli környezetben is a haza sorsán töpreng. „Vajon hogy fog kinézni Magyarország hat hónap múlva?”⁴ – kérdi, de kérdezhetne volna azt is: hogy fog kinézni a kastély, a birtok ékessége?

Az eredetileg barokk és földszintes épület, amelynek falai között 1800 táján Beethoven is megfordult, az 1820-as évek óta emelettel megtoldva a klasszicista stílus jegyeit viseli. A birtok ura, Brunsvík Ferenc, ifjonti lelkesedésű nővérével ellentétben ekkor már visszahúzódó, morózus és beteges öregember, aki felett húsz évvel fiatalabb felesége, a „fekete-sárga” Justh Szidónia zsarnokoskodik. Hol vannak már azok a szép idők, amikor a gróf csellózott, Szidi pedig zongorázott, és egész délután és este muzsikaszó járta a kastélyban? Zenei talentumukat gyermekeik láthatóan nem örökölték. A húszéves Mária a költő (Teréz szerint: „szalonköltő”) pózában tetszleg, a tizennégy éves Géza pedig éppen abban leli kedvét, hogy a „25 fős nemzetőrség kapitányaként” az élen masírozzon.⁵

Martonvásáron „a nemzetőrség nem akart esküt tenni, amíg nincs meg a szabályzata, s szemben áll a vármegyei hivatalnokokkal” – meséli Teréz.⁶ Itt a toborzás sem ment könnyen. Két kiküldött „polgártárs” azonban „erélyesen küzdött a’ nép felvilágosításáért”, így végül itt is megalakult a nemzetőrség „az értelmesbektől”, amelynek tagjai „a’ rend és béke védelmét most már szigorúan önmagokra vevék”.⁷ Alakulatuk 51 főt számlált.

1848 „rendkívül kedvező év: a réteket már negyedszer kaszálták, a dús kévék kétszer olyan súlyosak, mint az elmúlt évben” – örvend Terézünk.⁸ Közben a birtok volt jobbágysai és zsellérei a megyénél „esedeznek, hogy legelő elkülönözés és tagosztály rendeztetnék”.⁹ Ez irányú perük már korábban „folyamatba tétetett”. Júniusban sor kerül a martonvásáriak „első dacos cselekedetére” is: „meg akarják szegni szerződésüket; 18 nappal kevesebbet dolgoznak, lemondanak az aratási részről”.¹⁰

Szeptember elején Teréz visszament Pestre, Martonvásáron pedig nemsokára megkezdődött a katonai tábor kialakítása. Pákozdtól előtt és után a mezőváros olyan lehetett, mint egy fel-

² FML Alispáni iratok 1849–1849, és Fejér megyei Bizottmány iratai 733. sz.

³ *Fényes Elek*: Magyarország geographiai szótára. 3. köt. Pest, 1851. 72. old.

⁴ Napló 1848. június 13–16., 22–23., 115., 117. old.

⁵ Uo. 1848. június 17–20. 116. old.

⁶ Uo. 1848. június 23. 117. old.

⁷ *Kurucz Benő*: Martonvásár. Hazánk 1848. 224. sz. június 15. 898. old.

⁸ Napló 1848. augusztus 12. 125. old.

⁹ FML Alispáni iratok 1848–1849. 115. sz.

¹⁰ Ld.: a 6. sz. jegyzet!

*A pákozdi csata öt hőségének emléktáblája a martonvásári temetőben.
(Harcza Tiborné felv.)*

bolydult méhkas. Az úton egymást érték a katonai alakulatok, társzekerek, száguldó „nyargoncok” (futárok). Az itteni előőrsök éberségének köszönhetően szeptember 28-án kézre került Fligelli őrnagy, Jellačić futárja.

A martonvásári lakosságra a hadsereg elszállásolása, ételmezése és a szállítások terén is nagy feladatok vártak. Ezek ugyan „pénzes” szolgáltatások voltak, mégis minden elismerésünk a martonvásáriaké, akik éjjel-nappal szolgálatban álltak. A dagasztóteknők és a kemencék folyamatosan „üzemeltek”, s az asszonyok tetemes mennyiségű kenyeret adtak le az ételmezési biztosoknak. A két boltosnak sóért és paprikáért kellett elmennie. Az igaerővel rendelkező családok heteken át gyorsfutárt, tisztet, orvost, lőport, ételmet, ruhát, sebesültet és hadifogyót szállítottak.¹¹

Martonvásár nem szerepel 1848/49 nevezetes csatahelyei között, Pákozdtól azonban mégis bekerült szabadságharcunk nagykönyvébe: mint a magyar haderők főhadiszállása, álmóshelye és hadikórháza – és mint az ellenség megállításának egyik lehetséges helyszíne. Csány László kormánybiztos ugyanis szeptember 22-én arról értesíti Batthyány miniszterelnököt, hogy a katonai parancsnokok azt tervezik, hogy „Velencénél öszvesített erővel város-

¹¹ Fejér Megyei Levéltár. Fejér megyei Bizottmány főadóvevőjének iratai. (1848–1849)

sék be az ellenség, honnét, ha a körülmények követelik, a hátrálás Martonvásárra történjen, hol ismét ütközet határozatott”.¹² A főparancsnok, Móga altábornagy pedig 27-én írja Görgeynek: „Az ellenség nagy túlereje miatt várható, hogy a hadseregnek innen a martonvásári állásba kell majd hátrahúzódnia, legszélse balszárnyával Ercsire támaszkodva.”¹³

A dolog, mint tudjuk, másként alakult, mivel a horvátok szeptember 29-én Pákozdnál csatát kezdeményeztek. Támadásaikat csapataink visszaverték, majd amikor „sötétülni kezdett”, megkezdték a visszavonulást. „Ekkor hagytam el a tábort a szükségesekekről rendelkezend Martonvásárban; új felállási helyünk Martonvásár és Ercsi, szinte olyan jó, vagy még jobb a sugoróinál (sic)” – jelenti még aznap este Csány a Honvédelmi Bizottmánynak.¹⁴ A kiküldött nemzetgyűlési biztosok pedig másnap Martonvásáron fogalmazzák meg: „Szeptember 29-e kiszámíthatatlan következésű nap: e’ csata döntött hazánk sorsa felett, nemzeti önállásunk első alapköve tegnap tétetett le...”¹⁵

Az ütközet utáni éjszakáról ketten mesélnek. „Éjfél után volt már, midőn Martonvásárra értünk, útközben meg is áztunk... A legénység legnagyobb száma künn a szántó földön sárban volt kénytelen letelepedni – én Pintérnél [a gyógyszerésznél, H. M.] nagy nehezen kaptam még egy kis helyet, minthogy háza huszárokkal tömve volt” – írja Rosty Zsigmond.¹⁶ Nagy Iván tizedes, (a későbbi neves családörténész) nem volt ilyen szerencsés. Ő Baracska határában holtfáradtan előbb egy kazalban, majd egy juhász „putriban” húzta meg magát.¹⁷

Magyar részről a pákozdi csata „embervesztesége” 44 fő volt: 7 halott és 37 sebesült, akik közül többen behaltak sérüléseikbe. Rádásul este, a visszavonuláskor csapataink tévedésből egymást lötték, ami a veszteséget tovább növelte. Ezért gyorsan benépesült a martonvásári hadikórház, amelyet a Tordashoz közeli, ún. Felső majorban alakítottak ki. Október 1-jén Móga írja a főhadparancsnokságnak: „E helységben bár szükségkórházat állítottam fel, a betegek szálmán fekszenek, és minden szükséges felszerelés hiányzik. Ha tehát van készletben kórházi kellék és némi ágyfelszerelés, szükség lenne néhány százat ide küldeni.” Kéri, hogy „Budán a szállítható betegek felvételére szállás készüljön”, mivel őket be fogja vitetni. Addig is kellene segítségül néhány „polgári seborvos”.¹⁸

„7 Borsod megyei beteges nemzetőr” Budára szállítását őrnagyuk azért szorgalmazza, mivel azok „24 órája elhelyezés nélkül s éhen vannak”. A martonvásáriak a tolnai önkéntesek betegeit Téténybe, Mohr Jakab őrmestert pedig a pesti kórházba viszik. Krúdy tizedes „mint kórházbul kiszabadult gyengélkedő” is igazol egy fuvart. Október 28-án Veisz Mórítz „tsatában sebesült meggyógyult közvitézt” szintén a helybeliek szállítják Téténybe. Ekkor még Purchmann alorvos is itt szolgál, s ő állít ki nyugtát arról a 48 zsúp szalmáról, amelyet a hadikórház az uradalomtól átvett.¹⁹

Kérdés: hol nyugszanak a pákozdi csata áldozata? „4 katonát temettem, kiket a csatatérről hazahoztak Velentzére. Lábaik levágattak” – jegyezte be az anyakönyvbe szeptember 29-én az ottani katolikus pap. Öten a fehérvári Sóstói temetőbe kerültek, további öt hőst pedig Martonvásáron temetett el Hulimann András plébános. A 32 éves, „feleséges” Aszódy János váci nemzetőrt és Rozenberg József porosz ezredbeli izraelita muzsikust holtan, Dobisz László „Wasa-ezredbeli közleményt” és a pesti nemzetőr Tóth Lajost pedig sebesültként hozták a hadikórházba, ahol sérüléseikbe behaltak. Bless Vencel „Hunyadi-csapatbeli közvitézzel” valamilyen láz végzett – tudhatjuk meg a halotti anyakönyvből.²⁰

¹² Csány László kormánybiztos iratai. S. a. r.: *Hermann Róbert*: 1. köt. Zalaegerszeg, 1998. 321–322. old.

¹³ Közli *Görgei István*: 1848 júniusától novemberéig. Bp., 1980. 175. old.

¹⁴ Csány i. m. 333–334. old.

¹⁵ *Görgei* i. m. 196. old.

¹⁶ Id. *Demeter Zsófia*: A pákozdi győzelem. Székesfehérvár, 1998. 86. old.

¹⁷ *Molnár András*: Nagy Iván 1848-as honvédelményeiből. Zalai gyűjtemény 42 (1997) 173. old.

¹⁸ Saját kezébe ott, ahol... Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc Hadtörténelmi Levéltárában őrzött katonai irataiból. Vál.: *Böhm Jakab*. Bp., 23–24. old.

¹⁹ Ld. a 11. sz. jegyzetet!

²⁰ Az öt hős nevét Martonvásár évekkel ezelőtt egy temetői márványtáblán megörökíttette.

Mint ismeretes, a magyar hadvezetés a következő ütközetet a Martonvásár és Baracska közti dombvonulatnál tervezte, a bán azonban fegyverszünetet kért, majd titkon Bécsnek vette útját, végképp elűtve Martonvásárt attól, hogy egy esetleges győzelmes csata színhelyeként vonuljon be a történelembe.

Hadseregünk csak október 3-án indult az ellenség üldözésére, így egész sor hadijelentés és level végén olvasható: „Kelt Martonvásáron...” Október 2-án a martonvásári kastélyból, azaz a magyar csapatok főhadiszállásáról címezte levelét az a névtelen tudósító, aki szerint kép napja egy „a képviselőház több tagjaiból álló vadászcsapat” érkezett ide, amely miután „Móga generalnak bemutatott”, „bekvártélyozta magát a vezéri lak földszinti teremébe”.²¹ Ivánka Imre nemzetőr parancsnok szerint itt tartották azt a haditanácsot, amelyen „el lett fogadva” Jellačić fegyverszüneti ajánlata.²² Mógán, Ivánkán és Csányn kívül az épületben megszállt, illetve megfordult még Kiss Ernő, Schweidel József, Guyon Richárd, Perczel Mór, Andrássy Gyula és Mészáros Lázár hadügyminiszter, aki az itteni látogatására így emlékezik vissza. „...a csata után 48 óra múlva Martonvásárra értem... Látván saját szememmel az ottani szükségét, megtevém a teendőket, s a többi kellekek utánküldése miatt megint visszasiettem... Pestre”.²³

Ez idő tájt a helyi nemzetőrök sem tétlenkedtek. Októberben Szedlák József martonvásári nemzetőr tizedes nyugtát írt alá arról, hogy Velencéről két gazda őt és társait „két fél kotsival” hazahozta. Szolgálatból juttak: tűzreink egyik Bécs felé tartó szekerét kísérték.²⁴ A martonvásáriak közül augusztusban három mesterlegény és egy zsellér állt be honvédek. A későbbi toborzások eredményeit nem ismerjük.

1848 decemberében a császáriak ismét Pest-Budát fenyegették. 30-án, a Mórnál elszenvedett veresége után Perczel Martonvásárnál gyűjtötte egybe seregei maradvékát. Újév napján a helység újabb szállóvendégeket fogadott: a Windisch-Graetz elé indított parlamenti békeküldöttséget, tagjai között Deákkal és Batthyányval. A nagy hőesés miatt aznap Martonvásárig jutottak. Másnap hajnalban azzal verték fel őket, hogy az ellenség a határban van. Mindez vaklármá volt, ők azonban sietve tovább indultak. Aznap Vereben szálltak meg, ahol elmesélték, hogy Martonvásáron az előző éjszakát „fütetlen, törött ablakú szobákban töltötték, s ágyaikon éj idejében patkányok versenyt futottak...”²⁵

Martonvásárt pár nappal később elérték a császáriak, akik az uradalomból zabot, szénát, szalmát, tűzifát, marhahúst jócskán rekviráltak. Az okozott kár megtérítését Brunsvik Ferenc áprilisban hiába kérvényezte, akkor ti. az osztrákok már a visszavonulással voltak elfoglalva. Április 23-án a Pesten őrzött politikai foglyokat, köztük Károlyi István gróft és az időközben elfogott Batthyányt is elindították nyugatnak. „Leszálló estig sem jutottunk tovább, mint Martonvásárra” – írja az egyik rab, Barsi József, aki erről az estéről a következőket meséli: „Még gyertyagyújtás előtt foglalók el a kastély földszinti helyiségeit mi, közönséges foglyok. A grófokat és néhány válogatottabb úriembert a katonai és polgári rendből a kíséző tiszték magukkal vitték fel az emeletre. A földszinti helyiségekben szabad volt a járás-kelés. Éltünk is a szabadsággal, és átkutattuk az örök által el nem zárt minden zugot. Egy-két szobában a többi bútoron kívül ágyakat is láttunk. Legtágabb volt a teke- [biliárd] asztal terme, itt gyűltünk lassan egybe...”

Kmetty Róza leányasszony, az úri kastély egyetlen otthon hagyott nőcselédje, minden igyekezettel azon volt, hogy étel-ital kijusson mindenkinek, utóbb pedig szénát, szalmát, lepedőket, pokrócokat hordott össze fekvőhelynek azok számára, akik a néhány ágyban, pam-lagon és karosszékben nem fértek el. A helybeli római katolikus lelkész is eljött. Utána jött cselédje jókora kézikosárral, amelyből néhány palack bor mellett harapnivaló is tűnt elő. Nem sok, mert váratlanul jöttünk, s azt is úgy szerezte meg számunkra a vendéglőből, hogy azt sem tudta, szabad lesz-e beadni. Átkutatták az igaz, a kosár tartalmát, de nem találván semmi gyanúsat, nem vonták meg tőlünk.” Másnap reggel „a tavasz egész hatalommal dolgozott a

²¹ Martonvásáron a főhadiszálláson október 2. Márczius Tizenötödike 1848. (172.) okt. 3. 689. old.

²² *Ivánka Imre*: Négy havi szolgálatom a magyar hadseregben. Ellenőr 1881. február 12–22. 25. old.

²³ *Mészáros Lázár* emlékiratai. 2. kiad. 2. köt. Bp., 1881. 209. old.

²⁴ Ld. a 11. sz. jegyzetet!

²⁵ Verebi Végh Lajos naplójából id. *Károly János*: Fejér vármegye története. 5. köt. Székesfehérvár, 1904. 522. old.

martonvásári park ékesítésén”, amikor tovább vonultak. A szántóföldön dolgozó nép pedig „bámulva nézte a szokatlan karavánt”, amely továtűnt a fehérvári úton.²⁶

A megyeszékhely is, Martonvásár is július közepéig volt magyar kézen. Augusztus 5-én az ellenség átmenetileg elhagyta Fehérvárt. Falkenhayn vezérőrnagy Martonvásárra helyezte főhadiszállását. 9-én itt ütöttek rajtuk a kajászói jegyző, Mezey József vezette környékbeli népfelkelők, akik a községházán fogva tartott rabokat akarták kiszabadítani – sikertelenül, s a népfelkelők a szőlőben kerestek menedéket. Falkenhayn augusztus 10-én hajnalban megkísérelte bevenni Fehérvárt, az ellenállás láttán azonban visszavonult. Útját Martonvásárig megtorló intézkedések „szegélyezték”. Augusztus 13-án csapatai Téténybe húzódtak. Ez a nap már a világosi fegyverletétel napja. Pár hét múlva a császáriak kivégezték Mezey Józsefet, akit árulók juttattak ellenséges kézre.

Martonvásáron 1849-ben húsz felnőtt és gyermek esett áldozatul a hadsereg nyomában járó kolerajárványnak. Az itteni temetőben július 3-án elparentáltatott egy 19 éves honvéd is, „kinek neve s lakóhelye nem tudódott ki”. Családja aligha tudta meg, hogy hol domborul a sírja. Hasonló sorsra juthatott a 16 évesen honvédek állt martonvásári Hegedűs István is. Unokatestvére, Szmilkó János, a név szerint ismert másik helyi önkéntes viszont hazakerült.

Világos után – Brunszvik Teréz szavaival – a „fájdalom, csalódás, bánat” köszönt hazánkra. „Most tél van és csend és hó és halál...” – írja Vörösmarty a Martonvásár melletti Baracska-Szentivánpusztán. A Szózat költője be-benéz a martonvásári postára, sőt olykor a kastélyba is – Rikker uradalmi tiszthez. Brunszvik Ferenc 1849. október 24-én elhunyt, családja pedig többnyire távol van. „A régmúlt napok idilli meghittsége, a magánélet csendes Árkádiája” még jó ideig nem tér vissza a patinás kastélyba.

Hornyák Mária

„Beszéljen akármit A hadügyminiszter”

Szabolcs megye levele Mészáros Lázárhoz 1848 júniusából

Petőfi Lenkei százada című 1848 augusztusában megjelent versének utolsó két sora kívánkozik címként a Mészáros Lázár azon levele fölé, melyben a hadügyminiszter elutasítja a huszároknak bocsánatot kérő Szabolcs megye központi választmányát. Ez az elveszett (lappangó?) levél is bizonyítéka annak, hogy az engedély nélkül hazatért Württemberg-huszárokat, Lenkey János századát országos rokonszenv fogadta, Mészáros Lázár azonban a katonai fegyelem megsértése miatt neheztelt rájuk.¹

A szabolcsi választmány minisztert engesztelő levelét nem ismerjük, de annak lényege kiolvasható a válasz egyik részletéből. Mészáros Lázár nem vállalja a közbenjárást, azt, hogy „a katonai fegyelem”, a törvények ellenére tett merényletére következhető büntetésére kegyelmet eszközölnék”.

A huszárok szökésére „következhető büntetés” elmaradt. Lenkey János a 130 huszár szökésekor éppen a katonai fogdából szabadult. Nem volt hajlandó a magyar katonákat Stanislauban a lengyelek ellen fordítani, ezért ezredese, Paar Alfréd gróf lecsukatta. Huszárai akkor indultak hazafelé, őket kellett volna visszatérésre bírnia, de Lenkey a huszárait követte, majd a szabadságharc katonája lett. Mészáros Lázár válasza idején még bizonytalan volt a sorsa.²

²⁶ Barsi József: Utazás ismeretlen állomás felé 1849–1856. Feldolg. és jegyz.: Simon V. Péter. Bp., 1988. 27–28. old.

¹ Ilyen szellemben értelmezi az ügyet az 1951-es Petőfi-kiadás (Akadémiai Kiadó) Varjas Béla–Kiss József–V. Nyilassy Vilma-féle magyarázó jegyzete.

² T. Ágoston László: Három ismeretlen Lenkey-levél. Honismeret, 1983. 5. sz. 31. old.

A levélre Kósa Pál gyűjtő, a budaörsi Jókai Mór Művelődési Központ nyugalmazott igazgatója hívta fel a figyelmemet, és átengedte azt közlésre is. A szerencsés leletről értesítettem Kiss József irodalomtörténészt, mert tudtam, hogy a Petőfi-adattár³ újabb kötetén dolgozik, ami azóta meg is jelent. A levél szövegét 1992. április végén telefonba olvastam be neki, sajnálta, hogy ez az okmány már kimarad adattára 3. kötetéből. Ezért azt kérte, mielőbb közöljem a levelet, így az új kötet jegyzeteiben még hivatkozni tud rá. Ez volt az utolsó beszélgetésünk, rövid idő múlva szomorúan értesültünk haláláról. A kitűnő Petőfi-kutató kérésének e közléssel teszünk eleget. A levél szövege a következő:

„787. szám E.

A Hadügyminiszter
Szabolcs megye Központi Választmányának

Budapest Junius hó 27^{én} 1848

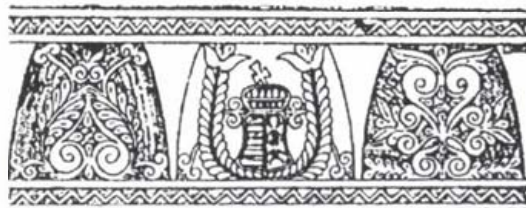
Folyó év Junius 16^{ól} költ felírásuk következtében, miszerint fölszóllítanak Önök, hogy a Gallicziabul Magyar Országba szökött Würtemberg huszár ezredbeli századnak a katonai fegyelem 's törvények ellenére tett merényletére következhető büntetésre nézve kegyelmet eszközölnék, sietek Önökkel ezennel tudatni, hogy én állomásomnál fogva, a nevezett századnak tettét, történt legyen az bár mi ösztönből s nézetből, nem helyeselhetem, 's az ügyet Ö Felsége Koronás Királyunk elébe terjesztettem 's Ö Felsége kegyelmes akarata határozand az említett század sorsa felett

hadügy Miniszter
Mészáros hgy"

Lenkey János százada ügyében tehát további hadügyminiszteri akták születtek, ezeket sem ismerjük. A Würtemberg-huszárokat egy hónap múlva Verbászra küldték a Délvidéken garázdálkodó rácok ellen. Lenkey János 1848 októberében már a Lehel-huszárok őrnagya, majd 1849-ben Kossuth tábornoki rangra emelte. 1849. október 6-án a kivégzéstől az mentette meg, hogy az aradi várbörtönben elméje elborult. Lenkey eredményes katonai tevékenységéről, a Petőfi-vers sorsáról Kiss József adattára is tudósít. Nem lenne érdektelen a huszárok ügyében keletkezett további iratok ismerete sem. Egy további Nemeskürty István a negyvennyolcas honvédhadsereg katonaforradalmairól írt könyve is idéz. A szombathelyi Schmidt-gyűjtemény őrzi Mészáros Lázár július 7-én kelt válaszát „Szombathely városa közönségének”. Ebben Mészáros nyugtázza a lakosság folyamodványát: az Önök folyó év junius hó 28-án kelt s a »Würtemberg« nevet viselő huszárezred hazajött századának ügyét tárgyaló iratát átvettem” és megmagyarázza, hogy „Lenkeyt a hadifegyelem alól fel nem mentetem”.

Vajon hány képviselőtestület, város emelt még szót a Galiciából hazaszökött huszárok érdekében?

Kovács József László

³ Petőfi-adattár I. Gyűjtötte, sajtó alá rendezte, szerkesztette és a jegyzeteket írta Kiss József; II. Gyűjtötte, sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Oltványi Ambrus. Szerkesztette Kiss József. Akadémiai Kiadó, Bp., 1987.; Nemeskürty István: „Kik érted haltak, szent Világszabadság” Budapest, 1977. 103–110. old.

Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc délvidéki eseményeiről

Egy közösségnek ismernie kell a saját jellemét ahhoz, hogy megvalósítható értelmes célokat tűzhessen ki maga elé. Viszont a tulajdonságok a maguk teljességében a nagy megpróbáltatások, tehát a forradalmak, a háborúk idején mutatkoznak meg. A magyarságot az utóbbi nyolcvan év óriási veszteségei fokozottabban kényszerítették önvizsgálatra, mint a régebbi területének nagyobb részén megosztó szomszédos államalapító népeket a maguk sorsa. Szerencsére azonban a marxizmusnak az egyik gyakran velejáró nagy hibája, a nemzeti jelleg, s a neki megfelelő kultúra háttérbe szorítása mellett létezhetett az az előnye, hogy esetenként tárgyilagosságra, racionális gondolkodásra szoktassa a kutatókat. Úgy gondolom, hogy ennek is köszönhetően, eltekintve a mindig előforduló kivételektől, a magyar történettudomány a szó európai értelmében, számos esetben példát mutat azoknak, akiket a nyakukba szakadt kedvező körülményeik jelentős mértékben az általuk elkövetett jogtalanságok igazolására csábítottak.

A magyar történettudománynak az objektivitásra való törekvése abból az anyagból is kitűnik, amely zömében egy tudományos konferenciáról készült, s amelyet a Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság *Délvidék, negyvennyolc* címmel a közelmúltban jelentetett meg kötet formájában. A referátumok készítőinek nagy többsége, szám szerint tizenhárom, szerbiai és anyaországi magyar, akik közül csupán egyből beszél érezhető nemzeti elfogultság. A négy szerb kutató között viszont legalább kettő, részben a társadalmi fenyegetettség miatt, óvatosságra kényszerült, részben pedig a tudományos terület eddigi elhanyagoltsága következtében kevésbé tudott megszabadulni a nagyszerb előítéletek régebbi kliséitől.

Noha a kutatási területek olykor egészen távol vannak egymástól, a történészek többsége közvetve vagy közvetlenül az okokat vizsgálja: vajon ki a felelős azért, hogy a magyarok és a szerbek, nem okulva a korábbi történelmi eseményekből, 1848-ban is csapatostól egymásnak estek. S egyáltalán: mi és hogyan történt?

Az alapkérdés az, hogy már Csernojevics óta s külön 1848-ban: mit volt a Magyarországra költözött szerbek törekvése, s hogy a magyar nemesség kezdettől fogva, majd a forradalom idején Kossuth-tal az élen, hogyan reagált a zavaros helyzetet kihasználni igyekvő szerb nemzeti autonómia igényére. Az írásgyűjtemény történéseinek beállítottsága azon is mérhető (hacsak nem horgonyoznak le valamely részterületen, mint pl. a fontos politikusok magatartásának elemzésénél, mint Pál Tibor Kossuth Lajosnál, Varsányi Péter István Csernovits Péternél, vagy a délvidéki csatáknak, esetleg azon helységekhez kötött eseményeinek leírásánál, mint Virág Gábor, illetve Vékony László), hogy a távolabbi múlt meghatározó fontosságú történései közül, mennyit mernek, illetve tudnak beépíteni munkájuk látóterébe. Többségük – a többi között Fónagy Zoltán, Hegedűs Antal, Pejín Attila, Ózer Ágnes és Dobos János – szerencsére viszonylag sokat.

Viszont a mai szerb szellemtudományban az újat és igazat mondásnak eleve nem kedveznek a politikai körülmények. Annak sem tehát, hogy Čedomir Popov akadémikus a szabadságharc idejének vajdasági „európai forradalmi kezdeményei”-ről tárgyilagosan értekezzen a szerbek mozgalmának eddig szem előtt tartott „számos sajátossága és külön jellegzetessége mellett”. Hogy Popov kényes feladatra vállalkozott, az a magyarul is tudó (!) Božidar Kovaček szövegéből derül ki egyértelműen. Ebből arról is tájékozódunk, hogy a pesti szerbek márciusi 17 pontos dokumentuma nem „kívánságok”-ból (želje) állt, hogyan azt később a szerb történettudomány beállította, hanem „követelések”-ből (zahtevanja). Mi több: „ez a szöveg mellőzte az 1848-ban Európa szerte fellángolt mozgalmak általános (európai) szociális és politikai követeléseit is... A szöveg súlypontja a sajtóságokra vonatkozik, a szerb többletre” – állítja Kovaček. S ugyanígy Györe Zoltán is azt mutatja ki, hogy „a követelésekben a nemzeti és nem a politikai vagy szociális követelések dominálnak”.

Hogy a kisebbségek közül miért éppen a szerbek lázadtak fel elsőként, azt főleg Csehák Kálmán beszámolója segítségével érthetjük meg. Eszerint a jómódú (főleg kereskedésből, katonáskodásból élő) szerbség számára a jobbágyfelszabadítás keveset jelentett. Nem véletlenül

mozdulhattak meg helyenként a tömegek, véres leszámolások közepette követelve a földosztást. S érthetően kezdtek garázdálkodni kezdetben a saját fajtájuk birtokain is a Szerbiából ezerszámra betóduló önkéntesek.

A Délvidéken rövidesen nemzetivé alakuló osztálymegmozdulások jóval gyakoribbak Nyugaton. Persze, ott (Párizsban, Bécsben) immár főleg a munkások és a diákok rohamozzák a barikádokat. Ezért a délvidéki szerbek 1848-as szerepében csak viszonylagosan lehet kimutatni az „általános európai tartalmakat”, hiszen azokat (s ezt az európai kultúra azóta is jegyzi) elsősorban a magyarok képviselték, minthogy az akkori magyarságnak mint „elnyomó”-nak a helyzete nem mérhető az osztrákokéhoz vagy a németekéhez. Önmaguknak is lázadniuk kellett zsarnokok ellen, azután pedig, ahogyan Délvidéki S. Attila hivatkozik Lipót császár kiváltságlevelére, a szerbek a törökök elől menekülve és hadi szolgálatokat vállalva csak „ideiglenesen” (!) telepedhettek le Magyarországon.

Így aztán szerb akadémikusunkkal, Popovval ellentétben a magyar szabadságharcban nem csupán a szociálisnak a nemzetibe (nagy-magyarba) való, nemesség általi demagóg átjuttatásáról van szó (még ha a hivatkozott Deák Ferenc alkalmi kijelentésében van is igazság), hanem a kizsákmányoltsággal szembeni reális nemzeti (történelmi európai) érdekről, jöllehet a nemzeti törekvések, nem úgy, mint a sikeresen asszimiláló franciáknál, csupán politikai nemzetállamonként valósulhattak volna meg. Ha ehhez még azt is hozzáteszük, amit Herder állított korábban, a pánszláv eszmék egyik képviselőjére hallgatva, hogy a magyarság évei meg vannak számolva az európai nemzetek tengerében, akkor máris nyilvánvaló, miért nem akartak a nemesi előjogaikról lemondott Kossuthék a személyi autonómiánál többet adni az egyenrangú nemzeti elismertségen túl fokozatosan a területi önállóságra, állambeli állami státusra igényt tartó kisebbségeknek.

Köztük legkevésbé a szerbeknek, akik – s ez a tény, noha referátumkészítők közül többen (Slavko Gavrilović, Győre Zoltán) említik, most sem és régebben sem kapott kellő nyomatékot – az általuk igényelt területeken, néhány nagyobb helységet nem számítva, csupán relatív többségben voltak. Viszont a magyarok mellett a németek, a szlovákok és a románok aligha akartak volna pravoszláv vallású balkáni fennhatóság alá kerülni. Következésképpen a török uralom által a hazájukból kimart, előbb önvédelemből, majd a megélhetés okán fegyverhez szokott szerbeknek területi autonómiát követelő nemzetté válása akkor sem volt kifejezetten európai törekvés, ha őket sem pusztán a kormányzásban való egyenrangú részvétel (s némely vezetőiket titkon a pánszláv birodalom, illetve Nagy-Szerbia álma) motiválta, hanem (miként a magyarokat) az asszimilációtól való félelem is.

Ez a bizonytalanság aztán túlkapaszkodásokra, s végül az ördöggel (a Habsburgokkal) való szövetség megújítására indította őket. Annál is inkább, mert (s ebben az elmúlt 150 év történelmi nagy többségének hiszek) az országgyűlést követő beszélgetésen sarokba szorított Kossuth megdondolatlannal odavetette a szerb küldöttség tagjai által föltehetően remélt választ a nemzeté válás igényére, illetve a főellenséggel való szövetkezés kilátásba helyezésére: „Döntsön köztünk a kard!” S ez bizony kapóra jött azoknak, akik hosszú távon a magyarságot eltávolítandó éknek tartották az egy testté válni akaró szláv tömegben. Így aztán hiába csodálkozunk Csehák Kálmánnal együtt: „Sehol sem olvastam, hogy Stratimirovićot provokációval felérő fenyegetése miatt szerb részről egy az egyben elítélték, megrótták volna; úgy ahogyan tették magyar részről Kossuth-tal.”

Čedomir Popov ezeket a vonatkozásokat sajnos, nem veszi figyelembe. Sőt, az előző évtizedek szellemében kijelenti, hogy a vajdasági szerb mozgalom a nyugati forradalomnál is forradalmibb és demokratikusabb volt. De vajon elég-e annyit mondani, hogy az ellenük támadó magyarok miatt „egyre inkább a nemzeti célokat helyezték a mozgalom központjába”, s hogy a régi szerveket leváltva a „néphatalom új intézményeit hozták létre”. Aligha, hiszen az adatok szerint az új összetételű újvidéki magisztrátusban jószereval csak szerbek voltak.

De vajon az lett-e a következmény, hogy „A magyar kormány minderre a szerbek elleni háborúval felelt” – ahogy Slavko Gavrilović akadémikus állítja? Csehák Kálmán szerint Hrabovszky altábornagy korántsem a szóbeli lázadás miatt támadta meg Karlócut, hanem a szerbek katonai szervezkedése, háborús fenyegetése miatt. A szerbek kezdték volna tehát a vérontást? Csak tömeges méretekben. Mert a dokumentumok szerint például Pesten és néhol Bácskában is a szerbek követeléseire a magyarok atrocitásokkal válaszoltak. Míg erre a pesti

szerbek megtorpantak, addig a délvidékieknek kapóra jött a magyarok ostobasága. Nagyon valószínű (s ebben alighanem igaza van a nemzeti elfogultságra hajlamos Délvidéki S. Attilának), hogy ez az évszázadok óta a nemzeti megvalósulásának lehetőségét inkább csak a hagyományokban és a művészetében őrző kemény délszláv törzs alig várta, hogy fegyverrel bizonyítsa be önmagának, támogatóinak és ellenségeinek a szuverén létezéshez való jogát.

Ezt igazolják a zentai szörnyű események is. Miután ugyanis a tragikus naivitású magyar polgárok a hadiállapotoknak megfelelően a szerb szakadárok (az ő tudatukban nem alaptalanul: rablócsorda) három küldöttjét és egy kémét kivégezték, általuk nem várt fergeteges támadásra, a város bevételére, fantasztikus méretű és példátlan kegyetlenségű vérbosszúra: legalább 1500 férfinak, asszonynak és gyermeknek nem ritkán válogatott módszerű legyilkolására került sor. (Ez a genocídium és a közelmúlt boszniai eseményei egymást sokban értelmező tények.) Ökrész Károly azonban szerencsére arról is beszámolhat, hogy Temerin és környékének ostroma során a szerbek, nem találván bosszulni valót, bántatlanul engedték futni az amúgy is szerencsétlen lakosságot. Arról viszont mindeddig alig eshetett szó, hogy a honvédek főlshabadító hadjárata során, főleg a zentai és a szenttamási égbekiáltó gazságok láttán, miként irtották az ártatlan szerb lakosságot. Pedig a tisztjeik tesznek említést erről.

A legsúlyosabb események föltárása természetesen elsősorban a szerb történészekre vár. Hogy ők mégis késlekednek, az nyilván azért van, mert a honvédek bosszúhadjáratát aligha választhatják el annak kiváltó okától, a magyar lakosság tömeges irtásától. Ennek vizsgálata viszont a szerb nemzeti alaptulajdonságok negatív oldalával való leszámolást vonná maga után, ami azonban a mostanában még domináló kommunista vagy fasiszta nemzeti öntömjénezésnek nem felel meg.

A tárgyilagos, teljességre törekvő nemzeti önvizsgálaton pedig mindenkinek túl kell esnie, aki művelődésben, erkölcsileg és gazdaságilag Európa közösségének tagja kíván lenni. Remélhetőleg, főleg az említett Božidar Kovaček (és az általunk kevésbé ismert, itt nem szereplő más tudósok) példáját követve, a szerb tudomány is a tökéletes anyagismeret, a megigazulás felé fog közeledni.

Annak ellenére, hogy a rövid „bevezető helyett”-i tájékoztatójában Bosnyák István tartózkodott az egymástól nem ritkán még mindig (nemzeti elfogultság miatt) eltérő szemléletek mai viszonylatainak jelzésétől, teljes bizalmat szavazva a napi politikával szembenálló szakemberi objektivitásnak, az általa vezetett JMMT-nek becsületére válik mind a jubiláris tanácskozás 1998-ban történt megszervezése, mind pedig az összegyűjtött anyag 2000. évi kiadása.

Vajda Gábor

Ajánlás

A honismeret iránt érdeklődő középiskolás diákok munkáiból közlünk válogatást az itt következő lapokon. Az első csokor a Mesztegyőn megrendezett Honismereti Diákakadémián elhangzott előadásokból való, a második pedig a Jókai Mór születésének 175. évfordulója tiszteletére meghirdetett, „Magyar hon szépségei” című pályázatra érkezett írásokból.

Honismereti mozgalmunknak nemcsak léteerdeke, hogy sorait minél több fiatallal bővítse, de vállalt feladatát – a szülőföldhöz és a nemzethez való kötődés erősítését – is csak úgy tudja eredményesen betölteni, ha ezt a szellemiséget közvetíteni tudja az ifjúsághoz. Ennek érdekében ösztönözzük és támogatjuk a megyei honismereti egyesületek és más honismereti közösségek fiatalok számára szervezett honismereti táborait, ennek érdekében indítottuk a Honismeret folyóiratban az *Iskola és honismeret* rovatot, és ezért szervezzük meg évről évre az Országos Honismereti Diákakadémiát. Örvendünk, hogy a nyári honismereti táborokban évente több ezer fiatal vesz részt, s a Honismeret Diákakadémián minden esztendőben 40-50 hazai és határon túli ifjút láthatunk vendégül. Ám a jogos öröm mellett újra és újra el kell tűnődnünk azon, hogy vajon hová lesz az a sok ezer fiatal, aki évről évre megfordul ezekben a honismereti táborokban, több-kevesebb aktivitással részt vesz a honismereti diákakadémiákon. Szó se róla, a honismereti táboroknak korántsem az a céljuk, hogy ezrével neveljék a honismereti mozgalomban tevékenykedők körét – bár társadalmunk aligha sínylené meg –, hanem az, hogy hazánknak minél több múltunk értékeit ismerő, szülőföldje szépségeit becsülő, népben-nemzetben gyökerező polgára legyen. De azért elgondolkodtató, hogy ebből az évi több ezer fiatalból jó, ha egy-kettő lesz a honismereti mozgalom munkálkodó résztvevője. Megyei honismereti egyesületeink többsége sajnos még ma sem tud soraiból egyetlen odavaló fiatalot küldeni a honismereti diákakadémiákra.

Valahol elvész, elfolyik tőlünk az ifjúság. Nem tudna számukra a honismereti mozgalom elég vonzó programot nyújtani, kellő értéket felmutatni? Talán hiányzik belőlük az érzelmi alap, amire a nyári honismereti táborok az alatt a néhány nap alatt tartós kötődést építhetnének? Vagy mi gondolkodunk helytelenül, amikor azt hisszük: elég, ha meggyőződésünk szerint helyesen cselekszünk a honismeret egy-egy területén, majd követnek bennünket a fiatalok?!

Bizony, ezekről a kérdésekről érdemes volna többször is eszmét cserélnünk, akár a Honismeret lapjain is. Most azonban inkább arra teszünk kísérletet, néhány előadásuk, pályamunkájuk egy-egy részletének közlésével biztassuk a diákokat: ha már belekóstoltak a honismereti munka ízébe, ne hagyják abba, folytassák. Mert nem csak az étvágy jön meg – mint mondják – evés közben, de föltehető, hogy a szívünk szerint való munkával az *elkötelezettség* is erősödik.

Termés rovatunk *zsengéit* ilyen céllal adjuk közre, s féltő szeretettel ajánljuk olvasóink figyelmébe.

Halász Péter

A vadosfai evangélikus templom története

A XVI. században a Rábaközben is kibontakozott és elterjedt a reformáció. Első központjai a Nádasdyak és az Ostffyak nevéhez fűződik. Nádasdy birtoka a Vadosfához közel eső Kapuvár. Az 1530-as, 1540-es években több evangélikus lelkésze is volt Kapuvárnak, például Kapui Mihály. Az első anyagyülekezet is itt alakult meg. Fejlődőképes egyházközség volt itt a Rába-

közben. 1643-ban azonban II. Nádasdy Ferenc házassága érdekében áttért a katolikus hitre. Hatalmas dunántúli birtokain ez által a lakosok is a római egyház kebelébe kerültek. Az 1655. és 1662. évi országgyűlésen a kapuváriak panaszzolják, hogy a plébánost akarataik ellenére kénytelenek voltak elfogadni, sőt erőszakos eszközökkel kényszerítették őket az „átgyónásra”. A kapuvári börtönök megtelnek rabokkal, utóbb gályarabokkal, akiket hitük megvallása miatt hoztak, vagy idéztek a kapuvári várbörtönbe. Kerülte ide vadosfaiak is. A kapuvári evangélikus gyülekezet az alkalmazott erőszak miatt egyre gyengült. Ma ennek a kornak a nyomait csupán elvétve találjuk meg.

Sopron volt az egyedüli hely, ahol az evangélikusok egy ideig nyilvános istentiszteletet tarthattak. Később ez a lehetőség is megszűnt. Thököly Imre és kurucainak fegyveres nyomására I. Lipót császár és király kénytelen volt 1681-ben Sopronban országgyűlést összehívni. Az országgyűlés Vadosfa részéről emlékezetes maradt, mert ekkor nyilvánították artikuláris gyülekezetté, Nemeskérrel együtt. „Az artikuláris hely” azt jelenti, hogy a gyülekezetet törvénybe iktatták és engedélyezték részére, hogy templom és lelkészi hivatal, lelkészi szolgálat legyen. Az országgyűlés 26. számú artikulusa tartalmazza ezt az „engedményt”. Gyakorlatilag ezt azt jelentette, hogy ünnepnaponként Rábaköz 30-35 falujából Vadosfára jártak az evangélikus magyarok istentiszteletre, itt áldatták meg házasságukat, és itt kereszteltethették meg gyermekeiket. Máshol nem!

Vadosfán már 1723-ban állt egy bizonytalan eredetű templom kriptával, mert Telekesi Török Istvánt itt temették el. Ő volt a Rákóczi-féle szabadságharc vezetője a Rábaközben. 1732-ben újabb, nagyobb templomot építettek Vadosfán, Vásonyi Márton lelkész ideje alatt. Szükség is volt erre a Vadosfára jövő ünnepi hívők serege miatt. A 40 község lelkes, bőkezű adakozásából és hangyaszorgalmával két év alatt felépült a templom. 1734-ben szentelték fel és két év múlva kökerítéssel vették körül, majd utóbb tornyot építettek hozzá és abba harangot szereltek.

1747-ben a győri püspökség (gróf Zichy Ferenc) hitük megváltoztatására szólította fel a himódi evangélikusokat. A felszólítás eredményeképpen 120-an költöztek el Himódból. Fábri Gergely személyes közbenjárása is kevésnek bizonyult a győri püspök meggyőzésében. Az üldözés elérte Vadosfát is. Feljelentették és meghurcolták Fábri Gergely lelkészt. Ártatlansága bizonyítást nyert. A rábaközi és a kemenesaljai templomfoglalások is nyugtalanították az evangélikus híveket. A nemeskéri evangélikus templomot 1731-ben, 1748-ban Csóth, Gecse, majd 1749-ben Győr templomát vették el.

Ilyen események előzték meg az 1751. évi vadosfai vallási zavargást is, amelynek súlyos következményei lettek mind az egyházközség, mind a kiváló lelkész, Fábri Gergely életében. A tömegverekedés kirobbanásához elég volt egy szikra. A kezdő lépést Kisfaludi Balázs, répcelaki római katolikus nemes tette meg, amikor felajánlotta telkét egy katolikus kápolna felépítésére, ami az evangélikus templom közvetlen közelében volt. A vadosfai evangélikusok heves tiltakozásba kezdtek. Felirattal fordultak Mária Terézia császárnőhöz is. 1751 júliusában megkezdték a tiszta evangélikus községben a kápolna építését.

A kápolna felszentelésére 1751. augusztus 20-át, István király napját tűzték ki. Grofft János Mihályi plébános fenyegetőzése megijesztették a vadosfaiakat, miszerint Mihályihoz csatolják a települést. A nemrég történt templomelvételek is idegesítették őket, félték, hogy templomukat elvesztik. Az önvédelem készítette őket, hogy Vadosfára hívnak a környékről evangélikus hittestvéreket. 1751. augusztus 20-án felgyorsultak az események. A környékről hatalmas katolikus tömegek jöttek a kápolnaszentelésre. Ellenséges hangok Vadosfának, „az eretnek fészeknek” felgyújtására bíztattak. Grofft János Radó Lászlóék háznál misézni kezdett. Ez ellen tiltakozó ifjabb Radót megütötték, mire kitört a tömegverekedés. Egy kisfaludi katolikus ember a verekedés hevében gutaütésben meghalt. A zavargás híre nagy port vert fel az egész országban. Fábri Gergely szuperintendens, minden erejével elejét akarta venni az összetűzésnek. Sajnos már nem lehetett.

A verekedésben résztvevőknek 1752 januárjában megyei hatóság előtt kellett felelniük. Az ítéletek szigorúak voltak. Fábri lelkésznek fél évet kellett tölteni a német-keresztúri börtönben, majd el kellett hagynia Vadosfát. Másokat börtönbüntetéssel, pénzbüntetéssel, nyilvános botúttal büntették. A politikai jellegű ítélet kétségtelenül a kuruczérmű Vadosfának is szólt, nem csak a templomukat féltő evangélikus magyarokat sújtotta.

II. József császár 1781. október 25-én adta ki Türelmi Rendeletét, amely annyiban hozott változást, hogy bár a protestáns üldözések megszűntek, de nem véglegesen. 1681 után felszámolták a rábaközi evangélikus egyházakat és fokozatosan Vadosfa gondozásába kerültek. Akkor 30-35 faluból érkező tömeget fogadott be Vadosfa, akik a keresztséggel és az úrvacsorával élni kívántak. Sokan itt haltak meg és a templom kriptájában lettek eltemetve. Az első és második templom ugyanis kriptával rendelkezett. A Rendelet lehetővé tette 100 evangélikus család esetén, hogy az evangélikus építhetnek templomot, ha nem is az utcán, hanem udvaron, torony nélkül. Vadosfa ezután nagyobb filiáit „kiházasította”: Farád, Szilsárkány, Réti, Kapi, Rábaszentandrás stb. „Vallási türelem annyit jelent, mint megengedni, hogy hivatalokban alkalmazható legyen, földbirtokot szerezhessen, ipart űzhessen, és polgár lehessen vallási különbség nélkül mindenki, aki erre alkalmas és hasznára van az államnak” – írja II. József levelében.

Idővel ez a templom is „megöregedett” életveszélyessé vált. Az 1911. június 11-i gyűlésen a lelkész jelezte, hogy a tetőzet állapota veszélyes és az északi fal is megrepedezett. A közgyűlés határozata alapján Vogel József soproni erdőmérnököt kérték fel a templom átvizsgálására. A szakértői vélemény alapján július 30-én eldöntötték, hogy a torony kivételével lebontják az egész templomot és 70 000 korona költséggel újat építenek.

Október 1-jén két ismert építőt a soproni Vogel Józsefet és a szombathelyi Müller Edét kérték fel a templomtervek elkészítésére. November 5-i határozattal, némi módosítással, Vogel József terveit fogadták el. A megépítésre sem írtak ki pályázatot, hanem megbízható építőket szólítottak fel ajánlat beadására. Így február 17-én az építési munkával a győri építési vállalkozót, Káldy Mihályt bízták meg. Költségvetése elég „kedvezőnek” bizonyult, kivéve 32 000 db téglá és 2000 db zsindev anyagot, mert ezeket a gyülekezet maga teremtette elő. A bádogos munka vezetője a csornai Payr Gusztáv lett. Február 25-én döntés született a régi „öreg” harang lecsereléséről, és gyűjtés indult a terv megvalósítása érdekében. A gyűjtés meglepő eredményt hozott. Lehetőség nyílt a befolyó összegből egy új orgona beszerzésére is. Az 595 kg-os harangot a soproni Seltenhofer cég, míg az orgonát az Angster József és Fia pécsi orgona és harmónium gyára szállította.

Június 16-án került sor a templomi padok megrendelésére, amellyel Kiss Gyula nemesmagasi asztalosmestert, a szószék elkészítésével és a festési munkálatokkal pedig Rác Lajos ruszti asztalosmestert és festőmestert bízták meg. A gyülekezet illetékes bizottsága eldöntötte, hogy a templomot drótkerítéssel veszik körül, amelynek megvalósítására a budapesti Haidekker céget kérték fel. A betonfalazat elkészítése szintén Káldy Mihály feladata volt.

Az építkezésen az első kapavágás 1912. február 28-án, míg az első téglá elhelyezése március 19-én történt meg. A munkálatok zavartalan haladásában október 10-ig Mikó István és Magyar Lajos segítettek. A munkálatokról pontos építési és anyagnaplót vezettek. Október 20-án volt az új templom átvétele. Már július 16-án felkerült a toronyra a kereszt. A három harang felhúzására szeptember 17-én került sor. Az ünnepélyes felavatást Farkas Mihály esperes, szeptember 29-én végezte az örvendező gyülekezet jelenlétében. A templom felszentelésére november 10-én került sor. A hatalmas ünnepségről külön ismertető könyvecskét adott ki a gyülekezet. A templom összes költsége, mindent egybevéve 102 000 koronát tett ki. Fedezetként az alapítványok tőkéi, kamatok, gyűjtött pénzek, kölcsönök, és a nagy gyülekezet hite szolgáltak. 1912. november 10-én tartott hatalmas templomszentelési ünnepen Gyurátz Ferenc, az egyházkerület püspöke is részt vett és igehirdetéssel szolgált. A templomban nagy-szerű orgonájáték üdvözölte a bevonuló tömeget, amelyet a győri karnagy, Kirschner Elek szolgáltattott.

A kitűnően megépített templom renoválására csak 1981-ben, az artikuláris gyülekezet 300 éves évfordulóján került sor. Ekkor teljesen újra festették a templombelsőt. A munkát Risavi Zsigmond, beledi festőmester egyedül végezte.

Utóbb a gyülekezet elkészítette a II. világháború áldozatainak 77 nevét tartalmazó fehér márvány emléktábláját.

Négy nemzedék perefernum-levelei Csíkszentimrén

Csíkszentimre a Csíki-medence alsíki zónájában fekszik, a Hargita-hegység lábától délkeletre. Az Olt vize két részre osztja, a keleti részt Bedecsnek, a nyugati Oltelvének nevezik.

Tomaj dombja, Tengersizeg, Somod, Bárka, Sándorszeg, Felszeg, Pálszeg, Alszeg helyneveket hagyta örökül a falu történelmére. Neveket, melyek eredete a faluval együtt az idő homályába vész. A mondák Tomaj Tamást nevezik meg alapítóként, akinek emlékét a Hargita lábánál magas domb őrzi. Mondják, itt temették el a nagy lovasvezért és hű katonái nagyságához illő emléket hordtak föl.

Az első szavahihető adatok az 1332-es pápai tizedlajstromból valók. 1556-ban külön faluként említi a krónika Bedechy-t 26, Zent Emréh-t 30 kapuval.

A falu élete csupa szenvedés, áldozat és harc volt. Súlyos áldozatokat szedett az állandó tatár és török betörés, kegyetlenkedés, rablás, fosztogatás. 1661-ben Ali basa csapatai dúlják a vidéket, Bedecsben csak egyetlen házat kerül el a tűzvész.

1707-ben Akton osztrák tábornok katonái több kárt tettek, mint az összes oszmán betörések együttvéve. Az 1717–1719-es pestisjárvány Szentimre lakosságából 404 áldozatot követelt, az életben maradtak száma 322. Ennek az emlékét őrzi a bedecsi temető sarkában elhelyezett emlékmű, amelyet Tímár Tamás állíttatott, aki „ökrös szekéren hordá a hallottakat, s kinek családját elkerülé a szörnyű veszedelem”.

A jobbágyságra taszított nép az urain kereste a maga igazát. Egymást érték a lázadások, a felkelések. Csak a XVI. században 1506, 1507, 1519, 1553, 1562, 1570 a nagy lázadások évszámai. A vég mindannyiszor botlás, kínzás, akasztás, majd ismét felkelés. Báró Henter Ádám „csíkszentimrei házában, még anno ezerhétszáznyolcvannégyben, többnyire maga jobbágyság által üttetett meg” – írja az egyik jegyzőkönyv.

És említsük meg az 1871-ben az arányosításkor történt szentimrei megmozdulást: „Negyvenhat egyént fogtak vád alá, akik tettlegességig menően is követelték, hogy a birtok továbbra is maradjon közösségi formában, hogy hagyják meg az addig szokványos közösséget”. 117 tanú kihallgatása mellett öt napig tartott a főtárgyalás. A nép a végsőkig ellenezte az arányosítást. A szokások, énekes-zenés alkalmak anyagát nagyon megnyírbálta az 1831. január 13-án keltezett tiltó törvény, melynek értelmében, különösen az éjszakai kántálásokat, a kalákát és más összejöveteleket büntetés terhe mellett betiltja. Nem csoda, ha nyoma sem maradt Csíkszentimrén a regelő éneklésnek.

Családom négy nemzedékének perefernum levelét felhasználva vettem össze, mi képezte leginkább a férjhez menő leányok hozományát a múlt században.

A levelek híven tükrözik, hogy a régi időkben nagy jelentőséget tulajdonítottak az ingatlanoknak, vagyis a földterületeknek, a leányok hozományában is. Ma már az ingóságokon van a fő hangsúly. Az apai ág felőli dédnagyszülők házasságakor (1900) felvett perefernum levélhez visszamenőleg készült a dolgozat, felhasználva még a nagyszüleim 1937-ben írt hozománylevelét, valamint két nagynénem hozományleveleit, amelyek 1959-ből és 1961-ből valók.

Az 1900-ban keltezett levél ezt írja „Perefernalis levél, mely felvétellett Csíkszentimrén, Nagy Ferenc és neje Szabaci Katalin házoknál, törvényes leányok Rozália azon javairól, melyet a csíkszentimrei György Ferenchez nászhozományul viszen”. Az 1937-ből való perefernum levél az előbbi menyének férjhez menésekor készült: „Hozomány levél, azon javakról, amelyeket Balló Antal és neje Benedek Erzsébet Erzsébet nevű leányuk férjhez menése alkalmával hozományul természetben kiszolgáltattott, és amelyet ifj. György Ferenc viszen nászhozományul”.

Megvizsgálva a tételeket kiderül, hogy az utóbbi leánynak több volt a hozománya, egyrészt azért, mert nagyon gazdag család volt, másrészt, mint egyedüli leánynak csak egy fiútestvére volt, aki elhagyta az országot, majd elhalálozott, így az ő öröksége is a leányra szállt. Ebből a hozományleveléből megtudhatjuk, hogy erdőrészt is kapott, míg a többi levélben nincs erről szó. Ez azért van így, mert amelyik családban fiúk voltak, azok örökölték az erdőt.

A csíkmindszenti családról sokat nem tudunk, de a megkérdezettek szerint nagy birtoka volt a családnak, olyan nagy istállójuk volt, hogy amikor kollektívizáltak, elvették azt is a földekkel együtt. Ennek a leánynak még három fiútestvére volt, ezért az ingatlant négyfelé kellett osztani. Szántóterület így csak hét vékás jutott, míg a szentimrei Balló Erzsébetnek tizenhat véka férjeje volt. Az első leánynak viszont kiegyezésképpen egy kaszáló- és egy szántóterület helyett pénzt adtak.

A legújabb két hozománylevél szinte teljesen megegyezik, ez azzal magyarázható, hogy két leánytestvér hozományáról van szó. „Ajándéklevél, mely készült György Ferenc és Balló Erzsébet Csíkszentimre 335 h. sz. alatti lakosok házánál Gizella lányuk számára férjhezmenetele alkalmából a nekiadandó ingó- és ingatlan tárgyak leltára gyanánt. Keltezett: Csíkszentimre, 1959. április 2-án.” A másikban ez áll: „Ajándéklevél, mely készült György Ferenc és neje Balló Erzsébet Margit nevű lányuk férjhezmenetele alkalmából a nekiadandó ingó és ingatlan tárgyak leltára gyanánt. Keltezett: Csíkszentimre, 1961. február 11-én.”

A két leány fejenként nyolc-nyolc vékás szántóterületet és kaszálót kapott. Itt a vagyon hat részre oszlott, három fiú és három leány között.

A régi időkben állatokat is adtak a hozományba, hogy a fiatalok ne szenvedjenek hiányt semmiben, mert akkor sem volt könnyű új életet kezdeni. Például az első levélben: „egy tehén borjúval, öt juh és négy tyúk”, a másodikban: „egy disznó és két juh”, a harmadikban: „egy tehén és négy juh báránnyal, míg a legutolsó perefernum levélben „egy süldő és egy juh báránnyal” van feltüntetve.

Voltak, akik terményt is adtak, hogyha a fiatalok ősszel vagy télen keltek össze, de ha tavasszal volt az esküvő, akkor a földeket bevetve adták. A dédnagyszüleim esküvője januárban volt (1900-ban), ezért a hozományban szerepel: „egy köből búza, egy köből rozs, egy köből zab, fél véka fuszulyka, két kupa mák, egy kalongya rozs”. A többi levélben nincs szó terményről.

Hogy mennyi bútort adtak egy leánynak, az attól is függött, hogy mekkora volt a lakás, ahová a leányt vitték, hány szobát kellett berendezni. A legrégebb perefernum levélben ez áll: „két pad, egy asztal, egy pár szék, egy sifon, egy ágy, egy kasztén, egy tükör, egy lámpa, három falikép. Míg az utóbbi három levélben több bútort találunk feltüntetve. Például az 1937-ből valóban van a legtöbb bútort: „két ágy, két éjjeliszekrény, két szekrény, egy toalettasztal, egy asztal, két szék, öt függönyrúd, egy kredenc, egy szövőszék és csőlókerék”. Ebből is látszik, hogy az évek során az igények egyre nőttek.

A konyhagarnitúrát a varrott kézimunkák, kosárterítők, asztali futók, falvédők képviselték, amelyek bőven találhatóak az utóbbi leányok perefernumában, míg az elsőben nincs említés róla. A levelekben az is fel van tüntetve, hogy némelyik leány mennyi ruhaneműt viszen magával férjhez. Természetes, hogy a módosabb leányoknak változatosabb volt a ruhakészletük. A leányoknak kellett gondoskodniuk férjeik fehérneműiről is, például az egyik levélben fel van tüntetve: hat férfiing és hat férfi alsónadrág. Ez még ma is szokásba van, főleg falvakon.

A divat sokat változott a négy generáció alatt. Az utóbbiaknak már a kosztüm, a szövetruha, a santungruha, a szvetter és a rövidkabát is nagy szerepet tölt be, míg az első levél csak négy rend ruhát és egy bundát jelez.

Mindenik leány kapott egy-egy szőtt ruhát, a faluban használatos népviseletet, amit az anyák saját kezűleg szőttek, majd varrtak meg.

Akkoriban, mint falusi asszonyoknak, kellett rendelkezniük kender-szötteményekkel is, mint: zsákok, ponyvák, tarisznyák, szőnyegek. Az ágyneműkőz tartoznak a házikészítésű csergék, a derekalj huzatokkal, a szalmazsákok, valamint a festékes terítők, amelyek nem hiányozhattak a perefernumból.

Sokat számított, hogy kinek mennyi párnája, paplanja és lepedője volt, mert ezeket általában megvetve tartották az ágyakon és az volt a lényeg, hogy minél jobban felhalmozzák azt. A szalmazsákokat is kenderfonalból szőtték, és szalmával töltötték meg. A szalmazsák tetejére a derekalj következett, amelyet finom fosztott tollal töltöttek meg, mint a párnákat. Még a párnahuzatok legtöbbje háziszőtt volt, a paplant pedig a legtöbb esetben a csergetakaró helyettesítette. Az edények hozománya eléggé szegényes volt, különösen az 1900-ból származó levél-

ből. Itt nagy hangsúlyt fektettek arra, hogy a leánynak legyen: resta, sütőteknő, törzsölő teknő, káposztáskád, béken, cserép és ércedények. Még a gazdag leányoknak sem volt bőven pléh és porcelán edényük.

Sok leány úgy tudott vásárolni magának edényt, hogy ősszel amennyi terményt begyűjtött, annak ára neki maradt. A későbbi levelekben már sokkal több pléh és porcelánedényt találunk, pl.: zsírosbödön, vizesveder, vājling, főzőfazék, lábos, leveses tál stb. Nagy hangsúlyt fektettek arra is, hogy legyen dióórló, mákórló, radinás kas, fűszertartó, hordozós fazék és mosdótál is, mert ez falun nem hiányozhatott a konyháról. Porcelánedény csak annyi kellett, hogy a fiatal menyecske meg tudja kínálni vendégeit: teáskészlet, kávéskészlet, valamint az üvegedények: pálinkás poharak, boros készletek stb.

A perefernum leveleket általában a lakodalom hetén, keddi nap szokták megírni, tanúk és a szülők jelenlétében és a javakat azok becsülték fel, akik a lakodalomba gazda és gazdáné szerepét töltötte be. A perefernum elszállítására a vőlegény házában általában a lakodalom előtt két nappal, csütörtökön ment végbe. A régi időkben a perefernumot ökrös szekérral vitték. A gazdagabb leányoknál még négy szekeret is megtöltött a hozomány, amely kellő sorrendben volt elhelyezve a szekereken. Így például az ágyra már akkor felpakolták az ágyneműt és minél jobban fel volt halmozva az ágynemű, annál gazdagabb volt a leány.

A perefernum vivése a menyasszony kíséretében történt, akik népviseletbe voltak öltözve, a fogatosok pedig a vőlegény barátai voltak.

Az ökrök homlokára peracet kötöttek és a fogatosoknak az volt a feladatuk, hogy vigyázzanak rá, nehogy a fiatal legények lelopják a peracet, mert akkor szégyenben maradt volna. Amelyik leány szarvasmarhát is kapott, azt a szekér után kötötték, hadd lássa az egész falu.

Az örömszülők feladata az volt, hogy megkínálják a perefernum vivőket, akik segítettek a fiataloknak a lakás berendezésében is.

A perefernum levél írás nagyon fontos volt a dédnagyanyáink, nagyanyáink, szüleink idejében, de a mai modern időkben sincs kihalófélben a falvaink életében.

Szómagyarázat: 1 véka = kb. 20 liter, 1 köből nagyobb 1 vékánál, 1 véka féreje szántó kb. = 7 ár, 1 kalongya = 18 kéve, 1 sing = 70 cm, sifon = fiókos szekrény, kaszten = fiókos konyhaszekrény, sezlon = konyhai heverő, béken = kalácsütő tepsi.

Vezetőtanár: *Mirk László*

György Enikő Mária

Bágyogszovát szakrális emlékei

A XXI. Nemzetközi Honismereti Diáktáborban 2000. július 17–26. között a falu szakrális emlékeivel foglalkoztunk, az itt élő idős embereket kérdeztük a régi vallási szokásokról és a hozzájuk kapcsolódó tárgyokról.

Először a településen fellelhető útmenti keresztokről kérdeztük adatközlőinket. Mint megtudtuk, a faluban ezekből összesen 12 van, nagyrésztük Korpuszt ábrázol, de van köztük Mária-oszlop is. A lakosság hálából állíttatta őket, s most a hívek gondozzák, mivel a leszármazottak vagy nem élnek már vagy elköltöztek. Kiemelhetnénk a Fő utca és a Kossuth utca kereszteződésében álló feszületet, amelyet Varga Imréné azért állíttatott, mert az égi háború elkerülte házáat.

Ezekhez kapcsolódóan keresztjáró napokat tartottak áldozócsütörtök előtt hétfőn, kedden és szerdán. Ilyenkor minden keresztet felkerestek, és ott virágokat helyeztek el. Általában, ha a keresztet előtt elhaladtak, a férfiak kalapemeléssel, a nők keresztvetéssel rótták le tiszteletüket.

Adatközlőink elmondása szerint búzaszentelő, úrnapi és feltámadási körmenetet is tartottak a faluban. Szent Márk napján a búzaszentelő körmenet a pordányi úti kereszthez vezetett. Ekkor a plébános az első búzatáblát szentelte meg.

Az úrnapi körmenetkor sátrakat állítottak, virágokkal és szentképekkel díszített oltárt helyeztek el benne. Az útvonalat nyárfaágakkal tűzdelték végig, és az utat frissen kaszált fűvel és virágszirmokkal hintették be. A házak ablakaiban égő gyertyát helyeztek el. Míg az oltári szentséget végigvitték a falun, szentségi énekeket énekeltek. A körmenet alatt végig harangoztak és minden sátornál megálltak imádkozni.

A feltámadási körmeneten nem voltak sátrak, csak oltári szentséget, keresztet vittek, a körmenet elején a feltámadt Krisztus-szoborral. Az előző körmenethez hasonlóan a házak ablakaiban gyertyákat helyeztek el.

Ilyen alkalmakkor az iskolások, tanítók, a zászlóvivők követték egymás, aztán a plébános az umballátum alatt az oltási szentségekkel, majd a ministránsok, egyházközségi képviselők, őket követően a hívek. Külön zászlójuk volt a leánykörösöknek, a leventéknek, az iparosoknak és a szívgárdistáknak. A leánykörösök vasárnap délutánonként színdarabokat játszottak. A csoport tagjainak egyenruhája fehér puffos ujjú blúzából, fekete mellényből, kockás aljból állt. Fontos feladatuk volt a templom díszítése. A leventéknél három korcsoport volt: a 13-16 éves gyermekek, a 16-19 éves ifjak, és a 19-23 éves legények. A szívgárdisták iskoláskorúak voltak, sapkájukba tűzött fehér toll különböztette meg őket a többiektől. A leányok öltözete sötét rakott aljból és fehér blúzából állt.

A településen az 1943-ban történt egyesítés miatt van két templom. A bányogi templom 1768 és 1772 között épült, védőszentje Szent Márton. Árpád-kori alapokon nyugszik, ezt a torony alsó részén található falmaradványok bizonyítják. A szováti templom 1785 és 1804 között épült, védőszentje Mária Magdolna. Búcsúját régen a nyári munka miatt ősszel tartották, 2000-ben helyezték vissza a napjára. Mindkét templomban három harang van. Szentmise előtt 1 órával a nagyharang szól, kezdés előtt 2 órával a középső, a beharangozó pedig a nagy és a középső harang együtt. Halál esetén a lélekharangot használják. Férfi halott esetén 3 verset, nő esetében pedig 2 verset harangoznak. 1983-ig nem volt villamosított, harangozót alkalmaztak. A harangokat tűzvész, háború és vihar esetén félreverték, ráncigálták. Viharban a házaknál szentelt gyertyát is égettek.

A szováti templom nagyharangjáról tudni lehet, hogy Donsmanis kereskedő öntötte. Ő az egyházközségnek még egy bordó selyem címeres oltárterítőt és egy gyönggyel kivarrt bársonypárnát is készíttetett.

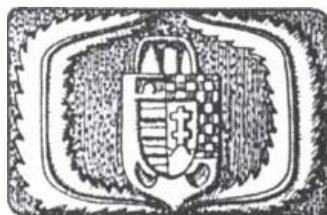
A templomokban 1700-as évekbeli kelyhek is találhatóak. Adatközlőink elmondása szerint minden családnál voltak különböző kegytárgyak: szent szobrok, képek, imakönyvek, rózsafüzérek, szenteltvíztartók. Az imakönyvek és az olvasók keresztgánként változók voltak. A szenteltvíztartó és a szobrok központi helyet töltöttek be a lakásokban, hiszen ezek előtt szoktak a családok együtt imádkozni. Szenteltvizet lefekvéskor, utazáskor, házszenveléskor és gyógyításkor is használtak. Egyes házaknál szentelt barkát és szentelt búzát is tartottak mellette.

Ezeket a szakrális emlékeket szinte minden korosztály máig őrzi. A falu ma is majdnem teljesen katolikus, úgy tűnik a fiatalok is az öregekhez hasonlóan gyakorolják vallásukat.

Köszönetet mondunk adatközlőinknek türelmükért és együttműködésükért.

Vezető tanár: *Tóth Anett*

Németh Erzsébet–Pesti Bálint

Morzsák a csíkszépvízi örmények hagyományos ételeiből

Szépvíz és környéke

Csíkszentmiklóstól keletre a határszéli havasok közül kirohanó Szépvíz (patak) torkolatában fekszik Szépvíz, miként neve is jelöli regényesen szép. Szépvíz sokadalmakkal és hetivásárokkal bíró falu. Örmény lakói éppen az élénk kereskedés által emelkedtek azon jólétre, hogy a csak földműveléssel és marhatenyésztéssel foglalkozó, ősi székely lakosságot a falu főbb utcáiról és piacáról kiszorítva, a mellékutcákba kiterelték.

Szépvíz felett, északra felmagasodó Pogányhavas falu feletti előfokán kápolnarom van. Falai még most is néhány láb magasságban megvannak, mellette, mély üreg, a monda szerint: „a kúthelye”, közelében azon szikla, melyben két lóláb nyomához hasonló bemélyülés van. Ez Szent László lovának patkóhelye, mert a hitrege szerint Szent László a hont dúló pogány kunoknak egy csoportját a havasokon szétvervén és megsemmisítvén, győzelme helyén hálaímat emelt az Úrhoz, s egy emlékkápolnát épített, azután pedig táltos lovával a nyomait most is védő szikláról leugrott a völgybe, hol a lezúgó tiszta patakban lovát megitatván azt mondá követőire „*Mily szép víz!*”, miből eredt az odaépült falu neve.

Az örmények legelőször Besztercén telepedtek le 1701-ben. A szászok irigységből a városból kiűzték őket. Megépült Szamosújvár és odaköltöztek. Oxendius Welsereskü püspök – aki Rómában tanult – gyűjtötte össze az örményeket Szamosújvárra. Az ősök vándorlása a Kaukázusból már 1600-tól megkezdődött. Az örmények nagy része onnan származik. Lengyelországba és a Krím félszigetre menekültek és 70 év múlva, amikor a török és a lengyel harcolt, el kellett jönniük. 1672-ben jöttek be Erdélybe és Apafi Mihály fogadta be őket. A timárságok az örmények vezették be. Készítettek különböző színű csizmákat, ami akkor divatos volt és nagy keletje volt. Voltak olyanok az örmények között, akik marháikkal kereskedtek és elhajtották Bécsig, menet közben az útszéli sáncokban pihentek. Jövet bolti árut hoztak magukkal, amit itthon árultak.

1690-ben megvolt a szépvízi templom, Csíkszentmiklóshoz tartoztak, de az örmény templomba jártak és ott tartották a lakodalmakat, keresztelőket stb.

A magyar-örmény konyha

A magyar örmény, rendszerint bőségben él. Jó asztalt tart, de nem él a hasának. Az édesség, a csemege elősegíti az emésztést. Kitűnő az örmény konyha: ezt mondják azok is, akik nem születtek örményeknek.

Leves étkeink: ángódsábur, tukmáls, szulig, korpacibre, leves és táskásleves.

Vastag ételek: heriszá, szoche-dolmá (hogymadolma), ekuderevoldolmó (szőlőlevéldolma), podbéloldolma (martilapudolma), costabona, gurgad, philóv, máchoch, fár.

Főtt tészták: hóku-ekusza, thelpádz, dsidsu.

Édes ételek és sütemények: kátú, pászská, dalánzi, holip, hálva, los, pirahi, meszov-pághbáds dáktólhólva.

Húsételeink: jámez, buzsernyicza, bátok. Sonkáink híresek: a churut az egész országban keresett cikk.

Szoche-dolmá: a megfőtt és szétválasztott hagymarétegeket vagdalt hússal megkötik és levessel megfőzik. Ha kész, tejfölt, tojássárgát téve levébe, ecettel kellemes savanyú-édes lesz. Igaz ízletes vastag étel.

Costa-bona: malaclábakat, fejét és fület megfőznek, melyben tejfölös, citrommal savanyított levet készítenek.

Gurgad: a szemelt búzát megdarálják, azután húslében megfőzik, melybe kis rántást is vegyítenek. Készítik ezt húslé nélkül, böjtölősen is.

Máchoch: szigorú böjtnapokra való élelmiszer, mely fodormentával készül.

Főtt tészták:

Heku-ekusta: a metélt laskatésztát apróra vagdalt húsgombócokkal húslében főzik. Régen a laska halotti tor kiegészítő részét képezte, innen nyerte örmény nevét „a meghalt lelkéért adott laska”.

Thelplách: e laskatészta tölteléke hagyma vagy túró.

Dsidsu: olajos laska.

Édes étek és sütemények:

Pászká: tehéntúrót, tojást, tejfölt, lisztet, citromhéjat, cukrot, mazsolát vegyítenek össze. Igen finom húsvéti tészta.

Holip: tésztáját, mely hasonlít az ostyához, forró mézzel öntik le.

Hálvá: hosszúkás fonatokban pörkölt mézből álló csemege.

Mészov pághbáds: szintén nyújtott tészta, hússal töltve béles alakban készítik.

Örmény különlegességek készítési módjai

Leves ételeink:

Tukmáds: churuttal savanyított böjtös leves, mely laskára vagdalt tésztából áll. Hús nélkül készül.

Szulig leves: káposztalében főzött vetemény és kockás tészta.

Kurpacikre leves: a búzakupára forró vizet öntenek, mely pár nap alatt savanyú levet képez és leszűrve adja a cikrét, melybe veteményt és tehéntúró galuskát tesznek.

Mákos leves: a mákot vízben megáztatják, fakanállal jól eldörzsölik, s főtt mézzel összekavarják, azután piritott kenyérkockákra öntik. Nagypénteki edel.

Vastag ételek:

Heriszá: a jól megfőzött marha- vagy pulykahúst finom szálakra tépik, azután főtt búzával és rántással elegyítve húslébe egybefőzik. Ezt, mint alkalmi ételt, különösen a húshagyó napokon szokták készíteni.

Húsételeink:

Jómez: pirosra sült kecske- vagy bányahús hagymával megöltné, összerakva és gömböc alakban feltálalva, melyből ízletes szeleteket vágnak. Ez egyik legnevezetesebb örmény nemzeti sült.

Buzslyiczsa: kecskeoldal vagy comb bepácolva, s füstölve. Ez frissen sütvé vagy szárazon is ízletes.

Serdám: a kecske gömböcét apróra vagdalt marha- és kecskehússal, s szalonnával, valamint hagymával megtöltik, aztán összevarrják, megsütik és szeletekre vagdalmák. A kecske csáfája is nyárson sütvé kedvenc eledele az örményeknek.

Vezetőtanár: *Mirk László*

Páll Katalin

„A csodaszarvas nyomában” – honismereti tábor (Békéscsaba 2000. július 5–11.)

A táborozás időtartalma alatt a magyar őstörténet, ezen belül a magyar ősvallás és a magyar nép eredetének témáját dolgoztuk fel oly módon, hogy az előadók és pedagógusok segítségével mi diákok rácsodálkozhattunk az ismeretanyag eddig számunkra elképzelhetetlen, beláthatatlan mélységeire. A táborvezetők munkáját segítette előadásával Born Gergely csillagász-szociológus is, aki a magyar ősvallás mibenlétének lehetőségeiről beszélt, illetve származástörténetünk ma ismert nézetei közül a közép-ázsiai eredet mellett vonultatott fel bizonyítékokat. Szólt többek között az esetleges hun-szabír-avar-magyar állami jogfolytonosságról, melynek tárgyi meghatározója a magyar Szent Korona. Ezen elmélet szerint a korona még az

I. évezredben készült egységes ötvösmű, és a Fekete-tenger keleti partvidékéről származik, valószínűleg egy ómagyar műhelyből. A Munkácsy Mihály Múzeumban, miután megtekintettük a múzeum gazdag művészeti és biológiai anyagát, Erdős Géza elmondásában – egy jur-tában ülve – meghallgathattuk a finnugor származáselméletet alátámasztó adatokat is.

A névadó mondabeli történetet szerepjátékkal, korabeli jelmezek, jelképek készítésével, valamint videofilm megtekintésével elevenítettük fel. Az előbbieket során segítségünkre volt Gubáné Pataki Mária művésznő, aki mindenki, még a kevésbé ügyesek keze alól is remekbe-szabott alkotásokat varázsolt elő. A korhű díszítési módszerekkel kísérletezve bőrtarisznyát és más hímzett tárgyakat készítettünk, majd a Szent László Általános Iskola tűzzománc műhelyében próbálgattuk eme számunkra még teljességgel ismeretlen művészetet. Ellátogat-tunk a Békéscsabai Malommúzeumba is, ahol – a lovaglási lehetőség mellett – a helyi történel-mi íjászegylet tartott bemutatót, majd magunkat is tesztelhetjük az érdekes fegyverek haszná-latában. Úgy gondolom, a tábor összességében nagyszerű élményt nyújtott, és az idő korláto-zottságához képest rengeteg ismerettel bővítette – egyelőre még szerény tudásunkat.

Ezúton szeretném megköszönni a lehetőséget tábor vezetőinek: Fabulya Lászlónénak, Fekete Gabriellának és Sági Krisztinának.

Molnár András

„A magyar hon szépségei”*

Jókai Mórhoz kötődő komáromi helyszínek

Jókai Mór élete során sok helyszínnel került kapcsolatba. Komáromban élte le fiatalkorát, nagyon sok épület kapcsolatba hozható az író emlékével. Ezek közül sajnos nem mindegyik található meg napjainkban is. Néhányat lebontottak, egyesek pedig nem eredeti alakjukban állnak helyükön.

Jókai szülőháza egy Vármegyeház utcai kis bérlakás volt. Ez ma a Selye János Gimnázium épületével szemben található. A mai ház, melyen egy emléktábla is hirdeti az eseményt, nem az eredeti. Az egykori bérlakást lebontották, helyére új házat építettek. A köztudattal ellentétben nem ez volt a Jókay család lakóháza. A kis Móric nem sok időt töltött itt, kétéves korában a család elköltözött újonnan épült lakóházukba.

Ez a ház már jóval tágasabb volt, mint a régi bérlakás, mivel három szobából állt. A Szombathy és a Nagy Mihály utca sarkánál feküdt. Vály Mari részletesen leírta, hogy hogyan is nézett ki az épület a kis Jókai idejében. Különös figyelmet szentel a folyosónak, mivel ezen folyosó boltíveit hat vörösmárványoszlop tartotta, melyeknek az volt a nevezetességük, hogy elemi iskolás kisdíák korában Móricka úgy szerette leckéjét tanulni, hogy az oszlopok valamelyikét átölelve akörül forgott, most jobbra, majd balra, míg a dictumot el nem tudta szóhiba nélkül mondani. Az oszlopok megrongálódva ugyan, de még ma is láthatóak az udvarban.

Nem esett messzire új lakásukról a kálvinista kollégium sem. Homlokzatán tábla árulkodott alapítási évéről – 1796-ban állította a komáromi református gyülekezet. Vály Mari a kö-vetkezőképp emlékezett meg róla:

A komáromi kálvinisták szép tornyú templomával átellenben, nagy kiterjedésű, virágos udvar belső végén állt az egyszerű, de tekintélyes alakú, szilárdan megépített egyemeletes

* Ezzel a címmel hirdetett a Honismereti Szövetség 2000-ben pályázatot. Felhívásában arra ösztönöz- zük a Kárpát-medence középiskolás diákjait, írják le, hogy Jókai melyik írásában és miként szerepel lakóhelyük, vagy ahhoz közeli táj, település, létesítmény, és azt vessék össze a mai állapottal. 2000 novemberében Révkomáromban a szlovákiai magyar Pro Patria Honismereti Szövetséggel közösen Jókai-emlékülést szerveztünk, ahol a legjobb pályamunkákat készítő diákok felolvastak dolgozata- ikból. Az itt következő részletek a díjnyertes pályamunkákból valók. (Szerk.)

kálvinista kollégium. Bádoggal bevont kicsi harangocskája igyekezett minden alkalommal legalább néhány másodperccel megelőzni vékony hangjával a város összes harangját, mikor csak valami rendkívüli esemény hirdetésére megmozdítandók voltak nehéz ércnyelvéket.

Jókai minden nap egy órával a többiek előtt bent volt az iskolában, ahol különböző nyelveket tanult. Első versét Székely Sándornak, egyik tanárának címezte a neve napjára. Az iskola több novellájában is megjelenik. *A szatyor* az iskola egy különös szokásáról szól. Maga a címben említett alkalmatlanság valóban egy szatyor, amit minden nap más családhoz visznek. A kiválasztott család köteles volt biztosítani az iskola aznap ebédjét. Igyekezett is minden háziasszony kitenni magáért. A szabadságharc után ez a szokás megszűnt.

Az író nem csak a református kollégiumot látogatta. 1837-től kezdve hetente háromszor jelent meg a komáromi rajziskolában, ahol 1841-ben szerzett bizonyítványt. Tanára Orbán Gábor volt, aki különösen az építészeti rajzokat és az arcképeket sajátította el tanítványával. Jókai ügyvéd korában is el-ellátogatott a rajziskolába. *Az én iskolatársaim* című elbeszélésében így emlékezik meg az iskoláról: *Orbán Gábor városi rajztanárnak minden architektúrai tudományát végigtanultam, s olyan szépen fölépítettem – papiroson – Theseus templomát, hogy arra mindenki egyszerre ráismert... így fejték ki bennem a festészet szenvedélye. Tizenöt éves koromban már egy általam rajzolt kép (Tóth Ferenc püspöké) megjelent kőmetszetben; s aki csak híres volt Komáromban, azt mind lerajzoltam.*

A várossal kapcsolatban a legtöbbet emlegetett helyszínt a végére hagytam. A komáromi sziget volt ugyanis a legnagyobb hatással Jókai munkásságára. Az író itt a nyugalmat kereste, mivel a házuk környéke túl zajos volt. Mint azt az életrajzában már említettem, a szülők a szigeten két parcellát is vettek, mikor azt a városi tanács fölosztotta a polgárok között. Az egyik területe 711 négyszögöl, a másiké 707 négyszögöl volt. Áruk 105, illetve 110 váltóforint volt. A Jókay család ezzel polgárjogot szerzett a városban, hisz polgár az lehetett, aki földet birtokolt a város területén.

A földparcellák megvételére egyébként az a Fazekas János bízta őket, aki a Vármegyeház utcai bérlakásuk gazdája volt. Miután Jókayék elkezdtek építeni új házukat, el kellett adniuk egyik telküket. Ennek új gazdája Beöthy Gáspár lett. Ez a kert azonban sok félreértésre adott okot, ugyanis itt áll a Jókai-filagória. Ez az emlékmű azonban csak a nagy íróról megemlékezésékképp készült, ennek ellenére sokan úgy gondolták, hogy a híresség itt alkotott.

Az viszont igaz, hogy Jókai Mór járt itt. *A századforduló táján a Beöthy-család szigeti kertje volt a legnépszerűbb összejövetelek helye. Beöthy Zsolt író évről évre a komáromi szigeti kertjében tartotta születésnapját. Ilyenkor nemegyszer 50-60 író sereglet össze tiszteletére; ott volt gyakran Mikszáth Kálmán, Gárdonyi Géza, Jókai Mór, idősebb Szimyei József, Hegedűs István, Molnár Ferenc. A Beöthy-*

Komárom. Nagydunai vashíd. – Große Donau Eisenbrücke.

-kert villája még ma is jó állapotban van, s a kert egyik sarkában ott áll az a gömbszelet alakú tetős építmény, amely alatt Jókai első szobrát emelték, Istók János alkotását.

A másik parcella a 106-os számú volt, és a család tulajdonában maradt. Ezen a kis telken volt található az a kis fakunyhó, amelyről az író több művében is megemlékezik. A kunyhó voltaképpen nem volt más, mint egy magas lábakon álló lépcsős faépítmény. Igazi lakófunkciója nem volt, legfeljebb az eső elől nyújthatott némi menedéket. Tökéletes volt azonban Jókai számára, aki zavartalanul írhatta remekműveit. A sziget hangulatából merithette ihletét témáihoz a szabadban fel-alá járkálva. Az eredeti kertben most egy emléktábla hirdeti a hely jelentőségét. Jelenleg a kert a 2317-es számot viseli a telekkönyvben. Tulajdonosa Oros Antalné Kreft Júlia, a Kreft család birtokában a telek 1916-tól van.

A város mindvégig hálás szívvel tekintett fel híres szülőterére. A Beöthy-kertnél említett Istók János szobor volt az első emlékmű Jókai tiszteletére. Ez a szobor sajnos napjainkban már nem látható. 1919-ben a magyar Vörös hadsereg és a csehszlovák hadsereg között vívott harcok során elpusztult.

1881-ben két emléktábla leleplezésére került sor. Az egyiket szülőháza helyén, a másikat a Jókai család Szombathy utcai házának falán helyezték el. Ezeket ma is megcsodálhatjuk.

A leglátványosabb műemlék az óriási Jókai ércszobor, melyek a Jókai Egyesület állíttatott fel közadakozásból. A szobor Berecz Gyula komáromi szobrászművész alkotása. Talapzata haraszi kőből készült, a szintén városbeli Komáromi Viktor munkáját dicséri. Külön leplezték le talapzatát és magát a szobrot. 1937. június 20-án került sor a talapzat átadására, majd ez év november 11-én teljessé vált a mű. A szobor lábánál a talapzatba belevésve található a következő üzenet:

A Jókai közművelődési és múzeumi Egyesület

mai alulírott napon tartott díszközgyűlésének határozata alapján ebben az iratban, melyet Jókai Mórnak, a legnagyobb magyar regényírónak emlékére felállítandó szobor talapzatába helyezünk el, följegyezzük emlékeztül a következőket: Ezt a szobrot a közadakozás útján egybegyűlt összegből állítjuk föl, érezve a szülővárosnak azt a szent kötelességét, hogy a legnagyobb fiának emlékét ércalakba öntve állítsuk minden jövőendő utódok szeme elé.

Hálával és kegyelettel emlékezzünk ő reá, akinek soha el nem múló emlékét szívébe zárta a magyarság és tiszteletben tartja az egész művelt világ.

Büszkén fogunk Jókai Mór szobrára tekinteni. Benne a szlovenszkoí magyarság együttérzésének, nyelvéhez és kultúrájához való ragaszkodásának bizonyítékát látjuk, mert a szobor felállításához a szlovenszkoí magyarok minden társadalmi, felekezeti és foglalkozási különbség nélkül egységesen járultak áldozatos adományaikkal.

(...)

Álljon e szobor a szülőváros legszebb helyén, mint Jókai Mór halhatatlanságának s az utókor kegyeletének tündöklő bizonyítéka!

Tokár Géza

Senki szigete – Erzsébet sziget?

Komáromi születésű leányként igazán elmondhatom, hogy Jókai nyomába léptem, hiszen ő is járt ezeken az utcákon, tereken. Szerencsére műveiben is megörökítette szülőföldjének szépségét, mert e nélkül csak a puszta valóság tárulna elénk. Így azonban képzeletünkben megjelennek a csodás múltbeli képek, és boldogan lépünk a valójában kicsit elhanyagolt utcákra. Miközben arra gondolunk: ha összefognánk, újra a legszebb tájak egyikében élhetnénk mindennapjainkat.

Először a Jókai számára is legkedvesebb regényről írnék. Az arany ember című műben számos, Komáromra vonatkozó leírással találkozunk. Ezek közül is a Senki szigetét tartom a legfontosabbnak, amelyet az Erzsébet szigetről mintázott az író. Ő a következőket mondta e helyről: „Az én szülővárosomnak, Rév-Komáromnak van egy szigete, amely csaknem olyan

hosszú, mint maga a város, a szélességében is kétszer akkora, mint a Margitsziget. A közlekedési út ezen visz keresztül, a Duna város felőli oldalán dobogóhíddal, Újszőny felől hajóhíddal volt összekötve." Ennek a szigetnek már az író korában is nagy múltja volt, tehát erről is szólnék néhány szót. A XVI. században a sziget még két részből állt, amelyeket egy ér választott el. Felső része Kis-szigetként, az alsó pedig Nagy-szigetként íródott be a történelembe. A meder még mindig látszódik, de az életet adó víz már rég nem mossa partjait. Tudnunk kell, hogy valójában egy félszigetről van szó, hiszen a Duna kisebbik ágát elzárták, s így lehetővé vált a szárazföldi megközelítés is. A lenyűgöző látványt nyújtó táj korábban is sok vita forrása volt. Az 1500-as években például német vámbirtokhoz csatolták, és az átvonuló hadak teljesen lepusztították növényzetét. 1623-ban pedig Reiffenberg tartotta uralma alatt és csak jóval később, jelentős hanyatlás után került ismét a gondos földművelők kezébe. Azonban munkájuk sikeres volt, hiszen Jókai korában ismét teljes pompájában tündökölt a gyümölcsös. Csaldjának is itt volt kertje, amit az író gyakran látogatott, és ez adott ihletet számára az első művének megírásához. A festői szépségű táj azonban Jókai műveiben nem úgy jelenik meg, ahogy a valóságban létezett. A szigetnek számos művelője volt, így a nyári időszakban nem lehetett éppen csendesnek nevezni. Az emberek boldog zsongásával átítatott levegő mosolyt varázsol az ide látogatók arcára. A hajósok már messziről láthatták a virággal borított kertet, melyek a szorgos kertművelők munkáját dicsérték.

A Senki szigetét éppen ellenkező tulajdonságai teszik elbűvölővé. Itt mindig békés csend fogadta a látogatót, hiszen lakója csak Noémi és édesanyja volt. Ők magányosan éltek, elrejtözve a világ gondjai elől. De a gyümölcsös ugyanolyan gondozott volt, azonban ezt a két szorgos női kéz alakította ilyené. A műben a következő leírás olvasható: „Amit maga előtt láttott, az a paradicsom volt. Egy rendezett kert, valami öt-hat holdra terjedő, nem sorba, de szabályosan csoportokba ültetett gyümölcsfákkal, amiknek ágait földig húzza édes terhük. Aranylő, piroslő gyümölcslal rakva alma- és körtefák, a szilvafák minden faja, mintha rózsavagy liliomszokor volna a ragyogó gyümölcstől... Közben egész bozótot képez a málna, ribizske és köszméte...” Tehát a növényzet itt is gazdag és színpompás volt. Ne higgyük, hogy csak Jókait kápráztatta el az Erzsébet-sziget. Íróink és költőink legtöbbször meglátogatta ezt a nevezetes helyet, amely szépségével belopta magát mindegyikük szívébe.

Azonban ennek a páratlan szépségnek is véget vetett a sok katasztrófa. Már az író is említést tesz művében a kristálytisza vizű Duna áradásairól. Ennek következménye, hogy a diófák kipusztultak a szigeten. Azonban ez a természeti csapás számunkra mindennaposá vált. A hőmpolygó folyó kiszámíthatatlan és koszos lett. Ennek nagy részben az az oka, hogy a mai emberek nem tudják úgy megbecsülni ezeket a természeti kincseket, mint régen. Az ilyen kivételes szépségű tájak, ha szem elé kerülnek, csak a pénz szagát árasztják a kapzsi emberek felé, akik nem törődve az idilli szépséggel és a növények hasznosságával, felborítják a biológiai egyensúlyt azzal, hogy kivágják a fákat, kiirtják az állatvilágot, és mérgező anyaggal szennyezik be a környezetet. Így történt ez a másik két Rév-Komárom közelében fekvő településsel is, amelyek szintén megjelennek a műben. A Szent Borbála Almásnál süllyedt el. Ez körülbelül Almásfűzitő, Dunaalmás közelébe tehető. Ez a vidék is nagy változáson ment keresztül. Itt is megkezdődött az iparosodás. Felépült a Timföldgyár, amely sok ember számára kínált munkalehetőséget. Majd az idetelepülő dolgozók számára megépítették a kolóniát. Azonban ez a gyár is hátrahagyta hajdani tevékenységének káros hatását, hiszen a környéket ellepte a bauxit pora és még ma is felhalmozva áll a „vörös iszap”. Az arany emberből tudjuk, hogy a monostori dombokat parcellázták. Régen még szőlősgazdák éltek itt, akikkel a műben a homokos vidékre alkudoznak. Már ez a hely sem a régi. A Duna közelsége és a csendes környezet a pihenni vágyók százait csalogatta ide. Mindenhol nyaralók épültek, s a véget nem érő szűk utcáskákban hamar eltévedhet az ember.

Jókai korában nem a városiasodás miatt pusztult az élővilág, hanem az 1848-as tűzvész tette szinte a földdel egyelővé a várost. Erről a Kossuth parancsára Komáromba érkező Jókai a következőket írja: „Soha nem felejttem el azt a képet, amely akkor elémtárult. Szülővárosomat láttam háromnegyed részben leégve, a város tornyai mind tető nélkül meredeztek a romtömeg közül, egyedül a kálvinisták tornyának veres fedele állt még épen. A dobogóhíd is le volt égve s a hajóhíd a szőnyi csillagházról egyenesen a városhoz vezetett. És nekem nem lehetett a rommá dőlő szülővárosomba bemennem...” Ennek a tűznek esett áldozatául a Jókai-ház is, és vele együtt az ifjú író rajzai és első munkái. Ezt a katasztrófát Politikai divatok című munkájában örökítette meg.

A harmadik regény, amely a komáromi eseményekre épül, az Elátkozott család. Ez az 1763-as földrengés alatt átélt rettegést jeleníti meg, bár nem ad teljesen valóságos képet a történetekről. Ezt olvashatjuk róla a műben: „Egyszerre megrázkódott a föld az ő terhei alatt... Az egyházak ajtajai feltárultak, a nép betódult. A pap elvégzé beszédét... E pillanatban, mintha mennydörgő szekerek rohannának végig a föld mélyében... Aztán csendesség lett ismét. Másfélezer ember feküdt halottan az összedült templom romjai közt...”

Nézzük csak meg azt a városképet, amit az író tárt elénk! A takaros kis parasztházak és a gyakran két-három utcára nyíló módosabb emberek házai, az ekkor szokásos városképet mutatták. Ezek közel épültek egymáshoz, és a kertek nagy része nem itt volt található, hanem a szigeten. Ez a közelség nemcsak a házakra, hanem az emberekre is jellemző volt, akik egytől egyig ismerték és segítették egymást.

Ma a szűk utcácskák mindkét oldalán a csillogó-villogó üzletházak kápráztatják el az arra járókat. A kis családi házak helyét felváltották az emeletes házak, még jobban összezsúfolva nemegyszer több tucat embert, azonban itt már csak a lakások állnak közel egymáshoz. A nagyvárosokban ez az emberek közötti eltávolodás már sokkal előbb bekövetkezett.

Azonban a Komáromba térvő idegen még ma is szép élményekkel gazdagodhat. Hiszen sok a látnivaló mind az északi, mind pedig a déli oldalon. És az ostromot túlélő épületek is sorba visszanyerik a Jókai korabeli pompájukat, bár rendeltetésük és nevük azóta megváltozott. A város fontos turisztikai központtá vált, amely egyben megélhetést nyújt az itt élőknek.

De mi is valójában az, amivel kivívta magának ezt az országos elismerést szűkebb hazánk? Erre legfőbb magyarázat nagy jelentőségű történelmi múltja. Hatalmas erődrendszerek ölelik körül. Ezek egyikébe szőtt eredménytelen küldetése Jókainak. Ma ezek a hatalmas épületek részben múzeumként működnek, és feltárják az eddig még avatatlan szemek előtt a harcok borzalmaikat. Láthatjuk például, hogy milyenek voltak azok az ágyúk, puskák és egyéb fegyverek, amelyek ilyen iszonyú pusztítást végeztek a Duna mindkét partján. A Monostori erőd ma is jelentős szerepet tölt be a város életében. Az erődűrák izgalmi és látványosságai sok látogatót vonzanak. Ezen kívül napjainkban volt az a rendezvénysorozat, amelynek szintén ez a monumentális épület szolgált színhelyül. Jókai korát idézték a belső udvaron rendezett ügyességi versenyek, amelyeknek főszereplői a lovak voltak. Ekkor nyerhetett betekintést az idelátogató Komárom és Észak-Komárom múltjába és jelenébe egy rajzkiállítás segítségével.

Igaz, a XX. század változásai szinte egytől egyig hátrányosan hatottak erre a kis ország-részre, de én így is szeretem ezt a vidéket. Büszke vagyok arra, hogy itt élek, és úgy érzem, hogy Jókai is ezt próbálta kifejezni, amikor Komáromról a következőket írta: „Ó, te dicsőséges, te siralmatos Komárom városa! A kerek földnek nincs olyan városa, mely annyit szenvedett, annyit áldozott volna egy hazáért, egy eszméért, a nép szabadságáért, mint Komárom, együtt és egyenként minden lakója, s nemzete történetét annyi dicsőséggel halmozta volna el. Komárom városának minden egyes lakója megérdemli, hogy városa nevét mint nemesi prédikátumot viselje a neve előtt.”

Bodó Rita

Jókai Tatabányán

Jókai műveiben leginkább az 1800-as évek derekán levő Komáromot láthatjuk. Az akkori Komárom leginkább a mezőgazdasággal és a kereskedelemmel foglalkozott. Így a piac jelentős szerepet kapott a város életében. A hajózás jelentősen megemelte a kereskedelmi színvonalunkat. Az akkori város jelentős szórakozási ágai a kávéházak, melyekben a városon keresztülhaladó kereskedők, és az örökös játékszenvedélyű dzsentrik találták meg a szórakozást. Az olcsó, és drágább szivarok füst-elegye megtelítette a kávéház belsejét, a kártyajátékokból és társalgásból eredő hangzavar pedig elnyomott mindenfajta zenét. A macskaköves utak – melyek leginkább csak a főutak voltak vidéken – még várhattak ez idő tájt az autóbilok gyorsaságára, akkoriban a módosabb néprétegek a lovashántót választották közlekedésül. A szegényebb réteg mezitláb, gyalog ment olykor kilométereket a földjéről a városba, míg a tehetősebbje lóvontatott kocsikon kápráztatta el a városiakat.

Komáromban nem voltak jellemzőek az emeletes házak, legfőképpen az 1763-as földrendés után álltak át az emberek a családi (kertes) házak építésére. A legtöbb embernek nem is igazán volt pénze nagyobb házra, s volt, hogy egy épületben több generáció lakott. A kivételt képező – emeletes ház – tulajdonosa engedhette meg magának azt a luxust, hogy többemeletes házat építtessen magának és annak földszintjében építtessen esetleg egy kávéházat.

Míg a pödörtbajszú férfiak ezeket az úri szórakozóhelyeket választották, addig a szegényebb réteg beérte egy „késdobáló” kiskorcsmával is. A cigányzenétől és énekléstől hangos korcsmán kívül még egy szórakozás nyílt a hölgyek, és finomabb urak rendelkezésére. A gazdagabb rétegű polgárok gyakran rendeztek házukban bálokat, ahol hajnalig szóltak a „divatosabb” zenék, folytak a pezsgők és a társalgások.

Komárom parkjai akkoriban igen tágak és rendezettek voltak, nem csoda, ha a gyermek Jókait is sokat vitték oda játszani. Bár őt inkább megrémítették a többi gyerek piszkos és ördögi-en kegyetlenek tűnő gyermekcsínyjei – festi le Mikszáth Kálmán. Akkoriban a gyermekek egyszerűbb viseletben játszottak, mint most. Portól és piszoktól koszos arcuk és ruhájuk, egyszerű játékaik teljesen elveszték az idő vasfoga alatt. Bár játszótér nem adatott meg akkoriban a kicsiknek, mégis teljes elfoglaltságot tudtak maguknak varázsolni. A parkok remek lehetőséget adtak számukra. Mily’ hatalmas parkok is voltak akkor! Mostanság az ember épphogy tud valamit érzékelni a régmúlt idők füstmentes, megkímélt tájaiból!

Amikor az 1850-es években megkezdődött a Csillagerőd, a Monostori erőd, és az Igmándi erőd felújítása – ami 1877-ig tartott – Komárom újabb arculatot kapott. Rohamosan fejlődött, és ez a fejlődési szakasz máig is tart. Tuba János (1855–1924) Komárom város főjegyzője és országgyűlési képviselője, ekkortájt alapította meg a Komáromi Lapokat. Villája Koppánymonostoron található, napjainkban római katolikus kápolnaként szolgál. Az 1800-as évek közepén még nem öveztek vastgyűrűként bástyák és sáncok, nyílt volt a Csallóköz felül, terjeszkedhetett. A Vágduna partján óriási fakereskedések virágoztak. A győri Dunát ellepték a gabonaszállító hajók. Ezeket helyi „superok” készítették, s egészen Zimonyig hordták a komáromi ipartemékeket, melyek nagy része Szerbiába vándorolt. A halászsok óriási vizákat fogtak és szállítottak Pozsonyba, sőt Bécsbe is. A borkereskedést a közelfekvő neszmei szőlők élénkítették. Azonfelül mindenféle iparos bőségben volt, túl a város igényeinek kielégítésén. Még gombkötő mester is nyolc volt, pedig a magyar vagy általában zsinóros ruha nem volt köviselet, csak a kálvinistáknál. Szolgálaton kívül még a katonatisztek is polgári ruhában jártak, cylinderben, hosszú kabátban, s a közkatonák elszegődhettek némely napokon napszámba. Az aranyművesek híresek voltak. Hát még a komáromi fehér cipők! Nagy garmadában álltak a Dumcsa-ház előtt, mindegyik mellett egy-egy jöltáplált kofa ülve, fejeiken hosszas, lapot tetű kontyukat letakaró szalmakalapokkal, melyek a francia forradalom közelségére emlékeztettek. A régebbi céhrendszerek, mikor minden komáromi mester másforma ruhában járt, nyomai még megvoltak, úgyhogy minden utcai alakot meg lehetett különböztetni, ez csapó, az varga, emez csizmadia, szabó vagy mézeskalácsos. Mesteremberektől pedig hemzsegett az egész Komárom, úgyhogy a külföldi vándorló legények rendszeren betértek ide, mert a mesteriséghez és a tanulmányúthoz szinte hozzátartozott Komáromban is megfordulni.

Sehol az országban nem volt olyan exkluzív társas élet, mint Komáromban. A nemesség még a házaira is kírta a „Salva guardia”-t a kapu fölé, és nagy fölfuvalkodottsággal zárta el magát a polgárság elől, csak a katonatisztekeltáta leereszkedésre érintkezésre. A polgárok emiatt szintén elkülönítették egymást foglalkozásuk szerint, még ruházkodás által is, a világerő se tűrte el a gombkötő, hogy őt például szabónak nézzék. A megyei tisztviselők, mint valami felsőbb lények tűntek fel a városaink mellett, még végre a kaszinóban történt az első lépés a közönségnek műveltség szerinti csoportosítására. S e kaszinó valóban mindjárt az első években virágzott, ahova minden magyar nyomtatvány járt, s minden magyar könyv megvett. Érdekesképpen megjegyzem, hogy a külföldi lapok és folyóiratok közül a Wiener Zeitung, Beobachter, Allgemeine Zeitung, Wiener Theater-Zeitung, Das Ausland, Blätter aus der Gegenwart és Bibliothek de Neuesten Weltkunde voltak szétrakva a kaszinó zöld asztalán.

Bizonyos szellemi és némileg irodalmi központot egy bájos leány teremtett maga körül, Weinmüller Franciska, aki apjától Weinmüller Bálinttól nyomdát örökölt és a Komáromi Kalendáriumot. Ez az igénytelen naptár már akkor is több volt 100 évesnél, őt garasért árulták a

ponyvákön, és könyvkötőknél. Szinte hercegi jövedelmet jelentett, mert a naptárt több száz-ezer példányban nyomtatták, folyton egész éven át nyomták, és mégsem bírták kielégíteni az egész országra szóló szükségletet. Annyira eltalálta adomáival, rigmusaival, jövendőmondásaival a nép szája ízét, hogy a nép vakon hitt a Komáromi Kalendáriumban, s alig várta évről évre.

Nemcsak a Czuczort látogató írók, hanem a neves színészek is állandó vendégei is voltak Franciskának. A selyemmel, bársonnyal borított és szépen kivilágított termekben valami másról is folyt szó esténként, mint egyebütt. A Fekete Sasból, a kávéházakból, a kiskorcsmákból duhaj zene hangzott (mert temérdek cigánybanda volt a városban). A fakereskedők, gabonakereskedők otthon számoltak krétával az asztalon, már ti. azok, akik nem kártyáztak valahol a Csókában, vagy a Mayer-kávéházban.

Az 1990-es rendszerváltás után lélegzethez jutott mind a két ország, a fejlődés lehetősége teret kapott, és utat talált. A változás leginkább napjainkban látható. A magánkereskedések, üzletláncok és a külföldi magáncégek megjelenése gyökeres változást eredményeztek. Dél-Komáromban pár hónapja nyitotta meg kapuit a Nokia cég, mely fejlett szervezésű, biztos munkahelyet biztosítva segít felszámolni a munkanélküliséget, ami Komáromban is lényeges probléma. Továbbá a Millennium üzletház is helyet kapott a városközpontban, ami – szerintem – még eléggé gyerekcipőben jár. Ezekkel még nincs befejezve a felsorolás, ugyanis a város arculata napról-napra változik. Sorra nyílnak az üzletházak és kereskedések, ami jelentős háttal van Dél-Komárom gazdaságára.

Szlovákia is büszkélkedhet effajta érdemekkel, hiszen nagy változásokon ment keresztül az elmúlt évek során. Ezen a téren mindig is előnyös helyzetben volt.

Észak-Komáromból igen sok diák jár Magyarországra tanulni, és sok dolgozó talált itt munkát. Így szoros kapcsolat alakul ki a két ország között. Észak-Komáromból sokan vásárolnak lakást vagy üzletet Dél-Komáromban. A dél-komáromi strand utcája főleg ilyen üzletekkel bővelkedik. Együtt építjük fel hazánkat és ápoljuk hagyományainkat, barátságunkat.

Jókai halála után a romantika kihalt Komáromból. A város szürke, és egyhangú lett. Történeteit, „meséit” olvasva viszont visszatér egy kicsit közénk egy rég elmúlt színes világ, ahol érezzük a csendes és nyugodt esték bársonyos illatát, a tiszta levegőt, a parkok nyugalmát, és a Duna hűvös érintését. Jókai jellegzetes műfaját sok író próbálta meg elsajátítani, ám ez szinte csak Mikszáth Kálmánnak – Magyarországon második legnagyobb „mesélőjének” – sikerült. Ám Komárom hűvös, és egyhangú maradt. A romantikát még mindig őrzi a Duna, ám az emberek közömbösebbek lettek a szépségre. A Dunát pedig átíveli az Erzsébet-híd, mint valami kapu. Kapu a szellemvilág, és a való világ között. Kapu Jókai világa, és a mostani világ között. Mintha csak arra építették volna 1892-ben, hogy minden este a dunai fények táncát lesse, s nem azért, hogy két országot kössön össze.

Bár hiszem, hogy amíg a Duna jelen van, addig Jókai világa is ott rejtőzik mindenen a szíve legmélyén. A Duna – mely a közelmúlt történelmében két ország elválasztóvonalá lett – napjainkban összeköt barátokat, családokat és országokat is. A régmúlt felidézője, s a romantika utolsó mentővára határon innen és túl.

Kovács Endre János

A török kori Székesfehérvár Jókai regényében

Megyénk központja Székesfehérvár, ami lakóhelyünkhöz közel fekszik és az utóbbi időben egyre gyakrabban járunk ide. Megfogott a város történelmi kisugárzása és szépsége. Ezért, mikor hallottunk erről a pályázatról, rögtön megragadtuk a lehetőséget, hogy más előtt is feltárhassuk a város nevezetességeit, történelmi emlékeit. Ahogyan 1912-ben Székesfehérvár leghíresebb püspöke, Prohászka Ottokár megemlékezett róla: „Ide, a nádasok zátonyaira települt meg a magyar népelet, költészet s művészet, áhítat és vágy, öröm és gyász; itt épületek

bazilikák és templomok, bástyák és síremlékek, s jöllehet, csak néhány kődarab maradt ránk belőlük, de aki ezeket a köveket templomkapuzatokká, síremlékké kiegészíti, aki ezeket a faragott, fehér kőből emelt falakat képzeletben felhúzza, s letört szépségének dirib-darabjából a megfelelő egészet konstruálja, az gyönyörű művet szemlél, s önrzettel vallhatja, hogy ez mind nem is álom, hanem a régi magyar kultúra valósága volt.”¹

Éppen egy hete voltunk a történelmi múltú városban: a megyei könyvtárba mentünk. Ahogy elhaladtunk a hatalmas épületek mellett – Alba Plaza, Mc’Donalds –, ahol a mi korosztályunk legszívesebben tölti el szabadidejét, rájöttünk arra a szomorú tényre, hogy mennyire elsiklunk az eredeti dolgok felett, mint például a Romkert vagy Fehérvár egykori kapui. A középkori Romkert kőtára és a püspöki palota kertjének keleti oldalán a Szabadság tértől a Lakatos utcáig Székesfehérvár török kori várfalának legjobban megmaradt szakasza és a Monostor-bástya egy része húzódik. A Szent István által építtetett és a középkor századai alatt többször átalakított, leégett, újjáépített és kibővített, a Boldogságos Szűz tiszteletére szentelt bazilika, a török hódítás másfél évszázadával indult pusztulásnak. A felszabadulás, 1688 után azonban egyes részei még nemcsak állnak, hanem ténylegesen használták is, sőt teljes helyreállításának terve is többször felmerült.

Minden diák nagyon jól tudja, mit jelentett Magyarországnak és az őseinknek a török uralom. Amikor a törökök elfoglalták a székesfehérvári végvárat, sanyarú idők „jöttek” megynkre. Pusztulást, romlást, nyomorúságot és reménytelenséget okoztak Fehérvárnak és lakóinak. Annak ellenére, hogy elfoglalták a várat, nem mondhatták a magukénak, hiszen senki nem adta meg magát.

Jókai regényéből a következő kép tárul elénk az 1543-mal beköszöntő török hódoltság időszakáról: „Ezen királyi temetkező város akkoriban hatalmas erősség volt: körül átgázolhatatlan ingoványoktól védve, a homokrészén pedig erős bástyatornyokkal ellátva”² – írja Jókai Fráter György című regényében. Mi is tudjuk, hogy Székesfehérvár végvára, s ezzel az egész, a Fehérvár-Buda közötti úttól délre eső terület a török kezére került, s csak két évvel később szabadult fel utána, mint Buda vára.

A vár stratégiai helyzetével magyarázható mindez, ugyanis Buda birtoklása ebben a korban csak akkor lehetett biztos, ha az utánpótlásához elengedhetetlen terület, így a Fehérvárig húzódó sáv is a hódítók kezére került. Úgy is mondhatnánk, hogy a várat ekkor Buda jobb karjának tekintette a harcoló fél. S az már nem is kérdés, hogy a törökök milyen szándékkal közeledtek az egykori koronázó város felé! A mezőföld döntő részét a Buda, Székesfehérvár, Palota vonaláig magába foglaló hódoltsági terület közigazgatását a törökök a helyi bégek hatáskörébe rendelték. E vidéken állandó harc dúlt Székesfehérvár birtokáért, sőt amikor a törökök biztosan ültek a várban az utánpótlásuk akadályozása érdekében kisebb portyák, csatározások, rajtaütések történtek. A szultán szándéka Jókai regényében is megelevenedik: „Ekkor azután egész haderejével Székesfehérvár ellen fordult a szultán. Ő maga személyesen intézte az ostromot, bár az első tekintetre fel tudta becsülni az akadályokat.”³ Szinte látjuk magunk előtt az alakját, amint dölyfösen tekint szét a vidéken, de hamar felméri az akadályokat is: „Ha hegytetőn állna ez a vár, majd hamar elfoglalnám, de lapályon épült várat megvívni nagy sor!”⁴ Látjuk tehát, hogy a vár a végvári rendszer fontos őrhelyének számított, akár a törökök kezén volt, akár a magyarokén. S ez a csere sokszor bekövetkezett: például 1601-ben a 15 éves háború harci eseményei során sikerült a várat a törököktől visszafoglalni, ez azonban rövid ideig tartott, hiszen az ellenség egy évvel később újra hatalmába kerítette. Az 1602-es ostrom kapitánya, Wathay Ferenc verses könyvében is megörökítette a város elestét, mely história ma is ismert a városiak és a városzeretők számára. A kemény ostrom idejéről maga az író is szemléletesen emlékezik meg: „De a vártornyokat vitéz hajdúk védték, onnan Borsodból, akik nem fáradtak ki az öldöklésben, s ahogy ember hátán ember nyomult fel az ostromlókon a falakra, úgy verték le azokat folyvást, porölyvel, szekercével.”⁵

¹ Kovács Péter: Székesfehérvár a koronázó város. 1988.

² Jókai Mór: Fráter György II., 1972. 278. old.

³ Uo. 279. old.

⁴ Uo. 280. old.

⁵ Uo. 279. old.

A hősi ellenállás vezetője az előbb említett Wathay kapitány volt, sajnos azonban hosszú időre nem tudta feltartóztatni a törököt, így egészen 1688-ig a török félhold jelölte Székesfehérvárt. Ma is szobor őrzi emlékét a várkapitánynak a Monostor-bástyánál, melyet Lux Elek szobrászművész készített 1937-ben. Azok a legmeghatóbb pillanatok, amikor a kis óvodások virággal a kézben érkeznek ide, s talán azt sem tudják pontosan, hogy mit köszönhet a város egykori szülöttének, de rajongó pillantásuk a gyermeki áhítat szimbóluma: talán mindannyian olyan hőskövé szeretnének válni, mind a dicsőséges várkapitány.

A törökök állandó veszélye miatt a falvak nagy része vagy végleg, vagy átmenetileg kiürült. Számos helység neve végleg eltűnt Fejér megye térképeiről. Egyre több délszláv bevándorló telepedett meg megyénkben, mivel a törökök és a magyar földesurak is kedvezményt adtak: az évtizedekig elhanyagolt földeket olcsón bérbé adták. Különösen jelentős volt a számuk a Székesfehérvárott és a Duna menti helységeikben. 1688-ban végre függetlenné vált Fehérvár, mert felszabadulást nyertek a török uralom alól, mert a szultán megfutamodott: „Szolimán elszörnyedt a csodavitéségen, s rögtön abbahagyá az ostromot, s oly gyorsan vonult el Fehérvár alól, hogy az futásnak is beillett.”⁶ A jobbágylakosság a vár felszabadítása miatt tovább pusztult, számuk napról napra csökkent. A szoldos katonaság ellátása és beszállósága miatt tovább szegényedett. Megélhetésük a korábbiaknál is nehezebbé vált. A bécsi udvar ezzel a területtel lényegében szabadon rendelkezett, csak azok a családok kapták vissza itteni birtokaikat, akik a törökellenes harcokban részt vettek, ilyen volt a Batthyány és a Zichy család. Területeket vásárolhattak azok is, akik a Habsburgok iránti feltétlen hűségükről és ragaszkodásukról tanúbizonyságot tettek. Így juthattak jelentős birtokokhoz a Hochburg és a Heister család. A területből hatalmas részeket kaptak a katolikus egyház különböző szervezetei. A meggyérült lakosságot is pótolni kellett, hiszen a népesség jelentős része eltűnt: a XVI. század eleji negyvenezerről a XVII. század végére nyolcezerre apadt számuk. Az újratelepítés hosszú folyamata csak a XVIII. század közepe tájára ért el jelentősebb sikereket: a magyarok mellett németek és szlovákok telepedtek a megyébe. Németek nagyobb számban a megye északi részén – Mórón és környékén –, valamint Székesfehérvárott telepedtek le. A németajkú lakosság jelentős számával magyarázható, hogy a Rákóczi szabadságharcból Székesfehérvár a labancok, míg a megye egésze a kurucok oldalán állt. Székesfehérvár 1703-ban a bécsi udvar melletti hűségé jeléül kapta vissza szabad királyi városi jogállását.

Igen előre haladtunk az időben, hiszen jelezni akartuk a történelmi változásokat, azonban Jókai szavai visszaidézik számunkra a híres török ostromot: „Ezekből rakatott egy széles hidat a mocsáron keresztül odáig, ahol a városnak csak igen alacsony falai voltak, s ezen a hídon keresztül indítá rohamra a csapatait.”⁷ De a vitéz hajdúk az alacsony falról is visszaverték az ostromlókat. Tíz nap folyton megújították a rohamot: ekkor a magyarok kifáradtak, s azt mondták a németeknek: „Álljatok már egy nap ti a falakra, mi hadd együnk, igyunk és aludjunk egyet... Ekkor újból jött a bástyák ellen a török had a hídon át.”⁸

A városvédő kapukról még nem esett szó, pedig óriási szerepük volt abban, hogy a biztonságos védelem létrejöhetett. A középkori Fehérvár városrészeinek összesen hat kapuja volt. Elnevezéseik mutatják, milyen irányban álltak összeköttetésben a külvilággal. Kapuin keresztül kapcsolódott Európa kereskedelmének vérkeringésébe a város, Flandriától Ausztrián át Kijev és Bizánc felé.

A belváros északkeleti sarkánál, a fellegvár mellett állt a Budai kapu a XIII. század második fele óta. Nézeti és alaprajzát az 1601-es francia metszet és olasz alaprajzi vázlat alapján ismerjük. A kapurendszer maradványai még a XVIII. században is álltak. A fellegvár s vele egybeépítve a Budai kapu a királyi palotát védte, ugyanakkor ellenőrizte a Buda felé menő forgalmat. Nagy Lajos király ugyanezt a kapurendszert alkalmazta Budán is, a vár északi oldalának kiépítésekor.

A belváros másik kapuját a várofal nyugati oldalán nyitották. A kaputorony a Liszt Ferenc utca nyugati torkolatában állt. A XIII. századi kaputorony elé Mátyás idejében építettek barbakánt. Fehérvárnak ez a Palotai kapuja a Sziget külvároson átmenő forgalmat őrizte, ellen-

⁶ Uo. 280. old.

⁷ Uo. 280. old.

⁸ Uo. 281. old.

Székesfehérvár ostroma 1601-ben. A keresztény seregek visszafoglalják a várost a törököktől. Ismeretlen német mester rézmetszete 1721-ből (Szent István Király Múzeum)

őrizte századokon át. A kapu sík átmetszete a mai városképen is érzékelhető. A Palotai kapu első formájában a korai várvédelemnek megfelelő építmény volt. A falból erősen előreugró bástyarendszer a kaput esetleg betörő ellenséget fokozatosan eresztette át (csapóhíd, rácszat). A védők erősen zaklathatták a behatolókat az első szint padlórésein keresztül. Erre végül is sohasem került sor, mert Fehérvárt soha nem vette be ebből az irányból ostromló sereg. 1601-ben a vár korszerűsítésekor ezt a bástyát és kaput is átépítették.

A Budai külváros kapuját Külső Budai kapunak nevezik. Középkori említése nem maradt ránk. Külváros sáncának keleti részén nyílt egy földből készült barbakánból, melyet az 1601-es francia metszet is mutat.

A nyugati szárazulat északi kapuját a Tobak utca–Ady Endre utca–Palotai út találkozásánál nyitották. A kapuépítmény egy nagyobb átmérőjű, földből, gerendákból és sövényből font rondella között helyezkedett el. Innen felvonóhíd, illetve hosszú fahíd vezetett a szemközti hídfőhöz. A rondellák által védett kaput a XV. században alakították ki. A középkori nevét nem ismerjük.

A nyugati szárazulat déli kapuja a mai Vörösmarty tér északi részén állt. Itt, három földből készült rondella védte a városrészt. A kapu, amelyhez fahíd vezetett, a középső rondella nyugati oldala mellett nyílt. Ez a védelmi rendszer az 1601. évi ostromig maradt fenn. A kapu nevének középkori említése nem maradt ránk.

Fehérvár hatodik városkapuja az Újfalú (Nova Villa) déli végén helyezkedett el. Középkori nevét nem ismerjük.

Óhatatlanul felmerül a kérdés: mit találunk az egykori vár helyén? A múlt beszédes emlékei a Romkert faragott kövei és kőtöredékei csaknem ezer esztendő távolába vezetnek vissza.

Ma Nemzeti Emlékhelyként tiszteljük, mely az kori vár romjait, mauzóleumot, kőtárat, bazilikát is tartalmaz. A jelképes sírok középkori királyaink földi maradványait jelzi.

Annak idején 1543-tól a török uralom a maga képére formálta az ősi Alba Regiát. A polgárok egy része elmenekült, a templomokat kifosztották, és dzsámivá alakították, minaretek és fürdők épületek. Az a fél évezredes kultúra indult enyészetnek a hódoltság ideje alatt, amelyről ma már csak a Romkert kőtörédei vallanak. A törökök kivonulása után – a város fejlődése során – lebontották a városfalakat és a régi középkori épületeket, hogy sorra megépülhessenek a barokk, klasszicista, majd romantikus házak, terek.

Sokak – így Székely János Jenő szobrászművész – szerint a mai Romkert a reménységnek lehetne szimbóluma. A híres művész a képzőművészet eszközeivel szeretné és tudná a várost világhírű szintre emelni. Tervét az ihlette, hogy a Romkert védő tetején pontosan nyolc ív van. Ötlete szerint az első ívre a nemzeti színeket vinné fel, a mögötte sorakozó további hét ív a szivárvány színeiben pompázhatna, mivel a szivárvány egyetemes reménység szimbóluma. A egész festést fluoreszkáló festékekkel képzei el, mert így egy éjszakai séta közben is gyönyörű látványt nyújthat. Ha ezt a megoldást véghez tudná vinni, akkor ez a Nemzeti Emlékhely Nemzeti Pantheonná válna. Igen sok mondanivalója van a két másik motívumnak is, melyek terve előterét uralkják. Hogy mi a tervének lényege: A következő Arany idézet megmagyarázza: „Mert van néha öröm a keserűségben / Mint tarka szivárvány a fölleges égen. / Nem a nemzet határozza meg a kultúrát, hanem a kultúra a nemzetet.” A Magyar Építészek Szövetsége és a megyei kamara felajánlotta segítségét, hogy „a Romkert rehabilitációja az ezer éves múltához és a város történeti környezetéhez a mainál méltóbb kialakítást kapjon”.

Reméljük az Önök tetszését is elnyerte szeretett városunk bemutatása és várják annak előbbi megismerését, mert ez a város egyesíti a múltat és a jövőt, a történelmet és a kultúrát.

Molnár Viktória–Belső Viola

Jókai a „hírös” városban

Egy nap Jókai életéből

1843-ban vagyunk, Kecskeméten. Próbáljuk meg elképzelni, milyen is lehetett egy nap az Alföld „fővárosában”, mit is csinálhatott Jókai egy átlagos, szürke hétköznapon. Valószínűleg kora reggel, hat óra körül felébredt, majd elkezdte testedzését: egy félmázsás követ emelgetett, „minden nap eggyel többször” (Mikszáth Kálmán, a nagy mesemondó szerint). Az előre odakészített tálnál hideg vízben megmosakodott, megtörölközött, felöltözködött, majd kiszaladt a promenádra (sétányra). A lemosás után általában rohamléptekben futkosva vágta be a leckét. De ma kivételesen lassan irányítja lépteit az egyetem felé. Még mindig földúton kell járnia, de ezt az apró kellemetlenséget ellensúlyozza a látvány, amely néhány lépés múlva tárul elé: a Piarista templom és rendház gyönyörű, barokk épületei magasodnak az utca végén. A „puszták metropolisának” egyik legszebb épülete Meyerhoffer András tervei alapján épült fel 1730-ban. Homlokzati tornya Peithmüller József tervei szerint 1765-ben készült el. A homlokzat szobrai (Szent István, Szűz Mária, Kalazanti Szent József) Conti Lipót alkotásai. A főoltárt és a szószéket 1747-ben a rend privigyei templomából hozták át. A Szentháromságot ábrázoló oltárképét Christoph Tautsch osztrák jezsuita festő alkotta. A mellékoltárok között figyelmet érdemelnek a pásztorok oltárának képen a jellegzetes kiskun arcok, hajviseletek, öltözékek. A szentély alatti templom 1735-ben készült. A rendház földszintjén tanultak az iskola hajdani diákjai, köztük Katona József, Táncsics Mihály és Klapka György is.

Továbbhaladva az egyetem felé Jókai elhatározza, hogy tesz egy kis kitérőt, hogy megcsodálhassa a görögkeleti templomot, amelyet a törökök elől ide menekült görögök leszármazottainak pénzén, Fischer Boldizsár tervei szerint, klasszicizáló stílusban, 1829-ben építettek föl. Ikonosztáznak faragásait Pádics Péter készítette.

A fákkal és virágágyásokkal díszített Fő téren keresztülsétálva eljut a Nagytemplomig, amely klasszicizáló, késő barokk stílusban Oswald Gáspár tervei alapján készült 1774–1806 között. Az 1819. április 2-i tűzvészben megégett a tető, a torony, megolvadt a „kecskeméti öregtemplom nagyharangja”.

Mivel Kecskemét akár a vallási tolerancia jelképe is lehetne, Jókai is útba ejti a Fő tér másik sarkában álló épületet, a Szent Miklós templomot, amely a városban található 4 templom közül a legrégebb. A XIII. század második felében gótikus stílusban épült, s a XV. század elején keleti irányban meghosszabbították. Ekkor épült meg oldalhajója, a Szent Anna-kápolna is. 1647-ben a ferencesek kapták meg, s ők alakították 1777–1784 között barokk stílusúvá. Copf lélest mutat az 1799-ben elkészült tornya.

Alig pár száz métert tett meg Jókai, és máris megérkezett az egyetemhez. A klasszicista stílusú épületbe belépve megcsapta az ÉLET (igen, csupa nagybetűvel) szaga. Mihelyt Jókai megérkezett az egyetemre, érezte, hogy itt valami más kezdődik...

Tehát előadásokra kellett járnia, vizsgákat kellett letennie, de nem volt híján a szórakozásnak sem, mert a Szabó-féle színitársulat akkortájt turnézott Kecskeméten. De Jókai nemcsak a darabok miatt látogatta előszeretettel a bemutatókat, hanem azért, mert jó barátja, Petőfi Sándor (álnevén Borostyán) és szerepelt. Petőfi nem volt kiemelkedő tehetségű színész, de Lear király szerepét ragyogóan eljátszotta. Ennek hatására Jókai egyre több Shakespeare művet olvasott: „(...) Ez az olvasmány végképpen holdkórosává tett a nagy irodalmi planétának. Az a túlvilági mámor, amit a fölséges szellemóriás ihlete támasztott agyamban, mentheti azt a vakmerőséget, hogy én, a tizenhét éves gyerek egy dráma írására vállalkozzam. Megírtam a Zsidó fiú című szomorújátékot, amelynek hőse Emericus Fortunatus, II. Lajos király kincstárnoka, s azt beküldtem a magyar tudós akadémia drámai pályázatára. És a tudós akadémia ezt az én első művemet dicsérettel tüntette ki...”

De vannak olyan esték, amelyeken a táncé a főszerep...

Egy másik nap Jókai „életéből”

Jókait már régen eltemették. Újra 2000-ben vagyunk. De mennyi minden változott itt, Kecskeméten az 1840-es évek óta! 150 év, másfél évszázad rengeteg új dolgot hoz egy város életébe. Ma, ha Jókai kilépne egykori lakóhelyének kapuján, furcsállva venné észre: az utca a nevét viseli. A ház falán megpillantaná az emléktáblát: *itt élt Jókai Mór...* ha ugyanazt az utat járná be, mint az előbb, megállapíthatná, hogy az ódon Piarista rendház mellé eklektikus stílusú gimnáziumot emeltek 1933-ban. Már meg is érkezünk a Hornyik János körútra, vagy ahogy a helyiek nevezik: a „kiskörútra”. Elhaladunk a modern stílusú Katona József Megyei Könyvtár mellett, amely élénk kék, sárga és zöld színeivel akaratosan is vonzza a tekintetet. A görögkeleti templom szomszédságában épült fel a buszpályaudvar, szintén modern stílus-

hon mintái Jókait is lenyűgöznék. A Fő téren rengeteg újat tapasztalhatna: a modern stílusú Lordok Házát, ami üzletközpont, a Kaszinót, a Liberté kávéházat és a Zsinagóga (ma a Tudomány és a Technika Háza) tornyait. A tér közepén áll egy domb, amelyet a megyében lévő nagyobb városok földjéből hordtak össze: ez az iránydomb. Felépült a városháza is, jellegzetes szecessziós stílusban. Előtte van az a hely, emlékkövel jelezve, ahol „megszakadt” Katona József szíve.

A református templom már Jókai idejében is itt állt. Falait befutotta a borostyán, csakúgy, mint a szomszédságában lévő Szent Miklós templom romkertjét, amely ma a fiatalok kedvelt találkahelye. Innen csak száz lépés az egyetem, amely ma a Károli Gáspár Jogtudományi Egyetem kecskeméti tanszékének ad otthont. Kívül és belül is jelzi egy-egy emléktábla a híres diák emlékét...

Esténként az eklektikus Katona József Színházba látogathatna el Jókai, ahol nap mint nap, színvonalas musicalekkel, drámákkal, operettekkel szórakoztatják a nagyérdeműt... Lepihenni pedig újra visszatérhetne egykori lakóhelyére.

Csomák Melinda

Jókai Mór Kecskemétről

A mai Kecskemét utcáin több emléktábla is hírül adja az utókor számára, hogy 1842 őszétől 1844 nyaráig ebben a városban élt és tanult Jókai Mór, a kecskemétiak által is tisztelt és szeretett nagy magyar író. A református Ókollégium épületén található emléktábla a református főiskola kitűnő diákjának, az élete két legszebb esztendejét városunkban töltő fiatalembernek állít emléket. A Jókai u. 8. sz. ház előtt megtudhatjuk, hogy itt állt a múlt században Gyenes Mihály városi mérnök háza (később Muraközy-ház), ahol Jókai kosztot és kvártélyt kapott két esztendőn át. Az Erdei Ferenc Művelődési Központ mögött, az egykori Korona Színház helyén, arról tudósít az emléktábla szövege, hogy ezen a helyen lépett föl 1843-ban Jókai Mór és a vándorszínészként Kecskeméten tartózkodó Petőfi Sándor. A kecskeméti levéltárban, a könyvtárakban és a múzeumokban még számos olyan emlék és dokumentum található, amely Jókai Mór kecskeméti tartózkodásával és itteni élményeivel kapcsolatos.

Jókai és Kecskemét

Jókai 1842 októberében érkezett Kecskemétre. A kecskeméti iskoláztatás bátyjának, Károlynak az ötlete volt, de édesanyja is támogatta. Jókai a pápai gimnáziumban gyenge, kedélybeteg fiú volt, ezért úgy gondolták, hogy levegőváltásra van szüksége. Az alföldi homokos tájat és az akkor induló református főiskola jogi fakultását választották. A döntésben a család régebbi kecskeméti kapcsolatai is szerepet játszottak. Karika János, a református főiskola egyik tanára Jókaiék távoli rokona volt, Jókai ügyvéd édesapjának pedig kecskeméti ügyfelei is voltak: a Sárközy család tagjai.

Jókai Gyenes Mihálynál lakott, aki a város tekintélyes polgára volt: erdőinspektor és egy alkalommal másodbíró is. Testi fogyatékoságát műveltsége ellensúlyozta. (Róla szól a kecskeméti rigmus: „Aki nem látott még görbében egyenest / Nézze meg a kecskeméti bírót, Gyenest”). Jókai Mór lakótársa Gyenes Pali volt, Gyenes Mihály nevelt fia. Iskolatársai és barátai közé tartozott még Muraközy János, a későbbi gerillakapitány és festőművész, Ács Károly költő, Garzó Imre mérnök. Leghíresebb tanárai voltak: Tatay András professzor, Karika János, Tomori Szabó Sándor és Vállaji Sipos Imre. Jókai a kollégium kiváló tanulója volt: második, majd első eminens. Emellett önképzőkört, szavalókört és műkedvelő színjátszó társaságot szervezett, szerkesztette a Kallipé című diáklapot, festéssel foglalkozott, és a vívásban, táncban, testedzésben is sikeres volt.

1844 nyarán búcsúzott el Kecskeméttől. Később még többször visszatért a városba. 1848 szeptemberében Kossuthot kísérte toborzó körútjára (később megírta a Kossuth-nóta keletkezésének történetét is), 1849-ben mint menekülő bujdosó utazott át ezen a tájon. Rövid ideig valószínűleg itt volt felesége fellépéseinek és saját darabjainak bemutatóin a kecskeméti színházban (1857. február 6., 1870. január 4., 1879. október). 1888 októberében több napot töltött Kecskeméten, művész barátai társaságában, hogy anyagot gyűjtsön. Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben című, országismertető nagy munkához, melyben Rudolf trónörökös munkatársa volt. Kecskemét város közgyűlése 1893. április 21-én díszpolgárrá választotta. 1849 januárjában ünnepségsorozatot szerveztek 50 éves írói jubileumi tiszteletére. Ekkor avatták fel az egykori lakóházát megjelölő emléktáblát és az utcát is „Jókai utcára” keresztelték.

Jókai a Kecskeméten töltött diákévek alatt nagyon sok maradandó élményt szerzett, és ezeket írásaiban is megörökítette.

„Szellemi éneket e város szülte”

1888. október 28-án Jókai Mór Hoitsy Pál országgyűlési képviselő, Roskovics Ignác és Feszty Árpád festőművészek kíséretében érkezett Kecskemétre. Roskovics és Feszty ekkor késtették el vázlateikat Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben című munkához.

Jókait számos helyen vendégül látták és köszöntötték. A városi ünnepség utáni banketten Lestár Péter polgármester mondott beszédet. „Boldog polgármesternek” nevezte magát, aki a város egykori tanítványát és a legnagyobb magyar íróit üdvözölheti. Jókai ekkor mondta el az azóta sokat idézett szavait: *„Nem ok nélkül nevezem Kecskemét városát második szülővárosomnak, mert valóban szellemi éneket e város szülte. Mikor tegnapelőtt, – azt hiszem tegnapelőtt volt – 46 évvel*

előttem a városba jöttem vézna testtel, és akkor még a francia iskolák túlfeszített romantikus irányával eltelve, mondhatom, testbe-lélekbe betegen, inkább keresve a halált, mint az életet: hát akkor, uraim, itt találtam fel azt az új földet, amelyben folyóást járok műzsámmal együtt; itt tanultam megismerni a magyar népeletet, a valódi magyar humort, amelynek, hogy azt a kevés sikert elértem. Köszönöm.”¹

Jókai írói munkásságának kezdete Kecskeméthez kötődik. A Zsidó fiú című drámáját kecskeméti diák korában írta. A pályamunkával – amelyet Petőfi szép kézírásával adott be az akadémiai pályázatra – jutalmat nyert, és kivívta Bajza József és Vörösmarty Mihály elismerését.

A Hétköznapiak címmel megjelent első regényét Kecskeméten kezdte írni és számos itteni élményét megörökítette benne. A tengerszemű hölgy című regény anyaga is sok szálon kapcsolódik Kecskeméthez. Megjeleníti például egykori iskolatársát, a daliás Muraközy Jánost, aki 1849-ben gerillacsapat élén harcolt Kecskemét közelében és Cibakháza környékén. A címszereplő hölgy – Erzsike – alakjában egykori közös ismerősüket mintázta meg. Ebben a regényben kevés kecskeméti tájleírás található – annál szebb a Bükk, Tardona és környéke bemutatása –, de a Kecskemét környéki pásztorélet elemei is megjelennek a műben (főként Erzsike elbeszélése nyomán).

Jókai nem csak ebben a két regényében örökítette meg kecskeméti élményeit. A város, a táj, az itteni népelet más munkáiban is megjelent. Több hősét kecskeméti személyekről mintázta. „Egész Kecskemét a memóriámban van” – mondta 1891-ben Horváth Jánosnak, aki meglátogatta őt Budapesten.

Élete végéig szeretettel emlékezett Gyenes Mihályra, szállásadó gazdájára. A Dekameronban, *Bíró uram ítélete* című novellájában róla mintázta Csonttörő Mihály, a bölcs és emberséges másodbíró alakját. A *Legátusvilág* főhőse Gyenes Palira emlékeztet. A kollégiumi diákélet és a cantus preases – a kórusvezető – nemcsak a Hétköznapiakban, hanem a *Kiskirályokban* és más műveiben is szerepel. Az *Eppur si mouve* Satory Lőrinc nevű huszárörnagya a kecskeméti Bano Lajos vonásait viseli. Jenőy Kálmán alakjában részben Katona Józsefre ismerhetünk. Kecskeméti alak volt a *Mire megvénülünk* gonosz Sárkölygyije, a regény Aronffy családját pedig a kecskeméti Sárközyekről mintázta. Az öreg Jókai a szép táblabíró alakok között tartotta számon a kecskeméti Ferenczyeket, Balázsfalvi Kiss Lászlót és Zsigmondot, Sárközy Lőrincet, Csányi Jánost, Soós Jánost. Kecskeméti „modelljei” közé tartozott Buttinger gyógyszerész, a híres vadász is, aki az ürgét „röptében meglötte” (a madár szájában). Kecskeméten játszódik és itteni személy a főszereplője A háromszínű kandúr című elbeszélésnek. (Pugonyi Están, hóbortos nemesember, egy félreértett újsághirdetés alapján háromszínű macskák kitenyésztésével pályázik Londonban, de ezért – és rossz angol kiejtéséért – kinevetik. Szomszédja, Liba Kis Jánosné libákat szállít Londonba, ő a versenyképes kecskeméti termelő és kereskedő megtestesítője.² A béka című novellájában egy valós történetet dolgoz fel: a bugaci pásztorok a fehér-tói csárdában felnevelték a lótolvaj Gavallér Jóska árváját.³ Kecskeméti élményei alapján több művében megörökítette az alföldi tájat, népeletet, szokásokat, sőt még a népdalokat is. A pünkösdi népmulatság és bikahajsz nemcsak a Hétköznapiakban szerepel, hanem például az Egy magyar nábob című regényében is.

Jókai kedvelt kirándulóhelye: a Mária-kápolna és környéke

„Szabad délutánokon öt-hat pajtás összeállott, hogy kigyalogoljanak Muraközyék messzeszöllőjébe (több mint egy órajárás); közvetlenül a város szélétől messzire kiterjedő homoki szöllők fekiüdtek, melyeken túl szintén nagy kiterjedésű, gyepes legelő következett (a Mária kápolnával), erre kijutva „megterült” az ifjúság, mint valamely csatárlánc, s kiki a maga botját, amennyire bírta, előre hajította (a botviselés a collegiumi tanulónak már szabadalmuk volt, mellyel a fiatalabbak még tüntette is éltek), azután sebes futásnak eredtek, míg botjukat el nem érték. Ez a művelet többször ismétlődött a gyep külső széléig, ahol kezdődtek a messzeszöllők” – Garzó Imre, Jókai egykori iskolatársa így emlékezett vissza egykori kedvenc időtöltésükre.⁴

¹ Kecskemét c. lap XVII. évf. 44. sz. 1888. okt. 28. 1–2. old.; Kecskeméti Lapok XXI. évf. 44. sz. 1888. okt. 28. 1. old.

² Orosz László: Jókai és Kecskemét. Forrás. 1996. febr. 55–63. old.

³ Szappanos Jolán: A nagy Pusztán. Kecskemét. 1981. 27–42. old.

⁴ Garzó Imre: Életem és abból merített gondolatok. 1987. 38. old.

Hogyan mulat a magyar nép piros pünkösdi napján? címmel részletesen írt a magyarság pünkösdi szokásairól, ezen belül külön fejezet szövege a kecskeméti bikahajszról. A Hétköznapiak első fejezetében így kezdi az események helyszínének leírását: „E szőlőkön innen kedves kis halmon piroslik egy kised kápolna teteje...” E „kedves kis halom” és a kápolna ma is megtalálható Kecskemét határában. Hosszú idő után ma ismét a kecskeméti kedvelt kirándulóhely. Temető, mázsaház és bikaakol ma már nem található mellette, de a környék egy gyönyörű arborétummal gazdagodott, mely méltó környezetet ad a kápolnának. A kápolnadomb körül néhány éve kálváriát építettek. 1999 őszén pedig felavatták a Szentek szoborsétányát. Ide az a hat szobor került (Kisfaludy Stróbl Zsigmond alkotásai), amelyek az 1960-as évekig a kecskeméti főtéren az egykori katolikus bérház homlokzatát díszítették. Az épület lebontása után a Köztemetőben őrizték a szobrokat, amelyek most méltó helyet kaptak. A kápolna másik oldalán még van egy darab abból a tágas, gyepes területről, amelyen valaha Jókai is járt. A Kápolnarét védett terület, ahol ma is él a Jókai által megörökített növényzet egy része.

Székely Gábor

Jókai Kelementelkén

Kelementelke a Marosvásárhely–Szováta műút mellett helyezkedik el, határfalvai Balavásár és Gyulakuta. Jomagam nem vagyok kelementelki, a Gyulakuta melletti faluban, Havadtön élek, de örvendek, hogy ilyen emlékhely van tájegységünkben.

1849-ben, amikor a cári seregek betörték Erdélybe, a magyar szabadságharc leverésére, Bem tábornok és Petőfi Sándor, a forradalmi hadsereg vezetői, július 30-án Marosvásárhelyről útban Szitáskeresztúr (Székelykeresztúr) felé, Kelementelkén ebédeltek a Simén-kastályban.

1949. július 30-ról Kővári László, aki Székelyudvarhelyről Marosvásárhely felé tartott, azt nyilatkozta, hogy „Július 30-án reggel Vásárhely közelében a Vácmányon felfelé, négy szekér jött velem szembe; az elsőben Bem ült Lőrinczy József századdal, a másodikban Pünkössti Gergely s... Gyalokay Lajos, s mire szekerekből kiugrottam, már a negyedik szekér állt velem szembe: Kurcz Antal, Bem titkára ült benne Petőfivel. Petőfi akkor is nemzetőri ruhát viselt”.¹

Egy másik koronatanú Gyalokay Lajos, Bihar megyei jogvédett fiatalember, annak a Beöthy Ödönnek az egykori titkára, aki Kolozsváron belekötött Petőfi nyitott inggallérjába. Gyalokay Lajos is részt vett a szabadságharcban, megsebesült a piski hídnál, és azután Bem századosnak léptette elő.

Gyalokay úgy írja le július 30-át, hogy Petőfi végignézett a kocsisoron, és kezével intve egyenesen felé tartott, majd az ő kocsijába ült fel. Amikor Gyalokay felajánlotta a helycserét, Petőfi így kiáltott fel: „Ne komédiázz velem, barátom, mert mindjárt itt hagyok.” Petőfi elmondta neki, hogy Egressy Gábor (színész) társaságában érkezett Marosvásárhelyre július 29-én. Együtt beszélgettek a szekéren, amíg délben a szekérkaraván Kelementelkére érkezett. Gyalokay azonban téved, mikor Kővárit teszi meg tanúnak, hogy vele utazott Petőfi, mert Kővári nem is volt Kelementelkén, Vásárhelyre menet találkozott Bemmel és kíséretével.

„Délben a szekérkaraván Kelementelkén pihent meg”.² Simén, úrnő kedves vendégszeretetéről is Gyalokay Lajos számol be. „... május 20-án a társaság már a Kisküküllő mellett fekvő Kelementelkén éjszakázik, s onnan utazik tovább Jókai Makfalván, Parajdon és Korondon megállva Székelyudvarhelyre”.³

Hatvany Lajos több mint száz év múlva írja, hogy egyszer megkérdezte ifjabb Ugron Gábor, volt belügyminisztert, mit tud a Simén házban lezajlott ebédéről. „Semmit, felelte álmélkodva. Nagyanyám nem beszélt nekünk erről soha”.

A Simén-kúria berendezéséről, háztartásáról, a tájról azonban nem maradt feljegyzés abból az időből, amikor Petőfiék itt megébédeltek. Ezekről jóval később, 1853-ban Jókai Mór számol

¹ *Dávid Gyula–Mikó Imre*: Petőfi Erdélyben. Bukarest. 1972. 256. old.

² Uo. 258. old.

³ *Dávid Gyula*: Jókai. Kolozsvár 1971. 72. old.

be az IV. Úti levélben az első erdélyi útja alkalmával. Az író itt ismerkedik meg Henter Józsefekkel is, akiket meg is látogat: „Estére Kelementekére értünk, hol S-nő asszonyság úri laka fogadott bennünket, s másnap itt maradva, volt szerencsém megismerkedhetni báró H. József úrral és szép kedélyű lelkes nejevel; itt találtam legelőbb mintáját a hajdani erdélyi háztartásoknak, mert köztünk mondva, ahol eddig jártunk, ott egy koppantó sem maradt a régi felszerelésekből – itt meg minden megvolt a maga ősi szépségében.”⁴

Jókai így ír erről a tájról: „Az egész táj képe átváltozik... erdős, ligetes hegyek következnek, a falu sűrűn egymáshoz közel, a házak rendesen építve... a házak elején deszkakerítés, az ajtók felett nagy, esőtartó ereszek, néhol oszlopos kioszkszerű emelvények, szépen cifrára kifagyva. Az ablakok szellősek, farácsozattal ellátva, mik mögül nyíló virágok tűnnek elő...”

És e házak belül éppoly csinosak, mint kívül, tükörtisztaság uralkodik a szobákban”.⁵ Ez a leírás ma is jellemző Erdély falvaira.

Kelementékn találkoztunk Jókai Mór legelőször a „hajdani erdélyi háztartásoknak” mintájával is. A Simén-kastély, annak lakóit, valamint b. Henter József urat és „annak szép kedélyű lelkes nejét” említve Jókai megcsodálja Kelementékn a régi felszereléseket a maguk ősi szépségében. A Simén-kúria belsejéről, berendezéséről mi is csak Jókai Mór leírásából tudunk:

„A falak tetőtől talpig nagybecsű képekkel, olajfestményekkel, s ritka acélmetszetekkel fedve, a régi rokokó órák mesterséges gépezeteikkel, sajátos cifráikkal a mahagónival és elefántcsonttal kockázott asztalokon, vagy tarka márvány emelvényeiken, az előteremben a kedvenc agarak, mik az erdélyi úri létnek éppoly elmúlhatatlanul kellékei, mint a spanyoloknak a köpönyeg; nagy kalitokban éneklő madarak; tovább igen érdekes ritkaságyűjtemény, ősi ereklyék, antik szobrok, ritka fegyverek, óraművek és numizmatika, minőket ivadékról ivadékra gyűjtött minden erdélyi család.

Köztük nagy érdekléssel bírnak egy középkori imádságoskönyv, melynek minden szakasza elé egy, a legnagyobb művészek remekeiről másolt acélmetszvény látható, ... továbbá Barcsay Ákos ezüst mosdótála... Az úri lak hátulsó csarnoka üvegházon végződik, amely tele van meleg éghajlati növényekkel, körül díszlő narancs- és citromfák, mindnek egyik ága még virágzik, a másikat aláhúzza az aranylő almák terhe. – Ilyenek lehettek azelőtt a többi erdélyi úri lakok is.”⁶ Sajnos ez a bőség már nem jellemző Erdély kastélyaira és kúriáira, ugyanis azokat vagy az elhagyatottság és az időjárás romboló hatása tette tönkre, vagy az emberek bontották le ezeket az épületeket. Ami felhasználható volt az épületből azt elhordták, és házakat építettek belőle. Szerencsére a Simén-kúriának nem ez lett a sorsa, ám ma már igen romos.

Jókai Mór két napot töltött Kelementékn a Simén-kastélyban.

Mit jelenthetett Jókai Mórnak Erdély? Jókai szavait így idézi az egykori erdélyi lap: „Én nem panaszkodhatom a két haza szeretete ellen. Míg kifelé jöttem Magyarországból, mondhatni egészen könnyzárban fűrödtem, hogy gyakran bőrig áztam. Hogy Erdély földjére léptem, derült ég és mosolygó arcok fogadtak. Szeretem Magyarhont, de Erdély volt mindig lelkem édes álma. S örömmel tapodom e földet, melynek mindent köszönhetek, mi legkedvesebb nekem: írói legszebb gondolataimat, legjobb barátaimat, s – szeretett nőmet.”⁷

A falunak 1945-ig nem volt művelődési otthona. Ekkor államosították a Simén-kúriát, mely azóta művelődési otthon. Mivel az állam és az önkormányzat nem tud pénzt fordítani javítására, igen leromlott állapotba került. Ennek ellenére ma is használják – ott jártamkor is lakodalmi mulatság volt –, de feltétlen szükséges lenne a falu érdekében és a történelmi emlék fennmaradásáért támogatókat találni, a Simén-kúria rendbetételére. Ha sikerülne felújítani, és a főútra megfelelő táblát elhelyezni, mely jelezné a Simén-kúria irányát, valószínűleg sok turista megtekintené. Abban reménykedünk, hogy e pályázat révén, hátha kerülnének vállalkozó szellemű, segíteni akaró emberek, és sikerülne visszaadni a Simén-kúria egykori képét, arculatát, hiszen a magyar irodalom két kiválósága, Petőfi Sándor és Jókai Mór, megérdemelné tőlünk, magyaroktól.

Demeter Zoltán

⁴ Jókai Mór: Útleírások. Gyűjteményes Diszkiadás 81. k. Budapest, 1996. 101. old.

⁵ Uo. 100. old.

⁶ Uo. 101. old.

⁷ Jókai Mór összes művei. 4. k. Budapest, 1968. 628. old.

Lefelé a Dunán – a Vaskapu környékén

Jókai, ahogy azt maga is vallotta, rengeteget utazott, bejárta egész Magyarországot és ez alatt nem a mai, hanem a történelmi magyar hazára gondolok. Talán e sok utazgatásból következik hőseinek az a sajátossága, hogy mindig úton vannak, keresik a helyüket. A helyváltotatás motívuma szinte minden általam olvasott művében jelen van, így például *Az arany emberben*; az *Enyim, tied, övében*; a *Hétköznapiokban*, de megtalálható a *Fekete gyémántokban* és *A kőszívű ember fiaiban* is.

Bármerre is járt, mindig talált valami érdekes történetet, amit terjedelmes regénnyé varázsolt. Szerinte: „a vidék tele van anekdotákkal s a mező népdalokkal”. Azt hiszem, nincs a „rég Magyarországnak” – amit még mi is hazánknak mondhatnánk – olyan tája, melyhez ne kötődne valamely mértékben egy Jókai regény vagy elbeszélés. Színhelyül szolgáltak a Kárpátok, a Székelyföld, a magyar tengerpart, a puszták, a mocsarak, a magyar várak, a bányák és nem utolsósorban a névtelen Duna-sziget is. Kemény Géza a következőképpen foglalja ezt össze egyik költeményében:

„Micsoda tájak úsztak el szememben
Erdélytől Párizsig, Pétervártól Budáig,
az Al-Dunától Rév-Komáromig.”¹

Gyakran nemcsak a csodálatos leírásokhoz nyújtanak kitűnő alapot a magyar tájak, hanem olykor éppen egy földrajzi objektumra, mint főtengelyre építi fel a nagy művet. Ezt tette *Az arany emberben* is, ahol szerkezetileg a Duna, a Kárpát-medencét átszelő folyó jelenti az összekötő hidat.

Olyan gyönyörűen, oly hatalmas átérzéssel írja le az Al-Duna vidékét, a komáromi Duna-partot, a Balatont és persze a dunai szigetet, ami még a térképen sincs, hogy az olvasó maga előtt látja a hősök elé táruló látképet.

Nagy Miklós, Jókai egyik monográfusa is kitér a tájleírásokra: „A már jól ismert leíró részek is új tájakat emelnek be az írói térképbe: itt festi először az Al-Duna fenséges látványát, partjainak küzdelmes történelmét.”²

Joggal tehetjük fel a Jókai által megfogalmazott örökérvényű kérdést a Vaskapu keletkezését illetően: „Neptun alkotta-e ezt, vagy Volcan? Vagy ketten együtt? A mű Istené!³ Kutathatunk a pontos válasz után, de az biztos, hogy isteni alkotás, hiszen a természet a maga hatalmas, megrendíthetetlen erejével Isten akaratának végrehajtója. Csak Ő alkothat ily gyönyörűt és hatalmasat, és az, hogy Neptun vagy Volcan, azaz tűz vagy a vizek segítségével készült-e a mű, az már teljesen mellékes.

A kétezer éves históriával rendelkező Vaskapu az egész világon az egyik legszebb példája, hogyan küzd meg a víz a kővel, hosszas harcok árán hogyan sikerült medret vájnia a Kárpátok nyúlványain át, kialakítva Európa egyik leghosszabb, legegységesebb mederalkotását, mit folyóvíz valaha kimosott magának a sziklák között.

„S a fenséges helynek hangja is oly isteni. Egy örökké tartó egyetemes zúgás, mely hasonlít a némasághoz, oly egyforma, oly érthető. Amint az óriási folyam a kőzátonyokon végighömpölyög, ahogy a sziklafalakat korbácsolja, ahogy a szigetoltárookra harsogva rohan, ahogy az örvényekben fuldokolva elmerül, ahogy a zuhatagok hanglépcsőin végigjártszik, s ahogy az örök hullámcsattogást az örök visszhang e kettős fal között a túlvilági zene fenségéig emeli, és saját szavát meghallgatni retteg e titáni zengés közepette.

Mert valóban, aki itt végighalad, amíg a sötét falakat látja itt maga mellett kétfelől, mintha saját kriptája falai között evezne végig.”⁴

Hogyan udta Jókai így átérezni a Duna által keltett borzalmakat, félelmeket és titokzatos veszélyeket, ugyanakkor csodásan leírni az általa még soha nem látott Vaskaput?

¹ Kemény Géza: Magyar Mesenábob. Új Horizont. 2000. 3. 51. old.

² Borí-Szeli: Az irodalom tankönyve a középiskolák I. osztálya számára. Újvidék, 1975. 293. old.

³ Jókai Mór: Az arany ember. Bp., 1981. 14. old.

⁴ Uo. 9–11. old.

Amikor hetvenéves korában elvitték a szoroshoz, hogy megnézzé milyen is az, amit páratlan módon leírt, azt mondta, most már nem tudná papírra vetni, mert látta.

Az isteni szépségű szikla és folyókompozíció a szabályozás előtt rengeteg előre nem sejtendő veszélyt tartogatott meglepetésként az arra hajózóknak. Nem véletlenül élt át a Szent Borbála annyi életveszélyes, kockázatos pillanatot, ezek a borzalmak megtörténhettek bármely arra közlekedő hajóssal, és csak a legtapasztaltabbaknak lehetett esélyük a túlélésre, mint amilyenek Timár Mihály és Fabula János is voltak. „Mert a hajónak változatos sorsa van e sziklacsatornában: küzdenie kell a féldoldalt verő széllel, a folyam rejtélyes folyásával, saját terhével, sziklák és örvények kerülgetésével... a hajó vagy felfut valami sziklapadra, vagy belesiklik a forgóba, vagy átverődik a túlpartra, vagy felakad valami zátonyon, s akkor el van veszve emberestül, egerestül”⁵ – írja Jókai.

A Duna ezen szakasza egykor – de még most, a szabályozás után is – bővelkedett örvényekben, amiket a meder alján található kűszöbök és lépcsők váltanak ki a folyó összeszűkülő szakaszán. A forgókkal teli vízfelszín olyan látszatot keltett, mintha forna, habár a víz hőmérséklete igen távol állt a 100 °C-tól; a törökök kazánnak nevezték el, és mi a magyar nyelvben szintén ezt az elnevezést használjuk a két szorosra, ahol a Duna a legkeskenyebb. A Vaskapu a szerb nyelvben Djerdap (Gyerdáp) néven szerepel, ezt az elnevezést is török eredetre vezetik vissza. Úgy tartják, a girdab, girdap szóból alakult ki, ami örvényt, forgót jelent.

Az alföldi csendes és nyugodt folyó a Kárpát-Balkán-hegyekhez érve hirtelen megváltoztatja jellegét, és egyszeriben vad hegyi folyóvá változik, ami nincs tekintettel senkire és semmire, nem kímél senkit és semmit, legyőz minden útját álló akadályt, legyen az bármekkora kőfal vagy szikla, közben új földalkotásokat hoz létre.

A folyó ezen szakaszát nevezik Al-Dunának, Vaskapunak, sőt egyes helyeken Zuhatagoknak is. Jókai így ír az isteni Duna átváltozásáról: „A nagy fenséges folyam-ös, mely megszokta a magyar sík lapályon ezerölnyi mederben haladni méltóságos csönddel, partjain a belehajló fűzfákkal enyelegni, kilátogatni a szép virágos mezőkre s csendesen keleplő malmokkal beszélgetni; itt összeszorítva száznegyven ölnyi sziklagáta, hah, mily ranggal tör rajta keresztül! Akik idáig jöttek vele, nem ismernek reá.

Az ősz óriás szilaj hössé ifjul, hullámai szökellnek a sziklás meder felett, egy-egy roppant bértömög ül ki néhol medre közepére, mint valami rémoltás, a Babagáj, a koronás Kaszán szikra; azokat fenséges haraggal ostromolja, rájuk zúdulva elől, s mély forgatagokat örvényítve mögöttük, feneketlen árkot vájva a sziklamederben; a aztán csattogva, zúgva rohan alá a kőlépcsőkön, mik egyik sziklafaltól a másikig nyúlnak keresztül.”⁶

Ezen a változékony folyón araszolt felfelé a Szent Borbála is utasaival Törökország irányából a magyar hazába. Timárék idejében az Al-Dunán haladva a török, majd a magyar és szerb partok panorámájában merülhetett el az ember, ma egyik oldalon szerb, a másik oldalon román fennhatóság alá tartoznak ugyanazok a hegyek, sziklák, sőt ugyanazok a fák és erdők.

A Duna megbabolásával, szabályozásával a rómaiak próbálkoztak, amikor i. sz. u. 97–117 között megépítették a Traianus utat katonaságuk számára. E munkálatok emlékére állították az ún. Traianus-táblát, ami ma műemlékké nyilvánítva az egyik szikla falában áll a régi idők dicsőségére. Az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy a tábla a felduzzasztott folyószint miatt mélyen a víz alatt lenne, ha nem emelik egy magasabban fekvő kőfalra.

Varázslatos módon követi nyomon Jókai hősei útját, művészi festi le az Al-Duna vidékét (nem véletlenül készült egykor Pápa-n a gimnáziumban festői pályára), és irodalmi szempontból minden bizonnyal hibátlanul, de földrajzilag jelentős hibát követett el.

Íróinkat is igen élénken foglalkoztatta a dunai hajóút már Eötvös Józseftől kezdődően, s ún. Duna-mítoszról is beszélhetünk. E téma végighömpölyög az irodalomban József Attilán át egészen napjainkig, hiszen az isteni folyó még ma is összeköti a történelmi időket.

A regényben a Szent Borbála utasaival az Al-Dunán felfelé haladt Törökország felől a Panon-síkságon át Komáromba. Jókai elbeszélése szerint Timárék a Moldova-sziget irányából a Tatalia-szoroson át hajóztak a Perigrada-sziget ormai felé, a Kazán-szoroson keresztül

⁵ Uo. 14. old.

⁶ Uo. 8–9. old.

Orsovába, csakhogy ha ilyen sorrendben haladunk el a földrajzi objektumok mellett vagy át ezeken, akkor a Duna-torkolat vidékén fogunk kikötni a Fekete-tengernél.

Vajon Jókai tényleg nem volt tisztában a Vaskapu földrajzi helyzetével vagy az irányfelcserélés csak egy a számtalan írói tortély közül?

Timár Mihály igen járatos volt az öt körülvevő mesélő, kövé vált könyvtárban; sokszor megjárta már azt az utat a Vaskapun át, ismert minden sziklát és hozzájuk fűződő regét, mondat, hiedelmet. Káprázatos történetekkel próbálta elterelni a törekeny, gyenge szívű teremtés figyelmét az állandóan fenyegető veszélyről. Csakhogy eközben Timár figyelme is az alig tizenhárom éves leányra összpontosul, aki „magas, nyúlánk alak és komoly, szoborszerű arc, tökéletes antik vonásokkal, mintha anyja a milói Venus arcán fedte volna szemeit valaha”⁷ és nem a félelmetesen közeledő kövekre, melyeken a hajó zátonyra futhat.

Timár Mihály először Mirkó és Milieva történetével csalogatta Timéát a földöntúli mesevilágba, a „szeretők szikláját”, a Ljubigáját mutatva meg neki. Ez a történet az egyik legszemléletesebb példája a Jókai regényekben felhasznált, a szerb történelemből és irodalomból merített motívumokra; ezzel együtt „Jókai szerb recepciója is jelentősen hozzájárult a szerb kultúra, főleg a szerb regény fejlődéséhez”.⁸

Ezután befut hajójuk a Jókai által Tatalia-szoros néven emlegetett Galambóci-szorosba. E Duna-szűkületben veszi fel a szelid alföldi lusta folyónek hegyi jellegét, itt kell legkitartóbban küzdenie az öreg, ellenálló kőzetekkel; e véres harcot a következőképpen írja le Jókai: „A Tatalia-szoros közepett jártak éppen, ahol a Duna már csak kétszáz ölnyi széles, s a legmeredekebb esést képezi. Olyan ott a folyam, mint egy zuhogó patak, csakhogy a Duna van benne. S még azt a folyamatot is két részre osztja egy nagy sziklatömeg, melynek homloka felül mohos és cserjés; a nyugati oldalánál megtorlik a víz, s két ágra szakad, az egyik ága a Szerb part-hoz közel, meredek sziklapadról rohan alá, a másik ágának vagy egy ötvenöles csatorna vágva a főgerinche, azon lehet föl és le közlekedni, nagyobb hajóknak. Jövőnek és menőnek itt ezen a helyen összetalálkozni nem tanácsos, mert a kikerülés sok veszedelemmel jár. Északnak számos szirtfok rejlik a víz tükre alatt, miken föl lehet akadni, délnek pedig képződik a nagy örvény, melyet a kőszigeteken ismét összeömlő két folyamág képez...”⁹

E nagy sziklatömeg, melyben a folyó megütközni kényszerül, a Moldavai-sziget, amit két ágra szakadva ölel körül a Duna. A folyamágak medréből valóban veszélyes sziklák, csúcsok emelkedtek ki valaha. Ezek egyike a már említett Babakáj-sziklaszirt is, de mára szinte mind-egyik a víz szintje alatt található.

Jókai hőseinek továbbhajózva át kellett haladni a Felsőkupkói-medencén, hogy a Gospodin Vir-szorosban elérjék a fő veszélyforrásként kiemelkedő küszöbököt és lépcsőket. Ezek egyike a Tatalia is, melynek nevét Jókai kölcsönvéve a kicsit nyugatabbra levő szorosra vonatkoztatott, csakhogy a szoros annál a Galambóc (szerbül Galubac) városnál található, amit Arany János oly szépen megénekelt a Rozgonyiné című költeményében.

Most következik Jókai Mór újabb csalafintasága, ami a hajóutat térképen végigkísérő olvasót igen csak összekavarja. „A Szent Borbála éjféli után két óraker megindul Orsova alul.”¹⁰ Timárék tényleg elindultak felfelé a Dunán, Belgrád irányába. „A szűkület Ogradina táján találta a hajót, ott figyelmeztette Timéát a biztos tizennyolc százados történelmi emlékre. Traján táblája az, a sziklafalba vágva, két szárnyas angyal tartja, a sarkait delfinek veszik körül, a táblán az isteni császár emberi művének emléksorai.”¹¹ Timár Mihály, Timéa és a többiek még eredeti helyén találhatták a táblát, valódi környezetében és nem a magasabb szinten levő sziklaágyba ágyazva.

Ezután Jókai leírja, hogyan jutnak a „Kaszán”-on át magyar vizekre. „Mikor a nagy Sterbec hegytető a szerb parton eltűnik, következik ismét egy új sziklafolyosó, mely a Dunát ötszázftz

⁷ Uo. 16. old.

⁸ *Babić, Sava*: Jókai és a szerbek. In: Új Horizont 2000/3. 65. old.

⁹ *Jókai Mór*: Az arany ember. Bp., 1981. 20. old.

¹⁰ Uo. 48. old.

¹¹ Uo. 49. old.

lábnyi mederbe szorítja össze. E bércfolyosó neve a „Kaszán”.¹² Érdekes, hogy azt írja, miután eltűnt a Sterbec (Strbac) hegytető, akkor értek a Kazán-szorosba, hiszen éppen ez a hegy szorítja be egyik oldalról a folyót, így kialakítva a kanyont.

Majd kihagyva az előzőekben leírt tájakat, a veszélyek helyszíneit, egyszeriben ismét a harmincöles Babagájnál hajóznak, látják a nyolcszögű galambóci vártornyot, a három kisebb torony mellett, miket párkányos bástyafal vesz körül.

Ezt követően a már a Nagy-Morava Dunába való torkolásának vidékén, Szendrő (Smederevo) város környékén hajóztak Timárék és rátaláltak a „Senki szigetére”. A „Senki szigetének” a létezéséről pedig Frivaldszky Imre, híres természettudósunk által értesültem, hogy az a hatvanas években még a maga kivételes állapotában megvolt, mint egy se Magyar-, se Törökországhoz nem tartozó új alkotású terület¹³ – írja dr. Jókai Mór az *Utóhangok az „Arany ember”-hez* című vallomásában. Ha létezett is ez a sziget, mára már a Duna mélyén nyugszik az örök titokzatosságban, de mi, Jókai olvasók tudjuk mindannyian, amit Praznovszky Mihály is: „lesz még hely, ahol a pénz nem isten, és tán létezik valahol Senki szigete, talán az egyetlen hely, ahol élni érdemes.”¹⁴

Tisztelt Jókai Mór!

Néhány héttel ezelőtt egy Duna menti kiránduláson voltam a barátaimmal. Hajóval szeretnénk volna bejárni a Duna vajdasági szakaszát, hogy Timárék szemével láthassuk mi is az Al-Dunát majdnem másfél évszázaddal később. Azonban erről a tervünkről gyorsan le kellett mondanunk, hiszen a folyó e szakasza még mindig nem hajózható teljes egészében a tavaly víz alá került hidak maradványai miatt. Ezzel a háborús történettel inkább nem untatom Önt, a lényeg, hogy autóval kocsikáztunk végig az Al-Duna mentén. Az ember már számtalan helyen megbontotta a természet valódi rendjét, de szerencsére még ma is gyönyörködhetünk a vadregényes tájban, amit Ön is elének tárt. A folyó ma már korántsem oly fékezhetetlen, mint régen. Azóta többször szabályozták, egy mesterséges víztározót hoztak létre, ennek következtében megemelkedett a folyó vízszintje, így szükség volt a környező települések, utak, emléktáblák nagyobb tengerszint feletti magasságra való áthelyezésére.

A Kazán-szorosok utáni Duna-szakaszon ma két vízi erőmű áll és működik, a Djerdap I. és a Djerdap II., amelyeket a Román és a Jugoszláv állam közösen épített. A nevezetes sziklaszirtek, apróbb szigetek és más jellegzetességek nagyrészt mélyen a víz felszíne alatt vannak. A Traianus-táblát sikerült megtekintetünk, de a „Szent Péter sírját” nem ismertük föl a kőfalban – sajnos nem volt idegvezetőnk.

Képzelve csak el, hogy feltártak Lepenski Viren egy csaknem 5000 éves neolitikumi települést, egy halászfalut, amit a régészek múzeumává alakítottak át. Csodás volt végignézni, hogyan éltek az újkőkorbán, milyen tárgyakat használtak.

Csak most jut eszembe, hogy Ön bizonyára nem is érti, miféle hídrombolásról, bombázásról írtam az előbb. Nem szeretném túlságosan elszomorítani, de a történelmi Magyarország, melynek fennállásában és virágzásában annyira hitt, darabokra hullott. Azonban nincs ok szomorúságra, mert ez csak a térképen van így, a valóságban nem. Az Ön művei is bizonyítják, hogy a Kárpátok karéjában, a Fel- és Délvidéken, a Duna és a Tisza vidékén élő magyarokat össze lehet és kell tartani.

P. S.: Lehetséges, hogy odafent Önöknél sokkal fejlettebbek a kommunikációs eszközök, vízszonyok, mint ahogyan én azt gondolnám, esetleg azt is tudják, mi fog történni a jövőben; ha így van, akkor reménykedve várom SMS-ét, vagy bármilyen híradását egy hasonló üzenettel: „A történelmi Magyarország, mely minden magyart polgárának mond, nem csak múlt, hanem jövő is!”

Üdvözléssel és mélységes tisztelettel az Ön hűséges olvasója:

Szabó Szilvia

¹² Uo. 49. old.

¹³ Uo. 579. old.

¹⁴ Praznovszky Mihály: Egy nagy nemzet szolgálja. In: Új Horizont 2000. 3. 4. old.

Kalotaszegi régi malmok

Kalotaszeg – ez a jellegzetes történeti-néprajzi vidék –, amely Kolozsvártól Csucsáig terül el a Gyalui-havasok, a Vlegyásza és a Meszes-hegység határolta területeken, egyike a legismertebb magyar tájegységeknek. E vidék három kisebb mikrotájra oszlik: a *Felszegre* (a Vlegyásza alatt), az *Alszegre* (az Almás-vize völgyében) és a *Nádas mentére* (Kolozsvár közelében).

Kalotaszeg történetéről, néprajzáról, népművészetéről sokan és sokat írtak, népi építészeivel azonban kevesen foglalkoztak, régi malmairól szóló írást pedig egyet sem találtunk a vidék gazdag néprajzi irodalmában.¹

Az alábbiakban régi kalotaszegi malmokkal, építészetükkel foglalkozunk, eddig nagyobb részt ismeretlen levéltári források alapján. Vizsgálódásunk tárgyát elsősorban a *lisztelő malmok* képezik, de adatokkal szolgálunk a vidék *fűrész- és ványolómalmaira* vonatkozóan is.

Az említett malmok energiaforrásként a *folyóvizek* erejét használták, tekintsük át tehát röviden a vidék vízhálózatát. Kalotaszeg vizekben meglehetősen bővelkedő terület, alig találni olyan települést, amelynek kisebb vagy nagyobb folyóvize, patakocskája ne lenne. A nagyobb folyóvíz neve e vidéken a *víz* (rivulus), a kisebbé pedig a *patak*, amely azonban *eret*, esetleg időszakos vízfolyást is jelentett.

A levéltári forrásokban, valamint a köznévi használatban vízként a következő folyókat említették, illetve említik: Felszegen a *Körösvizet*, *Kalota vizét*, *Meregjő* és *Székelyjő vizét*, Alszegen az *Almás vizét*, a Nádas mentén a *Kapusvizét* és *Nádasvizét*. A történeti helynévanyagban időnként feltűnnek olyan patakok, amelyek víz néven szerepelnek, ilyen a *Béles vize*, *Feketevíz*, *Fejérvíz*, *Farnas vize* stb. Kalotaszeg peremvidékének vízrendszeréhez tartoznak a *Hideg-Szamos* és a *Meleg(Hév)-Szamos* és ezeknek mellékpatakjai is.

A felsorolt vizek mellett a nevezetesebb *patakok* a következők: *Bábonypataka*, *Berek p.* (Sztána), *Boc p.* (Szucsák), *Botos p.* (Kettesd), *bozolnoki p.* (Középkak), *damosi p.*, *daróci p.*, *deritei p.*, *füldi p.*, *inaktelki p.*, *jákótelki p.*, *jegenyei p.*, *kalotaszentkirályi p.*, *Lóna p.*, *Lonka p.* (Kiskapus), *mákai p.*, *Nagytorok p.* (Magyarvalkó), *türei p.*, *Újhatár p.* (Nyárszó), *zsoboki p.* stb.²

A malmokat a *malomárkok* – a mesterséges vízlevezetők – látták el vízzel. A malomárkok vizét gátakkal, zsilipekkel felduzzasztották és ezáltal *malomtavakat* (halastavakat) hoztak létre.

Kalotaszegen az első vízimalmokat a *Benedek rendi szerzetesek* építették, akiknek *Kolozsmonostoron*, *Győrőmonostoron* és *Almásmonostoron* volt rendházuk. (A két utóbbi monostort az 1241. évi tatárjárás elpusztította.)

A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyveiben több adatot találunk a vidék malmairól, ezek a feljegyzések a malmok építéséről, adás-vételéről, adományozásáról, zálogba adásáról szólnak. A XV. században említik az *andrászházi* (1449), *bogártelki* (1451), *mérai* (1458), *középlaki* (1461), *zutori* (1467), *alsójárai* (1473), *keleceli* (1477), *székelyjői* (1486), *meregjői* (1499), (A jó elnevezés a régi magyar nyelvben vizet, folyót jelentett és a legősibb településnevekben fordul elő.), a XV. század első felében pedig az *egeresi* (1523), *magyarnádasi* (1517), *oláhkalotai* (1526), *zsombori* (1540) és *várszai* (1552) malmot.³

¹ *Kós Károly*: Erdély népi építésze. Bp., 1989. Kalotaszeggel nem foglalkozott. *Sebestyén Kálmán*: Kalotaszeg népi építésze (Ház és ember, 12. sz.) című tanulmánya a jobbágytelkek építkezését vizsgálta.

² *Szabó T. Attila*: A kalotaszegi helynévanyag vízrajzi szóincse. In: *Nyelv és települést.* Bp., 1988. 185–212. old.

³ *Jakó Zsigmond*: A Kolozsmonostori Konvent jegyzőkönyve (1289–1556). I–II. Bp., 1990.

A feudális társadalomban a *malomépités* regaléjog, ami azt jelentette, hogy malma csak a *földbirtokosoknak* lehetett, de később megfelelő taxa fizetése ellenében a *falvak* közösségének, *egyházaknak*, sőt még a *jobbágyoknak* is megengedték az építést. Így 1451-ben Antal, kolozsmonostori apát megengedte Nemes János bogártelki jobbágyinak, hogy a Veres-hegy alatt a Nádas vizére malmot építsen, aki évi bérként a haszon negyedét a bogártelki plébánosnak tartozott adni. 1509-ben a bogártelki malmot az apátság a helybéli plébánosnak adományozta.⁴

Malmokat több alkalommal is adományoztak. 1525-ben pl. Mérai Desew Antal és felesége mérai kétkerekű malmukat azért adományozták a Kolozsvár falain kívül épült Szent Erzsébet-ispotálynak, mert öregségükre ők is oda kívántak költözni.⁵

1566-ban Erdélyben a katolikus egyház vagyonát szekularizálták, így a kolozsmonostori apátság, a gyalui püspöki birtok stb. malmaikkal együtt az erdélyi fejedelem tulajdonába került. 1588-ban *Kolozsmonostoron* forrásaink „a fejedelemnek a Szamoson lévő három kerekű malmáról”, *Szászfenesen* a „fejedelem malmáról” tudósítanak.⁶

Előfordult, hogy a fejedelem (királyné) a malmot eladományozta, ez történhetett a *hidegszamosi* malommal, amelyről az 1652. évi urbárium feljegyezte: „Vagyon a Szamoson Tatamér Simonnak egy alulcsapó lisztelő malma, amit Izabella királyné Asszony levelével bírnat az előbbi urbárium szerint sub dato 1548”.⁷ Bizonyára fejedelmi adományként került a református egyház tulajdonába a *nagykapusi* malom is, amelyről 1679-ben azt írták, hogy „az egy kövű felülcsapó malom donatióval bíratik, jövedelme a református papé”.⁸

Vistán az 1727. évi urbárium a malomról csak annyit említett, hogy „a Nádas patakán lévő két kövű felülcsapó sendelyes malom az Udvaré” (a földbirtokosé), de a falusiak gyakran közösen is működtettek malmot, *Hidegszamoson* 1727-ben pl. „a malmot hat gazdaember bírta”.⁹

A XVI. század második felétől, a *majorsági gazdálkodás* fellendülése következtében, a földbirtokosok egyre több malmot építenek, ugyanis az árucserében részt vevő birtoknak a malom vámjá fontos jövedelemforrása volt. Miután a hagyományos társadalomban a falvak ön-ellátóak voltak, szükségszerűen minden településen egy vagy több lisztelő malom működött. Szabó T. Attila levéltári kutatásai és a helynévanyag helyszíni összegyűjtése során *41 kalotaszegi faluban* talált malomra utaló adatokat, illetve malomárokra, dombra, gátra stb. utaló helyneveket.¹⁰

Kalotaszegen a *malmok* építését helybéli ácsok, faragóemberek végezték, forrásaink a XVII–XVIII. században 19 településen 60 ácsot és fafaragót említenek.¹¹ A földbirtokos-malomtulajdonos a malmot rendszerint bérbé adta az *örlőmolnárnak*, aki szerződés szerint taxát fizetett és a megőrölt terményből részesedést kapott.

A molnárok általában kitűnő mesteremberek voltak, akik az örlésen kívül értettek az ács, bognár, kerékgyártó mesterséghez, de a gát- és hidépítéshez, vízszabályozáshoz is. Gyakran vándorolnárokat alkalmaztak. 1683-ban *Türebén* Molnár Márton az, akit „molnárságra hozatott ide és fizetésért szolgált”, 1750-ben *Magyarbikalon* a székely Jeddi Márton zsellér örlött.¹²

A malom karbantartása a *malommester* kötelessége volt, nevüket az urbáriumok gondosan feljegyezték: 1645-ben *Bánffyahunyadon* Molnár Máté, 1652-ben *Gyaluban* Balogh István, *Türebén* Molnár Máté, *Vistában* Balogh Péter a malommester.¹³ A malomárkok és gátak megújítását rendszerint a helybéli parasztok végezték. Az 1780. évi urbárium a *gyalui* malomról

⁴ Jakó Zsigmond: i. m. 1990. 925., 3521.

⁵ Uo. 4097.

⁶ Jakó Zsigmond: A gyalui vártartomány urbáriumai. Kolozsvár, 1944. 5., 13. old.

⁷ Jakó Zsigmond: i. m. 1944. 114. old.

⁸ Szabó T. Attila: Kalotaszeg jobbágyágának szolgáltatása és adózása 1640–1690. In: Nép és nyelv. Bukarest, 1980. 453–454. old.

⁹ Jakó Zsigmond: i. m. 1944. 372. old.

¹⁰ Szabó T. Attila: Kalotaszeg helynevei. Kolozsvár, 1942.

¹¹ Szabó T. Attila: Kalotaszegi mester és foglalkozásnevek a XVII–XIX. századból. In: Nép és nyelv. Bukarest, 1980. 309. old.

¹² Sebestyén Kálmán: Magyarbikal története. Kolozsvár, 1996. 32. old.

¹³ Szabó T. Attila: i. m. 1980. 311. old.

feljegyezte, hogy „gátját minden esztendőben a városi, hideg és hév szamosi, egerbegyi lakosok által ordinárie egyszer megújítatik minden költség nélkül, hossza in decursu Szamosii ezen gátnak org. 60, lat. 14”.¹⁴

A malom gazdasági tevékenységének felügyelete, ellenőrzése a *malombíró* feladata. A XVI-II. század elején a *gyalui malombírót*, Kádár Istvánt többször is említik forrásaink.

A molnár a malom használatáért a földbirtokosnak (possesor) – a gyalui vár esetében az erdélyi fejedelemnek – évente *taxát* fizetett. Kalotaszegen a malmok taxája rendszerint 1 forint volt, amelyet Szent Márton-napján (november 11-én) fizettek, kisebb malmok esetében az összeg szerényebb, sőt az is előfordult, hogy az aprócska malmocskáért nem kellett semmit fizetni. 1590-ben *Jegenyén* „a szegény emberek” négy malomért 1-1 forintot, az ötödikért pedig csak 25 denárt fizettek.¹⁵ Egy forintot fizetett 1652-ben *Hidegszamoson* Tatamér Simon alulcsapó malmáért, 1666-ban *Hévszamoson* Nemes Demeter alulcsapó, valamint *Hidegszamoson* Köbölös Jeremiás egykővű malmáért.¹⁶ „Taxát nem adtak” 1727-ben *Egerbegyén* Jankó Vaszilie és Juon egykővű felülcsapó malmukért, *Körösfőn* pedig Korpos János „pokolüdő malma” is mentesült a fizetség alól. 1732-ben *Nádasdarócson* Jakab István és Albert jobbágyok egykővű malma után sem járt taxa.

A lisztelő malmok haszna a *vámgabonából* állt, amelynek nagyobb része, kétharmada a földbirtokost illette, az őrlés egyharmada pedig a molnár jövedelme volt. *Kolozsmonostoron* 1590-ben feljegyezték, hogy „A Fejedelem tulajdonában a Szamoson lévő három kerekű malom őrlésének egyharmada a malommesteré, a malompor is”.¹⁷ *Szászfenesen* pontosabban fogalmaztak, mely szerint: „Az alulcsapó szamosi malom jövedelmének három része a Fejedelmé, negyedrésze a molnáré” – majd hozzátették, hogy „a malompor mindenkor a bírőé”.

Az 1640. évi *gyalui* urbárium a helybéli malom hasznának elosztásáról a következőket írta: „Az alsó-malom vámjának két része a Várhoz, harmadik része a prédikátornak, negyedik a malommesternek a molnárral együtt jár. Amikor vámot osztanak a Főbírónak két vékát, a Kisbírónak egy vékát, a Kovácsnak mikoron korongvasat s perpenctét csinál négy vékát szoktanak adni”.¹⁸ A vár tulajdonosa tehát a vámgabona egyharmadát a református papnak adományozta.

A földbirtokosság a református egyházat általában úgy támogatta, hogy a malomvár szombati részét a prédikátornak, illetve az iskolának adta. 1652-ben *Türebén* feljegyezték, hogy „A Nádas-vizén felülcsapó, két kerekű malom szombati vámjá a papnak jár”.¹⁹ 1743-ban *Bánffyahunyadon* Bánffy Ferenc birtokos a damosi patakra épített malmának szombat reggeltől vasárnap reggelig jöhető vámját a református egyháznak adta, az 1804-ben épült új malom vámjából minden tizedik véka lett az eklézsiáé.²⁰ 1760-ban *Mákóban* a „Bürgözdí-familia malmának szombati vámjá az eklézsiáé”, *Kalotaszentkirályon* pedig a Bánffy-család kisebbik malmának szombati vámját az iskolamesternek adományozta. Ez a járandóság jelentős jövedelmet nyújtott az itteni deáktanítónak, és egyéb járandóságával együtt lehetővé tette, hogy három esztendei tanítószkodás után külföldi akadémiákon folytassa tanulmányait. A XIX. század elején, amikor az iskolamesteri állás állandósított (a deáktanítók helyett állandó iskolamesterek tanítottak), a Bánffyak megvonták ezt a támogatást.²¹

Kisebb malmocskák esetében előfordult, hogy a vámgabona teljes mennyisége a prédikátoré lett. A XVII. század végén *Nagykapuson* a prédikátor jövedelmei között a következő tétel szerepelt: „Vagyon a falun alul egy hitván felülcsapó malmocska az Gyereo Monostori Pata-

¹⁴ Inventarium seu conscriptio fiscalis domini Gyalui inlycto Comitatu Colosiensi...anno 1780. OL. F. ELF. X/B. Fasc. 36/N. 35.

¹⁵ *Jakó Zsigmond*: 1944. 25. old.

¹⁶ Uo. 150., 159. old.

¹⁷ Uo. 13. old.

¹⁸ *Szabó T. Attila*: i. m. 1980. 453. old.

¹⁹ *Jakó Zsigmond*: i. m. 1944. 97. old.

²⁰ *Szabó T. Attila*: Erdélyi Magyar Helytörténeti Tár (Cédulagyűjtemény, a továbbiakban: HT) OSZK. Fond. 358.

²¹ *Sebestyén Kálmán*: A Kolozs-kalotai (Kalotaszegi) Református Egyházmegye népoktatásának adataira a XV. századtól 1900-ig. Bp., 1993. 87. old.

kon, melynek vámja a prédikátoré”²² 1754-ben *Farnason* pedig feljegyezték, hogy: „A revolutio (Rákóczi-szabadságharc) előtt a malom vámja a református prédikátornak és iskolamesternek járt”.²³

A vámgabona mennyisége a malom nagyságától függően igen változó volt. 1785-ben *Magyargyerőmonostoron* Sinkó Péter és János jobbágyok kis malma „mikor forog ősszel és tavasszal béhoz vámot egy hónapban egy véka búzát”,²⁴ 1780-ban *Gyaluban* a Szamos vizére épített négykerekű malom „annualis proventus a búzából... a molnár negyedén és a reformata ecclesia tertialitássán kívül... in medio cub. 45, török búzából in medio cub. 40” (tehát 180 véka búza és 160 véka kukorica).²⁵

A molnárok és a falu lakói között gyakran került sor nézeteltérésre, pereskedésre amiatt, hogy a malomtavak, árkok vize elöntötte a szántót vagy kaszálót. 1712-ben *Andrásházán* arról panaszkodtak, hogy a határon épített malom gátja a lakosok vetésében kárt tett, 1764-ben *Magyarvalkón* pedig Bálint István és Vincze János jobbágy pereskedett amiatt, hogy az előbbi malomárkának vize gyakran elönti az utóbbi jó kaszálóját.²⁶

A kalotaszegi malmok többnyire tengelyű és áttételes szerkezetű *felülcsapó* patakmalmok, köztük ritkán találunk *alulcsapó* malmokat. Ezeket a malmokat kemény tölgyfatalpakra építették, boronából rótták, tetőzetük szalmából, zsindelyből készült, ablakaikat lantorna borította.

A jobbágyok malmai többnyire kisebb, egykerekű malmok voltak, az 1652. évi összeírásból megtudjuk, hogy *Jegenyén* öt malom működött, mind egykerekű és felülcsapó. A földesurak malmai kétkerekűek voltak, ilyenek működtek 1486-ban a *Székelyjő-vízen*, 1508-ban az *Almás-vízen Zutoron*, 1517-ben a halastavon *Magyarudáson*, 1525-ben *Mérán*, 1612-ben *Zentelkén* stb.²⁷ Az uradalmi központokban: *Bánffyuhunyadon*, *Gyaluban*, *Kalotaszentkirályon* három-, illetve négykerekű malmokat említenek forrásaink.

1627-ben az *Almás-vár* lajstroma három malomról tudósít: „Az tón vagion egi felől cziapó vizi malom egi keőre, az Almás vízen egi malom két keőre felől cziapó, az Farnosi vízen is egi vizi malom felől cziapó egi keőre”. Az almási lajstrom az első olyan kalotaszegi forrás, amely a malmok felszerelését ismerteti, a tavon lévő malomról a következőket írta: „Ez malomház ó boronából rótt(t). Egi bokor keőre liztel. Pergentei (perpencze), gorongi (Korong), vasi jók, belseő külseő kerekei jók. Paggia (padja) liszteleő valuia jók. Egi három keőbleős susék fedeles. Egi felzerei (félszer) fa zár(r)al... Egi cziapó keő vágó”.²⁸

1640-ben *Gyaluban*, a vártartomány központjában két malom „két-két keőre” működött, amelyeket a XVIII. században négykövű malmok váltottak fel. Az 1727-ben *Gyaluban* működő malom leírása a következő: „Vagyon a Város mellett dél felől a Szamos vízen egy négy kövű Malom, melynek külseő eresze alatt találtatott gáttya és silipei jók. Melly Malomban egy fa sarkokon forgó fa kilincses fa záros régi hitván deszka ajtón bé menvén találtattak benne: négy oszlopon álló deszkás pad, mellyen vas reteszes reteszfős szuszék vagyon. Egy fa grádicson az alsó kő padjára fel menvén találtatott egy tölgyfa hordó, mellyben a török búza vámot szokták tölteni, a kő mind a felső, mind az alsó jó.

Kérges garatya jó, fiók garattyja, spárgája ennek karikája, perpenczéje, perselye, külső belső kerekei, korong vasa, gerendelye s csapjai jók, a gerendely végén két vas karika, a korongon is kettő, kő padgya és lábjai jók, lisztváluja jó, lisztelője is jó, találtatott a liszt váluiban egy lapátocska... (második, harmadik és negyedik kő leírása ugyanaz!).²⁹

Ezt a malmot „régí lévén” később lebontották és 1763-ban új malmot építettek, amelyről az 1780. évi urbárium a következőket írta: „Lisztelő Malma ezen Gyalui Dominiumnak Gyula

²² Szabó T. Attila: i. m. 1980. 453. old.

²³ Sebestyén Kálmán: i. m. 1993. 58. old.

²⁴ Szabó T. Attila: HT

²⁵ Inventarium, 1780.

²⁶ Szabó T. Attila: HT

²⁷ Jakó Zsigmond: i. m. 1990. 2614., 3448., 3629., 4097.

²⁸ Bártfai Szabó László: Oklevéltár a Gróf Csáky család történetéhez. I. Bp., 1919. 675–676. old.

²⁹ Jakó Zsigmond: i. m. 1944. 252–253. old.

várossában vagyon egy a Szamos Utza végén Dél felé a Szamos Vize mellett Négy Kerékre jó móddal építve és a mint a Kőpadon levő Inscriptio mutatya még in Anno 1763 az akkori volt Possessor T. Veszprémi Sámuel úr által építtetett. Melynek hossza Passum 17 Szélessége Passum 11. Az melyben is bé menetel vagyon három ajtókon Nap Keletre, Éjszakra és Nap Nyugotra Nyilokra mellyek vas pántokon és vas Sarkokon forgók ketteje vas kilintsel be nyitót. Ezen Malomnak felső végiben vagyon Boronából rakott egy kis Kamarátska az Örlők Számára készítettet vas pántokon és vas sarkokon forgó ajtajával a Malommal ugyan azon fedél alatt.

Egész fundamentuma ezen Malomnak Tölgyfa talpakon fekvő mellyekben vagynak eresztve a Sasfák, nyolc hasonló tölgyfa kötésekkal meg erősítve, mely Sasfák és kötések kívül duplason fenyő deszkával meg vagynak bérelve. Ezen Malomnak Északi ajtaján kívül vagyon egy eresz öt kötéses Tölgyfa ágasokon fenyő Gerendákon álló, az Malommal azon egy fedél alatt mely az örlőknek igen alkalmas.

Ben a Malomban az egész Kő pad vagyon ugyan Tserefa talpakra és Sasokra jó móddal építve hasonló Tserefa Deszkákkal meg padolva Négy tölgyfa Koszoru Gerendákra és egy Mester Gerendára vagynak rakva fenyő gerendák minden padlás nélkül. Ezen Mester Gerendát tart Négy kemény Tölgyfa oszlop, mellyek hasonló tölgyfa talpakra vagynak bé botsátva.

A Nap nyugot felől való felső ajtónál hasonló tornatz vagyon építve három tölgyfa lábakra. A fen le irt kőpadon vagynak három új felső Malom kövek és egy régi. Az alsó kövek közül pedig ketteje viseletes, ketteje pedig még szolgálható.³⁰

1764-ben *Vistán* a régi malom helyén új épült, amelynek leírását szintén az 1780. évi urbáriumból ismerjük: „Vagyon a Mlgos Uraság Lisztelő Malma építve a Nádas Vizére felyül tsapo két kerekivel 12 Talpakra, 15 Oszlopokra, 22 Szarufákra és 11 Tölgyfa gerendákra igen viseletes Sendely fedél alá kétszeresen fenyő deszkákkal meg birelve. Melynek 8 Tölgyfa lábakon és 9 gerendákon álló kő padja Tölgyfa deszkákkal meg vagyon padolva. A két kerekin találatnak öt vas karikák, négy vas csapok, a korongja készült négy karikákkal, két korong vassal, két serpenyővel és két perpentze vasakkal Négy új Malom kövek alá. Mely lisztelő malomba bemenőleg vagyon fa sarkokon forgó tőke zárral zárodó paraszt ajtó”. A malmot 480 öl (910 méter) árok látta el vízzel.³¹

A malommal rendszerint egy fedél alatt húzódott meg a molnár háza, mely igen szerényen berendezett szobából állt, ritkán tartozott hozzá egy kis kamara. A malom mellett álltak a gazdasági épületek, a molnár szarvasmarháinak pajtája és sertéseinek óla.

1780-ban *Gyaluban a molnár házáról* a következőket olvashatjuk: „Vagyon ezen Malomházban egy kis Molnár ház, melyben egy fa sarkon forgó fa záros olcska ajtón bemenvén találatnak benne, öt sor kályhából rakott paraszt kemence, nincs semmi vas körülötte, egy kis asztal forma tábla, három pad székek, egy régi almáriom, ennek vas sarkon forgó ajtocskája, egy kis paraszt fogad, s egy lanternás ablakocska”.

A *vistai molnár háza* szerényebb. Forrásunk szerint: „Az irt Malomnak éjszak felől való részében vagyon Molnár Háza a régi Malomnak hitván fáiból építve szalma fedél alá. Melynek fa sarkokon forgó fenyő deszka ajtaján belől vagyon egy sövényből font kemence s egy kised kamarátska”. A molnár házához tartozott a „Szalma fedél alatt lévő sövény oldalú 4 szarvas marhára való *pajta*” és a „Sertés *ol*, mely vagyon rész szerént sendely rész szerént pedig szalma fedél alatt boronából kirakva”.

A malom lelkének a *malomkő* számított, minőségétől, keménységétől függött az örlés mennyisége és finomsága. A XVII. században Kalotaszeg malomkőfejtő központja *Sólyomtelke* volt. A sólyomtelkiek látták el malomkövel a gyalui uradalom malmait, ezért kedvezményben részesültek: ostaradót nem fizettek. 1727-ben Sólyomtelkén neves malomkőfaragó volt Kővágó János és Kővágó Máté.³²

A XVIII. században egész Erdély legjelentősebb malomkőfejtő központjának *Csicsó* (Belső-Szolnok megye) számított, a legnagyobb és legjobb malomköveket itt vágták. Ekkor a kalo-

³⁰ Inventarium, 1780. 35. old.

³¹ Inventarium, 1780. 562–563. old.

³² *Jakó Zsigmond*: i. m. 1944. 63., 309. old.

taszekiek is innen hozták a malomköveket. Az 1780. évi összeírás szerint a gyaluiak egy malomkőért 11-12 forintot fizettek, a kövek élettartamát hat esztendőre becsülték.³³

A lisztelőmalomok értékes ingatlannak számítottak, amelyek tulajdonosaiknak jelentős hasznot hoztak. A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei szerint 1486-ban a *Székelyjő vizére* épített új, kétkerekű malom építési költsége 12 arany forint volt. 1523-ban Mihály kolozsvári deák *egeresi* malmát 45 forint örökáron eladta egeresi Ferencz Mártonnak. Ebben az időben Bánffyhunyon egy ház ára kb. 10 forint volt. 1526-ban várszai Vajda Balázs a *Kalota folyón* épült malmát 10 forintért adta zálogba.³⁴

A XVIII. században a majorsági gazdálkodás fejlődésével a malmok értéke is jelentősen növekedett. 1780-ban *Vistában* a kétkerekű malom értékét 600 Rhénes forintra, *Gyaluban* a négykerekű malomé 1600 Rhénes forintra becsülték.

Kalotaszeg vidékét hatalmas erdőrengetegek övezték, amelyeknek faanyagát a folyóvizekre, patakokra épített *fűrészmalomok* dolgozták fel. Az Erdélyi Fejedelemség idején a *Hévszamoson* és *Hidegszamoson* működő fűrészmalomok voltak nevezetesek, amelyek elsősorban a fejedelmi tulajdonban lévő gyalui uradalom szükségleteit elégítették ki.

1640-ben a *hévszamosi* fűrészmalomról forrásaink feljegyezték, hogy „Uruk Eö Nagysága (a fejedelem) építette mostanság”. A malom bérlője 1640–1652 között Tombok Antal fűrészmalom-mester, 1727-ben Tombok Mihály fűrészmolnár volt.³⁵

Az 1652. évi urbáriumban a *hidegszamosi* fűrészmalomban végzett munkáról a következőket olvashatjuk: „Az Falu alatt vagyon egy Fűrész Malom kin fenyő, kőris, tölgy, nyár, hársfa s iharfa deszkákat metszenek”. Ebben a malomban 1670–1687 között Kis Tamás és Tálás György a fűrész-mester, 1737-ben pedig Veres Filep a fűrészmolnár.³⁶ Az 1727. évi urbárium a fűrészmalom felszerelését is ismertette: „Vagyon ezen Hideg Szamosi vizen az Úr Ó Nagysága részére való Fűrész Malom, fedele hitván sindelyes, felső fa eszközei jók, az allya újítást kívánna, vas szerszámai ezek vannak: rámában egy jó fűrész, fellyül keresztül járó erős vas szeg, alól vagyon a végén hasonló vas szeg... gerendelyben nagy erős vastag tekerő kar vas... taszító kereke jó, azon rovadzos jó vas kerék... tőke tartója jó... vizi kereke jó, silipje jó”.³⁷

Magyarválkón két fűrészmalom épült, az első 1736-ban, a második 1764-ben. Ez utóbbi építetője br. Henter Ádám provizora, Szász István, aki megegyezett Szabó István újfalusi (Kalotaújfalú) fűrész-mesterrel, hogy „Ő minden építéshez szükséges faeszközt elkészít s a malmot felállítja, de a provizor faragó és segítő embereket ad. Az építés a szerződés szerint 24 forintba és 10 vékába kerül, előlegül a mester a felét megkapja”.³⁹

1754-ben a *hidegszamosiak* is megépítették második fűrészmalomukat, amelyről 1780-ban forrásaink a következőket írták: „Ezen Possessionak Havasai között ennek előtte 26 esztendővel építetett a Béles nevű vizre egy Fűrész Malom Tölgyfa oszlopokra és gerendákra Deszka fedél alá, egy mellette lévő kis Borona kunyhóval együtt, de mint, hogy már régen erigáltatott reparatiót kíván, mind az által Deszka vágására még alkalmazatos.”⁴⁰

Az előbbihez hasonlított a Hideg-Szamosra épített *szászlónai* malom, melyről 1780-ban feljegyezték, hogy „ennek előtte 35 esztendővel Tölgyfa oszlopokra hasonló Tölgyfa talpakra Sendely fedél alá készült, most pedig tsak nem pusztulól félben állól”.⁴¹ A fentiekből látható, hogy Kalotaszegen a fűrészmalomok az erős igénybevétel miatt három évtized alatt elhasználódtak.

A XVIII. század második felében az erdők kitermelése intenzívebbé vált, különösen a Bánffy-család ún. „kalotaszegi közös havasán”, amely a Vlegyásza-hegység alján terül el. A

³³ Dr. Kós Károly: Csicsói malomkő. In: *Eszköz, munka, néphagyomány*. Bukarest, 1979. 291–307. old.

³⁴ *Jakó Zsigmond*: i. m. 1990. 2614., 3901., 4154.

³⁵ *Jakó Zsigmond*: i. m. 1944. 65. 110. old.

³⁶ *Jakó Zsigmond*: i. m. 1944. 114., 214., 405. old.

³⁷ Uo. 331–332. old.

³⁸ Szabó T. Attila: Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár. IV. Bukarest, 1984. 468. old.

³⁹ Szabó T. Attila: HT

⁴⁰ Inventárium, 1780. 377. old.

⁴¹ Inventárium, 1780. 324. old.

kalotaszegi havasokat a jobbágyok szabadon használhatták, így ezek az erdők bőven ellátták a vidék magyar és román lakosságát az építkezéshez szükséges faanyaggal és biztosították számukra azt a mennyiséget, amelyet a szabad kereskedelemben értékesíthettek.

1796-ban a Bánffy-család az erdőket tilalmasnak nyilvánította ugyan, de a vidék lakói jutányos „taxa” fizetése ellenében továbbra is hozzájuthattak a faanyaghoz.⁴² Ekkor a Bánffy-havasokon az összeírók 50 működő fűrészmalmost találtak. Erdélyben 1839-ben 691 fűrészmalom dolgozott.⁴³

Az 1820-ban készült *Conscriptio Czirákyana* számba vette azokat a kalotaszegi és havasi falvakat, amelyek a fűrészmalmoknál vásárolt faáruval kereskedtek.⁴⁴ A *nagysebesiek* vallomása szerint: „Vesznek az Uraságtól a Havason (fát), 10 Tönkért dolgoznak 1 napot az Uraság fűrészszinél, a Faluban kivágják s minden szál deszkáért fizetnek az Uraságnak 6 krajcárt, minden gerendáért 40 kr-t, minden szarufáért 20 kr-t, egy-egy létzért 1 krajcárt”. A *füldiek* a havasok alján fekvő *Gyurkuczán* és *Retyicelen*, valamint a Szamoson lévő fűrészmalmost látogatták. A *nagykalotaiak* a Fejér vizen működő urasági malomnál szereztek a faanyagot, a *retyiceliek* a Bánffy-család malmán vágták a zsendelyt.

Kalotaszeg lakossága közvetítő szerepet játszott a havasok és az alföld között kialakult kereskedelemben. A kalotaszegi magyar falvak közül elsősorban a havasaljaiak: *Magyargyermónostor*, *Magyarvalkó*, *Kalotadamos*, *Kalotaszentkirály*, *Zentelke* foglalkoztak fakereskedelemmel, de a vidék vásáros központja *Bánffyhungyad* és az alszegi *Farnas*, *Ketesd*, *Magyarbikál* lakossága is felkereste a fűrészmalmost.

A *bánffyhungyadiak* az általuk folytatott kereskedelemről a következőket vallották: „Nevezetesebb kereskedésünk áll itt piacunkon és a szomszéd havasi vidékeken beszerzett épületre való fákból u. m. deszkából, sendelyből és lézből, amelyeket *Váradra*, *Károlyba* és *Debrecenbe* szoktunk kivinni, visszajövő utunkat gabona vagy más kereskedői terhek behozatalára használván”.

A magyarvalkóiak hasonló módon kereskedtek: „Az Uraság allodiális havasaiból kevés taxa fizetése mellett famateriálékat készítünk – vallják – sendelyt, deczkát, léczet, amelyeket az Alföldre szállítva nyereséggel eladjuk, onnan gabonát hozunk”.

A kalotaszegiek, havasiak számára a folyóvizek elsősorban energiaforrást, de emellett szállítási lehetőséget is jelentettek. A havasok értékes faanyaga a vizek hátán jutott el az Alföldre. A fűrészmalmost növekvő termeléséről a Körös-vízen 1829–1847 között leúsztatott több mint 19 000 tutaj tanúskodott. Ez a kis folyó 1847-ben csaknem 2000 tutajt sodort le Nagyvárad felé. Tutajozásra a Székelyjő és a Dregán vizét is használták, amelyeken 5-7 öles tutajokat úsztatnak.⁴⁵

A havasokon a vidék kedvelt használlatának a juhok gyapjából *condra* posztót készítettek. A gyapjúszövet tömörítést a ványolómalmok (kallómalmok) végezték. Ezek a malmok a tiszta vizű havasi patakok mentén épültek, a vályúkban a napsugár a vizet néhány fokkal melegítette, így alkalmassá tette a ványolás elvégzésére.

Építészetiileg a ványolómalmok a többi malomhoz hasonlítottak. 1727-ben a Hideg-szamoson működő malomról a következőket írták: „Vagyon egy Ványoló Malom, mely az Úr Ó Nagysága részére való, boronából fel rőt szalma fedeles, az ajtaja fa sarkokon forgó fa kilincses fa záros fenyő deszkából való, a gerendyén két vas karika és két vas csap”. Az összeírás megjegyezte, hogy „Vagyon Albu Jánosnak is egy Ványolója a megirt Ványolón felyül, melytől is eddig Taxát nem adott”.⁴⁶

1820-ban a *Conscriptio Czirákyana* több ványolómalom működéséről tudósított. A *farnasiak* vallomása szerint: „a Havason nagy divatja van a czondra posztó (durva gyapjúsző-

⁴² *Imreh István*: Havasgazda földesurak és fakitermelő parasztok. In: Erdélyi hétköznapiak 1750–1850. Bukarest, 1979. 161–167. old.

⁴³ *Pongrácz Pál*: Régi malomépítéset. Bp., 1967. 147. old.

⁴⁴ *Conscriptio Czirákyana*, 1820. Erdélyi Gubernium Lvt., Politicus F. 52. OL. Bp.

⁴⁵ *Imreh István*: i. m. 1979. 161–167. old.

⁴⁶ *Jakó Zsigmond*: 1944. 331–332. old.

vet) művelésének". *Kalotán és Méregjón* „jó ványolómalmok működtek, amelyeken az öltöztetve való gyapjuszöveteket megványolhatták (a falusiak)". *Felső-Füldön* „az asszonyok a czondra posztó művelését űzték". A Szamos vizén több ványolómalom működött: *Hidegszamoson* három, *Hévszamoson* egy.

A fentiekben ismertetett kalotaszegi malmok évszázadokon keresztül jelentős szerepet játszottak a vidék gazdasági, társadalmi életében. A lisztelő malmok – az önellátó gazdálkodás körülményei között – elsősorban a falvak számára voltak nélkülözhetetlenek, míg a fűrész- és ványolómalmok a helyi szükségletek kielégítése mellett távolabbi területek gazdasági-kereskedelmi igényeit is szolgálták.

Sebestyén Kálmán

Verespataki emléképek

Visszaemlékezve barangolásaimra máig kíséri emlékeimet az a titokzatosság, rejtély, amit *Verespatakon* (Rosia Montana) tapasztaltam 1998 augusztusában. Az Erdélyi Kárpát Egyesület Bihar megyei osztályának csoportjával töltöttünk két napot a városias központú nagyközségben és környékén. Valami leírhatatlan kilátástalanság, szomorúság lappangott az emberek tekintetében: az utcán, a templomokban, de még a kocsmákban is! Szívszorító volt a séta is a 850 méter tengerszint feletti magasságban hosszan elnyúló településen. Felettünk, körülöttünk nehéz, komor hegyek, átlýgatott sziklák, szakadéknak tűnő, átfoghatatlan mélyedések, odébb pedig végláthatatlan erdők. Néma tanúk! A hajdani központban leromlott állagú épületek festői összevisszaságban, ahogy a terepviszonyok engedték építésüket. Kőváry László neves honismereti író 1853-ban megjelent *Erdély földje ritkaságai* című munkájában írja: „A falunak mondhatni nem utcái, csak szűk nyílásai vannak, mit termésköböl felrakott palánkok nyitnak. Épületei csinosak, sőt emeletes házakat is bír, csak kár, hogy a sziklaalap szeszélyes fordulatai miatt rendbe építeni nem lehet.”¹ Érezni és látni, hogy tömegükben, tagozásukban, az épületplasztikában egységet alkottak a néhai bányapolgárok, bányatisztek, kereskedők otthonai. Határozott építészeti arculata van a központnak, így romjaiban is! Ám már akkor sejtettük, hogy ez a XVIII–XIX. századi építészeti örökség végvészélyben van.

Aztán 1999-ben jöttek a hírek: Verespatak alatt található az egyik leggazdagabb aranylelőhely Európában, ahova egy kanadai cég 250 millió dollárt kíván befektetni. Ám a kitermelés érdekében el kell költöztetni a települést! Egyszóval felgyorsult a pusztulási folyamat, biztosan elpusztulnak az erdélyi aranybányászat kétezere éves emlékei: római kori tárók, sírkövek és sírkőtöredékek, a múlt építészeti öröksége, templomok, temetőművészeti értékek.

Hérodotosz görög történetíró szerint már a feltehetően iráni jellegű, a szkítákkal rokon agathürszoszok is bányásztak itt aranyat Kr. e. 550–450 között. Ezt folytatták az arany- és ezüstbányászatban jeleskedő dákok, majd a rómaiak. Utóbbiak különösen nagy gondot fordítottak az Erdélyi Érchegeységben rejlő arany és ezüst gazdaságos kitermelésére, különösen Verespatakon (Alburnus Maior), Abrudbányán (Abrutus) és Zalatnán (Ampelum). Erről tanúskodnak azok a kivételes értékű viaszos táblák, amelyekre éppen Verespatakon bukkantak rá 1786 és 1855 között. A fa táblalapok belső fele viasszal volt bevonva, erre írták fa- vagy csontvesszővel a szöveget, majd a két táblalapot kapcsokkal összekötötték. A táblák Kr. u. 131–167 között íródtak, korabeli gazdasági iratok, adásvételi szerződések, számadások ezek. Verespatak kétséget kizáróan ekkor élte első aranykorát! A római állam a bányászati szakembereket, de a bányászokat is Dalmáciából hozatta. Az illírek törzséből való buriduszták, piruszták és szardeatok nem rabszolgákként, hanem bérmunkában dolgoztak itt. Ők kellően jártasak voltak mind a tárnarendszerű, mind a külszíni fejtésben. A föld alatt vésővel, ékkel és kalapáccsal haladtak lépésről-lépésre előre az aranytelér nyomában. A külszíni fejtés a telepü-

¹ Kőváry László: Tájépek utazási rajzokban. Kriterion, 1984. 175. old.

lés fölé magasodó Csetáty sziklái között zajlott. A tört kövek tömkelegét, az elhagyott és beomlott szűk tárnák bonyolult útvesztőit szemlélve az aranyért folytatott küzdelem emberfeletti volta jut eszünkbe. A látvány Jókai Mórt is ámulatba ejtette, a szebeni Neuhauser Ferencet pedig egy akvarell festésére ihlette 1832-ben. A Csetátye című festmény ma a budapesti Szépművészeti Múzeumban található.

Az erdélyi arany- és ezüsbányák fontos szerepet játszottak a középkori magyar királyság életében is. A korabeli törvények szerint bárki, bárhol bányászhatott nemesfémeket, réz, vasat, ám csak királyi fennhatóság alatt. Így az ún. „szabad telepes bérlők”, főként németek, saját hasznukra kutathattak, és termelhették ki az értelepeket, a királyt megillető bányabér – urbura – lefizetése ellenében. Ez arany esetében 1/10-re, az ezüstnél 1/8-ra rúgott. A törvények értelmében, az ásványi kincseket rejtő földesúri birtokot a király pénzért bármikor megvásárolhatta, esetleg más birtokra cserélhette. Ez sértette a magán (földesúri) érdekeket. Így, ha tehették, eltitkolták az értelepeket, ami a bányaművelők számának megfogyatkozásához, a kitermelt arany, ezüst mennyiségének megcsappanásához vezetett. Az áldatlan állapoton Károly Róbert segített. 1327. május 17-én a bányászati fellendítése érdekében felrendelte: ha magán (földesúri) birtokon tárnak fel bányát, a birtok marad a régi tulajdonosé, mi több, az értermelésből a királyi urbura egyharmada is neki jutott, a teljes nemeskémérték 1/30, illetve 1/24 része.

E sikeres intézkedésnek tudhatóan a XIV. század második negyedében „a magyarországi bányákból került ki az egész Európában bányászott arany több mint háromnegyed része, utólagos számítások szerint 2000–2500 kilogramm”.²

Később már a földesurak is kaphattak bányaművelési jogot, ún. „bányaszabadságot” azzal a feltétellel, hogy az urburát nekik kellett beszolgáltatniuk az uralkodónak. De ekkor már az igazi hasznót nem is az urbura, hanem az arany, az ezüst forgalomba hozatalának előjoga jelentette. A bányavárosokban királyi finomító házak működtek, ahová mindenki köteles volt a nyers aranyat, ezüstöt finomítás és hitelesítés végett beszolgáltatni, s érte cserébe törvényesen megállapított árfolyamon új királyi pénzt kapott.

Verespatakon és környékén a XVIII. század második felétől különösen fellendült az aranybányászat. Abrudbánya és Verespatak határában 250, Bucin határában pedig 150 aranybánya működött.³ Egy 1793-as adat szerint a legtöbb zúzómalom éppen Verespatakon volt, mégpedig kettőszázhuszonhat. Lovakkal hordták le a hegyekről az aranytartalmú köveket. A patakocsán egymást érték a zúzdák. „E stompok csak kedd déltől szombat estig kapnak a tóból vizet, honnan a víz itt igen drága jószág.”⁴

Az Erdélyi Érchegységben a gazdaság alapját a XIX. században is az arany- és ezüsbányászat jelentette. A kincstár mellett továbbra is aranybányái voltak itt a földesuraknak, a polgárembereknek, az egyszerű falusi embereknek. Ám a század közepétől a hagyományos aranybányászat hanyatlani kezdett. Ez többek között annak tudható be, hogy egyre több tőkebefektető társaság alakult. A verespataki kincstári bányamű 1846-tól a császári és királyi pénzügyminisztérium fennhatósága alatt működött. Egy földbirtokosokból – Tholdalaghiakból, Telekiekből, Bruckenthalokból – álló társaság 1858-ban létrehozta a Rudai 12 Apostol Bányatársulatot. Híres volt a nagyági császári és királyi társulati bányamű is, melyben a kincstár mellett a császári család tagjainak és magánosoknak is volt részvénye. A század végén német, francia és belga bankok kapcsolódtak be a termelésbe. A gothai Harcourt A. G. is szerzett itt bányákat, melyeket aztán olyannyira korszerűsítettek, hogy „1899-ben 13,9 mázsa hozamával már a magyar aranytermelés közel felét adta”.⁵

A két világháború közötti verespataki aranybányászatról merészen és elfogulatlanul, a közvetlen megfigyelés riporterri eszközeivel, megrázó képet tár elénk Geo Bogza. A korábban a modernizmus jegyében verselő költő 1935. február 6-án ereszkedett le először az aranybányába. A riportkötet *Țara de piatră (Kőország)* címmel 1938-ban jelent meg.

² Bertényi Iván: Magyarország az Anjouk körében. Bp., 1987. 76. old.

³ N. Maghiar–St. Olteanu: Din istoria mineritului în România. București, 1970. 52. old.

⁴ Kőváry László: i. m. 175. old.

⁵ Erdély története. Bp., 1988. 1546. old.

Dukrét Géza felvétele

Kőváry Lászlót mint honismereti író, statisztikust, főként Erdély történeti-néprajzi értékei érdekelték, így Verespatakról, az aranybányászatról is pontos, szép természeti és műszaki leírást közöl. Már-már megszüpíti az itteniek ünnepi délutánjait, táncait, viseletét. Geo Bogza viszont mindent átélt, mindent látott és szuggesztív erővel tárja fel az aranyért, a létezésért élethalálharcot vívó „négykézlény” emberek küzdelmét. Hajnalonként a havas hegyek oldalain, kezükben világító bányászlámpákkal, mint fekete kérdőjelek lépkednek a földüreg felé. Munkaeszközeik is alig változtak. Maradt az ék, kalapács, csákány, és maradtak a tragédiák. Még ennél is pokolibb a helyzet a magánbányákban, ott még nagyobb az élethalálharc. Kőtömbök, mély üregek között tolják talicskán, vagy le- és felfelé csúszkálva, hátukon zsákokban hozzák felszínre az aranyat tartalmazó ércet. Hajnaltól késő estig csak négyszer fordulnak, 70–70 kilónyi kővel a hátukon. És még ebben az örömtelen világban is ott vannak a hideg tekintetű, mindenre elszánt zugbányászok, a holongárok (holoangăr). Ők titokban, éjfél tájban, szállnak le a titokzatos föld alatti lyukakba, és – egy-egy „füles” nyomán – mindig készre mennek, ám sosem fogják meg őket!

Verespatak ma a nagy metamorfózis kapujában áll. Mondhatnók, nem geológiai, hanem életminőségi átváltozás előtt. Új, komfortos házak: fürdőszoba, gázfűtés, csatornahálózat. Tágas iskolák, barátságos, áttekinthető közintézmények. Új munkahelyek, korszerű termelési technológia, újszerű munkakedv! Ennek azonban ára van. Odébb kell költöztetni a települést. Megbomlik az építészet és a természet harmóniája. Aztán gépekkel lemorzsolják a környező sziklákat. Lerombolják a hagyományos településszerkezetet, eltüntetve egy több évszázados építészeti örökséget. Megsemmisülnek a római kor bányászati emlékei, melyek mindmáig „in situ”, azaz eredendő helyükön őrződtek meg. Eltűnik az egymás közvetlen közelében álló templom, a római katolikus, a református és az unitárius, melyek közül, figyelembe véve a mai népesedési adatokat, alighanem csak egy épül majd újjá. Felszámolják a körülöttük lévő régi temetőt, évszázados fáival, sírköveivel együtt. Pedig a sírkövek is figyelemre méltó család-történeti és egyháztörténeti értéket képviselnek!

Borbély Gábor

Bunyevec szalmaművészek

A bunyevácok a horvátok etnikai csoportja, észak és északnyugat Bácskában, a Vajdaságban Szabadka és Zombor, Magyarországon Baja és Budapest környékén élnek. A Vajdaság, amelynek Bácska és Bánát is része, ma Jugoszláviához tartozik, és északon Magyarországgal, nyugaton Horvátországgal, keleten Romániával, délen Szerbiával határos. A *Vajdaság* név 1848-ból ered, s határai a történelem folyamán többször változtak. A volt Jugoszlávián belül Vajdaság autonóm tartomány volt, mára azonban elvesztette önállóságát. Ez igen megnehezítette a terület horvátjainak az életét. A magyarok mellett a horvátok és a szlovének, de főképpen a bunyevácok a nemzeti identitás eltörlésére irányuló törekvések állandó céltáblái voltak. A bunyevácoknak azonban minden nehézség ellenére sikerült megőrizniük nemzeti és kulturális örökségüket.

A bunyevácok eredetileg délnyugat Boszniában, Hercegovinában és Dalmáciában éltek, ahonnan a XVII. század folyamán több hullámban vándoroltak a Bácskába és a Duna mellé. Szorgalmas paraszt nép: a mocsarak lecsapolásával tették termővé a földet. Évszázadokon keresztül különböző nemzetiségű népekkel éltek együtt: szerbekkel, németekkel, magyarokkal, szlovákokkal, csehekkel és ruténokkal, s ebben a soknemzetiségű környezetben őrizték meg hagyományait, melyeket még eredeti hazájukból, a Dinári hegyekből és az Adriai tengerpartról hoztak magukkal.

A bácskai horvátok körében évszázados hagyománya van annak, hogy aratás végeztével szalmából különböző díszeket, koronákat, koszorúkat készítenek. A betakarítást követő hálaadó misére földíszített lovakkal és kocsikkal mentek, a templomot pedig hosszú szalmafonatokkal, díszekkel, koszorúkkal ékesítették. A leányok rozs, búza és árpa szalmáját hasították szét, lapították el késsel, majd abból virágszirmot, levelet, pillangószárnyat vágta ki. A libát őrző gyermekek szalmagyűrűk fonásával mulatták az időt.

Ez az ősi tradíció elválaszthatatlanul összefügg a munkával, az aratással. Eleinte csak profán dísz tárgyakat készítettek. 1911-ben azonban Blasko Rajić kezdeményezésére a szalmafonók vallásukkal kapcsolatos motívumokat is kerestek, s így az ünnep a parasztsaládból a templomba költözött, s a szertartásban is megtalálta a helyét. Fordulópontot hozott, amikor 1946-ban Kata Rogić szalmából font egy kelyhet – a szakrális tárgy hű másolatát, mindenféle díszítés nélkül. A következő lépést azt jelentette, hogy 1962-ben Ana Milodanović elkészítette az első háromdimenziós szalmaképet „A mocsár” címmel. Ez az alkotás a szalmát jól ismerő asszonyok képzeletében lavinát indított el, új ötletek, technikák születtek, a szalma felhasználásának tucatnyi módját találták ki, fedezték föl. Így vált a kézművesség művészetté, igazi naiv iparművészetté. Ana Milodanović fiatalon abbahagyta a szalmakép-készítést, de testvére Cili, valamint Marga Stipić és Mara Ivković-Ivandečić folytatták a megkezdett utat. Számos tanítvány jelentkezett és kiállítások sora következett otthon és külföldön.

Képet saját inspirációból és egyedi ötletek alapján készítenek, de természetesen a legmeghatározóbb hatást mindennapi élethelyzeteik, a kenyérsütés, a mosás, a kaszálás jelentik. A szalmából nemcsak képeket, hanem szobrokat, reliefeket is készítenek a bunyevác alkotók, melyekkel életükről, gondolataikról, hagyományaikról, hitükről mesélnek, arról a világról, mely körülveszi őket, s amely lelkük gazdagságában gyökerezik.

* * *

A Szabadka környékére látogatók három helyen tekinthetik meg a szalmaművészek alkotásait: a szabadkai püspöki szeminárium gyűjteményében, a durdini templomban és plébánián, valamint a tavankuti táborban kaphatnak ízelítőt az alkotás folyamatából és eredményéből.

A szabadkai Püspöki Múzeum gyűjteményének az eredetéről pontos adataink nincsenek. A régiek tanúsága szerint a történet 1911-ig nyúlik vissza, amikor az aratás befejezését még szervezeten, hálaadó szentmisével ünnepelték meg. A kiválasztott aratópár szalmából készült koszorút vitt az oltárhoz. Ez a koszorú nagyon hasonlít egy koronára. Az évek folyamán ezeket a szalmakoronákat a parókiákon és a püspökségen tárolták, de sok közülük megsemmisült. A legrégebbi korona 1935-ből való. A háború után monsignore Matija Zvekanović püspöksége idején a *Mi asszonyunk* rend egyik fiatal apácája, Ivana Cvijin nővér a püspökség

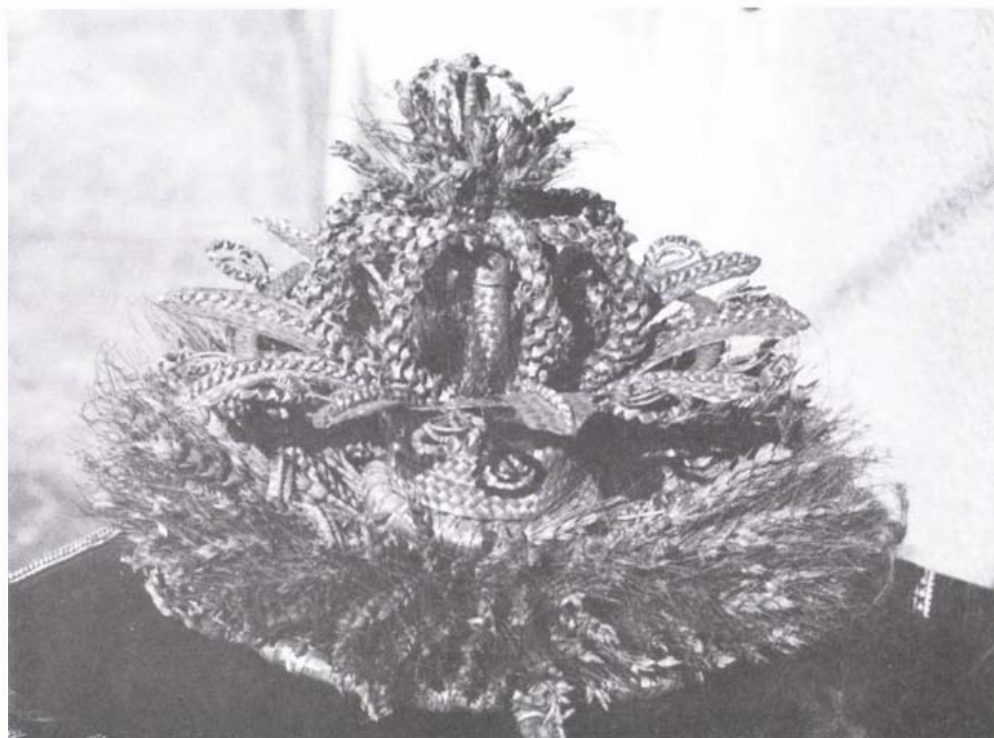

Mara Ivković-Ivandečić szalma kitűzőt készít

helyiségeiben látva ezeket a tárgyakat, összegyűjtötte és a templomban kiállította őket. Amikor a püspökség mellett fölépült a szeminárium, Ivana nővér itt helyezte el a szalmatárgyakat, s ennek hírére a környékbeli parókiákról is ide hozták a szalmakoronákat. Az évtizedek folyamán a különböző papi méltóságoknak ajándékozott szalmából készült egyéb kegy-, dísz- és ajándéktárgyak, szentháromság szimbólumok (1958), szentségtartó (1959), dobozok, tojások, képek, képeslapok is bekerültek a gyűjteménybe, mely ma a nagyközönség számára is nyitva tart alkalomszerűen. A legrégebbi koronák (1935–1937) mellett a gyűjteményben láthatunk egy 1957-ben készült húsvéti bárányt könyvborítóra applikálva, egy békegalambot 1958-ból, Szabadka város és más püspökök címereit, a Szent Péter bazilika (1962) és a Szent Rókus kápolna makettjeit.

A durdini plébánia templom stációi egyedülállóak a világon. A tizennégy hatalmas méretű szalmakép Jézus szenvedéstörténetének háromdimenziós, figurális ábrázolása. Az első három stáció Kata Rogić, a többi Mara Ivković-Ivandečić (82 éves) alkotása. A plébánia is gazdag szalmagyűjteménynek ad otthont: csaknem harminc kép és ötven tárgy található benne. A jelenlegi plébános, Lazar Ivan Krmpotić szívügyének tekinti az értékes anyag megőrzését és földolgozását. Várja a bunyevác szalmaművészekről írt könyvének közeli megjelenését.

Tavankut Szabadkától kb. 10 kilométerre fekvő, 4500 lelket számláló falu, amely az írásos emlékek szerint erődítmény volt. Lakói magukat bunyevácoknak nevezik és horvátul beszélnek. 1986-ban Ana Crnković kezdeményezésére alakult a *Matija Gubeč Művelődési Egyesületen* belül a tavankuti szalmakép-készítő művésztelep (kolónia), amely idén ünnepelte 15. születésnapját. Az idei jubileumi táborba magyarországi és angol szalmafonókat is meghívtak, akik megcsodálhatták a harminckét felnőtt és kilenc gyermek szalmakép készítő munkáját. A művésztelep állandó résztvevői Szabadkáról, Tavankutról, Bajmokról, Mala Bosnából, Durdinból és Ljutovoból érkeznek. A legidősebb, Marga Stipić 1913-ban született, a legfiatalabb résztvevők az általános iskola 5. osztályos tanulói, 12 évesek. A bunyevác-horvátokon kí-

Az egyik legrégebbi korona a szabadkai gyűjteményben

vül öt magyar szalmakép-készítő is részt vesz az alkotótáborban és a kiállításokon. Ők Marija Dulic segítségével kerültek kapcsolatba az egyesülettel. A magyar Szalmafonók Baráti Körével rendszeres kapcsolatban álló tavankutiak is ellátogatnak a törökszentmiklósi nyári szalmafonó táborba, ahol bemutatják és tanítják sajátos képkészítési módszerüket. Az alkotók az egyhetes tábor idején szalmából elkészítik azt a képet, amelyet az év folyamán gondolatban már elterveztek, csiszolgattak. A képek a művésztelep tulajdonában maradnak, hisz ezekkel tudnak bemutatkozni külföldön, ahol mindig nagy elismeréssel fogadják őket. A képek témája többnyire a mezőgazdasági munka, a bunyevác falvak és a szállások életének hétköznapijai köré fonódnak. (*Vetés, Aratás, Rét, Munka Szőlőmunkások, Hazafelé* stb.) A nézőt a technikai sokszínűségen túl meglepi a hasonló témák megfogalmazásának változatossága. A készítőik a valóság hű ábrázolásra törekednek, de képeikből művészi erő sugárzik.

A képeken kívül – különösen a fiatalabb nemzedék – a mai kor igényeinek megfelelő ruha- és kalapdíszeket is készít, kitűzőket, dobozkákat fon, tojást díszít. A technikát megtanulják az öregektől, de mindegyikük hozzáteszi a maga egyéni látásmódját. A résztvevők egy nap Szabadka főterén a járókelők érdeklődésének fölkeltségére bemutatót tartanak. Van, aki rövid pillantással elintézi a széllel, esővel dacoló szalmásokat, van, aki órákat tölt el kényelmetlen széken kuporogva, hogy átélhesse a „szalmából aranyat” varázsló művészek elleshető varázslatát.

A hagyományos szalmakép-készítést fejlesztette tovább egy művésznő, Branka Dulic, aki ide kiállításán a szalmakalap témát járta körül modern, már az iparművészet kategóriájába tartozó szalmaképeivel. Századunk kalapdivatját különös érzékenységgel formálta meg női profiljain. A műfajhoz illően ezek a képek egy szabadkai kávéházban kaptak helyet.

„A szalmaművészeknek köszönhetően a természetes anyag elvesztette mulandóságát és halandóságát, létezik az időben, és állandó lett a térben, mint egy igen összetett esztétikai modus vivendi. A szalma itt nemcsak anyag, hanem költői formában jeleníti meg az általa

szimbolizált lényeket, szintetizálva a következő elemeket: élet, halál, szép, munka, termékenység, játék, születés, illem, szerelem, titok, ügyesség... Egyszóval: a Bácska szelídségét és jóságát. A tavankuti művészek keze és képzelete által életre keltett szalmaképek költészete kiegészíti a művészek világát, földi illatának élményével gazdagítva életüket” – írja Vojislav Sekelj a Tavankuti Művésztelep 1997-es törökszentmiklósi kiállításának meghívójában.

Valóban. A tavankuti szalmafonók kezében a holt anyag az életté alakulás metamorfózisán megy át. Hirdeti a megmaradás, a munka, az alkotás, a lét értelmét és örömét.

Tüskés Tünde

Helyesbítés *Molnár Márta*: *Brunszvik Teréz emlékezete* című, a *Honismeret* 2000. 5. számában megjelent cikkéhez. *Brunszvik Teréz*, a közép-európai viszonylatban is legelső óvodák alapítója 1861. szeptember 23-án valóban Vácdukán hunyt el, 27-én, azonban nem ott, hanem *Martonvásáron* kísérték utolsó útjára. *Koporsója a családi mauzóleum alsó, kriptá részében található.*

Brunszvik Mauzóleum, Martonvásár (Vécsy Attila felvétele)

Törökországi portyán

A nemrég alakult budapesti *Rodostó Alapítvány* tagjainak, a *Magyar Tudományos Akadémia*, az illetékes magyar intézmények képviselőinek (Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, Külügyminisztérium, Határon Túli Magyarok Hivatala) tisztségviselőinek társaságában, a Háromszéki Mikes Kelemen Közművelődési Egyesület, a Magyarok Székelyföldi Társasága, a Kovászna Megyei Könyvtár, a baróti Gaál Mózes Egyesület, a bukaresti Művelődési Minisztérium képviselőinek jelenlétében a Szent István-i Magyarország ezer éves évfordulóján, a Rákóczi szabadságharcra, 1848–1849-re, 1956-ra emlékezve magyar zászlók lengedeztek az isztambuli protestáns és a katolikus temetőben elhantolt magyar szabadságharcosok síremlékei fölött. A négynapos ünnepségsorozat csúcspontjaként *Rodostóban* (Tekirdag) leleplezték Mónus Béla fafaragó háromalakos térplasztikai alkotását lepleztük le és elhelyeztük virágkoszorúinkat a monumentális alkotás előtt. A Mikes-emlékműavatáson Rodostó polgármestere mondott beszédet, majd díszes emléklapet adott át Szickné Tóth Kornéliának, a Rodostó Alapítvány elnökének és Mónus Béla alkotóművésznek, Hopp Lajosnénak, a neves Mikes-kutató özvegyének. Jelen volt Osman Tabak úr az isztambuli magyar nagykövet, valamint Erdagan Erken úr, a rodostói tiszteletbeli magyar konzul.

Társainkkal együtt aligha éltünk át meghatóbb pillanatokat, szeretőbb gondoskodást és ránkfigyelést, mint a majdnem egyhetes ott-tartózkodásunk alatt.

Történelmi ismereteink, irodalmi és másféle beidegződéseink nem ezt a képet alakították ki bennünk a törökökről. Kerestük is – és keressük ezután is –, mi lehet ennek a magyarázata. A legkedvesebb magyarázatot talán *Ali Kabul*, a Rákóczi Múzeum igazgató-mindenese fejtette: Szulejmán szultán tulajdonképpen barátságos fogadtatást várt a magyaroktól, azt, hogy kardcsapás nélkül vonulhat át Magyarországon Bécs ellen. De a magyar kardot rántott: II. Lajos magyar király már a mohácsi csata előtt meggyilkoltatta a török követet.

Nem baj, ha a török így tudja. Mi másképp látjuk és emlékezünk: feltétlen behódolást, tényszerést óhajtottak. Érdekes volt Pálffy Géza történész a fejtegetése: eszerint a török vezetés véleménye megoszlott arról, hogy merre induljanak hódító útjukra. A kérdés az volt, hogy Kis-Ázsia és Észak-Afrika felé terjeszkedjenek-e, ellenőrzésük alá vonva az indiai és általában az ázsiai kereskedelmet. A török azonban a szárazföldi hadviselést „kedvelte”, nem volt megfelelő tengeri flottája, ezért indult Északra, Európa felé.

Mónus Béla budapesti fafaragóművész korábban a zágoni Mikes-tölgyek egyikének letört ágából faragott szobrot, amely ma a Mikes-Szentkereszty udvarház parkjának egyik ékesége. Amíg dolgozott, felrázta az elfásulásra, tunyaságra hajlamos zágoniakat. Molnár Gizi néne, a Mikes-kert önkéntes botosispánja állandóan a sarkában volt, jó szóval, egy-egy kupica pálinkával biztatta: – *Művész úr, vajon készen lesz-e az avató ünnepségre a szobor? Mások élelmiszeres kosarat vittek a fa mellé, hiszen tudták, hogy Mónus, mielőtt kifaragta volna a szobrot, ötször tért-fordult Budapest és Zágon között, hol baráti segítséggel, hol a saját zsebére. A zágoniak szállást is adtak, s amikor a munkálatok annyira haladtak, került szállítóeszköz is. Kiss Öcsi vállalkozó, jelenleg Zágon polgármestere a szobrot az idő viszontagságaitól megkímélendő, Mónus tervei alapján a park épületeinek stílusához igazított nyitott kerti házikót (filagóriát) is építtetett. Mónus tehát zágoni ténykedésével egy nagy hagyományú, de néha el-elalvó közösség munkáját is élénkítette, kéretlen is összefogásra sarkallta. S az egész „műveletet” Kocsis Tünde, a Mikes Művelődési Központ mindenese irányította.*

Mónus Bélával való beszélgetésünkre tőlünk ezeregyszáz kilométerre, a rodostói központi parkban, a szobor leleplezése alkalmával került sor.

Mónus Béla: Ez a rodostói feladat a zágoni munkámban gyökerezik. Ott ismertem és szerettem meg tulajdonképpen Mikes lelkvilágát, alkotásainak szépségét. Az ottani munka kapcsán be kellett ásnom magamat a Mikes-birodalomba, s ezeket az érzelmeket most is használtam.

Érdekes a rodostói munkám története is. A Duna Televízió készített egy filmet itt, Rodostóban. Az egyik operatőr emlékezett arra, hogy Zágonban én készítettem a szobrot. Ezt elmondta a Rodostó Alapítvány elnökének, aki felhívott és felkért, hogy készítem el Rodostó számára is ugyanazt a szobrot. A törökökkel már azelőtt beszéltek erről a dolgról, s valamiképp a zágoni szobor fotóját is eljuttatták hozzájuk. A törökök is ugyanolyan szobrot kértek volna, mint a zágoni, de olyan fát nem lehetett találni. Nem is nő még egyszer olyan tölgy! Ezért a tervet módosítani kellett, három szoborban komponáltam meg azt, amit Zágonban egy fa foglalt magába. Ugyanaz az üzenete ennek a három alkotásnak is, mint annak, amit Zágonban faragtam. A középső alak itt is a fába zárt Mikes Kelemen ábrázolja, a bal szélső pedig, egy idős nőalak a szülőföld allegóriája. A törököknek az volt a kívánságuk, hogy ennek a nőalaknak egy pergamenlevelet kell a kezében tartania, mert ők a *Nagynénét* szeretik.

Hogy a kompozíció teljes legyen, a jobb oldalra egy fiatal leányt faragtam, a szerelem allegóriáját. Ezt tartottam a legfontosabb tényezőnek, amittől Mikes Kelemen egész életében el volt zárva. Soha nem térhetett vissza a szülőföldjére, soha nem alapíthatott családot. Ezért gondoltam, hogy ez a szoboregyüttes így teljes, és hálisútnak, ez az elképzelés találkozott a törökök kívánságával is. A Rodostó Alapítvány elnökének is igen tetszett az ötlet. A többi már az én dolgom volt, senki a munkámba nem szólt bele.

• *Értem a kétoldali nőalak allegorikus voltát, de a magyar ember, vagy Mikes jó ismerői bizonyára Édes Nénémre és Kőszegi Zsuzsikára gondolnak.*

Ezt a témát nagyon lazán kezelem. Ha valaki így látja, az is jól látja. Nem akarom didaktikusan belemagyarázni, hogy márpedig ebben azt kell látni, amire én gondolok. Sőt, az a jó, ha minél több gondolatot ébreszt a szoboregyüttes. Aki Mikes leveleit ismeri, nyilván a Kőszegi Zsuzsira is gondol, más pedig egy szép leánylakra. Én nem akarom megnevesíteni sem a fiatal leányt, sem az idős nőt. Ő több, mint Édes Néném. Többször hangsúlyoztam, hogy véle szeretném láttatni a szülőföldet.

• *A zágoniak segítőkészségéről, emberi kapcsolataid alakulásáról talán még túlozva is sok szépet mondtál. Összenőttél az ottani emberekkel, Mikes összehozott benneteket. Rodostóban voltak-e hasonló élményeid?*

A Jóisten, úgy látszik, a tenyerén hordoz engem. Ahol megfordultam – öt országban van szobrom –, gyakorlatilag ugyanezt a jelenséget tapasztaltam. Törökországban is. Előbb azon csodálkoztak, hogy a szobor még sehol sincs, de én jövök, megyek, intézkedem, alapot ásatok. Amikor megérkeztek a ládák és kibontották, akkor még mindig csak három hatalmas fadarabot láttak, s nem tudták, hová tegyék az egészet. Tudták, hogy szoborállítás lesz, Mikesről sokat nem tudtak, nekem kellett magyarázgatnom, hogy ki is volt ő. Voltak politikai ellentétek is, mert a városvezetésből néhányan nem akarták, hogy több magyar emlékmű legyen Rodostóban. Van Rákóczi Emlékmúzeum, van monumentális Rákóczi-szobor a központi parkban, van Magyar utca, minek még egy szobor?

Mondtam, hogy ez a két ember elválaszthatatlan, érzelmileg apa és fiúként kapcsolódtak egymáshoz, a hogy Mikes a modern magyar irodalmi nyelv egyik korai megteremtője. A lényeg az, hogy amikor kibontották a ládákat, nagyon megtetszettek a szobrok mindenkinek. A legegyszerűbb munkásnak is. Húsz-harminc napszámot fogadtak erre a napra. Darut nem vihettek be a parkba, mert az tönkreteszi a gyönyörű, nyírt gyepet. Esetleg megsérti a szobrokat is. Amikor az egytonnás középső elemet a park közepébe vitték, csak a csupaszkézűk volt minden emelőeszköz. Pusztá kézzel vitték és ugyanígy emelték függőleges helyzetbe. Volt ebben valami nagyon magasztos és szép, ahogyan az emberek a hatalmas fát, mint valami hangyák, ritmusra lépve a helyszínre szállították. Másnap már az utcán mindenfelől rámköszöntek, a közelben focizó kisgyermek a tengerparti „dühöngőben” (játsszóter) félbeszakították a meccset és autogramot kértek. Ebből érzem, hogy a szobrot megszerették. Mikesről nem sokat tudhatnak. Esztétikailag fogta meg őket a kompozíció és a szoborcsoport anyaga. A fa. Annak a gyönyörű színe, erezete, formája. Az emberek megérik a belefektetett fizikai

munkát is. Ezt nem lehet formálni, mint az agyagot. A nyolcan centis átmérőjű fából, hogy aból leányalak legyen, körülbelül egyharmadát le kellett faragnom. Forgácsként.

• *A szimbolikus, allegorikus alakok, motívumok is közelebb viszik a népi lélekhez ezeket az alkotásokat?*

Azt tapasztaltam, hogy az én munkáim az egyszerű embereknek jobban tetszenek, inkább megérik, hogy mit akarok, mint a magas képzettségűek. Én autodidakta vagyok. Ezek a szobrok kicsit naivak, népiesek, az arányok szándékosan eltolódnak, például Mikesnek jóval nagyobb a keze. Ez az egyszerű ember fantáziáját inkább elindítja. A kéz, a fej, a tekintet nagyon fontos számomra. Néha egy kézzel többet lehet elmondani, mint egy arccal. Mind a három figuránál vigyáztam a kéztartásra. A leányé kecses, Mikes felé hajló, így nyújtja a virágot felé. Ez természetes testhelyzetben így nem valósítható meg. Mikes is szinte kicsavarja a kezét, annyira kiteríti. A törökök ezt tökéletesen értik, ők is a nyitott tenyeret mutatják Allah felé. Ők lehet, hogy az imádkozó embert látják. És ez nem baj. A galamb a zágoni kompozíción is megjelenik. Itt is. Ez a békességnek a szimbóluma. Az idős nőnek nagyon ráncos kezét faragtam. Az idő, a kor megviselte, meggyötörte, arca mégis biztató.

• *Hogyan jutottál a balatonfüredi fához?*

Teljesen véletlenül. Kerestünk Miskolc, Sopron vidékén. Erdészeket hívtam fel. Végül is két dolog döntött: a füredi erdészet – igazgatója *Németh Sándor* erdőmérnök – ingyen adta a három hatalmas szálfát. És eléggé száraz volt, hogy megmunkálható legyen. Értéke legalább százötvenezer forint. Arra is gondoltunk, hogy Zágon környékéről hozunk fát, de az idő szorított. Három hónap alatt végeztem el, hajnaltól késő estig dolgoztam Füreden. A tölgyfák szálegyenesek voltak. Ív alakúra kellett faragnom.

• *Voltak-e technikai vagy egyéb bonyodalmak munka közben?*

Ezeket én már el is felejtettem. Az egytonnás fát néha meg kellett fordítani. Ehhez erőgép kellett. Egy liter borért vagy egy jó szóért megemelték a fát. A vámolás miatt pontosan le kellett mérlegelni. Mivel mérjem meg? Jött egy teherautó, egy falepen lemérték. A bürokrácia és a közöny szüli a problémákat. A segítség mindig váratlanul jön. Egy török kamion ingyen szállította erre a hatalmas távolságra. Közben a magyar vámos nem akarta kiengedni. Azt hitték, hogy ez egy antik darab, hogy csempész vagyok. Mind esküdözhettem, hogy tegnap még faragtam. Kicsomagolták. Ezzel nagyon sok időt veszítettünk. Ezt Rodostóban kellett bepó-

Emléktábla az isztambuli bencés szerzetesek templomában, amit a magyar kormányfő újítottatott fel

tolnom. A szobor egy héttel ezelőtt még a vámnál volt. Öt nap alatt a helyi hatóságok teljes szívvel-lélekkel mellém álltak. A polgármester is, aki görögországi útjáról mondott le, és személyesen jelen volt, amíg a szoborcsoport a helyére került. Virágot ültetett, kérte, érsek egyet vele, hogy a gyeptéren kör alakban tölgyfadarabokat építsenek be, hogy a fűvet védjék. Ez aztán, amint kiderült, a kompozíciót gazdagítja.

• *Hol vannak még munkáid?*

Japánban, Kárpátalján, Zágomban és Németországban.

Sylvester Lajos

Mónus Béla fafaragó művész a Mikes szoborkompozíció

Az Önkéntes Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtők Országos Találkozója

A millennium esztendejében Hajdúdorogon rendezte XVII. Országos Találkozóját a Magyar Néprajzi Társaság Önkéntes Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtők szakosztálya. A 2000. július 12–16 közötti ünnepi találkozó, amelyre határainkon innen és túlról csaknem száz önkéntes gyűjtő érkezett, „Az önkéntes néprajzi gyűjtés és a közművelődés” témakört jelölte ki programjával.

Az ünnepi megnyitót *dr. Gráfik Imre*, a Magyar Néprajzi Társaság főtítkára tartotta, majd *Kujbus Mihály*, Hajdúdorog város polgármestere köszöntötte a találkozó résztvevőit. A megnyitón elhangzottak a társszervezetek képviselőinek üdvözlő szavai, majd átadásra kerültek a *Sebestyén Gyula Emlékérmek*.

A megnyitőünnepség után kezdetét vette az az előadásorozat, amely a találkozó témáját közelítette meg különböző aspektusokban.

Andrásfalvy Bertalan Néphagyomány és nemzeti művelődés című előadásában szólt arról, hogy Magyarországnak hagyományosan két kultúrája van: urbánus és népi, amelyek azonban egy nemzet közös kultúráját adják. A kultúra része a hovatartozás-tudat, a kulturális örökség vállalása, ami nem biológiai, hanem nevelési kérdés.

Karácsony Erika személyes tapasztalatai alapján számolt be a hagyomány iskolai és az iskolán kívüli nevelésben betöltött szerepéről. Mindannyiunk öröme egyre több pozitív példa van arra, hogy mind több fórumon jelentkezik a népi kultúra, a hagyományok őrzése, továbbadása.

Barsi Ernő A népszokások újjáélesztése és továbbéltetése című előadásában rávilágított arra, hogy a helyi hagyományok – a nép lelkének kifejező formái – ismerete és gyakorlása közösségé kövacsol, amely közösség aztán élteti szokásait, népdalait.

Az első nap programját baráti találkozó és fogadás zárta a város háza dísztermében, ahol lehetőség adódott megismerkedni a város és a helyi kulturális életének vezetőivel.

A második napon folytatódott az előadásorozat. *Dankó Imre* professzor úr a „holt gyűjtés” és az „élő gyűjtés” szerepéről, jelentőségéről szólt. Előadásában kiemelte, hogy a néprajzi-helytörténeti gyűjtés rendkívüli jelentőséggel bír az azonosságtudat megőrzésében. A gyűjtés során a kutatónak alázattal, empátiával kell rendelkeznie, hiszen a helyismeret önmagában meg nem „üdvözít”. A gyűjtés eredményei a közösségnek szólnak, hisz „holttá” válik az a gyűjtés, amelyet a kutató saját tulajdonának tekint.

Halász Péter szakosztályi elnök Szükségünk van a hagyomány minden porszemecskéjére című előadásában fölvetette a kérdést: hol a határ a történelem mint hagyomány és mint tudomány között? Kiemelte a családi hagyományozódás és a nemzeti hagyomány, „közösségi magatartásformák” fontosságát.

Kóka Rozália az eredeti gyűjtésnek a hagyományőrzésben játszott fontos szerepéről szólt, *Csetényi Mihályné* az óvodai nevelés és a művészetek, különös hangsúllyal a népművészet kapcsolatáról beszélt, végül a *bényi Csókás Ferenc* saját gyűjtési eredményeinek szülőfaluja és a tájegység közművelődésében való felhasználásáról adott részletes ismertetést.

Érdekes színpoltja volt a tábornak *dr. Fodor Istvánnal*, a Magyar Nemzeti Múzeum címzetes főigazgatójával való találkozás, amelynek során megismerkedhettünk a majd két évtizede

folytatott hajdúdorogi ásatásaival és magával a hajdúsági kisvárossal, műemlékeivel, készülő múzeumával is. Az estét a hajdúdorogi Bocskai Együttes műsora színesítette.

A szombati tanulmányi kirándulás során megtekintettük a hajdúnánási tájházat, a nyíregyházi Jósza András Múzeumot és a sóstói Múzeumfalut. Mindhárom intézmény saját lehetőségei, eszközei segítségével magas szinten mutatja be történelmünk, nemzeti-közösségi hagyományaink részét képező helyi emlékeit.

A találkozó utolsó napján felejthetetlen emléket nyújtott a résztvevők számára a hajdúdorogi görög katolikus Székesegyházban tartott szent liturgia. Így vált teljessé az a program, amely során bepillantást nyerhettünk Hajdúdorog életébe.

A XVII. Országos Találkozó meggyőzhetett mindenkit arról, hogy milyen nagy szükség van az önkéntes néprajzi, nyelvjárási gyűjtők munkájára ma is, amikor még mindig igazak Kodály Zoltán örökérvényű szavai, amelyek a találkozó mottójával is szolgálták: „Amikor egy ledöntött nemzet újjá akarja magát építeni, szüksége van, inkább, mint valaha, a hagyomány minden porszemecskéjére.”

Sári Zsolt

A Sebestyén Gyula Emlékéremmel kitüntetettek

A Magyar Néprajzi Társaság Választmányának döntése alapján az Önkéntes Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtők XVII. Országos Találkozóján az alábbi személyek kapták meg a *Sebestyén Gyula Emlékéremet*.

Csetényi Mihályné biológia szakos tanár 1979 óta tagja a Magyar Néprajzi Társaságnak, és az 1970-es évek óta tevékenyen részt vesz a néprajzi gyűjtőmozgalomban. Kiváló pályázatai születtek a tiszazugi néprajzi kutatások keretében. Különösen figyelemre méltó a tiszazugi ártéri növényekről és a csépai bábáskodásról írott pályázata. Több gyűjtése nyomtatásban is megjelent. Néprajzi gyűjtéseinek anyagából rendszeresen tartott előadásokat konferenciákon. Néprajzi pályázatai több mint húsz esztendő alatt felölelték elsősorban lakóhelye, Csépa népéletét és a község történetét. Hosszú időn keresztül a Tájak–Korok–Múzeumok mozgalom országosan is elismert szervezője, mozgatója volt. Alapító tagja az 1990-ben létrehozott Szolnok Megyei Honismereti Egyesületnek. Jelenleg is folyamatosan írja néprajzi pályázatait, a 2000. esztendőben benyújtott munkája *A csépai evangélikus egyház története I.* díjat kapott a megyei és az országos néprajzi gyűjtőpályázaton.

Draviczy Imre nyugdíjas pedagógusként 1985 óta rendszeresen részt vesz az önkéntes néprajzi és nyelvjárási gyűjtőpályázatokon. Eddig 13 dolgozatot írt, melyek széleskörű tematikájukkal, terjedelmükkel, valamint gazdag adatolásukkal, fotódokumentációjukkal kiemelkednek a pályamunkák sorából. Dolgozatot készített a hajdúnánási cséplés, határ-, városrészes és utcanevek, halottas szokások, lakodalom, ragadvány- és előnevek, földrajzi nevek, iparoság témakörökben. Munkái fontos, megbízható helytörténeti, néprajzi forrásul szolgálnak Hajdúnánás múltjának megismeréséhez. Munkássága elismeréseként a gyűjtőpályázaton több ízben első díjat kapott.

Kisfalusi János viszlói nyugdíjas görög katolikus lelkész, az önkéntes néprajzi gyűjtők jeles körének tagja immár évtizedek óta. Munkássága alatt több mint 50 pályamunkát írt. Jó színvonalú pályázataiért Istvánffy-díjban is részesült. Néprajzi dolgozatai a görög katolikus magyarok és ruszinok hagyományaival, ünnepi szokásaival, vallásos életével foglalkoznak. E témakörben több könyve is megjelent magánkiadásban (*Betlehemes és pásztorjátékok, Ünnepi népszokások a Keleti egyházban, A Fallóskúti Mária kápolna, Isten és Szíziánya a földműves életében*). Az elmúlt évben a cigány pasztoráció számára írt hasznos könyvet *Arnyékból a fény felé* címmel.

Mohácsi Lászlóné tiszasasi általános iskolai igazgató. 1980-tól több gyűjtését küldte be az önkéntes néprajzi és nyelvjárási gyűjtőpályázatokra, tág témakörökből. Többek között a

tiszasasi kalendáriumi és lakodalmi szokásokról, kismesterségekről, táplálkozásról, gyermekfolklórról, valamint egyleti életről, közösségi művelődésről. Munkáiba ifjúkora élményeit, tapasztalatait is beleszította. Tanítványait is a gyűjtőmunka megbecsülésére, a hagyományok tiszteletére nevelte.

Molnár Mihály nyugalmazott általános iskolai tanár Bánrévén, a Magyar Néprajzi Társaság tagja. Évtizedeken át rendszeres résztvevője több megye – Borsod, Nógrád, Békés – Múzeumi Szervezete, Honismereti Bizottsága, a Szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum, valamint a budapesti Néprajzi Múzeum által meghirdetett helytörténeti és néprajzi gyűjtőpályázatnak. 1966-tól kezdődően 36 tanulmányt és több fotópályázatot készített. Témáit többnyire a dél-gömöri kutatásprogramban ajánlottakból választotta. Tanulmányai, pályamunkái a Gömöri Múzeumban is megtalálhatók. Tevékenyen részt vesz a Honismereti Szövetség rendezvényein és a Magyar Néprajzi Társaság önkéntes gyűjtőtárlátkozóin, konferenciák előadója, kiállítások résztvevője.

† **Petrik József** (elhunyt 1999 júliusában) tanár és iskolaigazgató volt. Az 1950–1960-as években kezdte el gyűjteni a szlovák nemzetiségű Kesztlőc község néprajzi értékeit, szóbeli hagyományait és tárgyi emlékeit. Az összegyűlt tárgyi, fénykép-, irat- és egyéb anyag elhelyezésére és állandó bemutatására a község parasztházat vásárolt. Petrik József folyamatosan gyarapította a gyűjteményt, pontos leltári számmal látta el a tárgyakat. Időközben a Tájak–Korok–Múzeumok mozgalomba is bekapcsolódott. Számos tanulmányt írt faluja néprajzáról és történetéről, melyek kéziratban a Falumúzeumban és az esztergomi Balassa Bálint Múzeumban tekinthetők meg.

Az Országos Diák Honismereti Konferencia

(Mesztegyő, 2000. szeptember 21–24.)

Az V. Országos Diák Honismereti Konferenciának a Somogy megyei Mesztegyő adott otthont. Az ezernégy száz lelkes kistelepülés kulturális központja – immár több évtizede – a régi általános iskola épületében helyet adó Faluház, ahol falumúzeum, néptánc kör, szövőműhely és kézműves szakkör is működik. A helybeli fiatalok Kövesdi Tiborné – Gizi néni – vezetésével felkutatják, őrzik, és továbbadják a térség hagyományait, népszokásait, védik ritka természeti értékeit. Mesztegyői vendéglátóink kedvessége, vendégszeretete nagyon sokban hozzájárult a konferencia sikeréhez.

Az első este megismerkedhettünk a Mesztegyői Honismereti Körrel. A következő napon a Somogy Megyei Közgyűlés elnöke, a Mesztegyői Községi Önkormányzat polgármestere, valamint az Országos Honismereti Szövetség titkára köszöntötte a résztvevőket. Igen érdekes előadásokat hallhattunk Gálné Jáger Mártától (a Megyei Honismereti Egyesület alelnökétől) a hagyományok szerepe kötődése témakörben, Király Lajostól (főiskolai tanár, a Megyei Honismereti Egyesület elnöke) a szellemi értékek gyűjtéséről, és Gál József tanártól a gyűjtőmunka és a helytörténeti múzeum egymáshoz való kapcsolódásáról. Ebéd után kisebb csoportokban gyűjtöttünk, ami nagyon sok új élménnyel, tapasztalattal szolgált a diákok számára. Ezután a diákok beszámolóit hallgattuk meg. Az estét közös tánc házz zárta a helyi táncsoporttal.

A harmadik napon délelőtt kisvasúttal utaztunk Mesztegyőről Kakig a természetvédelmi területen keresztül. Majd megnéztük a Noszlopy Gáspár 1848-as hős emlékére avatott emlékoszlopot, és az erdőn áthúzódó második világháborús lövészárkok még ma is látható maradványait. Az este ismét tánc házzal ért véget, és többféle finomságot is megkóstolhattunk a mesztegyőiek jóvoltából.

A konferencia zárónapján csak kevesen tudtak részt venni a nehézkes utazási körülmények miatt. Javaslatunkkal, miszerint próbáljuk meg az egyetemistákat, főiskolásokat is bevonni a diákkadémiai programjaiba, a jelenlévők egyetértettek.

Megállapodás született arról, hogy az Országos Honismereti Szövetség, ezentúl egy hónap az akadémiánk kezdete előtt levélben értesíti a felsőoktatási intézményeket a konferencián való részvétel lehetőségeiről. Zárásként a Győr-Sopron megyéből érkezett diákok mindenkiket szeretettel meghívtak a következő évben Csornán megrendezett VI. Országos Honismereti Diákakadémiára.

Azt hiszem minden diák, és résztvevő nevében köszönetet kell mondanom a mesztegyőieknek, a Somogy Megyei Honismereti Egyesületnek az igen színvonalas és tartalmas rendezvény megszervezéséért.

Zalai Erika

Kolozsvár ezer éve

Ragyogó, aranyló színekkel üzenő őszi nap fogadta az érdeklődőket 2000. október 13–14-én Kolozsváron, a Protestáns Teológiai Intézetben, ahol sor került az Erdélyi Múzeum Egyesület és az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület által a millennium alkalmából közösen megrendezett „Kolozsvár 1000 éve” című konferenciára.

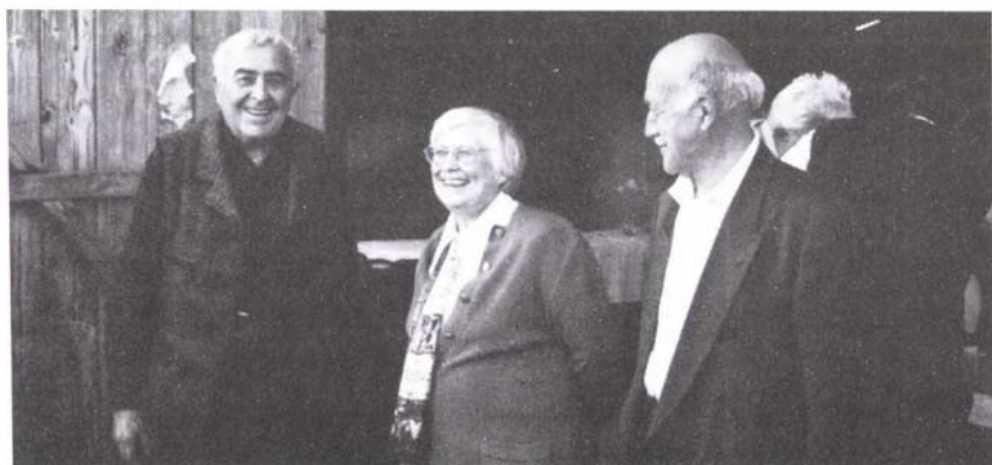
Részese lehettem a kétnapos előadássorozatnak, így személyes tapasztalataim alapján számolhatok be arról a jelentős szakmai sikeréről, amely a konferenciát mindvégig jellemezte. A szervezési feladatokban jelentős részt vállalt az EMKE, Dáné Tibor titkárral az élen, kitűnő, mindenre figyelő és mindenki megelégedését kívívó szervezési munkát végzett. Nagyon szép, az ünnepi alkalomhoz méltó plakát és meghívó készült, meghitt hangulatot árasztott a tanácskozásnak helyet adó Teológiai Intézet díszterme, és a lehetőségeket messze felülmúló ellátást nyújtottak a résztvevők számára.

A Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, a Millenniumi Kormánybiztosi Hivatal, az EMKE Kisebbségi Tanácsa, az RMDSZ Ügyvezető Elnökség Művelődési és Egyházi Főosztálya, valamint a Protestáns Teológiai Intézet támogatásával létrejött konferenciára rangos előadói csapatot szervezett az EME Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztálya. Az előadók köre és témaválasztása méltó volt az ünnepi alkalomhoz. Az erdélyi történészek mellett Magyarországról Budapest, Debrecen és Szeged képviseltette magát több előadással is. Megtisztelte részvételével a konferenciát a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma Nemzeti és Etnikai Kisebbségek Főosztályáról Kálóczy Katalin tanácsos is.

Az előadások témái a középkori Kolozsvár népességproblémáitól a II. világháború végéig terjedő, csaknem ezer év eseményeit ölelték fel, méltó keretet adva ennek a nagyon szép, de a történelem viharaitól gyakran megtépázott városnak. A tanácskozás résztvevőit Egyed Ákos szakosztályi elnök üdvözölte, majd Benkő Samu, az EME elnöke nyitotta meg a tanácskozást. Végig jelen volt a kétnapos programon Kötő József, az EMKE elnöke, a román művelődési tárca államtitkára, aki meleg szavakkal köszöntötte a jelenlévőket. Megfogalmazta, hogy a kincses Kolozsváron is zajlik az egyetemes kultúra és a mindent elpusztítani akarás között a harc, s nagyon reméli, hogy a konferencia is erkölcsi erőt ad ahhoz a küzdelemhez, amely végül a kultúra megerősödését eredményezheti.

Az ezután következő előadásokban szó volt Erdély integrálódásáról a középkori magyar államba (Tonk Sándor egyetemi tanár), a népesség alakulásáról a honfoglalástól napjainkig (Csetri Elek akadémikus), a XVI. századi városrendszer jellegzetességéről (Kiss András főlevéltáros), a szászok és a magyarok XVI. századvégi együttéléséről (Pozsony Ferenc docens), az egyháziak humanista törekvéseiről (Vekov Károly történész), a reneszánsz Kolozsvár épületeiről (Kovács András docens), a XVI–XVII. századi viseletszabályozásról (Kovács Kiss Gyöngy történész), Toroczkai Máté munkásságáról (Balázs Mihály egyetemi tanár, Szeged), a harmincadjegyzékekről (Pap Ferenc muzeológus), a céhekről (Jeney-Tóth Annamária doktorandusz, Debrecen), a város reformátusságáról (Sípos Gábor levéltáros).

A nagyon értékes és sok új ismeretet feltáró délelőtti tanácskozás után október 13-a délutánján a XVI–XIX. sz. történetét feldolgozó előadások hangzottak el. R. Várkonyi Ágnes akadémikus (Budapest) Kolozsvár az Erdélyi Fejedelemség utolsó évtizedeiben, Bíró Gyöngyi

Kallós Zoltán, R. Várkonyi Ágnes és Egyed Ákos Válaszút közsgében, a Kallós-ház mellé épített ebédlő-szín előtt. (2000. október 14.)

doktorandus (Szeged) az unitárius egyház könyvtáráról, Magyar András egyetemi tanár a kuruc kor kolozsvári eseményeiről, Egyed Emese docens a XVIII. századi színházi kultúráról, Benkő Samu akadémikus pedig a polgári intézmények kialakulásának körülményeiről beszélt. Szó volt még Jakab Elek, Kolozsvár történetírójának pályakezdő éveiről (Tóth Béla főlevéltáros, Budapest), Kővári László munkásságáról (Egyed Ákos akadémikus), a kolozsvári színjátszás és az egyetemes magyar művelődés kérdéseiről (Kötő József színháztörténész), a város XIX–XX. századi polgári fejlődéséről (Pölöskei Ferenc akadémikus, budapest) és a katolikus egyház hatásáról a város építészetére (Sas Péter levéltáros).

Október 14-én elsősorban a XX. századi történésekre koncentráltak az előadók. Gaál György irodalomtörténész Kolozsvár a magyar szépirodalomban, Dávid Gyula irodalomtörténész Kolozsvár irodalmi központtá válásának folyamata, Balogh Ferenc építészmérnök a Fötér újkori arculatának kialakulása címmel tartott előadást. A tanácskozást záró témák az 1944 őszi kolozsvári eseményekről (Csucsuj István egyetemi tanár), az észak-erdélyi szovjet katonai közigazgatásról (Nagy Mihály Zoltán doktorandus), a kolozsvári magyar útlevelhivatalról (Vincze Gábor docens, Szeged), a Hóstátról (Pillich László szociográfus, író) és a Bolyai Tudományegyetemen folyó földtanoktatásról (Wanek Ferenc tudományos kutató) szölkáltak.

Azért tartottuk fontosnak a másfélnapos tanácskozás programjának ilyen részletes ismertetését, mert ezzel is szeretnénk aláhúzni: a tudománynak is sok jeles művelője, képviselője van Erdélyben és sok önzetlen tudós támogatója a magyarországi tudományos körökből.

Szölnünk kell arról is, hogy a kolozsvári közönség minden várakozást felülmúló hatalmas érdeklődést mutatott a tanácskozás iránt. A Teológiai Intézet 250-300 férőhelyes dísztermét teljes egészében megtöltő közönség mindvégig kitartott, és a tanácskozás végén a hozzászölkások is azt mutatták, hogy szakértelemmel, hozzáértéssel voltak részesei az előadásoknak.

Október 14-én a szervezők rövid kirándulásra vitték a résztvevőket. Bonchidán a II. világháborúban kiégett, hatalmas Bánffy-kastély üszkös és az eltelt 55 évben tovább pusztuló falai nagyon szomorú és elgondolkoztató látványt nyújtottak. A magyar állam elmúlt évi jelentős anyagi segítsége is csak arra volt elegendő, hogy az épület egy kis részét sikerült lefedni. Válaszút volt a kirándulás végső állomása, ahol Kallós Zoltán „tanyáján” gyönyörködhattünk az általa összegyűjtött szebbnél szebb viseletekben, használati tárgyokban.

A Magyar Országos Levéltár munkatársaként vettem részt a millenniumi tanácskozáson. Intézményünk, amely egyik fontos feladatának tekinti az erdélyi tudományos élet képviselőinek segítségét, támogatását, már második ízben képviseltette magát az erdélyi történész tanácskozásokon. Lényegesnek tartjuk, hogy az Erdély történetére vonatkozó kutatási eredményeinkkel megismertessük az ott élőket is. Úgy gondoljuk, hogy jelenlétünkkel is erősítettük a közös összefogást, erőt adtunk és kaptunk egymástól a múlt értékeinek felszínre hozásában is.

Ami azért elgondolkoztató: sem a helyi, sem a magyarországi hírközlő szervek nem tartották fontosnak a közönség tájékoztatását erről a jelentős eseményről. Ez az ismertető tehát hiánypótló szerepet is betölt.

Tóth Béla

Honismereti konferencia Belényesben

A Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság a Belényesi-medence legnagyobb településén, a csaknem tizenkétezer román és ezer magyar által lakott kisvárosban, Belényesben szervezte meg a VI. Partiumi Honismereti Konferenciát 2000. szeptember 1–3. között. A rendezvényt a Megmaradás Házában tartották, amely az itteni református közösség központja. A hajdani földszintes cipésműhely alapjaira építették az emeletes, csinos kis épületet, földszintjén hatvanszemélyes tanácskozóteremmel, emeletén tíz személyt befogadó vendégszobával. Nevéhez hűen évente több olyan rendezvényt szerveznek itt, amelyek magyarságunk megtartását szolgálják. Az épület a református templom udvarán áll.

A hivatalos megnyitót, melyre több mint hetvenen gyűltek össze, a templomban tartották. Alulírott bizottsági elnökként nyitottam meg a tanácskozást, *Zsisku János* parókus lelkész mint házigazda üdvözölte a vendégeket. *Viorel Mateaş* városi jegyző és *Szatmári Imre* önkormányzati képviselő hangsúlyozta: nagy megtiszteltetés számunkra, hogy e kisvárost választották a konferencia színhelyéül, amely hozzájárul a két nemzet kölcsönös megismeréséhez és közeledéséhez. A konferenciát üdvözölték még: *Jakabffy László*, az RMDSZ Bihar megyei szervezetének ügyvezető elnöke; *Halász Péter*, a magyarországi Honismereti Szövetség elnöke, aki képviselte a Magyar Kollégiumot és a Magyar Művelődési Intézetet is; *Balogh Ferenc*, az RMDSZ Országos Ügyvezető Elnöksége, valamint a Kelemen Lajos Műemlékvédő Társaság nevében; *Máthé Gyula*, az Erdélyi Kárpát Egyesület országos elnöke. A konferenciát megtisztelte jelenlétével *Höhm József*, az Országos Műemlékvédelmi Hivatal munkatársa, *Kiss Margit*, a Kolozsvári Honismereti Egyesület elnöke, *Behabetz Magda*, az EKE országos titkára, *Karacs Zsigmond*, a Honismereti Szövetség budapesti szervezetének tagja.

Az eszmecsere első részében Belényes és a Fekete-Körös-völgyi magyar falvak történelmét és mai helyzetét ismertették az ottani református egyházközségek lelképásztora. *Zsisku János* a város hányatott történelméről beszélt. Belényes, melynek első írásos említése az 1332–1337-es pápai tizedjegyzékben történik, nevét bölényekben gazdag erdeitől vagy a bölényvadászoktól nyerhette. Mint bányaközpont rövid időn belül a medence legjelentősebb településévé fejlődött. 1777-ben a római katolikus püspökség belényesi uradalma a váradi görög katolikus püspökség tulajdonába került. *Szatmári Elemér* Köröstarjánnyat mutatta be, amelynek neve valószínűleg török-tatár eredetű. Ma a Belényesi-medence egyetlen színmagyar települése. Az előadó főleg a tárkányi ember lelkületéről és hagyományairól beszélt. Várasfenes már a Váradi Regestrumban is szerepel 1213–1217 között, mondta *Borbély Gábor* előadásában. A fenesi erődtítmény 1290-ben tűnik fel mint a püspökség tulajdona, szerepe a főpapi birtokok védelme volt. Ősi temploma valahol a temetőben állt. Mai templomát 1806–1808 között építették. Itt most is sok a kőműves és az ács, ők húzták fel a környékbeli falvak házeit is. A nemrég – talán elhamarkodottan – felszámolt keskenyvágányú iparvasút hosszában átszelte a falut. *Máthé László* tiszteletes Várasfenes egyházi életéről beszélt, *Boros István* Belényesújlakot

A köröstárkányi háborús emlékmű előtt

mutatta be, Belényessonkolyos és Körösjánosfalva egyházi életét pedig *Földessy Márta* ismertette.

A fonóka, a kántálás, a serkentés, a fosztóka, a kukoricahántás, a boszorkány Szent György-nap, a Sándor, József, Benedek-napi melegcsalogatás már nagyjából kihalt népszokás. Ezeket jegyezte le és ismertette *Egyed Teréz* várasfenesi egyetemista. Érdekes és tanulságos dolgozattal állt elő *Szatmári Ildikó* fiatal történész Házasságok és népesedés címmel, melyet a tárkányi egyházi anyakönyvek alapján készített. *Dánielisz Endre* előadásában a vidék néprajzáról beszélt, a templomi ülésrendről, táncrendről, népviseletről. (Megjelent a *Honismeret* 2000. 6. számában.) A konferencia érdekes egyénisége volt *Kun József* nyugalmazott tanár, aki Belényesben élte le gyermekkorát, az '50-es években a Nagyváradi 4-es számú Középiskola magyar szakos tanára volt. '56 után elhurcolták s hosszú évekig börtönben ült. Miután eltiltották a tanítástól, Magyarországra telepedett, jelenleg Miskolcon él. Azóta számos könyve jelent meg, többek között Belényes monográfiája. Előadásának címe *Kötődésem a Belényesimედენცéhez* volt, melyben szeretettel mesélt gyermekkori városáról, a román folklór szépségeiről, a román lelkület gazdagságáról. *Karacs Zsigmond* budapesti helytörténész a Belényesi Főgimnáziumról beszélt, amit Samuil Vulcan unitus püspök nyitott meg 1828-ban, majd Mihál Pavel püspök fejlesztett tovább. A Fekete-Körös-völgyi települések ismertetése *Fábián József* Tenke és Békényér kialakulása című előadásával zárult. A továbbiakban *Tácsi László* Ótelek Béga-parti telepes falu létrejöttéről, *Nagy Márta* az 1919 után kiépült Ősi nevű nagyváradi városrész történetéről, *Juhász Viktor* Rév alakulásáról és történetéről tartott előadást.

A konferencia szombati napján *Kordics Imre* Asszonyvásár épített örökségét mutatta be. A pusztulóban lévő műemlékeket nagyméretű színes fényképekkel illusztrálta. *Kiss Kálmán* egy módszertani anyagot ismertetett a földrajzi nevek gyűjtéséről, majd bemutatta Túrterebes földrajzi neveiről készült dolgozatát. *Tövissi József* meghívott kolozsvári egyetemi tanár Vargyas községet, az Erdővidék egyik jelentős települését mutatta be. *Kovács Rozália* fényképekkel, térképmellékletekkel és rajzokkal illusztrálta tanulmányát az érmihályfalvi temető csónak alakú fejfáiról. *Balogh Ferenc* egy most készülõ számítógépes nyilvántartást ismertetett *Erdélyi műemlékek térinformatikai rendszerben* című előadásában. Egy partiumi besenyő eredetű település, Szilágyborzás történelmi múltjáról szolt *Major Miklós* tanulmánya, majd *Antal Béla*

vázolta Biharpüspöki kialakulását. Ebéd előtt a társaság autóbusszal átment Köröstárkányba, ahol koszorút helyeztek el a két világháborúban meghalt hősök emlékművénel, s megnézték egy jellegzetes falusi házat s annak hagyományos bútorzatát.

Délután a következő előadások hangzottak el: *Bara Eszter* Ákos Árpád-kori települése és temploma, *Dukrét Géza* Szentjobb nevének eredete és történelme, *György Irén* Szalacs község 1772-es urbáriuma, *Pálkovács István* Feltételezett Árpád-kor települések a régi Temes vármegyében. Ezt követően *Eszenyi Béla* mérnök a Királyhágó-melléki Református Egyházkerület püspökének, Tőkés Lászlónak az üdvözlését tolmácsolta. A konferencia közgyűléssel zárult. Elhatározták, hogy a következő fordulóra Szatmár megyében kerül sor, melynek fő témája Árpád-kor településeink kialakulása és történelme lesz. Rövid vita után megszavazták a Fényes Elek-díj létrehozását, a kineveztek egy öttagú bizottságot a díj odaítélése kritériumainak meghatározására.

Este ünnepi istentiszteletet tartottak a templomban, *Bessenyei István* nyugalmazott lelkipásztor szolgált, előadást alulírott tartott *A Fekete-Körös-völgyi magyarság története* címmel. Emléklapot kaptak a millennium alkalmából mindazok, akik kitüntek kutatómunkájukkal, vagy kivették részüket az egyesület, valamint a konferencia szervezésében.

A vasárnap szakmai kirándulással telt. A résztvevők meglátogatták Magyarremete falfestményeiről híres református templomát. Belényesszentmiklósnál megnézték a Barsa-nemzetiség romtemplomának monumentális tornyát, majd rövid tenkei séta és ebéd után megtekintették Nagyszalonta nevezetességeit, ahol a városháza dísztermében *Tódor Albert* polgármester fogadta őket.

Érzelmileg feltöltődve, a hasznos együttlét tudatában búcsúztak el egymástól a VI. Partiumi Honismereti Konferencia résztvevői.

Dukrét Géza

Történelmi emlékkonferencia Kárpátalján

A Magyar Értelmiségiek Kárpátaljai Közössége (MÉKK) Gyöngyösi Irodalmi Társasága a magyar tudomány napja alkalmából 2000. november 11-én „A magyar államalapítás ezer éve” címmel emlékkonferenciát rendezett a Bátyúi Középközségében.

Ember Emese Sajó Sándor Magyaroknak lenni című költeményét szavalta el, majd *Dupka György*, a MÉKK elnöke, méltatta a magyar államalapítás ezer évét. *Gortvay Erzsébet*, a MÉKK társelnöke megnyitotta a konferenciát és átadta a szót az előadóknak. Ezután *Zubánics László* Szent István és kora címmel tartott előadást, ebben szűkebb pátriánkra is kitért. *Dr. Kelemen Elemér* az Ezeréves a magyarországi iskola című dolgozatát Bagu Balázs helytörténész olvasta fel. *Dr. Deák Ferenc* Szent István személyisége című előadása az államalapítóról szólt.

Az előadások szünetében a Kárpátaljai Felfedező Pro Patria Szövetség bátyúi Gyepű csapata mutatkozott be. Lengyel Dénes Régi magyar mondák című könyvéből Csanád mondáját és Szent István törvényt napját elevenítették fel. Ezeket a jeleneteket korábban a Honismereti Szövetség „Felkelt a napunk...” millenniumi történelmi és művelődéstörténeti vetélkedője országos döntőjén mutatták be Esztergomban.

A konferencia második részében *Gortvay Erzsébet* az erkölcs és a jog összefüggésének problémáját vizsgálta Szent István Intelmeiben.

Az utolsó két előadás helytörténeti jellegű volt. *Fülöp Lajos*nak, az Ungvári Honismereti Múzeum munkatársának A ruszinság az államalapítás korában című dolgozata nagy érdeklődést váltott ki. Beszámolt arról, hogy a kárpátaljai ruszinság körében Cirill és Metód püspök után Szent István a leginkább tisztelt szent, a kereszténység magvainak az elhíntője. *Bagu Balázs* Millenniumi emlékhelyek nyomában Kárpátalján című dolgozatában az egykori műemlékek múltját és jelenét ismertette a hallgatókkal. A szerző gazdag tényanyagot, visszaemlékezéseket vonultatott fel előadásában.

A konferencia során érdekes vitát váltott ki a kárpátaljai millenniumi emlékhelyek sorsa. *Kron Pál* munkácsi helytörténész a munkácsi turulmadár és az aknaszlatinai sófal történetéről beszélt. A jelenlévők felvetették, hogy a Kárpátaljai Területi Levéltárban akadályokat gördítenek a kutatók munkája elé. Felvetődött a gondolat, hogy össze kellene állítani a kárpátaljai magyar vonatkozású emlékművek katalógusát.

Zárszavában *Dupka György* elmondta, hogy a konferencia anyagát könyv alakban is megjelentetik és eljuttatják a konferencia résztvevőikhez és minden magyar iskolába, könyvtárba.

A szervezők vállalták, hogy 2001-ben két konferenciát rendeznek: tavasszal egy néprajzi tanácskozást, ősszel pedig egy a helytörténetit. A konferenciák házigazdája a középiskola lesz. *Csoma Sándor* iskolaigazgató zárszavában hangsúlyozta, hogy a hasonló tudományos rendezvények előtt nyitva az iskola.

Bagu Balázs

A mecseki Zobák bánya búcsúztatása

Komló, 2000. augusztus 29–30.

Bár korábban is ismerték, sőt használták, de hivatalosan 1769-ben jelentették be a bécsi Kamaránál a Pécs-vidéki liász korú, kokszolásra és vegyi felhasználásra egyaránt alkalmas feketeköszén. 1782-től számos, a pécsi erdők alatt húzódó külszíni kibúváson, majd a Mecsek északi részén is megjelentek a különböző széntermelők. A bányászat első szaksteru irányítására Berks Péter (1808–1845) bányagazgatása alatt került sor. A Duna Gőzhajózási Társaság (DGT) 1852-ben történt megjelenésével a szervezett, nagyüzemi és az idők folyamán koncentráló termelés alapjait rakták le. A mélybányászat első létesítményének, az Ádrás aknának 1853-ban történt megnyitása után (1992-ben tömték be) a komlói Zobák bánya 2000. január 31-ig szolgálta a mecseki szénbányászatot.

A Mecsek mélybányászata száznegyvenhét évig szolgálta az ország gazdaságát, nevelt bányászgenerációkat, munkát adott a korszakos változásokat átélte embereknek, teremtett előbb kolóniákat, bővítette a falvakat, épített új várost: a Pécs melletti Komlót. Sajátos bányászskultúrát életelt, amelyben ötvöződtek a sokféle tájról jöttek hagyományai. A mecseki bányaterület minden gazdasági jelentősége mellett országosan tényleges társadalmi, politikai súlyt sohasem képviselt. Baranya, Tolna megye területi fejlődésében, a terület migrációs változásaiban azonban a bányafejlesztés kiemelkedő szerepet játszott. Az itt dolgozók szakmai felkészültsége a század elejétől elismert volt, számos magyarországi bányában értékesítették tudásukat, mert a különlegesen nehéz viszonyok alapos felkészülést/felkészítést igényeltek. Története egyenletlenül van feldolgozva, a még élők, az eseményekben résztvevőkre vár a feladat, hogy a fellelhető anyagokat tudományos-szakmai igényességgel a lehető teljesség igényével feldolgozzák. A DGT területszerzése során az 1930-as években kötött új szerződésben hatvan évre, 2000-ig tervezte a bányaművelés fenntartását. Az időpont akkor szinte elképzelhetetlen messzinek tűnt, a valóság azonban – megváltozott körülmények között – teljesítette a szerződést.

A komlói kőszénbánya 1906-ban került állami kézbe, amikor a magyar állam a szénválság nyomán elhatározta saját állami szénbányászat kiépítését. Innen számítható az állami gazdaságpolitika folyamatos igénye a komlói feketeköszénre. A komlói és pécsi feketeköszénnel kapcsolatban már az 1930-as években születtek kezdeményezések, amikor a feketeköszén elgázosításával vegyi alapanyagként történő felhasználására végeztek kísérleteket. Az 1935-ben megfogalmazott ipari programban a vas- és acélpár bányászati háttérének megteremtését Komlóra tervezték. Ezzel együtt új földtani kutatások is indultak a térségben.

1945 után az újjáépítés és az ipar fejlesztése a bányászati erőforrások kihasználásának új feladatát jelentette. A komlói városépítés és bányafejlesztés 1948-ban nagy lendülettel indult útjára. A zobáki területen a leendő akna helyét 1952. április 8-án jelölte meg az első kapavágás. A megfelelő utak, a meddőhányó kiépítése, a készenléti lakások mellett 1963 decemberé-

ben elkészült a 3000 fős fürdőépület, később az étterem, az irodaépület, a mentőállomás. Az aknamélyítés, a földalatti vágatok – bányaszerencsétlenségekkel is kísérte – kihajtásának elhúzódnása miatt a zobáki bánya átadása csak 1969. szeptember 1-jén történt meg. Az első kapavágástól 2000. január 31-ig 17 millió 345 ezer tonna feketeköszén került a felszínre.

A Mecsekben kialakult hagyományos művelési módok csak annyiban változtak, hogy a bányászati folyamatokban időről-időre alkalmazott gépi technológiák új és új lehetőségeket hoztak. Ez kihatott az energiaellátás kiépítésére, a szükséges szaktudás megszerzésére/megszereztetésére, a biztonsági feladatok bővülésére. A vágathajtásban és a fejtesben a robbantósos eljárások változatos formái jelentek meg a korszerűbb robbanóanyagokkal, robbantószerkekkel és a gépi eszközökkel egyetemben. A mecseki bányaterületen kialakult bányaművek a termelés és feldolgozás, a tervezés és kivitelezés minden területét átfogták. Biztonsági tevékenységei a múlt századtól kezdve folyamatosan szálltak szembe a bánya fő veszélyeivel, a gázkítörésekkel, a szénporrobbanásokkal, a víz- és a kőzetbetörésekkel.

A Zobák bánya emberi-szakmai kohóként a termelés, a szakmai munka kiváló feltételeit remtyette meg. A sorra megszűnő pécsi, majd komlói üzemek munkásállományának, szakszemélyzetének egy része Zobákon folytatta munkáját. A természettel vívott állandó küzdelem, a fejtesekben és a vágathajtásban elért eredmények, a szellőztetés tudományos igényű szervezése és vezetése, a termelés és biztonság egészét érintő irányítói, vezetői munka, a különböző termelési csoportok, szocialista brigádok, majd autonóm munkaközösségek kiemelkedő teljesítményei, nevelő közössége a mecseki bányászatnak múlthatatlan érdemű elemei voltak, máig ható tiszteletli megemlékezésre készítette mindannyiunkat. A közösségi élet hozta létre a családi rendezvények sokaságát, a klubélet és kulturális mozgalmak különböző alkalmait, az elhalt bányásztársak gyermekeiről való gondoskodást, azt az erkölcsi erőt, amit az évszázados bányászat örökített tovább. Sok remény fűződött a Zobák bányához, amely a kor színvonalán túlmutató elképzelésekkel épült és bővült.

E sorok írója 1981. augusztus 25-én, a Mecseki Bányász Aknáink sorozatának Zobák bánya cikkében ezeket írta: „A zobáki aknák egyre mélyebben hatolnak a Föld mélyébe. Az aknamélyítők munkája tovább folyik és kétezerre talán valóban 1000 méterrel mélyül le Zobák akna, a magyar szénbányászatban elsőként érve el az igen nagy mélységet. De folytatódnak a szintművelés munkái, egyre távolabb és egyre nagyobb kiterjedésben létesülnek vágatok, fejtesek, különböző rendeltetésű bányaterek a művelésbe bevont területen. Ezek a munkák már túlmutatnak az ezredfordulón. Zobák mai bányászai a következő évszázad termelését készítik elő...” A reménybeli kilátásokat elsöpörte a gazdaság átalakulása, a gazdaságossági követelmények érvényesítése.

A zobáki bányai üzem 2000. január 31-én befejezte föld alatti termelő tevékenységét. A mintegy ezeröttszáz bányász, akinek megszűnt a munkája, a bezárást megelőző években a vállalat és a munkügyi központ együttműködésében számos tanfolyamon, képzésen vett részt és többségében új foglalkozási körben folytathatta munkáját. A komlói bányászati gyűjtemény, a város központjában álló bányászemlékmű, amelyre 2000 Bányásznapijára felkerültek a bányamunka során hősi halált haltak nevei, a zobáki emlékmű, a város szobrai, a városegyüttes és lakói és mi magunk is letéteményesei vagyunk hazánk egyetlen feketeköszén-bányászata, a mecseki bányászat múltja illő megőrzésének.

Ez a múlt, ez a történelem, azonban a jövő is, amelyhez mindannyiunknak élő kapcsolata van. Ennek szemlében a Pécsi Erőmű Rt. és az Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület Mecseki csoportja 2000. augusztus 29–30-án emlékülést és szakmai konferenciát rendezett *Búcsúzik a mecseki szénbányászat. A mecseki feketeköszén bányászati szerepe és jelentősége* címmel. A köszöntőt Somosi László elnök-vezérigazgató (Pécsi Erőmű Rt.) tartotta, majd előadások hangzottak el.

Az első napon *dr. Ács Zoltán*: A mecseki szén felhasználása és a szénelőkészítés, *Juhász József*: A „liász-program” és a mecseki szénbányászat felszámolása, *Kovács Endre*: A mecseki feketeköszén földtani és gazdasági jelentősége, *Kovács János*: Jánosi Engel Adolf és a komlói bányászat rövid története 1945-ig, *dr. Krisztián Béla*: Zobák bánya rövid története, *Mendly Lajos*: Jarosláv Jiěnský és a korszerű pécsi szénbányászat megteremtése, *Móro Mária Anna*: Berks Péter és kora mecseki szénbányászata, *Reszler Zoltán*: A Pécsi Erőmű Rt. szerepe a mecseki szénbányászat utolsó évtizedeiben, *dr. Némédi Varga Zoltán*: A mecseki feketeköszén-előfordu-

lás, *Szirtes Béla*: A DGT bányabirodalom egységes üzemszerkezetének kialakulása, *Vedrői Antal*: A magyar szénbányászat történetének egyik legnagyobb vállalkozása: az 1948 utáni komlói bányafejlesztés című előadása hangzott el. E napon került sor Jánosi Engel Adolf, a komlói nagyüzemi szintű bányászat elindítója komlói szobrának megkoszorúzására is.

A szakmai konferencia második napján *Balás László*: A mecseki művelési rendszerek kialakulása, *dr. Bánhegyi Mihály*: A bányarobbanások lokalizálására alkalmazott módszerek történeti áttekintése, *dr. Bezerédy Győző*: A szénbányászat szerepe Pécs XIX–XX. századi fejlődésében, *Csethe András*: A nagyépesítési kísérletek, *dr. Huszár Zoltán*: A DGT szociális infrastruktúrája a pécsi szénmedencében, *Jáger József*: Az aknaszállítás fejlődése és különleges megoldásai, *Major Géza*: A szénbányászat szerepe Komló és az észak-mecseki települések fejlődésében, *dr. Nyers József*: Gázkitörés megelőzésére alkalmazott lokális védekezési eljárások, *Sütő Imre*: A föld alatti munkák energiaellátása, hírközlés, diszpécserrendszer, jelzés, *Szilás László*: A mecseki fejtési rendszerek, *dr. Szűcs István*: A bányászati geofizika szerepe a mecseki szénbányászat biztonsági és földtani döntéseinek szolgálatában, *dr. Tamásy István*: A gázvesztély, a váratlan gázkitörés, mint a mecseki bányaművelést döntően befolyásoló tényező, *dr. Tura István*: A mecseki szénbányászat humánpolitikája 1945 után, *Várbiro Gábor*: Osztó-vágatos szénomlasztásos fejtésmód és külföldi hasznosítása, *Vass István*: Külfertési technológiák, *dr. Vékény Henrik*: A portüdő megbetegedését, csökkentését szolgáló műszaki prevenciók és ezek eredménye a mecseki szénmedence bánya-egészségügyi helyzetének alakulásában című előadása hangzott el.

A szakmai konferencia résztvevői megtekintették Zobákat és a vasasbányai új létesítményt, az öregek otthonát. Előadást hallgattak meg *Lafferton Győző*től A megszünt bányák létesítményeinek hasznosításáról. A komlói amatőr színjátszók és művészeti együttesek, szolisták műsora gazdagította az emlékülést.

A rendezvényt számos jelenlegi és volt bányász tisztelte meg, akik rövidebb vagy hosszabb ideig tevékeny részesei voltak a mecseki bányászatnak. A Bányászhimnusz elhangzása után a résztvevők csendben váltak széjjel utolsó Jó szerencsét!-tel búcsúzva a mecseki föld alatti szénbányásztól, de mindannyiunknak hasonló „Jó szerencsét” kívánva a jövőre.

Dr. Krisztián Béla

Tájházavató Nagyberényben

A Siófok–Szekszárd főútvonal mellett található somogyi falu már Szent István korában lakott település volt. Első királyunk a besenyőkkel rokon, harcos berény törzseket telepítette ide. Címerében a korona s a szőlő a királynéi szőlőbirtokra, a kulcs a híres berényi borokra utal, hiszen itt kulcsárok telepedtek le. A kereszt a település vallásosságát fejezi ki, a lilium a templom védőszentjére, Imre hercegre utal. A falunak már 1232-ben volt temploma. 1404-ben Zsigmond király vásártartási jogot adott Nagyberénynek. A törökidő után csak 11 házat írtak össze. 1858-ban tűzvész pusztított a faluban. A két világháborúnak 125 áldozata volt.

Ritkán bukkann néprajzgyűjtő olyan gazdag lelőhelyre, mint amilyenre Erdélyi Zsuzsa bukkant ott Nagyberényben 1968 decemberében. Babos Jánosné, 98 éves asszony ismeretlen, hosszú szöveget mondott neki, amelyet imának nevezett és kicsi leány korában az édesanyjától tanult. Itt Nagyberényben „furcsa, aranyban s vérben térdeplő” imádságszöveget rögzített: egy népi eredetű, apokrif imát, amit azóta a több kiadást megért *Hegyvet hágék, lőtől lépék* című nagyszerű könyvéből ország-világ megismert.

Az itt élők több mint tíz éve kezdtek el egy faluház berendezéseinek, tárgyainak gyűjtését. A ház a múlt század elején épült, szoba-konyha-kamra beosztású, ollóágas, nyeregvetős, eredetileg náddal fedett. Utolsó tulajdonosa, Fodor István 1967-ben halt meg. Az épülethez a hozzátartozó telekkel két szoba, konyha, istálló, pajta, pince és présház tartozott. Az első, az úgynevezett „tisza-szoba” hagyományos berendezése a régi, berényi szoba-konyha beosztását idézi. A hátsó szobában himzések, valamint *Szabó János* (1925–1990) helyi fafaragónak és *Gombai Ferencné* (1917–1986) naiv festőnek, a faluról készült alkotásai láthatók.

A tájház oszlopos tornácáról a konyha előterébe lépünk, a régi kemencét, az egykori tüzelőberendezést láthatjuk. A konyhából fűtötték egykor az első és hátsó szoba szemeskályháit is. Az edények helye általában a *stelázsín* volt a konyhában. A legalsó polcon a vasedényeket, a másodikon a tálakat, a legfelsőn a csuprokat tartották. A tejesfazekak a fali fogason függtek. Ugyancsak a falra akasztották a palacsintasütőt és a tepsiket. Sónak, cukornak, fűszereknek apró fületlen bögréket használtak, melyek cserépből vagy fából készültek. (Használták a tehénszarvából készített sőtartót, a *tutukát* is.) Ezeket a sparhelt fölött, a sut szélén rakták sorjában. Ott volt a helye a kismozsár-törőnek és a vasalónak is.

A cserépedényeket vándor fazekasoktól vásárolták. A zománcozott edényeket a „vasas bótba” és a vásárokon szerezték be Tabon vagy Siófokon. A porcelán- és üvegedényeket a fiatalasszony rendszerint nászajándékba kapta. A berényi háztartások edénykészletéről elmondhatjuk, hogy egy családnak 4-5 főzőfazeka, 6 serpenyője, 2 szűrője, 4-5 tála, 8-10 bögréje, 10-20 tányérja volt. Az ebédhez a századfordulón még cserép, de később zománcos pléhtálkákat használtak. A négy mély leveses tányérból a felnőttek étkeztek ünnepnapok alkalmával. Ezek a tányérok is cserépből voltak.

Minden háztartásban használtak tejszűrőt, levestszűrőt, teaszűrőt, krumplici- és káposztaszelőt, galuskaszűrőt. A nagy, 15-20 literes vasfazékban disznóöléskor abároltak, amikor nem használták, a padláson tartották. A kormos szarufák utalnak arra, hogy az épület valamikor füstökonyhás (szabadkéményes) lehetett.

A hátsó szobában a népi vallásosság tárgyait, családi képeket, és a helyi viselet remekívű darabjait szemlélhetjük meg.

A nagyberényi tájházat 2000. október 28-án avatták fel. „Ez a tájház azzal a szándékkal készült, hogy a hagyományokat idézve tükrözze a múlt megbecsülését; erre építhetjük csak a jövőt, átörökítve az értékeket” – mondta Szentpéteri László polgármester. Az avatáson részt vettek a környező falvak polgármesterei, országgyűlési képviselők és Csépe Béla, a miniszterelnök személyes tanácsadója is.

Matyikó Sebestyén József

Dr. Karácson Mihály emléktáblája Darnózselin

1796. április 9-én született a Pozsony, később Moson megyei Darnó községben *dr. Karácson Mihály* tudós, jogtanár, író, táblabíró, majd élete alkonyán királyi bíró. A magyar műszaki és ipari oktatás úttörője volt, a Királyi József Műegyetem elődjének, a Királyi József ipartanodának a megalapítója és első igazgatója.

Elemi iskoláit Darnón, a piarista gimnáziumot Magyaróváron végezte el. 1815-ben a piarista szerzetes lépett, ahol a nagy tanárhiány miatt már 19 éves korában tanszékre állították. 1819-ben kilépett a szerzetesrendből és beiratkozott a pesti jogtudományi egyetemre. Jogi doktorrá és ügyvéddé avatása után 1823-tól 1836-ig gróf Szécheny Antal nevelője lett. Ezen időszak alatt már 1825-ben a pozsonyi országgyűlésen mint a távollévők képviselője volt jelen, és a magyar nyelvoktatás és a tanrend hiányosságai kérdésében szólalt fel. Legnagyobb érdeme az a lankadatlan buzgalom volt, amelyet az ipartanoda létesítése tárgyában és a kérdés napirenden tartásában minden fórumon kifejtett. Levelezése gróf Széchenyi Istvánnal, József nádorral, a kultuszminiszterrel – felvázolva az ipariskola tervét – mind ezt a célt szolgálta. Hazánkban a műszaki oktatás az 1782-es évben indult meg a Budai Tudományegyetem Bölcsészeti Karának mérnöki intézetében. Ezt az intézetet 1851-ben beolvasztották a „József ipartanodába”. Végre többszöri országgyűlési rendi kezdeményezés után felső udvari rendelettel 1844. június 20-án elrendelték Pesten egy ipariskola felállítását, melyet úgy terveztek, hogy később műegyetemmé alakítanak át.

Dr. Karácson Mihály évekig tartó szónoklatainak, írói és agitációs tevékenységének mellett az eredménye a nádor buzgó támogatása mellett. Az ipartanoda életbe léptetését, ideiglenes vezetését és felszerelését dr. Karácsonra bízták. 1846. november 1-jén nyitották meg a „Királyi József-ipartanodát”, amelyből később a műegyetem fejlődött ki. Az avatóbeszédet dr. Karácson Mihály mondta. A megnyitó ünnepélyen részt vett gróf Széchenyi István is, aki díszmagyarban jelent meg.

Az ipariskola vezetését dr. Karácson Mihály királyi tanácsosi címmel 1850-ig látta el, de mellette igen sokrétű tevékenységet fejtett ki. Már az 1830-as években Pozsony és Poszege vármegye táblabírája volt, a jogi egyetemen az államvizsga-bizottság tagja, 1839-ben a Helytartótanács budai tanulmányi bizottságának tagjává nevezték ki. Történelmi tudományos munkásságért 1832. március 9-én a Magyar Tudós Társaság levelező tagjává választották. Írói munkássága is jelentős volt. Költeményei, cikkei jelentek meg a Hazai s Külföldi Tudósításokban, részt vett a Tudományos Gyűjtemény és a Nemzeti Újság szerkesztésében. Megírta a Világtörténet I. kötetét, amely kéziratban maradt ránk.

Vörösmarty Mihály közvetlen baráti köréhez tartozott. Később, idősebb korában, amikor a Pest megye királyi bírói székére léptették elő, már több ideje jutott a tudományos tevékenységre. Élete fő céljának a magyar nyelvű oktatás megvalósítását tartotta, melyről a következő vallotta: *„Dicsérete idegen nyelven is bővíteni esmeretünket, de nemzeti nyelvünket a művelődésnek előhatásával irányba hozni, a tudományokat hasonlítani, közhasznú esmereteket terjeszteni, szent kötelesség.”*

1869. augusztus 29-én szívszélhűdés következtében hunyt el Budapesten. 1938-ban a Moson megyei monográfiát író Haller János írt róla a Mosonmegye jeles személyiségei című munkájában.

Sajnos, eddig szülőfalujában, Darnón, nevét, emlékét semmi sem őrizte, pedig megérdemli, hogy személyisége és munkássága, szelleme ne merüljön feledésbe, s elevenen éljen, maradjon nemes eszméért hevülő példája a szigetközi darnószeliek között. A Dunaholding Alapítvány és a helyi önkormányzat támogatásával a millennium jegyében márvány tábla készült emlékére és tiszteletére, amelyet a 350 éves temetőkápolna külső falán dr. Karácsony István helytörténész avatott fel és dr. Galla Gábor esperes áldott meg.

Dr. Karácsony István

A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei honismereti táborról

A Borsod megyei középiskolásoknak negyedik éve visszatérő és nagyon várt programja a nyári honismereti gyűjtőtábor. Az előző években egy kis dél-borsodi település, Csincse falu történetének anyagát kutattuk, ebben az évben pedig lehetőséget kaptunk a tábor kibővítésére, több tevékenységi forma ötvözésére: az egyik csoport a korábban gyűjtött anyagot rendszerezte, a másik pedig az edelényi Tájházban összegyűjtött néprajzi tárgyak műtárgyvédelmét végezte, a Bódva völgye helytörténeti adattárának feltérképezésével foglalkozott.

A csoport szállása az edelényi Izsó Miklós Gimnázium Kollégiumában volt, ahol a feltételek ideálisak a közösségi programok kialakítására: a diákok kevés szabadidejükben sportolhattak (kosármérkőzés, pingpong, kerékpározás, tollasozás). A tábor központja a Tájházban volt, ahol 5 falukutató csoport folytatta munkáját a Herman Ottó Múzeum szakembereinek irányításával: a falu társadalomtörténetével, gazdaságtörténetével, vallási szokásaival, az életmód- és lakáskultúrával, valamint néphagyományokkal foglalkoztak.

A tábor fontos feladata volt, hogy felhívja a diákok figyelmét mégynék kevésbé ismert történelmi, kulturális és vallási értékeire, hiszen még mi, felnőtt csoportvezetők is rácsodálkozunk a kis abaúji falvakban megbúvó, eldugott fekvésük miatt nehezen megközelíthető helyi „csodákra”, kis templomokra, romos várakra. Szakszerű előadást hallhattunk a borsodi föld-

várról, ahol a közelmúltban, 1987 és 1999 között folytak a legfrissebb feltárások Wolf Mária régész vezetésével, végigjárhattuk a feltárás menetét gondolatban és a helyszínen egyaránt. A Tájház vezetője, Laki Lukács László helyi szakemberek bevonásával előbb diákon, videofilm, majd a valóságban bemutatta a táborozóknak az Estramos hegyet, bejártuk a Bódva völgyét (a több mint 20 km-es gyalogtúra csak elsőre tűnt rengetegnek, utólag szép emlék marad, meg az, hogy legyőztük a távolságot), felmáztunk Szádvár hegyére, Császtára, megcsodáltuk Borsodszirák, Boldva, Telkibánya, Sajószentpéter, Hangács szépségeit, megkoszorúztuk Szathmáry Király Ádám, Kalász László emléktábláját, sírját. Ellátogattunk Derenkre, a „holtak” falvához, ahol a fűvön ülve ismertük meg a település szomorú történetét.

Délelőttönként történelem előadásokat hallgattak meg a diákok Gulya István, Szalipszky Péter, Spóner Péter, Rémiás Tibor, Koleszár Krisztián, Hadobás Pál, Titkos Sándorné részéről. Nagy élményt jelentett a Koburg kastély megtekintése, ahol élénken foglalkoztatott bennünket, hogy mit lehetne tenni a szép XVIII. századi kastély restaurálás érdekében. A Tájházban a falusi élet eszközeivel, szerszámaival, ruháival foglalkoztak a diákok, este Barsi Csabával, a kiváló néptáncossal a különböző magyarországi népcsoportok táncait tanulták.

A tanév elején a szokásoknak megfelelően a miskolci Zrínyi Ilona Gimnáziumban mutatuk be a tábor alatt gyűjtött hon- és népismereti anyagot. Tervünk, hogy 2001-ben megjelentetjük Csincse falu történetét.

Összességében a millenniumi honismereti táborban folyó munka eredményes volt, nagy szükség van ilyen jellegű honismereti táborok szervezésére, gondolom, hogy nemcsak megyénkben, hanem országos szinten is.

Titkos Sándorné

Derenki túrán a borsodi honismereti tábor diákjai dr. Rémiás Tibor vezetésével, 2000 júniusa

Helytörténeti-honismereti újságokról

Napjainkban oly örömdetesen megnőtt a helytörténeti-honismereti időszakos kiadványok száma, hogy jószerint bibliográfiailag se tudunk köztük tájékozódni. Változatosságuk, műfaji, formai sajátosságuk, egyedi voltak és nem utolsósorban rossz, lehetetlen terjesztési gyakorlatok miatt képtelenség számon tartani őket. Közülük mindenképpen kiválnak az újságszerűen, rendszeresen megjelenő, mondhatni, hogy folyóiratszerű kiadványok. Ez a kiadványcsoport is érdekesen differenciálódik kiadóik, földrajzi adottságaik, táji, egy-egy népcsoport szerinti, valamiféle közösséghez, egyesülethez, szövetséghez, körhöz, egylethez stb. való kötődésük kapcsán. Fontos differenciálódási alkalom a közigazgatási szempont érvényesítése, egy-egy megye, város, község, illetve történetileg-néprajzilag számon tartott vidék, etnikai és néprajzi, esetleg foglalkozási áganként, vagy éppen az intézményekhez, intézménycsoportokhoz való tartozás is több-kevésbé meghatározó ezekben a kérdésekben.

Talán ennyiből is látható, hogy ezekben a rendkívüli módon differenciált kiadványokban sok értékes közlemény, számtalan értékesíthető szempont, adat van, de alig, vagy egyáltalán nem jutnak el a tudományos élet vérkeringésébe. Még csak jelzészzerűen sincsenek a tudományos műhelyekben. Legtöbbjüknek nincs is ilyen igénye, és ezek megmaradnak a szigorúan helyi érdekelttség határain belül, a tudományos megismerés eredményeinek helybéli, szűk körű ismeretterjesztés, alkalmi közművelődési felhasználása körében.

Ismertetésünkben három értékes, de egymástól élesen különböző helytörténeti-honismereti periodikát mutatunk be.

Elsőnek a **Bácsország** című, Szabadkán megjelenő „Vajdasági honismereti szemle”-ről szólunk három száma (a VI. évf. 1998. 3. (Ősz) sz., 54 old.; a IV. évf. 1998. 4. (Tél) sz., 42 old.; és az V. évf. 1999. 3–4. sz. 22 old.) alapján. Ez az évnegyedes folyóirat első pillantásra is arról árulkodik, hogy egy történelmi táj; egy a környezettől jól megkülönböztethető magyar népcsoport, a vajdasági magyarság fontos szerepet betöltő, igényes kiállítású, professzionista újságírókra-újságszerkesztőkre és nyomdászokra valló folyóiratról van szó. A három hasábra szedett, összegző, ismertető- és feltáró cikkek, rövid tanulmányok mellett rövid forrásközlés-szerű, adatfeltáró írásokat találunk bennük. Nagy értéke minden közleménynek a gazdag illusztráltság. A szerzők többsége valamilyen formában, valami kötődés folytán hivatásszerű helytörténész, kellő szakmai tájékozottsággal bíró egyetemi, főiskolai, középiskolai tanár, könyvtáros, levéltáros, lelkész, vagy tanító, de mellettük számos amatőrnek vehető, gyűjtő-feldolgozó munkát végző, tájékozott, irodalmilag felkészült polgár is található. Mindhárom számból kiténik,

hogy a folyóirat fontos szerepet játszik a vajdasági magyarság életében, hogy szerkesztői, kiadói, szerzői nagy hivatástudattal, a délvidéki magyarság azonosságátudatának felkeltésével és ápolásával a megmaradás, a továbbadás magasztos feladatát is teljesítik.

A Bácsország kézbevevett három számából a következő tanulmányokat emeljük ki: *Szlávics Károly: Szabadka szőlőművelésének története* (1998. 3.); *Laila Gábor: A ludasi jányók* (1998. 4.); *Blazovich László: Az alföldi mezővárosok etnikai képe a XIV–XVI. században* (1993. 3–4.)

A Jászberényben megjelenő **Redemptio** című „a Jász és Kun települések honismereti lapja”-ról öt szám (1998. 1., 1996. 6., 2000. 1., 2000. 2., 2000. 3.) alapján szólunk. Minden példányon, a fejléc alján ez olvasható: „Lapunkat önkéntes adományokból tartjuk fenn.” A Redemptio a Bácsországhoz hasonlóan folyóiratszerű, három hasábra szedett, gondosan tipografizált, gazdagon illusztrált, hangsúlyosan néprajzi jellegű kiadványsorozat. A néprajz említésénél arról is kell szólnunk, hogy a folyóiratra erősen rányomja bélyegét a szerkesztőnek, *H. Bathó Edit* etnográfus-muzeológus, a jászberényi Jász Múzeum igazgatójának, sokoldalú, tevékeny egyénisége. A néprajz hangsúlyos volta azt is jelenti, hogy bőségesen foglalkoznak népművészeti, népi iparművészeti kérdésekkel, népművészeti csoportokkal, kiállításokkal, néprajzi érdekű kirándulásokkal stb. A Redemptio kézbe vett öt számából a következő közleményeket emeljük ki: *Bánkiné Molnár Erzsébet: Kiskunfélegyháza és környéke földrajzi nevei* (1998. 1.); *Selmeczi László: A Jászság és a jászok a magyar régészletben* 1999. 6.); *Gyurkó Miklósné: Leánynevelés és iskoláztatás a Jászságban* (2000. 1.); *Kiss Erika: A múzeumok szerepe 2000-ben* (2000. 2.); *Sallayné Peterdi Vera: Redemptió emlékműsor Kunszentmiklóson* (2000. 3.).

A napjainkban erősen fellendülőben lévő periodika-műfaj, a helyi (városi-, vagy községi) újságok, általában havi vagy heti, esetleg évnegyedes lapok egyike az **Amondó**, „Füzesgyarmat Nagyközségi Önkormányzat Közéleti és Kulturális Lapja”. A negyedévente megjelenő helyi lap címe is egyfajta „vidéki” közösségi életre, az „újságolásra”, a „hírelésre”, ám a pusztá tájékoztatáson túlmutató „megbeszélésre”, „véleménymondásra” utal: „amondó vagyok, hogy”... Tehát valami hozzászólásfélét jelez. Az Amondót szintén hét kéznél lévő száma alapján mutatjuk be: 1997. 1., 1997. 2., 1997. 4., 1998. 1., 1998. 2., 1998. 3., 1999. 1. A IX. évfolyamig minden számon kiemelt helyen ez volt olvasható: INGYENES. Csak 1999-től 35 Ft.

Az Amondó az élénk közéletet élő Füzesgyarmat nagyközség évnegyedes hírlapja. Igyekszik a községi élet minden történéséről hírt adni. Közli a különféle rendeleteket, hivatali felhívásokat. Esetenként magyarázza is a híreket, sőt, olykor-olykor véleményt is mond róluk, a piaci árალ-

kulásoktól kezdve a különféle közigazgatási, adóügyi híreken át a helyei sportteljesítmények kommentálásáig. Közleményeinek nincs közvetlen helytörténeti, honismereti jellege. Viszont a nagyon élénk, sokoldalú, helytörténetileg és honismeretileg is motivált közművelődési, kulturális élet híreiben, beszámolóiban, meghívóiban, hirdetéseiben számos közvetett helytörténeti, honismereti anyagot, adatot ad közre. Az egész lapot – ahogy már a címéből is láthatjuk – egyfajta fiatalos találatkony humor, gúnyos játékoság is jellemzi. Ami sokszor tipográfiai megoldásokban is jelentkezik, mint például ebben a címben is, „PillaNATképek az iskoláról” (1997. 4.)

Az alaposabb tájékoztatás kedvéért az Amondó hét számából is kiemelünk egy-egy helytörténeti-honismereti érdekű cikket: *Gali Mónika*: Képtáratavás (1997. 1.); Koszorúzás Csánki Dezső történész, levéltáros születésének 140. évfordulóján (1997. 2.); *Borbíró Lajos*: A Csánki Dezső Helytörténeti Szakkör 1997. évi munkájáról (1997. 4.); *Gali Mónika*: Hagyományt kellene teremteni a gyarmati kolbásznak (1998. 1.); *Doma Katalin*: Japán kulturális napok Füzesgyarmaton (1998. 2.); Képes hírek az 1998. augusztus 10–14. közötti Honismereti Táborról. (1998. 3.); *Bucsi Mihályné*: Csillag az Arany Páva (1999. 1.); *Borbíró Lajos*: Fénye ennyi év után is tisztán világit, 1848/49. (1999. 1.)

A helyi lapok forrásértékére már többen felfigyeltek. Sőt, nem egy esetben neves kutatók hivatkoztak is egyik-másik helyi lap tárgyaikba vágó közleményére. Néhol, nagybob, élénk közéletet élő és helyi sajtóval is bíró városainkban megkezdtek a helyi sajtó bibliográfiájának összeállítását is. Ezek azonban nem elégségesek, a helyi sajtó ilyen vonatkozásban még felderítetlennek tekinthető.

Természetesen nem lehetünk megelégedve még a kiragadott lappéldányok esetében sem az efféle ismertetéssel; másként viszont nincs mód bemutatásukra. Ami talán nem is mint ismertetés fontos, hanem figyelemfelhívásként értékelhető leginkább. Ez a „bongészes” arra kívánja felhívni a helytörténetel-honismerettel foglalkozók, a különböző közösségek figyelmét, hogy a helyi időszaki kiadványokban, a helyi lapokban időnként megjelenő helytörténeti-honismereti közleményekre figyeljenek fel. Ha alkalmasnak rá, használják fel őket, hivatkozzanak rájuk, és, ami talán a legfontosabb volna, készítsék el egy-egy periodika bibliográfiáját. Aztán még egy szempont: a mégoly neves helytörténészek, honismereti munkatársak, gyűjtők-kutatók se álljanak egy-egy közleményükkel jelentkezni ezeken a helyi lapphaszabon. Közleményeik itteni megjelentetésével nemcsak a kérdéses lap színvonalát emelik, hanem érdeklődést kelte témájuk iránt, könnyen új forrásokhoz, jó adatközlőkhöz is juthatnak.

Dankó Imre

Érdi krónika

484 oldalas, vonzó kötetet adott ki Érd város önkormányzata a magyar millennium tiszteletére *Érd természeti képe, múltja és lakói* alcímmel, honis-

mereti olvasókönyv műfaji megjelöléssel. A „krónika” és az „olvasókönyv” szavak megjelenése a címlapon szerénységre vall, azt üzeni, hogy a többéves gyűjtő- és előkészítő munka ellenére a szerzők nem kívántak még a teljesség igényével megírt településmonográfiával jelentkezni. A kötet szerkesztője, dr. Kubassek János, a Magyar Földrajzi Múzeum igazgatója azonban így is érő gondtal biztosította a több szerzős honismereti munkákkal szemben támasztható alappozícióját. A megvalósulását: a kötet írásai tudományos alapos-sággal végzett előtanulmányokra épülnek, közérthető és érdekes megfogalmazásban tárgyalják témájukat, s a szöveget kitűnően válogatott szemléltető anyag kíséri.

Nem csupán a szerkesztői érdeklődés, hanem a város környezetének jellege is indokolja a természeti, földrajzi környezet hangsúlyos, a kötetnek mintegy negyedrészt kitevő bemutatását. A geológiai felépítésnek, a természetföldrajzi különlegességeknek, az éghajlati, vízrajzi jellemzőknek, az élővilágnak a leírása (*Kubassek János, Szerényi Júlia, Halász Antal, Szerényi Gábor* tollából) a táj jellemzésén kívül sok egyedi értékre hívja fel a figyelmet. Ezeknek tudatosítása szerves része a honismereti tevékenységnek.

A történeti fejezetek az őskor emberéről feltárt tények (*Kubassek János*) mellett bemutatják a település épített értékeit, a műemlékeket, a népi építéset fejlődését (*Tárnay Tünde*), a középkor helyi jellemzőit (*Horváth Lajos*), XVI–XVIII. századi történetét (*Kriszán László*). Levéltári források adatai alapján ismerjük meg Érd 1800 és 1950 közötti történetét (*Patkóné Kéring Mária*), a sajtó híradásai, illetve jegyzőkönyvei nyomán rajzolódnak ki a XX. század eseményei (*Kovács Sándor*). Mintha mikroszkóp alá helyeznénk egy-egy részletét, külön kisebb fejezetek tárgyalják a szovjet hadifogság emlékeit (*Timár Edit*), az érdi nemzetiségek, a horvátok és a németek világát (*Kerékyártó Imre*), a zsidóság sorsát (*Balaton Katalin*).

Természetesen tartjuk, hogy Érd egyik nagy kulturális értékét, a Magyar Földrajzi Múzeumot, s annak szoborparkját részletesen bemutatja ez a kötet (*Kubassek János*), s benne a köztéri szobrok, emlékművek számbavétele (*Miklós Csabáné*) után érdi életrajzi kislexikont, történeti kronológiát, helyismereti bibliográfiát (*Kovács Sándor*) is találunk. A közölt rajzok, térképek, fekete-fehér és színes fényképek további információkkal egészítik ki a leíró-elemző szövegeket, így válik teljessé az olvasókönyv határa.

Az érdiiek – öslakosok és beköltözők, diákok és nyugdíjasok egyaránt – szép ajándékot kaptak településük újrafelfedezéséhez. Aki kívülről néz, annak az olvasókönyvnek a kalauzólása mellett ismerkedik Érdrel, itt is, ott is elismeréssel áll meg, mert váratlan értékre bukkan. Megértjük a vonzó felszíni képződmények földtörténeti alapjait, megcsodáljuk a Fundoklia-völgy, a Kakukk-hegy, a Sánc-hegy természetföldrajzi különlegességeit, vegetációját, állatvilágát. Megnyílik előttünk az érdi ősemlék vadásztelepe, a római limes út itteni szakasza, az egykori Kutya-vár, a XVII. századi török minaret, a XVIII. század több egyházi építménye. Megjelenik képzeletünkben a település egyik név-

adója, Hamza bég, valamint a Dalmáciából a török elől idevándorló rác és a Mária Terézia idejéből idetelepülő dunai sváb népesség, majd pedig a nehéz utat járt bukovinai székelység, ezáltal színeződik a magyarok által kimutathatóan 1243 óta lakott település etnikai képe. Érdekes nyomon követni, hogy miképp formálódott ki az Ófalu (Érd), az Újfalu (Fülöpváros), a parkváros (Érdliget), a lakótelepek, a külterületi lakott helyek egységesüléséből az 1979-ben a városi rangot elnyerő 750 éves mai település.

Igazat kell adnunk a polgármesteri tisztséget tíz éve betöltő, a kiadás körül bábáskodó, az előszót író *Harmat Bélának*: „Néha-néha újra fel kell fedeznünk kicsiny világunkat, a teremtett és épített környezetet, a természetet, menteni a menthetőt”. Az *Érdi Krónika* azonban nemcsak konzervál, hanem gyarapít is: elindítója lehet az érdi lokálpatriotizmus új, cselekvő hullámának.

Kováts Dániel

Erdély magyar egyeteme

Az önálló erdélyi magyar egyetem létesítéséért folytatott küzdelemben jelentős szerep jut az egykori kolozsvári magyar egyetem múltja feltárásnak, az egyetemi hagyományokra való emlékezésnek.

Az utóbbi időben kettős évfordulóra emlékezhetünk: a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem létesítése 125. és a kolozsvári Bolyai Tudományegyetem megszüntetése 40. évfordulójára. Erre az alkalomra 1999-ben Kolozsváron megjelent a 125 éves a kolozsvári egyetem, és Budapestén A Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem 1945–1959 című kötet.

Az alábbiakban a kolozsvári kötetet ismertetjük, amely 17 tanulmányt közöl, szerzői neves egyetemi tanárok.

Benkő Samu az 1872-ben létesített kolozsvári egyetem működését országos összefüggésekbe helyezve vizsgálta és arra a ma is időszerű kérdésre kereste a választ, hogy miért éppen a kincses városban létesült az ország második egyeteme? Az új egyetem létesítésének helye körül ugyanis akkor is, ma is, országos vita bontakozott ki. Sokan a koronázó városra Pozsonyra, mások a kálvinista Rómára Debrecenre, megint mások a kincses Kolozsvárra voksoltak. A vetélkedés győztese Kolozsvár lett, ugyanis az alapításhoz szükséges intézményi és személyi feltételek ebben a városban adottak voltak. E tekintetben meghatározó szerepe az Erdélyi Múzeum Egyesületnek volt, mely 1859. évi alapításától a múzeumi, könyvtári anyaggyűjtésre és szakosztályaiiban tudományművelésre rendezkedett be. Ilyen intézményi háttérrel – Budapestén kívül – egyetlen más város sem rendelkezett, e tekintetben a helyzet mind a mai napig nem változott.

Az erdélyi magyar egyetemi oktatás múltját, ma is élő hagyományait *Tonk Sándor* ismertette. Az első erdélyi egyetemet Báthory István alapította 1581. május 11-én Kolozsváron. A két fakultással,

hit- és bölcsészettudományi karral rendelkező egyetem az általános európai gyakorlatnak megfelelően tudományos címeket is adományozhatott.

Az erdélyi magyar felsőoktatás történetében a következő szakaszt 1622-ben Bethlen Gábor fejedelem által Gyulafehérváron alapított Collegium Academicum jelentette, majd ezt követte a Habsburg uralom idején a kolozsvári jezsuita főiskola újraindítása.

Az európai normák szerinti második egyetem-alapításra Erdélyben, 1872-ben ugyancsak Kolozsváron került sor. Az új egyetem – mely később a Ferenc József Tudományegyetem nevet vette fel – négy karral (jog- és államtudomány, orvostudomány, bölcsészet-, nyelv- és történettudomány, matematika és természettudomány) működött.

1919-ben, Erdély új államjogi helyzete következtében a magyar nyelvű egyetemi oktatás megszűnt. A Ferenc József Tudományegyetem Szegedre költözött, ahonnan 1940–1944 között tért újra vissza a kincses városba. 1944 októberében a front közeledtével az egyetemi tanács sorsdöntő határozatot hozott: kimondta, hogy az egyetem osztozik az erdélyi magyarság sorsával, és a várost nem hagyja el. Ez a döntés tette lehetővé, hogy 1945 tavaszán Kolozsváron új, magyar előadásnyelvű tudományegyetem létesülhetett – négy fakultással, mely utóbb a Bolyai Tudományegyetem nevet kapta.

Cseke Péter tanulmányában a két világháború közötti erdélyi tudományos életet vizsgálta. Arra a kérdésre kereste a választ, hogy miként lehetett kisebbségi helyzetben, önálló magyar egyetem nélkül, szűkös anyagi feltételek és a többségi nacionalizmus támadásai közepette a magyar tudományművelést életben tartani. Ebben meghatározó szerepet játszott az újjászerveződő Erdélyi Múzeum Egyesület, valamint az olyan személyiségek, mint az irodalmár György Lajos, a történész Kelemen Lajos, a nyelvész Szabó T. Attila, a szociológus Venczel József stb., akik köré valóságos szellemi műhelyek szerveződtek.

A szerzők hangsúlyozták, hogy a két kolozsvári egyetem nem volt másodrangú intézmény, mint ahogy azt egyes célzatos íráskorok állították. A Ferenc József egyetem több tudomány művelésében megelőzte a budapesti univerzitást, falai között számos korszerű kezdeményezés született. Kolozsvár a korabeli Magyarország matematikai centruma volt, Herrmann Antal itt kezdte meg a néprajz egyetemi oktatását, Posta Béla pedig itt létesítette híres régészeti iskoláját. A Bolyai-egyetem pedig a korabeli neves romániai egyetemek színvonalán állt.

A kolozsvári egyetemek rangjukat tanáraik szellemének és tudásának köszönhették, ezek a professzorok mindig hűségesekek maradtak a tudományhoz, a megismeréshez és az igazsághoz. A nemzetközi tudományos világ számon tartotta az olyan tudósok nevét, mint a kémikus Fabinyi Rudólf, a geológus Koch Antal, a geográfus Cholnoky Jenő, a biológus Apáthy István stb. Az előbbieik munkásságát folytatták a Bolyai-egyetem neves tanárai: a matematikus Borbély Samu, a fizikus Gyulai Zoltán, a nyelvész Szabó T. Attila, a ré-

gész László Gyula, a medievista Jakó Zsigmond stb.

A kötet második része a két kolozsvári egyetem munkásságát ismereti tanszékenként, illetve szakonként. A társadalomtudományok közül a szerzők a nyelv és irodalom (*Péntek János, Kozma Dezső*), a történelem (*Bodor András*), jog és közgazdaság (*Kerekes Jenő*) szakokkal foglalkoztak. A tanulmányok többsége a természettudományos képzést és kutatást vizsgálta: a matematika-fizikát (*Kolumbán József, Gábor Zoltán*), a kémiai (*Kékedy László, Buchwald Péter*), a földtant (*Mészáros Miklós, Waneke Ferenc*), az állattan-növénytant (*Szabó Zsigmond, Nagy-Tóth Ferenc, Fodorpatáki László*), a geográfiát (*Molnár Jenő, Tövissi József*).

A szerzők mindnyájan felidéztek az 1959. év tavaszát, amikor a hatalom a Bolyai-egyetemet erőszakkal egyesítette a román Babe-egyetemmel és ezáltal megszüntette a kolozsvári önálló magyar egyetemet. A következő években az „egyesített” egyetemen a magyar nyelvű oktatás fokozatosan megszűnt.

A szerzők egyöntetűen vallják: az erdélyi magyarság jövője elképzelhetetlen az önálló magyar egyetem nélkül, melynek újjáalakítása számukra létkérdés.

Sebestyén Kálmán

Varsány, egy palóc falu évezrede

A millenniumi év kiadványai sorában jelent meg a Nógrád megyei Varsány település történetéről szóló könyv. A mű az „Industria-Szécsény Kft.” gondozásában került kiadásra, szerkesztője *Pálmány Béla*, a Magyar Országgyűlés Levéltárának vezetője. Ő írta a könyv bevezetőjét és első részét is, a honfoglalás, illetve az 1848–49-es forradalom és szabadságharc közötti időszakot öleli fel. A kötet második részének – Varsány 1849 és 1990 közé eső történetének – megírása *Hausel Sándor* főlevéltáros nevéhez fűződik, míg a harmadik részben – *Gergely Katalin* néprajztudós tollából – a jellegzetes palóc falu hagyományait, népszokásait ismerhetjük meg.

A bevezető kiemeli a helytörténetírás mint szaktudomány fontosságát, hangsúlyozta, hogy napjainkban egy adott település történetének megfelelő szintű feldolgozásához elengedhetetlen a komoly történelmi, levéltár-tudományi, néprajzi felkészültség. A színvonalasan elkészített településmonográfiák erősíthetik a helyi közösség tudatát és összetartó erejét.

A könyv első részében a szerző széles történelmi és agrártörténelmi ismeretei segítségével és eddigi kutatásai felhasználásával nemcsak a szóban forgó falut mutatja be, hanem a környező településekről (Szécsény, Rimóc, Táb stb.) is igényesen foglalja össze a rendelkezésre álló okleveles adatokat. Vizsgálja a Varsány név és a palócság lehetséges eredetét, bemutatja a középkori birtokos nemesi családokat, köztük az uradalomszervező Kacsik családot. A falu és környékének történetét remekül illeszti a magyar történelem olyan közismert

korszakaiba, mint a huszita háborúk, a török hódítás vagy a Rákóczi-szabadságharc kora, ez utóbbi kapcsán például foglalkozik a szomszédos Szécsényben tartott kuruc országgyűléssel is. Megtudhatjuk, hogy Varsány történetében az 1711 és 1848 közötti időszak az anyagi és demográfiai gyarapodás és a béke periódusa volt. Az elköltözők helyére több sváb család telepedett meg, és az 1770-es években végrehajtották az úrbérrendezést. Végül az 1848–49-es forradalom és szabadságharc helyi eseményeivel zárul a kötet első része, melyben az írott szöveget jól megszerkesztett, világos táblázatok egészítik ki.

A Hausel Sándor által írt második részben a polgári fejlődés másfél század esztendejével ismerkedhetünk meg. A szerző jól foglalja össze ezen időszak történelmi eseményeinek Varsány életére gyakorolt hatását a múlt századi határrendezéstől és a mezőgazdaság gépesítésétől kezdve a Tanácsköztársaság helyi eseményein keresztül a második világháborús harcokig, melyek során Varsány is nagy károkat szenvedett el. A szocialista korszakot taglaló fejezetben olvashatunk a begyűjtésekről, a munkaversenyekről, a termelősövetkezetezésről, illetve az addig hagyományosan uralkodó mezőgazdaság, mint foglalkoztatási ágazat iparral szembeni háttérbe szorulásáról. Olvashatunk a római katolikus plébánia, az iskola és a helyi roma közösség történetéről is. A második rész végén helynevek jegyzékét, archontológiát, illetve a faluban használt bel- és külterületi, valamint ragadványnévlistákat találhatunk.

Végül a kötet harmadik részében egy igen érdekes néprajzi összeállítást olvashatunk *Gergely Katalintól*. Megismerhetjük a ma is élő varsányi palóc népszokásokat, viseleteket, jellegzetes ruhadarabokat, a hagyományos építkezést.

A kötetet gazdag színes és fekete-fehér fotóanyag teszi teljessé, de találhatunk pecsétlenyomatokat, térképrészleteket is. Aki tehát érdeklődik a falumonográfiák, vagy konkrétan a Palócföld és Varsány története iránt, annak bizvást ajánlhatom ezt a jól megírt és igényesen megszerkesztett művet.

Nagy Lajos Zoltán

ÖKRÉSZ KÁROLY:

Míg Temerinbe' Magyar szántani fog... Fejezetek egy község múltjából

Mostoha idők közepette került az olvasó elé Ökrész Károlynak, a szorgalmas temerini helytörténésznek alapos, hosszan tartó „békebeli” kutatásairól tanúskodó helyismereti kötete. A csaknem háromszáz oldalas munka tizennégy fejezetben taglalja Temerin múltjának és népeletének fontosabb eseményeit az 1332–1337. évi pápai dézsmalajstromtól (a helység első említésétől) kezdve a Bach-korszak végéig.

A kötet a szerző szerint nem minősíthető monográfiának, csak „jó forrásnak” egy megírásra váró monográfiához, nyilván ezért is pontosítja a kötet alcíme, hogy a közölt írások voltaképpen „feje-

zetek egy község múltjából". A szerző kötetének felfedi a munka létrejöttének körülményeit is. Nevezetesen azt, hogy megírásának egyik indítéka Mészáros Sándor 1969-ben kiadott *Évszázadok viharában* című monográfiájának újabb adatokkal való bővítése, illetve átdolgozása volt, amit annak idején Mészárossal együtt terveztek elvégezni, ám végül is nem került sor rá. Időközben Ókrész Károly levéltári kutatásai során újabb adatok birtokába került. Szándékában, hogy felszámolja a helység történetének fehér foltjait, többen is segítségére voltak. Mindenekelőtt Hegedűs Antal, a kiváló levéltáros és történész, akivel együtt Bács-Bodrog megye levéltári állagának gazdag XVIII. századi anyagából válogatott. A kiválasztott okmányok 1978 és 1980 között Hegedűs Antal kiváló fordításában jelentek meg a *Temerini Újságban*; Hegedűs a később (1988–1990) is fordított latinból temerini vonatkozású iratokat. A szerzőnek a Magyar Országos Levéltárban Koroknai Ákos levéltáros volt segítségére, aki temerini vonatkozású okmányokat válogatott a MOL állagából. Segítőkéz munkatársakra talált azonban más intézményekben is. Sok becses forrásból, mondhatnánk, sok mozaikkockából állt össze a kép, készült el a kötet, amely jobbra a temerini jobbágyság történetét dokumentálja, gazdagon és olvashatóan. Ókrész kötetébe ügyesen beleszótta dr. Timár Kálmán 1942–1943-ban írt cikksorozatát is a szabadságharc temerini vonatkozásairól, és ugyanez a szerző két másik írását (*A városi előljáróság 1805-ben; Katona-sors olasz földön 100 év előtt*).

Ókrész saját szűkségesnek tartotta a Temerini középkori történetére vonatkozó, igen gyér adatok összefoglalását, az újabb kutatások tükrében. Azon fáradozott, hogy hiteles levéltári dokumentumokkal térképezze fel a XVIII. század második felének temerini történetét, népeletét, társadalmi-gazdasági viszonyait, jobbágyságának sorsát, mindennapjait. Részletesen szól Bács megye 1522. évi dézsmalajstromáról, egy 1525. évi temerini jobbágynévsorról, ugyancsak behatóan elemzi Temerini ábrázolását több régi térképen, felvetve a kérdést, hogy a XVIII. században Almás és Temerin egyazon helység volt-e hiszen egy 1718. évi adókönyv Almást másként Temerinként említi (Almás seu Temerin). A könyvben gazdag anyagot találunk a temerini jobbágyság XVIII. századi adóterheiről és tartozásairól panaszokról Gaja Grujity bíró ellen, akit végül is nem sikerült leváltatniuk. E dokumentumok között igen érdekesek is akadtak. Nevezetesen, egy 1776-ból származó irat például arról szól, hogyan került a község pénze Sarok Erzsébet kocsmárosnéhoz!

Ókrész részletesen taglalja az 1773. évi urbáriális szerződést, amely az úrbéri robotoknak és szolgáltatásoknak szabott jogi keretet. Szabályozta az uradalmi regálékot, a házadót, az igás-, kézi- és gyalogrobotot, a hosszúfuvert, a kilencedet és a tizedet stb. Nem véletlen, hogy éppen ennek végrehajtásából adódott a legtöbb probléma, noha a XVIII. század végén, a XIX. század elején az úgynevezett maradványföldekkel és a puszták bérlételével is volt éppen elég bonyodalom.

A szerző régi térképek alapján pontosítja a település 1783. évi határát s részletesen szól a bácskai

sáncrendszeréről is. Külön fejezetet szentel a Szécsen családnak, amelynek Temerin a XVIII. század utolsó éveiben került birtokába. Felvázolja a család nemzedékrendjét és sorsának további alakulását. Szól továbbá a Szécsen testvérekről, és azoknak Széchenyi Istvánnal való kapcsolatáról. Kitér annak részletezésére is, miként került sor a XVIII. század végén a szerb jobbágyságnak a sajtkáskerületbe való átköltözésére, s ugyanakkor a magyar népesség betelepítésére. Nagyobb teret szentel az 1828. évi adóösszeírás gazdag anyagának, amely nemcsak a múlt század eleji temerini társadalmi-gazdasági viszonyokat szemlélteti, hanem igen gazdag népesedési és családtörténeti anyagot is tartalmaz. A kötet kitér még az 1848/49-es szabadságharc temerini vonatkozásainak ismertetésére és a temerini menekültek áldatlan sorsára is.

Gondos utánjárással és körültekintő kutatással tisztázza a szerző Temerin e századbeli pecsétjének helytörténeti vonatkozásait is.

A könyv egyik érdekességét a jól összeválogatott peres ügyek, beadványok, panaszlevelek ismertetése jelenti. Jóska haramia megfogása és megszökése, egy ökorlopás története, Nagy Gábor megveretésének története, a temerini uradalom gabonaházának megrabolatása, vagy Zsvilovits Gábor eszedeki levele érdekes és hiteles betekintést nyújt az egykori temerini jobbágyság életébe.

Ókrész Károly könyvét, amelyet Németh Mátyás gondosan összeválogatott felvételei és reprodukciói illusztrálnak, afféle temerini helytörténeti olvasókönyvként vehetik kézbe az olvasók, gazdag családtörténeti adatai folytán pedig mindenképp az egykori temerini jobbágyság leszármazottai forgathatják érdeklődéssel. Fórum Könyvkiadó, Újvidék, 1999.

Németh Ferenc

SEBESTYÉN KÁLMÁN: Magyarbikali története

A monográfia a szerző ajánlásával kezdődik: „Ajánlom e munkát Ferenc Miklós magyarbikali lelkipásztor emlékének”. S e rövid két sor mögött sorsok és évek története bújik. Még az 1970–1980-as évek fordulóján történt, hogy Ferenc Miklós lelkipásztor szerette volna a magyarbikali híveknek kezébe adni falujuk történetét. Tán, hogy magyarságtudatukat, hovatartozásukat még inkább megőrizze, lelküket megerősítse. Felkérte hát Sebestyén Kálmánt, az akkor még Kolozsvárt tanító történészt, nem gyűjtené-e össze, s írná meg, amit egy ilyen kis faluról az ott lakóknak s az átutazóknak tudni kell, vagy illik tudni.

A munka hamarosan elkészült, de hát csak az íróasztalfiók számára, mert ebben az időben még remény sem volt rá, hogy megjelenjen. Telt múlt az idő. A szerző közben Magyarországra települt, a megrendelő halálos baleset érte. A kicsit hosszúra nyúlt Csipkerózsika-álmomnak azonban egyszer csak vége szakadt. Ferenc Miklós fiának szorgalmazására a Magyarbikali Református Egyház

Misztótfalusi Kis Miklós Sajtóközpontjának nyomdájában, 1996-ban mégiscsak kiadásra került a szinte egy lélegzetre elolvasható könyvecske. Megszakítva ezzel egy több évtizede tartó szilenci-umot, hisz Kalotaszegről utoljára Bábonny története és települése címmel jelent meg kismonográfia Szabó T. Attila tollából. (Erdélyi Tudományos Füzetek 104. sz. Kolozsvár, 1939.)

„Erdélyben három nép, három kultúra éli életét úgy egymás mellett, illetve egymás között, hogy mindhárom megőrzi – mert megőrizheti – a maga különálló egyéniségét, de amellett közös és minden környező idegen és rokon néptől és kultúrától elütő karakter is veszen fel” – írja Kós Károly. Ebből a három népből Bikal faluját a magyarok lakják. Erről a faluról ír Sebestyén Kálmán tizenöt rövid, olvasmányos fejezetben a legrégebb koroktól – megközelítőleg – a XX. század végéig. Magyarbikal Kalotaszeg legszebb fekvésű falinak egyike: „... nem is falu, hanem egy fehér virágtenger, amelyre a tavaszi ég ragyog ... ringó virágözön ... csodálatos illat a tavaszi légben” – írja Gyarmati Zsigáné, Kalotaszeg nagyszőnyege, mert „A falu ilyenkor nem is látszik ... csak virág, fehér és rózsaszín virágok – olvashatjuk Magyarbikalról Kós Károly leírásában. Aztán a falu történetének fejezetei – mint egy-egy mese, régi történet – sorakoznak egymás után, elbeszélve a falu fekvését, őstörténeti vonatkozásait, középkori eseményeit, a falunév etimológiáját, első birtokosait, földesurait, nemesi udvarházainak, templomainak és egyházainak történetét. Nem feledkezik meg a kalotaszegi reneszánsz mennyezetfestészetnek, a falu legnevezetesebb építményében található legszebb emlékeről, s a templom híres fatornyáról, mely Kós Károly szerint Erdély legszebb magyar haranglába volt. Leírja a faluban termesztett növényeket, gabonaféléket, a szőlő- és gyümölcsstermelés, a kertészet tradícióit, megduhatjuk, hogy az állattenyésztést Bikalon elsősorban a szarvasmarha-tartás jelentette: hogy milyenek is voltak a „tilalmas erdők”, hogyan teremtette a falusi kézművességet a szegénység, s hogy vált tradicionális háziparrá;

hová jártak öröletnei, hogy milyen adóterhek voltak az itt lakóknak; kinek a joga volt a kocsmatartás, s milyen leleménnyel jutottak egyéb hasznos kereseti forrásokhoz; kik voltak „a valóságos adó alá tartozó” parasztok, mit jelentett a Szent Mihály adója, kinek tartoztak zabdézsmát fizetni, mi volt a kereszténypénz meg a cédulapénz. Sokat megtudhatunk a falu gazdasági életéről, a gazdálkodás szokásairól. Megismerjük a falu zárt egységének belső szokásjogát, miért „kaptak fűhöz-fához”, még a XX. sz. elején is az itt élő emberek. A történelem viszonyosságai között Basta zsoldosairól, a török-tatár pusztításról, a hódoltság élet létbizonytalanságáról, a Rákóczi- és az 1848–49-es szabadságharc emlékeiről, hagyományairól olvashatunk.

A falu helyneveinek felsorolásával csak érintőlegesen foglalkozik (mivel Jankó János és Szabó T. Attila ezekről bőven közölt adatokat). Sokkal érdekesebbek a helynevekhez kötődő etimológiai szómagyarzatok, természeti jelenségek, mondák, babonás hiedelmek. Az utolsó fejezet a bikali iskoláról szól. Talán nem véletlen, hogy ez a legadatgazdagabb – hiszen köztudomású, hogy Sebestyén Kálmán kitűnő iskolatörténet író.

A magyarbikaliak történetét gazdagítják a könyvben található régi fotókön kívül Finta József grafikái, amelyek még szemléletesebbé teszik a falu festői szépségét. Sajnos, a kötet magán viseli a befejezetlenül maradt alkotások jegyeit, de hát a szerző sem gondolta teljesen befejezettnek munkáját, amikor átadta az elkészült dolgozatot. Érezhetően hiányoznak a kiadás előtti utolsó simítások, a szerkesztői munka.

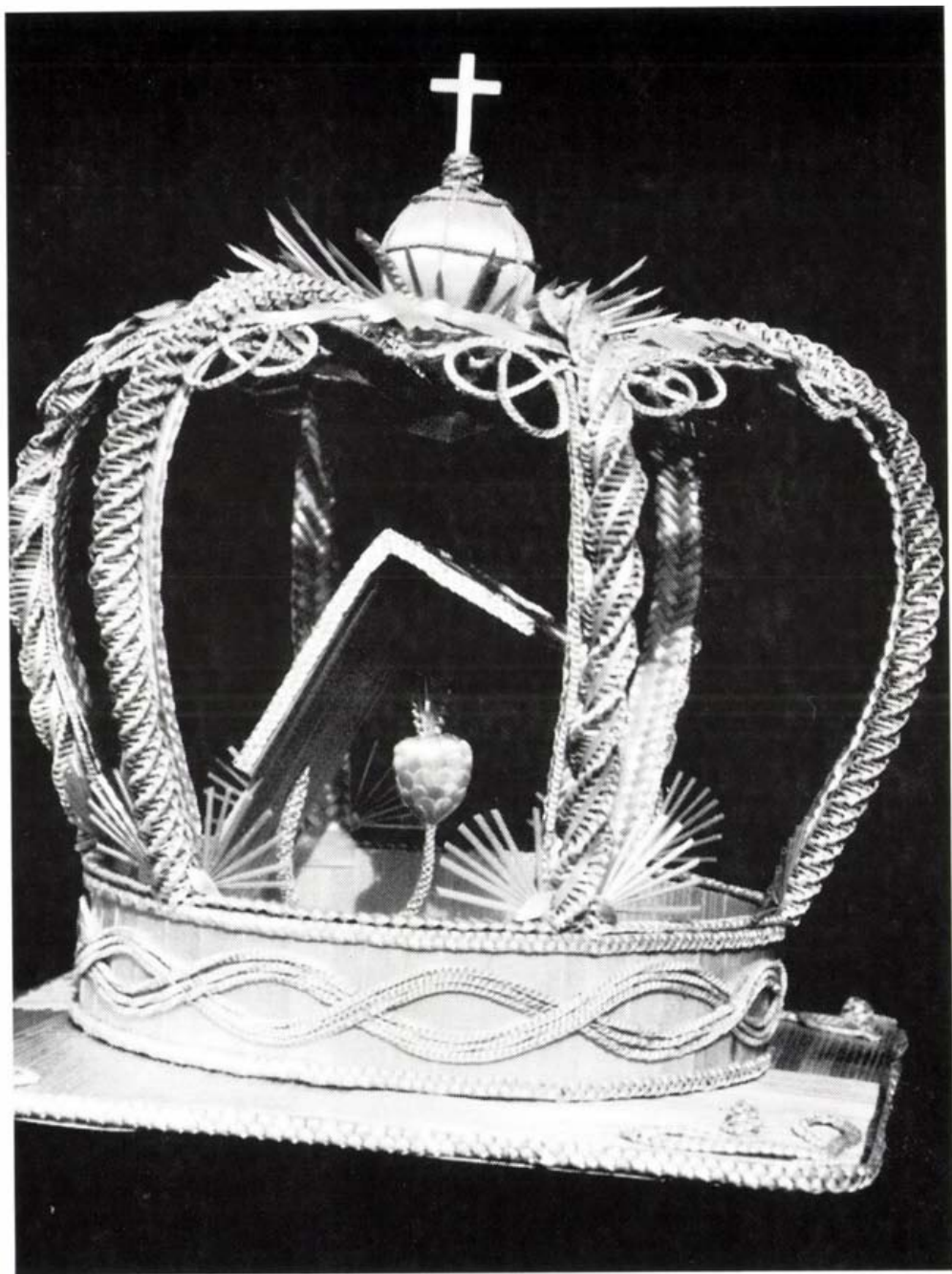
Bizonyára nagy kedvvel olvassák majd falujuk történetét Bikal lakói, hiszen minden névhez, helyhez személyes emlékek kötődnek, de bátran ajánlom minden honismeretet szeretőnek és tanító pedagógusnak, mert jó példát kaphatnak arra, hogyan lehet megírni egy falu történetét úgy, hogy az minden korosztály számára egyszerre legyen hiteles, népszerű, tudományos, érdekes és olvasmányos. (Kolozsvár, 1996)

Halminé dr. Bartó Anna

KÖNYVJAVÁNLO

A Magyar Millenniumnak, az ezeréves államiságunknak és a kereszténység kétezredik évének tiszteletére írta meg a szerző **Őrök a vártán** című könyvét, amely a Csapókeri Református Egyházközség és a Csapókeri Református Népiskola történetét öleli fel. A *helytörténeti munka* a Debreceni Református Kollégium (1538) művelődéstörténeti szerepét, a történelmi Magyarország 600 filijájából egynek, Debrecen város mintaszejtjének, a Csapókeri Missziói Református Egyháznak (1536) és a református iskolának (1896) hatósugarát vizsgálja a praearans, publicus praeceptor tanítók, lelkészek, gyülekezeti tagok, közművelődési, lelki munkájának feltárásával. A korabeli dokumentáció gyűjtemény a fotómellékletekkel teszi élellet telivé a könyvet. Méltán tarthat számat a művelt csapókeri nép, az egykori gubacsapók, vincellerjei, majd dohánygyári, vagongyári, ruhagyári munkásai, s a késői letelepültek, a szűkebb pátria, a Csapókeri helytörténetének megismerése. A könyv szerzője **dr. Nagy Mihályné Nyáry Erika** magyar-latin-oroszos szakos középiskolai tanár. Felmenői 1896 óta éltek a Csapókerben, ő maga is itt született, nevelkedett, s néhány évig tanított is. A könyv ára 850 Ft. Rendelés: 52/324-930.

A szabadkai szalmaművészeti gyűjtemény egyik koronája

Képek Rodostóból

Rákóczi emlékmű

Mónus Béla Mikes emlékmű

